

Cuprins

Studii literare

Adrian Tudurachi, „Revoluția poetică” în istoria Iovinesciană a literaturii / 1

Dumitru Tucan, Recuperarea istoriei traumatice și jocurile memoriei. Despre memoria Holocaustului din România / 7

Adrian Mureșan, O lectură distopică a Noului Roman francez / 22

Alexandru Matei, Contre l'idéologie esthétique: Sorin Alexandrescu, ou bien un héritier polémique de Tudor Vianu / 32

Iringó Abrudan, L'œuvre d'Annie Ernaux – approches et enjeux actuels / 43

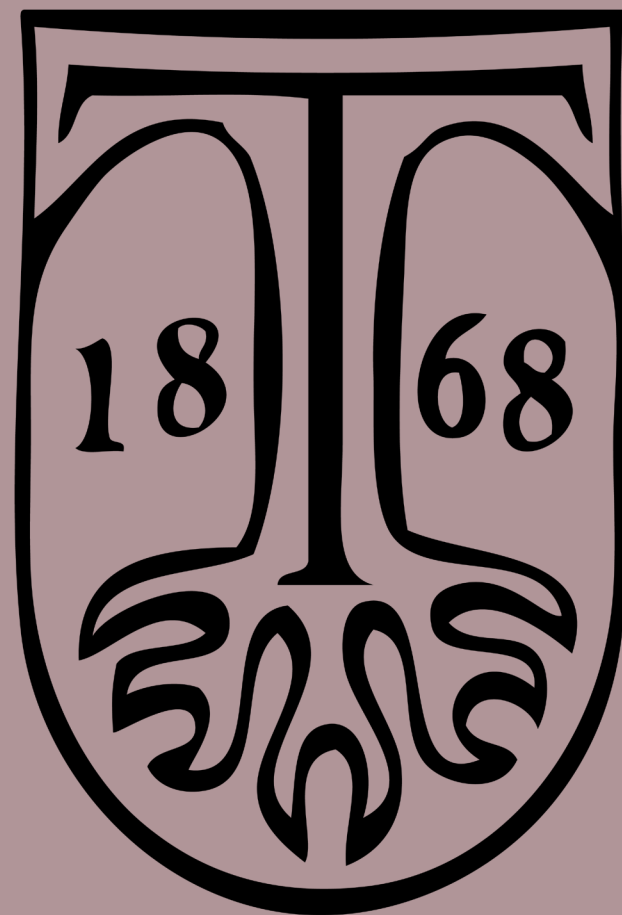
David Morariu, French Theory și debaterile culturale ale poststructuralismului. O revizitare din perspectiva lui François Cusset și Johannes Angermüller / 54

Ion Pițoiu, Literatura de teren. O perspectivă diacronică și revizitare contemporană / 64

Adriana Avram, Redefining the role of community-driven museums: reflections on/of displacement in District Six Museum, Cape Town / 74

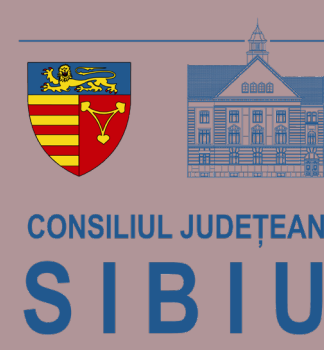
Simona Maria Cursaru-Herlea, Conservarea curativă și restaurarea unei amfore provinciale pontice / 80

Csaba Szabó, Danubian Provinces: History of a Notion / 88

Revista TRANSILVANIA a fost fondată în ianuarie 1868, ca platformă ideologică și științifică a Asociațiunii Transilvane pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român. Din 2017, este editată de Complexul Național Muzeal ASTRA sub autoritatea Consiliului Județean Sibiu.

Apare în parteneriat academic cu Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu. Din 2009, Revista TRANSILVANIA este indexată în bazele de date SCOPUS și EBSCO. Din 2020, revista Transilvania este indexată în baza de date ERIH PLUS.

ISSN 0255 0539

TRANSILVANIA

SIBIU, 9/2020

9 / 2020

TRANSILVANIA

TRANSILVANIA: serie nouă, anul XLVIII (CLII)

CONSILIUL ȘTIINȚIFIC:

prof. univ. dr. Ștefan Afloroaei
(Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, România)

prof. univ. dr. habil. Constantin Chiriac
(Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, România)

prof. univ. dr. Petr Kopecký
(Universitatea din Leiden, Germania)

prof. univ. dr. Mihaela Miroiu
(Școala Națională de Studii Politice și Administrative, România)

acad. pr. prof. univ. dr. Mircea Păcurariu
(Academia Română)

acad. prof. univ. dr. Ioan-Aurel Pop
(Academia Română)

conf. univ. dr. Marci Shore
(Universitatea Yale, Statele Unite ale Americii)

prof. univ. dr. Ștefan Sienerth
(Universitatea „Ludwig Maximilian” din München, Germania)

prof. univ. dr. habil. Andrei Terian
(Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, România)

acad. prof. univ. dr. Alexandru Zub
(Academia Română)

REDACȚIA:

Redactor-șef:
Radu Vancu

Redactori:
Dragoș Varga
Vlad Pojoga

Secretar de redacție:
Ștefan Baghiu

Tehnoredactor:
Mihaela Basarabă

Tipar:
Print ATU

Revista editată de
Complexul Național Muzeal ASTRA,
sub autoritatea Consiliului Județean Sibiu

Director general C.N.M. ASTRA:
Ciprian Anghel Ștefan

Redacția și administrația:
550182 Sibiu, Piața Mica, nr. 11
Tel./fax: +40 269 202 400

revistatransilvania@muzeulastra.com
www.revistatransilvania.ro

office@muzeulastra.com
www.muzeulastra.ro

TRANSILVANIA: New Series, Year XLVIII (CLII)

ADVISORY BOARD:

Prof. Ștefan Afloroaei

(Alexandru Ioan Cuza University of Iași, Romania)

Prof. Constantin Chiriac

(Lucian Blaga University of Sibiu, Romania)

Prof. Petr Kopecký

(Leiden University, Germany)

Prof. Mihaela Miroiu

(The National University of Political Studies

and Public Administration, Romania)

Acad. Prof. Mircea Păcurariu

(Romanian Academy)

Acad. Prof. Ioan-Aurel Pop

(Romanian Academy), Babeș-Bolyai University of Cluj, Romania)

Assoc. Prof. Marci Shore

(Yale University, USA)

Prof. Stefan Sienerth

(Ludwig Maximilian University of München, Germany)

Prof. Andrei Terian

(Lucian Blaga University of Sibiu, Romania)

Acad. Prof. Alexandru Zub

(Romanian Academy)

EDITORIAL TEAM:

Editor-in-Chief:

Radu Vancu

Editors:

Dragoș Varga

Vlad Pojoga

Editorial Secretary:

Ștefan Baghiu

DTP:

Mihaela Basaraba

Printed at:

Print ATU

Journal edited by

ASTRA National Museum Complex

under the authority of the Sibiu County Council

General Manager ASTRA NMC:

Ciprian Anghel Ștefan

Contact:

550182 Sibiu, Piața Mică, nr. 11

Tel./fax: +40 269 202 400

revistatransilvania@muzeulastra.com

www.revistatransilvania.ro

office@muzeulastra.com

www.muzeulastra.ro

Fotografia de pe coperta I: Ilinca Pop.

Contents

Literary Studies

Adrian Tudurachi, *The “Poetic Revolution” in Lovinescu’s Literary History* / 1

Dumitru Tucan, *The Recovery of the Traumatic History and the Games of Memory. On the Memory of the Holocaust in Romania* / 7

Adrian Mureșan, *A Dystopian Reading of the French Nouveau Roman* / 22

Alexandru Matei, *Against Aesthetic Ideology: Sorin Alexandrescu as a Reluctant Inheritor of Tudor Vianu* / 32

Iringó Abrudan, *Annie Ernaux’s work – recent perspectives* / 43

David Morariu, *French Theory and the Cultural Debates of Poststructuralism. A Revisitation from the perspective of François Cusset and Johannes Angermuller* / 54

Ion Pițoiu, *Fieldwork Literature. A Diacronic Perspective and Contemporary Revifications* / 64

Adriana Avram, *Redefining the role of community-driven museums: reflections on/of displacement in District Six Museum, Cape Town* / 74

Simona Maria Cursaru-Herlea, *Curating Conservation and Restoration of an Amphora from the Pontus Region* / 80

Csaba Szabó, *Danubian Provinces: History of a Notion* / 88

DRUMUL CĂTRE AUTONOMIE TRECE PRIN CUNOAȘTERE

Mihaela MIROIU

Școala Națională de Studii Politice și Administrative (SNSPA) București, Facultatea de Științe Politice
Lucian

Personal e-mail: mihaela.miroiu55@yahoo.com

THE ROAD TO AUTONOMY GOES THROUGH KNOWLEDGEN

This paper it is a subjective perspective on the birth and the raise of the field of Gender Studies in Romania. It is subjective because the author is the initiator of the field and she has a parental/maternal attitude towards the topic. Once her intellectual maternity is related to the MA program at National School of Political and Administrative Studies in Bucharest, the text is offering a reflective image of the evolution and the results of the research in the last decades at NSPSA, as well as its impact beyond the academic space.

Keywords: gender studies, feminism, feminist philosophy, feminist political theory, history of the feminist movement, gender and history, sociology of gender, gender politics.

Revista *Transilvania* are un număr tematic neobișnuit. Nicio publicație academică românească nu a mai avut astfel de curiozități. Ultima oară când am fost invitată să scriu a fost acum 10 ani și, de bună seamă, nu la o revistă din patria străbună¹.

În paginile următoare mă voi referi prioritar la experiența mea, în calitate de inițiatoră a acestui tip de studii în România. Am creat în SNSPA o școală de profil, ca școală de studii feministe, împreună cu Laura Grünberg, Ștefania Mihăilescu, Daniela Frumușani, Liliana Popescu, Renate Weber, Doina Ștefănescu. Am dezvoltat-o cu o parte dintre acestea. Lor li s-au adăugat cele tinere: Oana Băluță, Alina Dragolea, Măriuca Constantin, Diana Neaga. Cum, de bună seamă că am crezut mereu în ceea ce facem, raportarea mea nu este una critică, ci mai degrabă comprehensivă. Maternitatea intelectuală și ce instituțională au limitele oricărui tip de maternitate sau paternitate: ții la ceea ce ai generat și crescut. Ești subiectiv, uneori până la entuziasm, alte ori până la suferință. Îmi asum aceste limite. În ultimii doi ani am lăsat Școala să își trăiască propria sa maturizare, autonom față de mine. Nu cred eu oare că feminismul

este drumul femeilor către autonomie, chiar și față de mamele fondatoare?

Ce era înainte să existe Studii de gen

Cele și cei care am inițiat aceste studii în România în anii 90 aveam în spatele nostru o lume – cea comunistă – în care acest termen, „Studii de gen”, nu exista. Nu existau nici termenii „Studii despre femei” sau „Studii feministe”. Cu atât mai puțin existau astfel de studii. Posibil că dacă ar fi continuat politica de deschidere din anii 70 citeam și asemenea cărți, deși este puțin probabil. Feminismul fusese de mult etichetat ca deviaționism burghez periculos, în contextul ideologiei comuniste². Exemplu cel mai clar care îmi vine în minte este acela că spre deosebire de Sartre, tradus ca dramaturg și filosof, Simone de Beauvoir a fost tradusă doar ca scriitoare, nu și ca filosofă. *Al doilea sex*, apărut în 1949 în Franța și considerat deschizător al valului II de feminism a fost tradus în România după aproape 50 de ani, respectiv la 10 ani după căderea comunismului³. Așa se face că în formația mea de filosofă ideile partenerului Simonei

de Beauvoir, J. P. Sartre au intrat chiar în bibliografia obligatorie, dar nu și ale ei. Ea, femeie fiind, putea să urce pe culmile gândirii doar la nivelul individualului, poate generalului, nicicum la nivelul universalului. Îmi pare un caz paradigmatic pentru formația noastră filosofică trunchiată din în timpul comunismului. Ceva asemănător s-a întâmplat cu John Stuart Mill. Am studiat lucrările sale de logică. Dar el avea două păcate care trebuiau bine ascunse sub pres: liberalismul (cu utilitarism cu tot) și feminismul. Cu alte cuvinte, nici *Despre libertate*, nici *Utilitarismul*, nici *Aservirea femeilor* nu au făcut parte din ceea ce ne era îngăduit să știm. În ceea ce o privește pe soția sa, Harriet Taylor, cu atât mai puțin. *Emanciparea femeii* nu exista pentru noi. Toți acești autori sunt clasici de mai mult sau mai puțin timp. Dar după ei s-au creat curente de gândire în anii 70 ai secolului XX care au rămas complet închise accesului nostru⁴. Între aceste curente, feminismul (cel al valului II, care cercetează și valorizează diferențele de gen și reconfigurează normativ rolurile de gen) joacă un rol crucial în planul cunoașterii experiențelor și intereselor femeilor, din perspectiva lor ca autoare de *weltanschauung*. De bună seamă că joacă un rol major și în politizarea acestora. Anii 70 au însemnat pentru occident introducerea în curricula universitare a studiilor despre femei și a studiilor feministe. Noi nu știam nimic despre asta. Trăiam într-o lume intelectual și politic paralelă. În acea lume diferențele, cel puțin oficial, nu contau, cum nu conta nici individul (de ambele sexe). Conta, ideologic și politic vorbind, o entitate colectivă și abstractă: poporul unic muncitor care nu trebuia să fie diferențiat la nivel de indivizi, nu avea altă voință decât cea a partidului și nu râvnea decât să slujească. Mai mult, individele acestui popor unic aveau menirea de dublă slujire: prin muncă și maternitate în folosul patriei. Adică prin muncă și maternitate simultane și obligatorii⁵.

Ca să pună capac accesului nostru la cunoaștere și înțelegere socială, în iunie, 1977 (când terminam anul III de facultate) sunt desființate și practic interzise ca specializări universitare: sociologia, psihologia și pedagogia. Filosofia devine un apendice al facultăților de istorie, se rupe de cunoașterea științifică a societății realizată cu ajutorul sociologiei sau psihologiei sociale. Științele politice nu existau oricum⁶.

Cam aceasta era, foarte sumar vorbind, lumea din care am luat noi drumul spre libertate, inclusiv spre libertatea de studiu și cercetare. Am descoperit foarte curând după 1990 un întreg continent de cunoaștere despre care nu știam mai nimic. Pentru mine intrarea în acest continent a însemnat, încă din 1991, întâlnirea cu filosofia feministă. Este anul în care am avut revelația vieții mele: există cunoaștere filosofică femeiască. Este unealta intelectuală a creativității noastre, sursa îndrăznelii noastre teoretice. Până la această descoperire eram în situația bine surprinsă de Mary Daly: *Puterea patriarhală va îngădui până la urmă femeilor să învețe, ba*

chiar să îi învețe și pe alții. Dar să și gândească cu mintea proprie? Asta este deja prea mult.

Ei bine, în 1991 m-am întâlnit cu acest „prea mult”, așa cum ulterior s-au întâlnit cu prea multul lor alte inițiatore ale studiilor și cercetărilor feministe în România: Ștefania Mihăilescu, Laura Grunberg, Daniela Frumușani, Liliana Popescu, Aurora Liiceanu (ele au fost și primele profesoare ale masteratului de Studii de gen din SNSPA), Mădălina Nicolaescu și Ionela Băluță (la Universitatea din București), Enikő Vincze, Adriana Băban, Ghizela Cosma (la Universitatea Babeș-Bolyai), Reghina Dascăl (la Universitatea de Vest). Nu am fi reușit în drumul nostru fără sprijinul colegilor, jurnaliștilor și editorilor bărbați⁸.

Grei și fericiți au fost pentru noi acei ani 90. Au fost grei fiindcă eliberarea dintr-un regim totalitar intrat, în aproape o jumătate de secol, până în celulele societății este teribil de anevoioasă. Au fost grei fiindcă eliberarea din modul de gândire și cutumele unui regim totalitar multimilenar, cel patriarhal, este mult mai anevoioasă. Au fost fericiți fiindcă am avut șansa extraordinară să deschidem larg ușile și să începem să ieșim din aceste regimuri de putere. Această șansă, eliberarea de regimul totalitar, nu a avut-o generația părinților noștri. Această șansă, eliberarea de regimul patriarhal, nu a avut-o, de fapt, nicio generație de femei din România înaintea generației mele (chiar dacă formal cea a mamei a dobândit drepturi egale).

Iau studiile de gen forma vasului academic n care se află?

O privire oricât de superficială asupra semnificației și alcătuirii studiilor de gen, în *Anno Domini* 2020, ne arată următoarea cuprindere în acest domeniu interdisciplinar: identități de gen, reprezentări ale genului, studii despre femei, feminism, gen și politică, studii ale masculinității, studii ale sexualității, ale minorităților sexuale, ale relațiilor între gen, rasă, etnie, clasă și toate celelalte (cu un termen consacrat, au o perspectivă intersecțională). Interdisciplinaritatea, ca abordare, pare să fie constitutivă acestui tip de studii, căci aici nu domeniul în sine contează, cât tematica sa. Onest, nicio disciplină de studiu nu poate, *per se*, să dea seama de tematicile de mai sus fără sprijinul celorlalte. În consecință, influența, uneori determinantă, a specializărilor deja canonice se cunoaște serios în ceea ce întreprinde fiecare universitate atunci când își asumă asemenea specializare. În cazul de care mă ocup, asupra studiilor de gen și-au pus amprenta serios științele politice, sociologia, filosofia, istoria, dreptul și, mai nou, antropologia. Niciunul dintre profesorii masteratului de la SNSPA (cel mai vechi din țară, înființat în 1998) nu are diplomă de licență sau de doctorat în Studii de gen, chiar dacă au lucrat pe o asemenea tematică. Unii au diplome de master în această specialitate. Nu există actual această

oferită în România la licență sau doctorat, ci doar teme de cercetare. În ceea ce mă privește, nici nu aş pleda pentru asta la nivel de licență. Pentru cursuri însă, da⁹.

Cum vin din zona teoriei politice, aş încadra problema din care descind astfel de studii sub formula etică: studii ale dreptății de gen (*gender justice*), cu câteva precizări pe care le consider semnificative:

Persoanele sunt tratate diferit, uneori marginalizate, inferiorizate sau excluse și în funcție de sexul lor, prin felul în care acesta este valorizat ca semnificație, cu alte cuvinte, prin genul lor. Asta creează o mare problemă morală, culturală, psihologică, epistemică, politică, economică.

Tratamentul diferit, dus până la discriminare, nu este numai la nivel de societate non-academică, ci și în mediul universitar ca predare și cercetare. Subiectele respective nu au existat sau au fost tratate din perspectiva celor care au avut putere epistemică discursivă, fără ca cercetarea lor să reprezinte și perspectiva subiecților. Discursul canonic despre ce sunt, ce simt, ce pot să știe, ce sunt în stare și ce trebuie să facă femeile a fost scris prin excelență de către bărbați.

Cum acest tip de tematică are tot atâta demnitate ca să fie studiată la fel ca oricare alta, este necesar ca studierea ei să fie inițiată, dezvoltată și popularizată la nivel academic, civic și politic. Cu alte cuvinte, este necesar să fie formate și dezvoltate astfel de școli de cercetare.

Ceea ce rezultă din școlile de studii și cercetare de mai sus poate să fie ulterior introdus și în disciplinele canonice (*mainstream*), ca parte firească a cunoașterii¹⁰.

Acest tip de studii sunt menite să creeze, pentru cei vizați și pentru cei interesați, nu atât *A room of their own*¹¹, cât mai ales *A mind of their own*.

Studiile de gen au și un scop emancipator, nu doar academic.

Desigur că putem să vorbim în termeni asemănători nu doar despre valorizarea sexului unei persoane (iar în acest caz avem de-a face preponderent cu studii despre femei sau studii feministe), ci și despre valorizarea sexualității persoanelor (iar aici avem de-a face cu studii despre minorități sexuale LGBTQ). Cum persoanele au fiecare rasă, etnie, abilități sau dizabilități, o orientare sexuală sau alta și aparțin unor anume clase, abordarea intersecțională devine o necesitate.

În ceea ce mă privește, s-a întâmplat să inițiez studii de gen cu referire la femei, din perspectivă feministă, respectiv cursuri de Filosofie feministă (din 1994), de Gen și politică (din 1997) și apoi un masterat de Studii de gen (din 1998), nu am inclus studii despre sexualitate. În ultimii ani această problematică este însă tratată la masteratul nostru în sensul studierii drepturilor minorităților sexuale.

O vreme am împărtășit ideea că asimilarea Studiilor feministe în Studiile de gen poate să reprezinte un cal troian în casa feminismului, că studiile care vizează condiția culturală, socială și politică a unei jumătăți a umanității, anume jumătatea anonimă a istoriei, riscă să

se dizolve fără să își atingă decât parțial scopul. Cu timpul am înțeles că putem să intrăm în alte etape istorice în care riscăm ca misandria să capete o pondere mare, chiar dacă acum misoginismul este (încă) prevalent. Și că rostul acestei asimilări constă, strategic vorbind, în pregătirea oamenilor să înțeleagă și să contracareze discriminarea de gen indiferent de sexul asupra căruia se practică. Dreptatea de gen este despre ambele sexe.

Felul în care arată designul acestui tip de studii (ca specializare) depinde major de cadrul mai larg în care ele se desfășoară (domeniul de cunoaștere în care sunt cuprinse). În cazul nostru ele sunt încadrate, la nivel masteral, în domeniul Științelor sociale, respectiv, în specializarea Științe politice (la SNSPA, dar la fel stau lucrurile și la Universitatea din București). Acest lucru și-a pus o amprentă serioasă asupra curriculei, cercetării și publicațiilor existente până acum. În alte zone universitare cea mai mare răspândire a Studiilor de gen este în aria Studii culturale. Când tratezi o astfel de tematică în științele sociale ești obligat metodologic să urmezi patternuri firești în materie; respectiv să tratezi problematica a. normativ (din perspectiva filosofiei moralei, a teoriei politice, a dreptului); b. evolutiv (din perspectiva științei istorice); c. descriptiv (din perspectiva cercetărilor empirice cantitative și calitative, respectiv a sociologiei genului). Cu alte cuvinte, spre deosebire de aria Studiilor culturale, noi cei din științe sociale avem drept mai limitat la imaginație și mai multe obligații legate de rigoarea științifică. Nu este nici merit nici culpă. Este un fel de a exista în domenii diferite, care însă pot comunica spre beneficiul ambelor.

Programul nostru de master din SNSPA a suferit metamorfoze în timp. Ele s-au reflectat și în numele studiilor. Am început cu o abordare generalistă, influențată de oferta profesorală. L-am numit Studii de gen între 1998-2002. Apoi ne-am apropiat mai serios de profilul facultății gazdă și de propriile noastre cercetări care avansau. L-am transformat în masterat de Gen și politici publice (2002-2005). Cum era foarte necesar să pregătim oameni pentru înțelegerea instituțiilor și aplicarea politicilor de gen în Uniunea Europeană, masteratul a devenit unul de Gen și politici europene (2005-2008). După 2008 masteratul a devenit mai inclusiv, devenind și rămânând până la ora actuală unul de Politici, gen și minorități¹². La ceasul la care scriu acest articol configurația cursurilor de la masterat este foarte diferită de cea inițială, iar vechea gardă de părinți fondatori și-a lăsat fiicele și fiii să își crească liber propriile aripi intelectuale¹³.

Ce am dat cunoașterii în domeniu

Voi încerca să reconstitui pe scurt care au fost cele mai semnificative rezultate ale proiectelor de cercetare dezvoltate de către profesorii și doctoranzii implicați în această arie de studii în cadrul universității mele¹⁴.

Filosofia ca *primum movens*

Baza noastră bibliografică inițială au fost mai degrabă studiile produse de către feministe și feminisții occidentali, îndeosebi americani și britanici. Felul în care ne-au influențat ca punct de plecare a depins de formația noastră anterioară. Eu eram specializată în filosofie. În consecință, nu e de mirare că primul curs universitar pe tematică feministă din România a fost unul de Filosofie feministă. L-am susținut la Universitatea București, Facultatea de Filosofie în perioada 1994-1998. M-a ajutat enorm entuziasmul neofitei care intră cu toată ființa ei (în 1991) în noua descoperire: filosofia feministă. Cu alte cuvinte, în teritoriul *A mind of her own* într-un domeniu neclintit andromorfic timp de peste 2500 de ani). Cu acest entuziasm intelectual am reușit să scriu două cărți de filosofie feministă, ba chiar să fiu critică față de feminismul găsit în cealaltă cultură (în *Gândul umbrei*, 1995) și să propun o abordare teoretică nouă în *Convenio. Despre natură, femei și morală*, 1996. Aveam să constat că de fapt nu eu am îndrăznit prima să calc pe teritoriile *hard* ale legitimării intelectuale a patriarhatului, ci Anca Manolache care publica în 1994 prima carte de teologie feministă ortodoxă din România: *Imaginea femeină în Biserica lui Hristos*. Mai mult și mai surprinzător: această carte a fost publicată la Editura Mitropoliei din Timișoara. În primul capitol din *Convenio* influența acestei lucrări de teologie este copleșitoare. Am ținut să scriu despre aceste cărți fiindcă ele au contat nu doar pentru studenți, ci și pentru o așezare ulterioară normativă a feminismului. Anume unul care se axează pe valorificarea intelectuală a experiențelor femeiești și feminine, fără complexul de a urma neclintit modelul normă, respectiv pe cel masculin. Este un model pe care îl consider un umanism simbiotic. Părții andromorfice a umanității, deși dominantă copleșitor în spațiul culturii, îi este necesară, spre a fi un umanism deplin, partea ginomorfică. Prin urmare, femeile pot și e necesar să își valorizeze percepțiile și experiențele potrivit propriei lor reflecții. Genul proxim, umanitatea, se compune din două diferențe specifice; suntem bărbați și femei, formați cultural în ideile de masculin și feminin¹⁵. Dar aceste idei și norme trebuie să reflecte gândurile și voința de interpretare a ambelor sexe. Pe drumul filosofiei moral-politice și al politicilor de gen vor pleca și alte tinere autoare formate în acei ani (Anca Gheauș și Cristina Chiva, Mara Marin, Raluca Popa). Dar vor pleca și din țară la universități europene și americane în care și-au onorat apartenența la domeniu în mod remarcabil.¹⁶

Aveam istorie?

La începuturi (anii 90) nu știam altfel decât impresionist ce se întâmplă cu femeile și relațiile de putere de gen în România. Nu aveam nici cercetări cantitative, nici cercetări calitative pe această temă¹⁷.

Puteam cel mult să cunoaștem situația lor demografică și ocupațională din anuare statistice. Despre feminism și studii de gen nu știam aproape nimic în 1990. Nici măcar că feminismul (mai ales cel activist pentru drepturi civice și politice egale, reflectat inclusiv în publicistică) a avut o istorie remarcabilă în România anterioară comunismului. Istoria feminismului am reușit să o recuperăm la finele anilor 90, începutul anilor 2000 grație unei cercetătoare care s-a dovedit providențială în viața noastră intelectuală, Ștefania Mihăilescu¹⁸. Ea a reconstituit din arhive mișcarea feministă de la 1815 la 1946. Ștefania Mihăilescu ne-a dat rădăcini istorice, dar și o bună învățătură în primii ani ai masteratului. Ceea ce este și mai semnificativ este faptul că până atunci nu cunoașteam nici istoria femeilor și a relațiilor de gen în propria noastră țară¹⁹. Cu alte cuvinte, ne-am așezat inițial pe nisipuri mișcătoare. Ulterior ne-am folosit, mai ales după anii 2000, de munca unor istorici importanți²⁰, mai ales în privința acestei istorii în comunism²¹. Am cercetat această problematică și noi, în proiectele SNSPA (Olteanu, Gheonea, 2003). Dar, incontestabil colaborarea noastră cu istorica româno-americană Maria Bucur a ridicat mult înțelegerea în privința analizei de gen aplicate în studiul istoriei. Ea ne-a dat nouă tuturor celor interesați o imagine întemeiată asupra părții lipsă din marea istorie a războiului și a comemorării acestuia; istoria femeilor în Primul Război Mondial (2006, 2009). Cu Maria Bucur am coordonat și editat prima incursiune în istoria gândirii politice românești asupra femeilor și rolurilor de gen (*Patriarhat și emancipare în gândirea politică românească*, 2002). Am îmbinat împreună cu ea abordarea istorică cu cea de teorie politică aplicată și cercetarea empirică pentru ca să înțelegem felul în care și-au perceput femeile locul lor de cetățene în istoria comunismului, a tranziției postcomuniste și integrării europene (*Birth of Democratic Citizenship. Women and Power in Modern Romania*, 2018).

La ce ne raportăm când gândim politicile de gen? Rostul normativ și descriptiv al teoriei politice feministe.

Când un astfel de masterat se așază sub egida unei facultății de Științe politice, de bună seamă că această așezare își pune amprenta asupra conținutului. Studiul, cercetarea și chiar proiectarea teoriilor politice feministe devine o datorie epistemică. Desigur că teoretizarea din spațiul anglo-american a fost deosebit de utilă. A fost genul proxim. Dar acea teoretizare avea legătură serioasă cu reflectarea experiențelor de cetățene ale femeilor din occidentul democratic. Chiar și principala tematică: discuția despre relațiile dintre public și privat și problema puterii în spațiul privat reflecta o lume care nu prea avea referențial în experiența noastră. Spațiul privat era deja politizat în comunism, dar cu forța, mai puțin violența în familie și abuzul în cuplu în care partidul-stat nu se amesteca²². Iar spațiul public era în plin proces de formare. În plus, ne lipsea acut experiența pluralismului politic și a posibilelor alianțe pentru drepturile femeilor

și politici de gen. Iată, iarăși a trebuit să ne integrăm prin gen proximal, în abordarea lor normativă, și prin diferență specifică, în partea descriptivă a abordării noastre. Așa au fost construite câteva lucrări semnificative pentru Teoria politică feministă: volumul colectiv coordonat de către Olivia Todorean, *Itinerarii contestatate. Studii de teorie politică feministă*, 2003, cartea mea, *Drumul către autonomie*, 2004, cartea Liliane Popescu, *Politica sexelor*, 2004, cartea Oanei Băluță, *Feminism modern reflexiv*, 2013. Alte volume s-ar încadra preponderent în teorie politică descriptivă (cazul cărții Dianei Neaga, *Gen și cetățenie în România*, 2013 sau al volumului pomenit mai sus, scris de Maria Bucur împreună cu mine: *Birth of Democratic Citizenship*, 2018).

Probabil că cea mai importantă operă teoretică de echipă, pentru că semnifică un serviciu adus tuturor celor care se inițiază în studii feministe, indiferent de domeniu și tip de interese, o reprezintă volumul *Lexicon feminist*, apărut în 2002 (coordonat de Otilia Dragomir și de mine). Acest volum reunește temeni, personalități marcante, mișcări și instituții. Prin urmare, are o deschidere largă spre un public foarte divers ca interese. A fost și o primă probă de forță în care noi cei care predam la masteratul de Studii de gen am cooperat excelent cu primii absolvenți ai acestuia²³.

Gen și putere, sau Politicile de gen prin lentilele cercetării sociologice feministe

Dincolo de filosofia, istoria și teoria feministă, cum arată oare percepțiile și relațiile de gen în România? Răspunsul pe care îl așteptam nu putea să vină din experiența noastră directă, dacă doream o așezare științifică a cercetării. Prin urmare aveam nevoie imperativă să facem cercetări empirice pentru ca teoretizările noastre să aibă validitate și consistență. Ne-a ajutat mult devotamentul Laurei Grünberg față de sociologia feministă (vezi *Gen și societate*, 1997, lucrare coordonată împreună) și (*R*)*evoluții în sociologia feministă*, 2003). Ne-a ajutat coplesitor posibilitatea oferită de Fundația pentru o Societate Deschisă care a finanțat primul *Barometru de gen*, în 2000 (coordonat de mine împreună cu Renate Weber). Rezultatele Barometrului ne-au pus în față oglinda unei lumi extrem de tradiționaliste în percepția despre femei și rolurile de gen. Acest tradiționalism patriarhal, deloc clintit de către comunismul care a fost de fapt un patriarhat, dar de stat²⁴, era împărțit în proporție mare și de către femei. Cultura feministă, ideile echității de gen, posibilitatea parteneriatului domestic ca și accesul paritar la putere în spațiul public erau la ani lumină distanță, în acel moment. Aceasta era lumea de atunci. Cred că acel *Barometru* ne-a aruncat într-o zonă de luciditate dură, dar necesară ca să înțelegem unde, cum și pentru cine facem Studii de gen. Coroborând datele barometrului cu datele segregate pe gen din timpul comunismului, sociologul Vladimir Pasti ne-a oferit o interpretare de mare substanță a acelei lumi în *Ultima inegalitate. Relațiile*

de gen în România, 2003. În prelungirea barometrului și a cercetărilor despre comunism și postcomunism, am reușit să teoretizez fenomenele specifice tranziției de gen în postcomunism, ulterior pentru etapa de integrare în UE: "State Man, Market Women", *Feminismos*, 2004, "Communism Was a State Patriarchy, not a State Feminism" *Aspasia*, 2007, "On Women, Feminism and Democracy", în *Post-Communist Romania at Twenty-Five*, 2015.

O bună parte dintre cercetările empirice făcute în Școala noastră de Studii de gen se datorează proiectelor câștigate pe astfel de teme la care au lucrat doctoranzii în Științe politice pe care i-am coordonat (mulți proveneau de la masteratul de profil și au dezvoltat teme de cercetare legate de politici de gen). Combinând sociologia cu Științele politice, metodele cantitative cu cele calitative, teoria politică feministă cu cercetarea lumii noastre, am reușit să sporim cunoașterea și înțelegerea politicilor de gen. Așa s-au născut volumele: *Muncile casnice în satul românesc*, Valentina Marinescu, 2002 și *Familia monoparentală: O abordare politică*, Cristina Ștefan, 2006. În același an Laura Grünberg și Ioana Borza au coordonat cercetarea *Cartea neagră a egalității de șanse între femei și bărbați*. Oana Băluță a coordonat volumele *Gen și putere: Partea leului în politica românească*, 2006, împreună cu Alice Iancu, și Alina Dragolea volumul *Gen și interese politice*, 2007. Tot Oana Băluță a coordonat volumul *Parteneri egali, competitori egali*, 2007.

După criza economică din 2008-2009 au început să apară fenomene noi, cu influență de gen specifică. Așa s-a construit cercetările care au stat la baza volumelor: *Impactul crizei economice asupra femeilor*, coordonat de Oana Băluță, 2011, cel al Ramonei Păunescu din 2012: *Politici ale maternității*, volumul apărut în 2014, *Prostituția, politici și practici*, al cărui autoare este Alina Tăriceanu. Ioana Vlad împreună cu Katalin Fabian au coordonat un alt volum de cercetare, o analiză asupra contribuției activismului social în democratizarea est-europeană, publicat în 2015: *Democratization Through Social Activism: Gender and Environmental Issues in Post-Communist Societies*. O serie întregă de cercetări doctorale au fost publicate în reviste și volume și reflectă varietatea temelor pe care le așezăm generic sub titulatura; Gen și politică sau Politici de gen²⁵.

Cum mass-media pot să contribuie substanțial la misoginism și răspândirea stereotipurilor de gen, după cum pot să contribuie și la emancipare, desigur că cercetările noastre nu au ocolit aceste subiecte. Adina Brădeanu și Otilia Dragomir au coordonat cercetarea publicată în volumul *Femei, cuvinte și imagini*, 2002. Ana Bulai și Irina Stănciugelu pe cel de *Gen și reprezentare socială*, 2002. Laura Grünberg a coordonat cercetarea publicată în volumul *Mass media despre sexe*, în 2005. În cadrul altor programe de cercetare, în special în relație cu Societatea de Analize Feministe AnA (creată informal încă din 1994) ale cărei membre fondatoare au devenit primele

profesoare ale masteratului sau cu Centrul de Dezvoltare Curriculară și Studii de Gen FILIA (creată în anul 2000), ale cărei membre fondatoare au fost predilect absolventele din prima serie a masteratului, cercetările au continuat în privința reprezentării simbolice a femeilor în spațiul public: denumirea străzilor, a pietelor publice, statui etc.

De dată mai recentă, Alice Năstase Buciuța a făcut o cercetare foarte concludentă asupra evoluției comparate a revistelor pentru femei în perioada interbelică, în comunism și în perioada postcomunistă și de europenizare. Poate că nimic nu ne-a surprins mai mult decât faptul că aceste reviste au avut o formidabilă descreștere în rolul lor emancipator în ultima etapă a comunismului, în plină politică pronatalistă, când femeile au devenit mijlocul de înmulțire controlată de către stat a constructorilor comunismului. Dar și în etapa postcomunistă, când femeile au devenit, pentru revistele glossy, pur și simplu anexe la industrii cosmetice și de modă, dependente de cucerirea și păstrarea bărbaților dezirabili ca resurse.²⁶

Cum sursa primă organizată și formalizată a culturii de gen o reprezintă educația în școală, temele legate de gen și educație au fost de mare interes pentru noi. I-am dedicat un prim volum în care am analizat manuale, încă din 1997: *Gen și Educație* (I-am coordonat împreună cu Laura Grünberg). Un rol foarte important l-a avut munca Doinei Ștefănescu (*Gender Dimension of Education in Romania*, 2000, *Dilema de gen a educației*, 2003). Volumul *Școala la răscruce*, o diagnoză impresionantă apărută în 2002, cuprinde și analize de gen asupra manualelor și curriculei, întreprinse de către Otilia Dragomir, Elena Bălan și Cristina Ștefan, în fireasca tentativă a așeza acest tip de studii la un loc cu toate celelalte, atunci când e vorba de diagnoză și proiectarea unor politici de educație mult mai prietenoase față de ideea parteneriatul de gen. Având o expertiză recunoscută în Europa de Est, Laurei Grünberg i-a revenit coordonarea volumului *Good Practice in Promoting Gender Equity in Higher Education in Central and Eastern Europe*, 2001, iar mie munca pentru de *Guidelines for Promoting Gender Equity in Higher Education in Central and Eastern Europe*, 2003.

După aproape 20 de ani de la *Barometrul de gen, 2000* am simțit toți cei care lucrăm în această arie de studii, dar și cei care sunt politic implicați în egalitatea de șanse între femei și bărbați, o acută nevoie să știm din nou pe ce lume largă trăim. Mai precis, am vrut să știm cum arată, dacă și cum s-a transformat lumea percepțiilor și relațiilor de gen la scară națională, respectiv prin ochii unui nou barometru de gen, comparativ cu cel întreprins în anul 2000. O echipă de experți coordonată de către Laura Grünberg a făcut, cu ajutorul IMAS, cercetarea finalizată cu *Barometrul de gen. România, 2018*. Multe percepții despre rolurile și relațiile de gen au rămas neclintite în răspunsurile subiecților. Dar există și progrese notabile. A scăzut semnificativ percepția că bărbații sunt mult mai capabili să conducă, inclusiv la

cel mai înalt nivel politic, mai ales în cazul femeilor. A crescut semnificativ încrederea femeilor în forțele lor și în capacitatea de a fi independente social și financiar. Sensibilitatea la problemele legate de violența de gen este cert mai mare. Cu alte cuvinte, a scăzut semnificativ conservatorismul de gen în mintea oamenilor în anii europenizării noastre. Desigur, nu la fel în toate mediile. Nici măcar la majoritatea oamenilor educați. Unii dintre ei sunt chiar porta-voce a unei percepții ultra-conservatoare. Dar asupra ultimei afirmații nu se pronunță statisticile, ci mai degrabă analizele de discurs.

În loc de concluzii:

Studiile de gen nu sunt nici sfoase, nici inocente

Tocmai de aceea produc spaime care sunt cu atât mai iraționale cu cât sunt văzute dinspre prejudecăți, nu dinspre judecăți *a posteriori*. Ele dislocă un monopol în cunoaștere, pe cel bărbătesc, dezzechilibrează o putere discursivă: dominația masculină (cu vorba lui Pierre Bourdieu²⁷). Sunt cu atât mai înspăimântătoare cu cât nu știi nimic despre ele și nici nu vrei să știi. Le tratezi cu *Vade retro Satana!* Femeilor, asemenea celor din rase, etnii, clase, religii istoric subjugate, asemenea celor cu orientare sexuală tratată cu ostilitate politizată, le stătea mai bine să tacă în spațiul public, inclusiv în cel universitar. Sau dacă vorbesc, să o facă în paradigmele deja încetățenite. Mai grav e că și atunci când fac parte din rase, etnii și clase rău și nedrept tratate, femeile mai trebuie să tacă odată în propria lor categorie, pentru că sunt femei. Sau să vorbească doar limba rasei, etniei, clasei, religiei lor, nu în calitate de femei reflectiv și producătoare de cunoaștere. Prin urmare, studiile de gen (în metamorfozele lor) încalcă un tabu epistemic. În cazul nostru pe cel potrivit căruia: Femeile să tacă despre femei și să nu conteste monopolul masculin. În aceste condiții, ce *establishment* conservator le-ar privi ferice? Odată cu studiile de gen în general, cu cele feministe în particular vin și consecințe culturale, civice și politice. Ele nu rămân în sera academică. Ies de acolo, sunt baze pentru organizații neguvernamentale, inspiră proteste, lobby, politici publice²⁸ care produc teamă, chiar dacă nu iau nimic celor care au putere. Nu le ia nimeni niciun drept bărbaților, albilor, românilor, creștinilor, heterosexualilor. Este, cred, teama că cei nedrept tratați vor încerca, la rândul lor, să ia și să monopolizeze puterea. Or miza feminismului, de exemplu, este să fie umanism deplin, adică unul cu chip femeiesc la fel de îndreptățit ca și cel bărbătesc. Este aspirația firească spre autonomie personală: spre putința de a te înțelege, numi, descrie și proiecta cu propria minte. Din astfel de înțelegere poate să se nască o altă concepție despre putere: anume aceea potrivit căreia exercitarea puterii nu înseamnă dominare și supunere, ci înseamnă să îi ajuți pe alții să își formeze, dezvolte și folosească propriile lor capacități. Este un model izvorât din experiența creșterii și îngrijirii.

Note

1. Este vorba despre revista *Aspasia*, 2010.
2. Încă din vremea lui Stalin au fost anihilate organizațiile independente ale femeilor.
3. A fost tradus la Editura Univers, în 1998.
4. Nu fiindcă nu erau traduse. Ci fiindcă nu erau în biblioteci, librării, pur și simplu pentru noi ele nu existau.
5. Vezi politica pronatalistă inaugurată prin Decretul 660/1966 care interzicea avortul și punea femeile la dispoziția statului cu sprijinul procuraturii. (Vezi Kligman, *Politics of Duplicity*, 1998).
6. Studiile politice se făceau strict controlat la academia de partid Ștefan Gheorgiu.
7. Una dintre cele mai creative autoare de teorie feministă.
8. Aurel Codoban, Petru Iluț, Ovidiu Pecican, Mircea Cărtărescu (toți au ținut cursuri la noile programe de studii) în plan cultural: Ion Bogdan Lefter, Mircea Cărtărescu, Sorin Alexandrescu, în plan editorial: Nicolae Lotreanu și Silviu Lupescu.
9. De exemplu, în cazul nostru (al SNSPA), avem un curs de Gen și politică.
10. Un exemplu foarte reușit în acest sens este tratatul: *Ideologii politice actuale. Semnificații și impact* (Miroiu, coord. 2012).
11. După expresia consacrată de către Virginia Wolf.
12. Cu accent asupra minorităților etnice și sexuale.
13. Pentru o imagine a masteratului în 2020 vezi: <http://politice.ro/ro/mpgm>.
14. SNSPA era universitate nouă (din 1991). Nu avea un establishment conservator. Chiar și specializările erau noi în România: Științe politice, Administrație publică, Științele comunicării, Relații internaționale. În consecință, născându-se după Revoluție, i-a fost mai ușor să accepte și asimileze abordări occidentale de tipul Studiilor de gen.
15. La vremea respectivă nu ne gândeam la alte genuri. Nu doar noi, ci nici școlile mai avansate din occident. Nu fiindcă ele nu existau (respectiv transgenderii), ci fiindcă nu erau studiate în acest context. Nici la ora actuală nu îi studiem încă.
16. Drumul filosofiei feministe îi datorează mult Mihaelei Frunză de la Universitatea Babeș-Bolyai. *Ideologie și feminism*, 2004. Pe drumul filosofiei feministe, dar aplicată gândirii islamice, se va duce ulterior Alina Isac Alak prin cărțile: *Statutul femeilor în islam*, 2014 și *Shari'ah sau despre istoria umană a voinței divine*, 2019.
17. Din 1977 au fost desființate studiile de sociologie, iar cercetările de acest tip au fost drastic limitate. Practic nu știam nimic de substanță științifică despre societatea românească, indiferent la ce domeniu ne raportăm
18. Vezi volumele menționate în bibliografie.
19. Un regim politic care urmărește ștergerea memoriei și a diversității oamenilor nu încurajează nici studii care conduc la emancipare, nici cunoașterea diferențelor și a intereselor specifice diferitelor categorii de oameni. Dacă vrei să făurești poporul unic muncitor diversitate și emanciparea individuală și de grup te încurcă dramatic.
20. Vezi de exemplu Alin Ciupală, 2003.
21. Vezi de exemplu Doboș, Jinga și Soare, 2010, Coflâncă, Jinga, 2011
22. Prin influența pe care o aveau căsătoriile și divorțurile asupra dosarului profesional, prin controlul natalității și prin normarea consumului de orice tip.
23. Echipa a cuprins profesorii: Ștefania Mihăilescu, Laura Grunberg, Daniela Frumușani, Liliana Popescu, Renate Weber și subsemnat, precum și absolvenții: Otilia Dragomir, Doina Dimitriu, Anca Jugaru, Valentina Marinescu, Romina Surugiu, Florentina Bocioc. Lor li s-au alăturat Gabriela Blebea, Mădălina Nicolaescu și Sergiu Vintilă, Camelia Corneanu.
24. Vezi Miroiu, *Communism was a State Patriarchy, not a State Feminism*, 2007.
25. Iată câteva teme de teze de doctorat din aria Gen și politică. Toate se găsesc la biblioteca SNSPA: *Relația între gen și speranța de viață*, Cristina Andreescu, *Hărțuirea stradală*, Simona Maria Chirciu, *Politici redacționale ale revistelor pentru femei*, Alica Năstase Bucuiuta, *Femeile rome și feminismul*, Nicoleta Bițu, *Violența împotriva femeilor rome*, Andreea Braga, *Femeile rome în spațiul public*, Carmen Gheorghe, *Mariajele timpurii în comunitățile de romi*, Crina Morteau, *Impactul fondurilor europene asupra organizațiilor de femei și minorități sexuale*, Andrada Nimu, *Ierarhizarea de gen a politicilor bugetare*, Miruna Pantel, *Reprezentarea politică a femeilor din România*, Tudorina Mihai, *Dreptatea de gen*, Oana Crușmac, *Cum se aplică justiția în cazul mariajelor timpurii*, Măriuca Constantin, *Ce au făcut femeile în Primăvara Arabă și ce a urmat*, Lamis Saifei, *Cum este adaptată armata română pentru egalitatea de șanse a femeilor ofițeri și soldați*, Cristina Rădoi.
26. Volumul care cuprinde aceste cercetări va fi publicat curând. Titlul provizoriu este: *Revistele pentru femei, piedici de lux în calea emancipării*.
27. În *La Domination masculine*, 1998
28. Pentru o imagine în privința impactului civic și politic al feminismului în România vezi Miroiu (coord), *Mișcări feministe și ecologiste*, 2015). Vezi de exemplu influența asupra aspectelor legislative: Legea concediului parental, Legea pentru prevenirea și combaterea discriminării, Legea pentru combaterea violenței domestice, Legea (și principiul constituțional al egalității de șanse între femei și bărbați, asupra introducerii Ordinului de restricție în cazul violenței domestice, împotriva tratării violului în contextul Legii medierii, a ratificării Convenției de la Istanbul și multe altele.

Bibliography

- ***. *Barometrul de gen* [The Gender Barometer]. Bucharest: Gallup și Fundația pentru o Societate Deschisă, 2000. Online http://www.gender.ro/gender_bar.htm.
- Băluță, Oana, ed. *Gen și putere: Partea leului în politica românească* [Gender and Power. The Lion's Share in Romanian Politics]. Iași: Polirom, 2006.
- Băluță, Oana, Alice Iancu, and Alina Dragolea, eds. *Gen și interese politice: Teorii și practici* [Gender and Political Interests: Theories and Practices]. Iași: Polirom, 2007.
- Băluță, Oana ed. *Parteneri egali, competitori egali: Integrarea dimensiunii de gen în procesul de elaborare a politicilor publice* [Equal Partners, Equal Competitors: The Integration of Gender Dimension in the Public Policy Development Process]. Bucharest: Maiko, 2007.
- Băluță, Oana. *Feminism modern reflexiv* [Reflexive Modern Feminism]. Bucharest: Tritonic, 2013.
- Băluță, Oana, ed. *Impactul crizei economice asupra femeilor* [The Impact of the Economic Crisis on Women]. Bucharest: Maiko, 2011.
- Bourdieu, Pierre. *La domination masculine*. Paris: Éditions du Seuil, 1998.
- Brădeanu, Adina, and Otilia Dragomir, eds. *Femei, cuvinte și imagini: Perspective feministe* [Women, Words, and Images: Feminist Perspectives]. Iași: Polirom, 2002.
- Bucur, Maria, and Mihaela Miroiu. *Patriarhat și emancipare în istoria gândirii politice românești* [Patriarchy and Emancipation in the History of Romanian Political Thinking]. Iași: Polirom, 2002.
- Bucur Maria, and Nancy M. Wingfield, eds. *Gender and War in Twentieth Century Eastern Europe*. Bloomington: Indiana University Press, 2006.
- Bucur, Maria. *Heroes and Victims: Remembering War in Twentieth-Century Romania*. Bloomington: Indiana University Press, 2009.
- Bucur, Maria, and Mihaela Miroiu. *The Birth of Democratic Citizenship*. Bloomington: Indiana University Press, 2018.
- Bulai, Ana, and Irina Stănciugelu. *Gen și reprezentare socială* [Gender and social representation]. Bucharest: Politeia SNSPA, 2002.
- Ciupală, Alin. *Femeia în societatea românească a secolului al XIX-lea: Între public și privat* [The Woman in Nineteenth-Century Romanian Society: Between Public and Private]. Bucharest: Editura Meridiane, 2003.
- Dragomir, Otilia, and Mihaela Miroiu, eds. *Lexicon feminist* [Feminist Lexicon]. Iași: Polirom, 2002.
- Dragomir, Otilia, Elena Balan, and Stefan Cristina. "Formarea elevilor pentru o viață personală din perspectiva privatității" [The Formation of Pupils for a Personal Life with the Perspective of Privacy]. In *Școala la răscruce. Schimbare și continuitate în curriculumul învățământului obligatoriu* [School at Crossroads. Change and Continuity in the Compulsory Education Curricula]. Edited by Vlăsceanu et al. Iași: Polirom, 2003.
- Doboș, Corina, Luciana M. Jinga, and Florin S. Soare. *Politica pronatalistă a regimului Ceaușescu* [The Pronatalist Politics of the Ceausescu Regime]. Iași: Polirom, 2010.
- Frunză, Mihaela. *Ideologie și feminism* [Ideology and Feminism]. Cluj-Napoca: Editura Limes, 2004.
- Grünberg, Laura, and Mihaela Miroiu, eds. *Gen și societate* [Gender and Society]. Bucharest: Alternative, 1997.
- Grunberg, Laura, ed. *Good Practice in Promoting Gender Equity in Higher Education in Central and Eastern Europe*. Bucharest: Studies on Higher Education, UNESCO, CEPES, 2001.
- Grünberg, Laura. *(R)Evoluții în sociologia feministă* [(R)Evolutions in Feminist Sociology]. Iași: Polirom, 2003.
- Grünberg, Laura. *Mass media despre sexe: Aspecte privind stereotipurile de gen în mass media din România* [Mass Media on Sexes: Aspects Regarding Gender Stereotypes in Romanian Mass Media]. București: Tritonic, 2005.
- Grünberg, Laura, and Mihaela Miroiu, eds. *Gen și Educație* [Gender and Education]. Bucharest: Editura AnA, 1997.
- Grünberg, Laura, Ioana Borza, and Theodora Văcărescu, eds. *Cartea neagră a egalității de șanse între femei și bărbați în România* [The Black Book of Equal Opportunities between Women and Men in Romania]. Bucharest: Editura AnA, 2006.
- Grunberg, Laura, ed. *Barometrul de gen, România, 2018* [The Gender Barometer, Romania, 2018]. Bucharest: Hecate, 2019.
- Isac, Alak Alina. *Statutul femeilor în islam* [The Status of Women in Islam]. Iași: Polirom, 2014.
- Alina Isac Alak, *Shari'ah sau despre istoria umana a vointei divine*, București, Pro Universitaria, 2019
- Jinga, Luciana M. *Gen și reprezentare în România comunistă, 1944–1989* [Gender and Representation in Communist Romania, 1944–1989]. Iași: Polirom, 2015.
- Jinga, Luciana, and Florin Soare, eds. *Politica pronatalistă a regimului Ceaușescu: Instituții și practici* [The Pronatalist Policy of the Ceausescu Regime: Institutions and Practices]. Iași: Polirom, 2011.
- Kligman, Gail. *The Politics of Duplicity. Controlling Reproduction in Ceausescu's Romania*. Los Angeles: University of California Press, 1998.
- Manolache, Anca. *Imaginea feminină în Biserica lui Hristos* [The Feminine Image in Christ's Church]. Timișoara: Editura

- Mitropoliei Banatului, 1994.
- Marinescu, Valentina. *Muncile casnice în satul românesc actual* [Household Work in Contemporary Romanian Village]. Iași: Polirom, 2002.
- Mihăilescu, Ștefania, ed. *Din istoria feminismului românesc: Antologie de texte (1838–1929)* [From the History of Romanian Feminism: Anthology of Texts (1838–1929)]. Iași: Polirom, 2002.
- Mihăilescu, Ștefania. *Din istoria feminismului românesc. Studii și antologie de texte (1929–1948)* [From the History of Romanian Feminism: Anthology of Texts (1929–1948)]. Iași: Polirom, 2006.
- Miroiu, Mihaela. *Gândul Umbrei. Abordări feministe în filosofia contemporană* [The Thought of the Shadow. Feminist Approaches in Contemporary Philosophy]. Bucharest: Alternative, 1995.
- Miroiu, Mihaela. *Gândul Umbrei. Abordări feministe în filosofia contemporană* [The Thought of the Shadow. Feminist Approaches in Contemporary Philosophy]. Iași: Polirom, 2020.
- Miroiu, Mihaela. *Convenio. Despre natura, femei și morală* [Convenio. On Nature, Women, and Morality]. Bucharest: alternative, 1996.
- Miroiu, Mihaela. *Convenio. Despre natura, femei și morală* [Convenio. On Nature, Women, and Morality]. Iași: Polirom, 2002.
- Miroiu, Mihaela. *Guidelines for Promoting Gender Equity in Higher Education in Central and Eastern Europe*. Bucharest: CEPES, UNESCO, 2003.
- Miroiu, Mihaela. "A Mind of Our Own. Gender Studies in Romania." *Aspasia. International Yearbook of Central, Eastern and Southeastern European Women's and Gender History* (New York) 4, (2010): 167-176.
- Miroiu, Mihaela ed. *Mișcări feministe și ecologiste în România* [Feminist and Ecologist Movements in Romania]. Iași: Polirom, 2015.
- Miroiu, Mihaela. *Guidelines for Promoting Gender Equity in Higher Education in Central and eastern Europe*. Bucharest: CEPES, UNESCO, 2003.
- Miroiu, Mihaela. "State Men, Market Women." *Feminismos, Mujer y participación política* (Universita Alicante), no. 3 (June 2004)
- Miroiu, Mihaela. *Drumul către autonomie. Teorii politice feministe* [The Road to Autonomy. Feminist Political Theories]. Iași: Polirom, 2004.
- Miroiu, Mihaela. "Communism was a State Patriarchy, not a State Feminism." *Aspasia. International Yearbook of Central, Eastern and Southeastern European Women's and Gender History* (New York) 1 (2007): 196-201.
- Miroiu, Mihaela. "A Mind of Our Own. Gender Studies in Romania." *Aspasia. International Yearbook of Central, Eastern and Southeastern European Women's and Gender History* (New York) 4 (2010): 167-176.
- Miroiu, Mihaela. "On Women, Feminism and Democracy." In *Post-Communist Romania at Twenty-Five. Linking Past, Present and Future*. Edited by in Lavinia Stan and Diane Vancea, 83-102. New York: Lexington Books, 2015.
- Neaga, Diana Elena. *Gen și cetățenie în România: Intre formal și substanțial, normal și normativ* [Gender and Citizenship in Romania: Between Formal and Substantial, Normal and Normative]. Iași: Polirom, 2013
- Olteanu, Cristina Liana, Elena-Simona Gheonea, and Valentin Gheonea. *Femeile în România comunistă: Studii de istorie socială* [Women in Communist Romania: Social History Studies]. Bucharest: Politeia-SNSPA, 2003.
- Pasti, Vladimir. *Ultima inegalitate: Relațiile de gen în România* [The Last Inequality: Gender Relations in Romania]. Iași: Polirom, 2003
- Păunescu, Ramona. *Evoluții politice ale maternității: Perspective feminist* [Political Evolutions of Maternity: Feminist Perspectives]. Iași: Polirom, 2012.
- Popescu, Liliana. *Politica sexelor* [The Politics of the Sexes]. Bucharest: Maiko, 2004.
- Ștefan, Cristina. *Familia monoparentală: O abordare politică* [The Monoparental Family: A Political Approach]. Iași: Polirom, 2006.
- Ștefănescu, Doina Olga. *Dilema de gen a educației* [Education's Gender Dilema]. Iași: Polirom, 2003.
- Tăiceanu, Alina. *Prostituția, politici și practici. În cine dăm cu piatra?* [Prostitution, Politics and Practices. Who are We Throwing the Rock At?]. Iași: Polirom, 2014.
- Todorean, Olivia, ed. *Itinerarii contestatate. Studii de teorie politică feministă* [Contestatory Itineraries. Feminist Political Theory Studies]. Bucharest: Politeia, SNSPA, 2003.
- Vlad, Ioana, and Katalin Fabian, eds. *Democratization Through Social Activism: Gender and Environmental Issues in Post-Communist Societies*. Bucharest: Tritonic, 2015.

NATALIA MILIȚA GEORMĂNEANU: MICROISTORIA UNEI “NESUPUSE” CA DEMERS ÎN STUDIILE DE GEN

Maria BUCUR

Universitatea
Indiana University
Personal e-mail: mbucur@indiana.edu

N

This study uses microhistory as a useful method for gender analysis of the past, with a focus on the life and activities of Milița Geormăneanu, an unknown and yet revealing personality from interwar Romania. As a volunteer in World War I and then activist in a number of areas after the war, Geormăneanu, was one of thousands of citizens of Romania who sought to claim benefits and rights on the basis of the new veterans' administration legislation and policies during the 1920s and 1930s. Her unsuccessful campaign reveals important realities about the thinking of Romanian policy makers with regard to gender norms and expectations.

Keywords (EN): veteran; disability; World War I; heroism; Milița Geormăneanu; citizenship.

Studiile de gen se bazează pe două demersuri analitice: teorie și cercetare empirică. În paginile care urmează prezint un studiu de caz ca tip de demers feminist asupra analizei trecutului, utilizând analiza de gen a discursurilor și structurilor social-politice ca grilă esențială pentru a releva complexitatea evenimentelor și semnificația lor istorică.¹ În ultima jumătate de secol microistoria a fost abordată ca modalitate propice pentru a înțelege în ce fel realitatea la firul ierbii, acea *Alltagsgeschichte*, reprezintă o manifestare atât a voinței individuale, cât și a unor norme și valori sociale, printre care normele de gen.² Între cele mai importante (ca influență istoriografică) lucrări din această tradiție se numără și cărțile lui Natalie Zemon Davis, mai ales *The Return of Martin Guerre* (1984), devenită apoi film.³ Acolo, cât și în alte cărți, cum ar fi *Women at the Margins* (1997), Zemon Davis oferă prin perspectiva microistoriei o analiză critică a realității cotidiene și pune în evidență

felul în care normele de gen au influențat soarta celor care nu au generat suficiente surse istorice pentru a releva în mod clar și emfatic istoricitatea experiențelor trăite de-a lungul vieții. Pentru cei ca mine, care încercă să înțeleagă semnificația istorică a categoriilor de populații marginale, cum ar fi țărani și femeile, Zemon Davis demonstrează cu ingenuitate, empatie, cât și acuratețe, felul în care micile fragmente pe care le regăsim în diferite tipuri de arhivă (documentară, vizuală, orală, etc.) pot fi plasate într-un dialog benefic cu surse mai ample și mai bine cunoscute, pentru a reconstitui elemente ale trecutului pe care altfel nu le-am putea accesa.

Microistoria ca metodă de amplificare a analizei de gen mi se pare extrem de importantă în spațiul intelectual românesc din mai multe motive. În primul rând, într-o societate în care majoritatea femeilor erau analfabete până în a doua parte a secolului XX, realitatea

pe care au trăit-o subiectiv, experiențele lor și valorile pe care și le-au asumat rămân greu de descoperit din perspectiva autobiografică.⁴ Pe scurt, nu știm ce gândeau și ce simțeau aceste persoane. Până în a doua jumătate a secolului, numai femeile de elită, o mică și nereprezentativă felie din 50% a populației României, au apucat să își pună ideile și impresiile de viață pe hârtie.⁵ Cum putem, cu onestitate intelectuală și morală, să vorbim despre istoria României, când cunoaștem prea puțin despre felul în care și-au trăit și înțeles viața și poziția în societate jumătate din oamenii din această țară? Este întrebarea pe care mi-o pun din clasa a VII-a, când am realizat că nimic din manualele de istorie nu îmi comunica nici o informație relevantă despre oamenii din trecut dintr-o categorie cu care mă identificam – femeile.⁶

Cazul Nataliei Milița Geormăneanu este spectaculos prin detaliile pe care le relevă despre poziția femeilor în societatea românească în perioada interbelică, cât și deprimant pentru conceptul de „dreptate de gen” (adaptat din engleză, *gender justice*). Născută la Cluj la sfârșitul secolului XIX, Geormăneanu a crescut într-un mediu urban despre care știm prea puțin. Faptul că în 1914 ea se afla la Paris pentru studii universitare reprezintă un detaliu remarcabil. În acea perioadă era foarte rar pentru femei de vârsta facultății să călătorească singure în altă țară. Iar pentru o femeie de etnie română în Imperiul austro-ungar, era o super-raritate. Nu pot decât specula că familia sa avea resurse materiale suficiente cât și probabil o deschidere mai mare decât majoritatea celor din această clasă față de ideea de a oferi unei fete de acea vârstă (17-18 ani) astfel de oportunități educaționale excepționale. Majoritatea femeilor atât din Transilvania, cât și din Regat, încă nu erau admise să lucreze în poziții profesionale cu un salariu.⁷ Valoarea lor socială se raporta în genere la statutul viitorului lor soț, și nu la educația pe care o primiseră sau activitățile lor în spațiul public; așa încât, o educație la Paris nu reprezenta o deschidere de orizonturi. Era, mai degrabă, o opțiune cu totul neobișnuită, care sfida normele de gen. O tânără care trăia liberă într-un oraș departe de familia sa nu era considerată ca o partidă bună. Putem să asumăm deci, că Geormăneanu era ambițioasă și curioasă din punct de vedere intelectual; că nu era atât de interesată în a se conforma normelor de gen, ca să ia decizii importante de viață pe baza lor; și că a avut norocul sau privilegiul (financiar, poate și familial) de a lua o astfel de decizie cu sprijinul celor din jur.

Începutul războiului și conflictul dintre Imperiul austro-ungar și Franța au găsit-o la Paris. Mai spectaculos este ceea ce a decis această femeie singură, de capul ei, în acel moment. Nu știm ce frică de necunoscut a trăit atunci. Poate că s-a gândit că nu va mai ajunge înapoi acasă oricum, așa încât era mai bine să își găsească un rost la Paris. Știm însă că unii cetățeni ai Imperiului austro-ungar, cum a fost scriitorul maghiar

transilvănean Aladár Kuncz, au fost arestați și trimiși la închisoare pe perioada războiului.⁸ A existat pericolul acesta și pentru Geormăneanu, ca cetățeană a unui stat inamic? Aici normele de gen au funcționat, se pare, în favoarea româncei. Ca femeie tânără, ea nu reprezenta pentru statul francez imaginea inamicului în uniformă de combatant. Nefiind admise în armată atât în Franța, cât și în Austro-Ungaria, femeile erau privite cu mai multă bunăvoință în această privință, sau mai degrabă cu mai puțină suspiciune. Puține dintre ele erau o Mata Hari, iar imaginea spioanei sexi încă nu se înfiripase în opinia publică europeană.⁹

Se poate, deci, ca Geormăneanu să fi decis strategic să înlăture orice suspiciuni în privința prezenței sale în Franța printr-un gest extrem de rar la acel moment: s-a prezentat la o garnizoană franceză ca voluntară în armata Franței.¹⁰ Dar ideea că ar fi mai protejată sau în mai puțin pericol personal intrând voluntar în armată nu poate fi acceptată ca motivație. Pentru o femeie acest gest, la acel moment, era de o imprudență excepțională, și de un curaj la fel de excepțional. Mai mult, Geormăneanu a dorit să lupte cu trupele pe frontul din Balcani, cât mai aproape de pământurile natale, și să participe la război cu trupele de artilerie grea. Nu se știe câte femei au participat la Primul Război Mondial în acest rol, dar proporțional vorbind – în relație atât cu numărul de soldați din armatele franceză, austro-ungară sau română, cât și cu numărul de femei care au participat direct pe front – Natalia Geormăneanu este un caz cu totul unic în spațiul românesc.¹¹

Din relatările sale reiese că la început armata franceză a avut dificultăți în a-i accepta oferta de voluntariat pe front, așa încât ea a activat mai întâi „printre femeile Sârbe.”¹² În Serbia la acea vreme existau atât grupuri de voluntare sanitare pe front, cât și femei activând ca personal combatant. Este posibil că Geormăneanu a reușit să convingă francezii să o accepte ca soldată pe baza acestor exemple. Pe lângă femeile sârbe, în Balcani activau un număr de alte trupe medicale de femei, unele din Scoția, altele din Anglia.¹³ În această capacitate, Geormăneanu a suferit două leziuni: prima la picior, în zona Ohridului, iar a doua o fractură gravă frontală a maxilarului inferior și numeroase leziuni exterioare, la cota 1248 lângă Monastir.

Mă opresc asupra acestor detalii extrem de importante pentru a înțelege situația Nataliei Geormăneanu în contextul luptelor din acel moment. O leziune la picior înseamnă mobilitate limitată, iar zona în care se duceau luptele era montană și extrem de accidentată. În aceste condiții nefavorabile unei recuperări rapide, ca voluntară Geormăneanu ar fi putut cu ușurință să rămână în spatele frontului pentru a se refăce sau pentru a participa la război într-o modalitate mai puțin periculoasă pentru recuperarea primei leziuni. Cu toate acestea, ea a optat să se reîntoarcă rapid pe front și să participe la una dintre campaniile dezastruoase pentru armatele Antantei.

În perioada noiembrie-decembrie, forțele Puterilor Centrale, în special armata bulgară, erau în ofensivă în Macedonia. Ocupaseră Ohridul pe 8 decembrie, cu o zi înainte de bătălia în care Geormăneanu a fost rănit grav. Pierderile sârbilor erau evidente în acel moment, iar armata britanică se retrăgea din Macedonia. Armata franceză rămânea un aliat esențial în Balcani, ceea ce se pare că Geormăneanu a intuit imediat. Cunoscând azi brutalitatea acelor bătălii și enormele pierderi umane, este greu să nu ne întrebăm ce fel de curaj ar fi trebuit să aibe o voluntară pentru a se arunca în această bătălie care nici măcar nu era “a ei”, strict vorbind. La acea dată, România încă își punea întrebarea cu cine să se alieze, iar Geormăneanu lupta împotriva țării sale natale, Austro-Ungaria.

Leziunea gravă pe care a suferit-o la Monastir nu este descrisă în detaliu. De ce, nu este clar. Ar putea fi modestie, sau rușine, sau pur și simplu traumă. Putem să speculăm, însă, în privința efectelor acestor leziuni pe termen mai lung. Geormăneanu era la acea dată o femeie de cel mult 20 de ani, încă nemăritată, al cărei craniu fusese lovit și desfigurat de un obuz. Știm cum arătau astfel de răni din fotografii ale vremii.¹⁴ Ele reprezentau o marcă dureroasă și răscolitoare pentru orice altă persoană: un simbol vizibil permanent al cruzimii războiului și al eroismului aceluia bărbat. Dar o femeie mergând pe stradă cu maxilarul distrus și cu leziuni faciale nu ar fi produs aceleași reacții. Cine se aștepta, în cadrul normelor de gen de la 1915, ca o femeie să fi fost rănită cu un obuz pe frontul de la Monastir? În general, nimeni. De aceea, apariția pe stradă a unei femei ca Geormăneanu ar fi produs, mai degrabă, stupefacție și probabil oroare. O femeie a cărei față nu reprezenta norma de gen potrivită statutului sau social (în cazul de aici, de clasă de mijloc, educațional vorbind, într-un spațiu urban) avea șanse minime de a se căsători cu o persoană din mediul său. Pe scurt, această leziune putea și se pare că a și reprezentat un fel de osândă pe viață – de a rămâne necăsătorită.

Este posibil că Geormăneanu să nu fi dorit să se căsătorească. Dar în societatea românească la acea vreme, a nu se căsători ca femeie educată însemna să rămână oarecum proscrisă, sau în cel mai bun caz marginală în relațiile sociale ale comunității în care trăia la Cluj. Din detaliile pe care le știm despre Geormăneanu reiese că ea și-a creat relații și oportunități legate de alte aspirații, unele feministe, altele naționaliste, dar că ori a optat să rămână nemăritată, ori s-a desemnat acestei situații, găsind alte forme de satisfacție personală.

Aceste leziuni au avut consecințe de termen lung asupra sănătății voluntarei. Desfigurarea în sine a fost o astfel de consecință, și se pare că s-a manifestat prin dureri și migrene care au urmărit-o cel puțin până în anii '30, deci probabil pe viață. Efectele psihologice, atât cele descrise mai sus, cât și memoria evenimentului, au fost și ele de lungă durată. Când ne gândim la viața sa de

după război, trebuie să ne imaginăm că acele tulburări psihice au urmat-o înapoi la Cluj, și că atunci când cineva îndrăznește să o întrebe despre leziunile care o desfiguraseră, sau chiar atunci când arunca ochiul către o oglindă sau vitrină, Geormăneanu se izbea inevitabil de urmele vizibile ale traumei sale și era forțată să își reamintească, să retrăiască ororile războiului. Experiența sa mi se pare similară celei descrise de poetul englez și veteran al primului război Siegfried Sassoon, în poemul „Supraviețuitorii”:

„Fără-ndoială că vor fi bine în curând; șocul și durerea/
Le-au făcut vorba bătăită, dezorientată./ Bine-nțeles
că ‘vor să iasă în lume din nou,’ –/ Băieții aștia cu fețe
îmbătrânite și speriate, învățând să meargă./ În curând
vor uita nopțile de coșmar; supunerea/ Înfricoșată în fața
stafiilor prietenilor morți, –/ Visurile picurând cu omor;
și vor fi atât de mândri/ De un război glorios care le-a
distrus trufia.../ Bărbații care au mers la luptă, severi și
bucuroși./ Copii, cu ochi care te urăsc, frânți și nebuni”¹⁵

Numai că Geormăneanu nu putea nici măcar să împărtășească această traumă cu alți combatanți. Pentru că în spațiul postbelic românesc, femeile care au participat la Primul Război nu au fost considerate niciodată veterane, nu s-au bucurat niciodată de recunoștința și drepturile pe care alți veterani le-au primit, și deci au rămas în afara istoriei.¹⁶ Chiar și cazul Ecaterinei Teodoroiu este relevant în acest sens, deși ea nu a trăit să vadă cum eroismul său a fost recunoscut după război. Deși i s-au închinat multe monumente și poeme, Teodoroiu nu s-a bucurat nici o secundă de statutul său de ofițeră a armatei române. Iar familia ei, deși ar fi trebuit să primească pensia de urmași ai unei ofițere, nu s-au bucurat niciodată de drepturile pe care statul român le-a extins veteranilor din Primul Război și urmașilor lor, inclusiv părinților.

După ce a fost rănită, Geormăneanu a fost evacuată și după aceea în sfârșit admisă oficial în armata franceză, la Regimentul 110 de artilerie grea, din Cherbourg. A activat acolo până la sfârșitul războiului, după care a rămas în armată la biroul pensiilor din Epinal. Este perioada în care, ca sublocotenentă în armata franceză, ea a condus grupul de militar din al 21-lea Corp de Armata sub patronajul Generalului Jacquot, în serviciul invalizilor, orfanilor, și foștilor luptători francezi.¹⁷ Cu alte cuvinte, armata franceză nu numai că a primit-o pe Geormăneanu cu brațele deschise, dar ea a fost și promovată într-o poziție de angajată la un serviciu similar oficiului IOVR înființat în România în 1920. În anii '20, când birourile IOVR aveau extrem de puțini experți, mai ales în zonele care făcuseră parte din alte state înainte de război, Geormăneanu se afla la Cluj, activa în mai multe locuri, dar nu a fost nici un moment considerată într-o astfel de capacitate, deși avea atât experiența, cât și statutul moral de a fi ea însăși invalidă de război.¹⁸

În capacitatea de Directoare a grupului militar din al

21-lea Corp de Armată, Geormăneanu s-a stabilit pentru câțiva ani la Strasbourg. Ne putem întreba de ce a rămas în Franța și nu s-a întors acasă, în perioada în care Ardealul devenea dominat de români. Răspunsul este că Geormăneanu s-a implicat în activități care aveau de a face cu soarta prizonierilor de război români din Alsacia. În perioada războiului, armata germană adusesese mai multe sute de prizonieri români în zona Strasbourgului, iar Geormăneanu, prin activitățile sale în armata franceză, a aflat că acolo exista un cimitir militar unde fuseseră îngropați 199 de soldați români, "morți de foame în captivitate germană (1916-17)".¹⁹ Geormăneanu a fondat și condus acolo un comitet franco-român al Rinului de jos, pentru a restaura și întreține acest cimitir. Fără să i se ceară, s-a implicat direct și energic în această muncă de strângere de fonduri, de identificare a morților și contactare a familiilor lor prin intermediul armatei franceze și apoi a celei române, și de îngrijire a mormintelor. Asumându-și un rol pe care femeile ortodoxe (atât în România, cât și în alte locuri, cum ar fi Grecia) îl îndeplineau în mod tradițional, de bocitoare și îngrijitoare ale sufletelor celor morți, Geormăneanu a adaptat aceste ritualuri la registrul naționalist comemorativ ce se înfiripa după război.²⁰ Ceea ce frapează cel mai mult la acest efort este similaritatea dintre el și ce se întâmpla pe teritoriul României la acea dată, când familiile soldaților care pieriseră în marile bătălii, cum ar fi Mărășești, se întorceau la începutul primăverii pentru a colecta toate rămășițele osuare ale sacrificiilor.²¹ Acestea nu erau eforturi direcționate de armată sau de guvernul României. Erau evenimente coordonate de familii și relativ spontane. Deși nu se afla în România, poate că Geormăneanu a citit despre aceste eforturi, sau poate că s-a întâlnit în Franța cu activități similare. Ceea ce se poate afirma cu certitudine este că ea se simțea trup și suflet alături de comunitățile etnice românești atât din Franța, cât și din România Mare.

Înainte de a reveni la Cluj, acum parte din România, Geormăneanu a strâns fonduri și obținut aprobarea de a amplasa o placă comemorativă pentru cei 32 soldați români care, ca prizonieri de război în Blaesheim-Giesposheim, fuseseră „îngropați de vii de către germani.”²² Geormăneanu și-a manifestat patriotismul față de România și prin ridicarea tricolorului român în septembrie 1923 pe lângă monumentul eroilor martiri morți în regiunea Alsaciei. Munca aceasta și comitetul franco-român pe care îl conducea au fost apoi recunoscute de guvernul României, cât și de societatea Cultul Eroilor, condusă de membri ai armatei române.

La întoarcerea în țară în decembrie 1923, România avea deja o lege comprehensivă care identifica drepturile invalizilor, orfanilor și văduvelor de război (IOVR). Votată în August 1920, legea stabila un oficiu național IOVR care urma să lucreze în parteneriat cu o serie de ONG-uri, și descria un număr impresionant de drepturi la care urmau să aibă acces aceste categorii de cetățeni.²³

Prin definiție, invalizii de război erau acei soldați care ori fuseseră recrutați în armată, ori participaseră ca voluntari. Mai târziu legea a lărgit criteriile de eligibilitate, incluzând nu numai pe toți soldații care luptaseră în orice armată, inclusiv cea austro-ungară, care după 1918 deveniseră cetățeni români, cât și pe cei care luptaseră de partea Antantei pe orice front, inclusiv cel din Balcani. În plus, voluntarii care erau cetățeni francezi și participaseră la primul război pe frontul din România aveau și ei dreptul la pensii.²⁴

Cu toate acestea, atunci când Geormăneanu a contactat Ministerul de Război²⁵ pentru a-și cere drepturile, răspunsul a rămas același: legea nu acoperea o voluntară. Legea IOVR nu preciza niciunde, nici atunci și în nici o revizuire de la 1920 și până în 2020, că femeile nu puteau să fie considerate veterane, cu aceleași drepturi ca și veteranii bărbați. Interpretarea exclusiv masculină ține în primul rând de normele de gen din acea perioadă și de decidenții bărbați, și nu de limbajul legii. Chiar atunci când birocrăția era confruntată cu probe indubitabile de eroism, de participare în calitate de combatantă, și de leziuni vizibile și de termen lung, care avuseseră loc din cauza războiului, acești bărbați pur și simplu nu își puteau închipui că ceea ce vedeau erau dovezi ale eroismului pe care spiritul legii IOVR îl onora. Nu îi ducea mintea.

O mică paranteză lingvistică este necesară pentru a înțelege confuzia, deși pentru oricine care trăiește în România, semnificațiile implicite ale masculinului universalizant în privința căsătoriei sunt un subiect cunoscut. În legea IOVR din 1920 și toate schimbările care au survenit în perioada interbelică, veteranii erau întotdeauna la masculin și plural, iar văduvele la feminin. Orfanii erau la masculin plural. Ce să înțelegem din utilizarea masculinului plural la orfani: că legea acoperea numai pe băieți, dar nu pe fete? Nicidecum. Ei erau toți „copiii patriei,” ca în Franța, modelul asumat pentru legislația românească.²⁶ Deci, putem asuma că aceeași regulă a limbii române—acel faimos masculin universal—se referea la toate articolele legii, sau numai la cele care priveau pe orfani? Dacă cineva ar fi argumentat că masculinul universal se referea la toate categoriile de acolo, nu știu ce contra argument ar fi prezentat ofițerii care scriseră legea IOVR. Din punctul de vedere al legii, argumentul nu era susținut de nici o singură dovadă. Niciunde nu se spunea că toți veteranii erau bărbați. „Dar se spune că toate văduvele sunt femei,” ar fi putut să spună acel ofițer, și aceasta înseamnă că, implicit, toți veteranii sunt bărbați. La 1920 heteronormativitatea era într-adevăr o normă socială atât de naturalizată, atât de acceptată, încât probabil acest argument ar fi fost văzut ca acceptabil, deși este ilogic. Nu toți oamenii sunt căsătoriți. În practică, nu toți soldații fuseseră căsătoriți, deci nu toți erau definiți prin prezența unei soții care ar fi putut deveni văduvă de război. Cu alte cuvinte, în dedesubtul unei formule care

pare complet necontroversată – invalizi, văduve, și orfani de război – se ascund o serie de prezumții, toate legate una de alta, și toate fundamental legate de norme de gen de la acea dată.

În momentul în care acele prezumții au fost testate, ele au produs un recul din partea bărbaților puși în poziția de decidenți asupra acestor programe și beneficii. Pentru că nicio femeie nu avea dreptul de a redefini litera legii; pentru că politicile IOVR se bazau pe imaginea unei familii în care tata lucra, mama îngrijea copiii acasă, iar copiii creșteau să reproducă acele roluri familiale definite prin polaritatea normelor de gen, acești decidenți bărbați nu se simțeau constrânși să răspundă pozitiv unei petiții ca celei a Nataliei Geormăneanu. Ei nu doreau să înțeleagă acțiunile și atitudinea ei ca fiind eroice, curajoase, și demne de toate drepturile și onorurile oferite de legea IOVR. Chiar dacă era una singură, această femeie deranja la nivel visceral de relații de gen. Cu acțiunile sale cu totul extraordinare, Geormăneanu pune sub semnul întrebării toate prezumțiile care încadrau acea lege și mentalitatea acestor bărbați față de participarea femeilor la viața socială. De aceea, ea nu reprezenta atât o excepție, cât o provocare.

Cazul Geormăneanu din arhivele Ministerului de Război (și mai târziu a fondului IOVR din Ministerul Muncii) este dureros de analizat, pentru că reprezintă un exemplu de netăgăduit de misoginism instituționalizat. Geormăneanu a produs pentru birocrații din IOVR: o scrisoare de sprijin de la Simona Lahovary, doamnă de onoare a Reginei Maria și Directoarea Societății Invalizilor de Război, ONG-ul cu responsabilitatea și autoritatea de a examina invalizii și a determina dacă se calificau pentru drepturile din legea IOVR; scrisori de la doi generali francezi; scrisori de la doctori din Franța și respectiv România, care o examinaseră la întoarcerea de pe front. Cu acest dosar, Geormăneanu s-a prezentat la Ministerul de Război în 1924 să își ceară drepturile. Problema identificată de oficialități la acel moment era lipsa unei dovezi scrise de la serviciul de ambulanță franceză că Geormăneanu fusese lovită de un obuz în timpul războiului din cauza serviciului pe care l-a întreprins ca voluntară pe front.²⁷ Era o exigență în primul rând fără paralel în comparație cu alte cazuri de invalizi care își cereau drepturile. Pentru mulți dintre soldații loviți pe front nu existau documente de la servicii de ambulanță, ci cel mult de la spitalele de pe front sau din zona civilă unde ajunseseră după ce au fost loviți, sau de la martori oculari. În al doilea rând, de ce s-ar fi aflat Geormăneanu pe front la Monastir în 1915, ca cetățeană a Austro-Ungariei, dacă nu ca participantă voluntară în război? Femeile nu puteau călători libere în acea perioadă. Familie nu avea acolo, iar obuzurile nu zdrobeau maxilarul unei persoane care nu s-ar fi aflat în apropierealuptelor. Cu alte cuvinte, bunul simț și normele de gen ale zilei sugerau împreună că Geormăneanu nu ar fi putut ajunge în poziția de a fi rănită de un obuz

dacă nu ar fi fost voluntară pe front. În plus, pe lângă scrisorile semnate de generali francezi, care confirmau participarea și eroismul Nataliei Geormăneanu în acea campanie, dosarul său includea și o scrisoare de la un camarad care fusese cu ea pe front, care descria tipul de răni pe care le-a avut. Deci existau și un martor ocular, și martori care atestau integritatea ei ca persoană și ofițeră a armatei franceze. Toți erau militari, ca și birocrații care examinau aceste dovezi. Iar faptul că Geormăneanu fusese numită Cavaleră a Legiunii de Onoare pentru eroismul și sacrificiile din război oferea o dovadă în plus că statul francez o considera o persoană cu calități morale superioare.

Toate aceste probe nu au fost suficiente. Ministerul de Război a rămas nesatisfăcut și i-a refuzat cererea. Documentele i-au fost returnate și, în acest fel, guvernul României s-a spălat pe mâini de o chestiune incomodă.

În decada care a urmat, se știe foarte puțin despre viața Nataliei Geormăneanu. Știm că a continuat să lucreze ca soră de caritate la Cluj la Casa Asigurărilor Sociale „din bunăvoința Ministerului Muncii.”²⁸ Este o afirmație frapantă care apare într-o scrisoare semnată de Geormăneanu. De ce „din bunăvoință” și nu pentru că merita sau se califica pentru acel post? În aceeași scrisoare, datată 10 februarie 1936, Geormăneanu explica situația în care s-a aflat după război:

„Fiind lipsită de mijloace materiale și în imposibilitate din cauza infirmității mele datorită trepanației (anemie gravă, turburări [sic] nervoase, amețeli) de a ocupa o funcțiune din care să-mi pot susține viața, Vă rog foarte respectuos Domnule Ministru, să binevoiți a-mi acorda înaltul Domniei-Voastre sprijin și a mă integra în drepturile mele câștigate cu atâtea sacrificii.”²⁹

Este posibil ca Geormăneanu să își fi exagerat situația materială, pentru a pune în evidență nevoile pe care le avea. Dar având în vedere acțiunile sale înainte de 1936, este greu de crezut că ea ar fi adoptat o astfel de strategie. Mai degrabă, tonul pare disperat și deprimat. Câteva detalii importante pot fi ghicite din aceste rânduri. Geormăneanu poate că a avut părinți cu o stare materială bună, dar este clar că la 1936 aceasta nu mai era cazul. Plecarea sa la Paris înainte de război, dacă starea sa materială ar fi fost precară și atunci, apare și mai remarcabilă. Independența acestei femei apare și mai solidă, dar în același timp și mai precară. Precară, pentru că rolul pe care dorea să îl joace nu era privit ca legitim de societatea misogină în care trăia; solidă, pentru că este clar că pe Geormăneanu normele de gen o lăsau cu totul rece. Nu pot declara că ea s-a considerat feministă. Dar în relație cu acele norme de gen, Geormăneanu s-a manifestat în mod feminist – le-a respins de tânără, și-a asumat viața și responsabilitățile pentru acțiunile și soarta sa fără a se pune în situația de dependență în relație cu un soț și a activat în roluri sociale la care

majoritatea femeilor din jurul său nici nu visau.

Decizia de a nu se căsători poate fi datorită atât leziunilor pe care le-a suferit, cât și a problemelor psihologice pe care le menționează. Dar, având în vedere opțiunea pe care a făcut-o în timpul războiului, este probabil și o decizie luată pentru că nu era interesată în a juca rolul de nevastă, ci mai degrabă de cetățeană implicată activ în viața publică a comunității sale în mod atât profesional cât și civic.

În aceeași perioadă, pe lângă slujba de soră de ocrotire la Casa de Asigurări din Cluj, Geormăneanu s-a implicat și în activitățile Reuniunii Femeilor Creștine din localitate. Din câteva articole din anii '30, cât și un studiu relativ recent despre Reuniune, aflăm ca Geormăneanu a continuat activitățile franco-române după întoarcerea la Cluj.³⁰ A creat acolo asociația „Amicii Franței—Societatea Strasbourg” pentru a încuraja relațiile culturale și interpersonale cu acea comunitate. În cadrul acestei asociații, Geormăneanu a pus bazele unei orchestre de 30 de membri cu care a pornit în turneu în zona Ardealului. Nu am putut afla decât câteva cuvinte despre acest act extraordinar. Orchestra este absentă din istoria muzicii din România.³¹ Geormăneanu nu era Enescu. Dar, din câte cunosc, Geormăneanu este prima femeie din România care să organizeze și conducă o orchestră. Nu este clar din descrierile sumare dacă ea era manageră sau dirijoare a acestei orchestre. Dar acele roluri nu erau în genere deschise femeilor, iar în orchestrele mari din România, nici azi nu este comun a localiza nici dirijoare, nici manager.³²

Deși nu știm ce educație muzicală avea, din descrierile activităților sale muzicale reiese că Geormăneanu avea experiență personală în acest sens. Pentru ca o femeie să administreze (sau dirijeze) o orchestră, pentru a avea legitimitatea de care o lideră are nevoie în acest rol, era necesar ca acea persoană să poată demonstra excelența în performanța muzicală pe care o cerea de la membrii orchestrei. Cu alte cuvinte, este inimaginabil că Geormăneanu ar fi avut succes în recrutarea orchestrei și șezătorile pe care le-a întreprins dacă nu era respectată profesional de acei muzicieni, în primul rând. Dar nu știm la ce instrument(e) ar fi cântat, sau ce expertiză muzicală avea în mod special.

Pe lângă aceste talente, știm că Geormăneanu era o bună manageră a activităților de strângere de fonduri pentru cauze caritabile. Activitățile orchestrei erau menite nu numai să aducă plăcerea muzicii în fața unui public, dar să și obțină fonduri pentru burse de studiu la Strasbourg. Membrii Societății Strasbourg puteau beneficia de cinci astfel de burse, pe care Geormăneanu le-a inițiat prin activitățile sale cu orchestra și alte evenimente culturale și educaționale.³³ Nu este neobișnuit ca o persoană a cărei viață a fost transformată printr-o oportunitate extraordinară, cum ar fi studiile în străinătate, să dorească să extindă aceleași oportunități și altora mai tineri. Cu totul neobișnuit, însă, este faptul

că o femeie care nu venea din elita economică și socială a țării, și care trăia 100% dintr-un salariu mic, ar fi avut viziunea, încăpățânarea și succesul pe care le-a avut Geormăneanu. Nu știm câte burse a reușit să ofere și câte vieți a schimbat prin aceste activități. Dar exemplul Nataliei Geormăneanu este cu totul remarcabil pentru perioada interbelică în România. Multe alte femei au întreprins acțiuni caritabile sau au strâns fonduri pentru astfel de cauze prin diferite organizații. Dar nu cunosc nici un caz al unei femei nemăritate (și nu văduvă) care nu provenea dintr-o familie foarte bogată, care să fi întreprins atât de multă muncă civică în beneficiul altora.

În 1933, Geormăneanu a decis din nou să apeleze la Ministerul Apărării Naționale și IOVR pentru a-și cere drepturile „câștigate cu atâtea sacrificii.” De ce? Răspunsul pe care îl primise în 1924 nu promitea o rezoluție pozitivă mai târziu. Iar problemele psihice pe care le avea și pe care le și menționează în fragmentul reprodus mai sus sugerează că Geormăneanu probabil suferea și de depresie. Nu pot decât să speculez că, atunci când legea s-a modificat în 1933, prieteni sau colegi au încurajat-o să încerce din nou. Știm, spre exemplu, că la unele dintre șezătorile pe care le-a organizat la Cluj erau prezenți și oameni din elita militară a orașului, împreună cu consulul Franței.³⁴ Ne putem imagina că la un moment dat – înainte sau după spectacol – Geormăneanu a apărut pe scena Teatrului Național să prezinte activitatea Societății, și că în cursul acestei prezentări s-a referit și la originile organizației, care includeau participarea sa la război ca voluntară. Pentru cei care cunoscuseră războiul și urmele sale, leziunile faciale ale Nataliei Geormăneanu ar fi căpătat altă semnificație în acel moment. Iar faptul că această femeie extraordinară nu era considerată încă în cadrul beneficiilor veteranilor de război poate că a deranjat și pe unele dintre aceste persoane cu autoritate.

Dosarul din 1933 conținea aceleași materiale pe care le trimisese în 1924, plus două scrisori: una venea de la Uniunea Fostilor Voluntari Români, care fusese recunoscută ca persoană juridică de câțiva ani. În 1933 legea IOVR a fost modificată, extinzând aceleași drepturi de veteran și voluntarilor români din Ardeal care luptaseră pe front de partea Antantei. Geormăneanu s-a prezentat la această asociație în 1935 cu dosarul pe care îl întocmise în 1924, și a obținut un certificat care exprima clar că Geormăneanu „are calitatea de voluntar român, în conformitate cu statutele Uniunii noastre.”³⁵ A doua scrisoare provenea de la Președintele Asociației Generale a Invalizilor de Război, tot o persoană juridică, care activa în interesul invalizilor de război din țară, pentru a-i sprijini în obținerea drepturilor legale în cadrul legislației IOVR. În acea scrisoare, Maiorul M. Dumitriu își exprima speranța sinceră că rezultatul cererii Nataliei Geormăneanu „nu poate fi decât favorabil.”³⁶ Cu alte cuvinte, pe lângă o serie impresionantă de scrisori și certificate de la un doctor și mai mulți ofițeri francezi,

Geormăneanu prezenta în a doua versiune a cererii sale și dovezi de la militari români care reprezentau instituții pe care biroul IOVR le considera legitime și de încredere. Cele două scrisori menționate mai sus au prezentat încă o oportunitate pentru autoritățile de la București să aprobe acest caz, așa cum credea cu prea mult optimism și Maiorul Dumitriu. Dar nu a fost să fie.

Pentru că am citit mii de scrisori primite de IOVR la birourile centrale din București și am urmărit activitățile acestei instituții pe întreaga perioadă interbelică, pot pune cererea și retorica dosarului într-un context mai larg. Acest dosar este cu totul unic. Este mai complet și conține mai multe detalii cu totul spectaculoase despre activitățile Nataliei Geormăneanu în timpul războiului, cât și despre efectele dăunătoare asupra sănătății sale, decât orice alt dosar din arhive. Tonul scrisorilor de la personalul militar francez cu care luptase pe front este de-a dreptul înduioșător: „Jusqu'au dernier moment je gardais l'espoir de vous voir revenir au 158-e Regiment d'Artillerie, au milieu des soldats auxquels vous avez voué, depuis le commencement de la guerre, le meilleur de vous-même”.³⁷ Este clar că Geormăneanu avusese un impact remarcabil asupra ofițerilor francezi, pe care nu numai ca i-a impresionat, dar pe care i-a și impulsat cu curajul și sacrificiile sale.

Din cele două scrisori provenite de la doctorii care o trataseră la Strasbourg și respectiv în România reiese la fel de clar că Geormăneanu suferea de tulburări nervoase de termen lung. Nu găsim multe detalii, dar condiția de „shell shock” pe care au identificat-o psihiatrții în perioada interbelică, era prezentă și la voluntara română.³⁸ Nu am găsit alte cazuri care să descrie această condiție atât de clar: „anemie gravă, stare nevoasă, vertigiuri”,³⁹ care o forțaseră să întrerupă ocupația sa și să se interneze întâi la o clinică de neurologie la Strasbourg⁴⁰ și apoi în țară, la Băile Telega.⁴¹ Din păcate, pentru că personalul IOVR de la București nu era familiar cu acest tip de invaliditate, pentru că tarele psihologice ale războiului nu erau studiate și clasificate oficial în România interbelică, aceste dovezi nu i-au impresionat.⁴² Cu toate acestea, documentele din dosarul Geormăneanu rămân o dovadă istorică unică a unei probleme care avea proporții mult mai mari în comunitatea veteranilor de război.

Nu în ultimul rând este de subliniat tonul și atitudinea oficialilor români puși în rolul de a decide asupra acestui dosar. Generalul Turbatu, șeful serviciului contencios de la Ministerul Apărării Naționale, comunica în decembrie 1935 vestea proastă că cererea Nataliei Geormăneanu fusese respinsă, printr-o scrisoare adresată Comanduirii Pietții din Cluj, într-un ton atât rece, cât și derogatoriu. Comanduirea era rugată să i „se pună în vedere ... că cererile [Nataliei Geormăneanu] adresate Ministerului Apărării Naționale, nefiind găsite întemeiate pe vreun text de lege, nu s'au putut aproba”.⁴³ Nici o explicație nu este oferită pentru opinia aceasta. Nici o justificare. Iar fraza „să i se pună în vedere” sugerează o relație inegală

de putere, cu birocrății Ministerului Apărării Naționale plasați în poziția de a corecta o interpretare greșită a legii din partea aplicantei. Ordinul nu explica în cel fel era greșită acea interpretare.

Dar în 1936 dosarul era încă la biroul IOVR, unde subdirectorul direcției juridice, Ștefan Eraclide, trăgea o cu totul altă concluzie din același dosar: „Sunt de părere ca dosarul să fie înaintat Direcțiunii Contenciosului pentru a se soluționa chestiunea în Consiliul Domnilor Avocați de pa lângă acea Direcțiune. Ar fi cazul să i se acorde o pensie viageră”.⁴⁴ Recomandarea pozitivă este subliniată în original. După ce această recomandare a fost trimisă Consiliului Domnilor Avocați, nu mai există în arhivă decât încă două documente legate de acest caz. Primul este semnat de șeful Contenciosului la Ministerul Muncii și cere din nou o „dovadă cu acte oficiale că în urma rănilor dobândite a fost pusă în retragere din armată pentru infirmități contractate în timpul și din cauza războiului.”⁴⁵ Geormăneanu explicase deja problemele logistice care făceau imposibilă livrarea unui astfel de document. Erau probleme pe care mulți alți veterani le avuseseră, și care fuseseră rezolvate prin certificate oferite de martori oculari și personal medical calificat. Și Geormăneanu avea acel tip de documentație.

Sfârșitul trist al acestei povești este scrisoarea adresată de Ștefan Eraclide Nataliei Geormăneanu pe 24 iunie 1936. Recomandarea lui Eraclide de a oferi o pensie viageră veteranei invalide fusese respinsă. Prin poziția oficială pe care o avea la IOVR, Eraclide era forțat să îi comunice că „urmează să faceți dovada cu acte oficiale că, în urma rănilor dobandite ați fost pusă în retragere din armată pentru infirmități contractate în timpul și din cauza războiului”.⁴⁶ Eraclide lucra de mai bine de o decadă în acest serviciu și făcuse eforturi deosebite în multe cazuri de a ajuta veterani, văduve, și orfani prin toate mijloacele oferite de legislație și programele aferente. Îmi imaginez că această scrisoare a fost o obligație cu totul neplăcută și poate chiar dureroasă pentru el. Scrisoarea de la Uniunea Volarilor oferea o probă ușor de acceptat pentru un caz unic, ca cel al Nataliei Geormăneanu. Avocații de la Ministerul Muncii ar fi putut face o excepție destul de ușor. Nu era vorba de a se confrunta cu zeci de alte cazuri similare. Pentru statul român costul unei pensii viagere ca cea recomandată de Eraclide ar fi fost mic. Iar litera legii, după cum am arătat mai sus, nu excludea pe nimeni în mod explicit pe baza identității de gen. Cu alte cuvinte, dacă certificatul de la Uniunea Volarilor ar fi fost privit ca dovadă a calității Nataliei Geormăneanu de voluntară de război, cu sau fără dovadă a invalidității de război, ea s-ar fi calificat pentru o pensie de veteran. Însă nu aceasta a fost decizia avocaților de la Ministerul Muncii.

Cercetările mele asupra vieții Nataliei Geormăneanu se opresc aici. Ele au fost stopate de criza COVID. Ce s-a întâmplat cu ea după încheierea acestui capitol din viața sa rămâne de investigat. Știm că la acea vreme ea

trăia la Cluj pe Strada Mareșal Foch, la numărul 44, care astăzi este Bulevardul 21 Decembrie 1989. Mai știm încă un lucru important pentru demersurile istoriografice de atunci. Dosarul său, scrisorile care descriau activitățile, curajul, și leziunile pe care le-a suferit, nu i-au fost returnate niciodată. Ele rămân până azi îngropate în arhivele naționale. Deși nu sunt prima persoană care să le parcurgă, ele nu au stârnit interesul niciunui istoric până acum.

Cazul Nataliei Geormăneanu merită atenție atât din partea istoricilor, cât și din partea oficialilor români care încearcă să răspundă vocilor feministe din spațiul public, care astăzi cer ca istoria și mai ales actele eroice

ale femeilor din România să fie evidențiate cu mai mare amploare. În iulie 2020, două picturi murale masive au fost inaugurate în București, portrete a două figuri remarcabile ale aviației românești: Elena Caragiani-Stoenescu și Smaranda Brăescu.⁴⁷ Activitățile Nataliei Geormăneanu nu sunt cu nimic mai puțin impresionante. Geormăneanu merită un loc în panteonul eroilor Primului Război Mondial, în istoria relațiilor de gen din România, și în istoria feminismului românesc. Arhiva sa merită văzută și înțeleasă în toate aceste registre, și sper că această analiză inițială va impulsiona și pe alții să cerceteze viața acestei „nesupuse.”

Note

1. Am urmărit cu admirație lansarea volumelor *Nesupusele* în ultimii ani. Vezi Adina Rosetti et al, *Nesupusele. Vol. 1* (București: Editura Univers, 2019). Natalia Geormăneanu merită un portret amplu într-un viitor volum.
2. Alf Lüdtke ed., *The History of Everyday Life: Reconstructing Historical Experiences and Ways of Life* (Princeton: Princeton University Press, 1995); pentru spațiul est european, vezi Maria Bucur et al, „Six Historians in Search of *Alltagsgeschichte*”, *Aspasia* 3 (2009): 189–212.
3. Natalie Zemon Davis este practic necunoscută în România, deși istoricii români au avut o mare admirație pentru școala anelor, cu care s-a identificat și istorica americană în privința influențelor intelectuale. Singurul studiu din România dedicat vieții sale intelectuale este acesta: [file:///Users/mbucur/Downloads/Ionu Costea - Intoarcerea lui Martin Gu.pdf](file:///Users/mbucur/Downloads/Ionu%20Costea%20-%20Intoarcerea%20lui%20Martin%20Gu.pdf) (link incorect) (accesat pe 14 august 2020). Din păcate, autorul său, complet dezinteresat de analiza de gen, a ales să ignore acest aspect esențial al contribuției istorice americane. Vezi Natalie Zemon Davis, *The Return of Martin Guerre* (Cambridge: Harvard University Press, 1984); *Women at the Margins: Three Seventeenth Century Lives* (Cambridge: Harvard University Press, 1997). Vezi și Natalie Zemon Davis, „History’s Two Bodies”, conferință pe care a ținut-o în ianuarie 1987 la întâlnirea anuală a Asociației Americane de Istorie, ca a doua femeie aleasă în poziția de Presedintă a acestei organizații prestigioase: <https://www.historians.org/about-aha-and-membership/aha-history-and-archives/presidential-addresses/natalie-zemon-davis> (accesat pe 14 august 2020). Pentru mai multe detalii despre semnificația acestei alegeri pe termen lung pentru istoriografia americană și globală, vezi Maria Bucur, *The Century of Women: How Women Have Transformed the World since 1900* (Langham: Rowman and Littlefield, 2018), capitolul 5.
4. Vezi Dimitrie Gusti, *Enciclopedia României, Vol. 1* (București: Imprimeria națională, 1938), 143. La 1930 proporția femeilor știutoare de carte era de la 20,6% în Basarabia în zonele rurale și 86% în Transilvania în mediul urban. Rata pe țară a alfabetizării era de 69,2% pentru bărbați și 45,5% pentru femei.
5. Maria Bucur, *Eroi și victime. România și memoria celor două războaie mondiale* (Iași: Polirom, 2019), capitolul 3.
6. Uitasem cu totul de acest episod, dar o fostă colegă de clasă cu care scosesem o revistă în clasa a VII-a mi-a trimis o imagine a unui număr în care simulam dialogul între un istoric și mama lui Ștefan cel Mare. Mi-am reamintit de conversațiile pe care le aveam atunci între noi, copiii, despre temele care nu erau niciodată aduse în discuție la ora de istorie. Nu mă consideram feministă pe atunci, nici nu știam ce înseamnă asta. Dar intuiau deja că o istorie fără jumătate din umanitate inclusă în grila de analiză reprezintă cel mult o imagine incompletă, dacă nu eronată, cum o consider acum.
7. Ștefania Mihăilescu, *Emanciparea femeii române: Antologie de texte* (București: Ecumenica, 2001), 2 Vol.; Maria Bucur și Mihalea Miroiu, *Nașterea cetățeniei democratice: Femeile și puterea în România modernă* (București: Humanitas, 2019).
8. Aladár Kuncz și-a povestit experiența traumatică a închisorii în *Mănăstirea neagră*, apărută în 1931: Kuncz Aladár, *Fekete kolostor* (Cluj-Kolozsvár: Erdélyi Szépmíves Céh, 1931).
9. Tammy Proctor, *Female Intelligence: Women and Espionage in the First World War* (New York: New York University Press, 2003).
10. Am ales să utilizez femininul atunci când o descriu pe Geormăneanu ca voluntară, veterană, manageră, soldată, invalidă, ofițeră, etc. din două motive. În primul rând, limba română poate cu mare ușurință acomoda femininul, și nu există nici un principiu logic care să justifice utilizarea termenilor de genul “femeie soldat”, pe care atât presa, cât și istoricii, și chiar unele autoare feministe, încă le utilizează. În al doilea rând, acești termeni erau folosiți exact așa cum îi folosesc eu acum în documentele de arhivă din anii '20. Chiar și personalul Ministerului Apărării Naționale se referea la Geormăneanu ca ofițeră, sublocotenentă și voluntară. Semnificația utilizării femininului și masculinului în aceste chestiuni de politici publice, cât și de cercetare istorică din prisma analizei de gen, va fi clarificată în paginile care urmează. Nu pot decât să sper că pe viitor, aceste

- forme feminine, care normalizează rolurile descrise de substantivele respective, vor fi utilizate mai des de toată lumea. Vezi și Maria Bucur, „«Femeia», «bărbatul» și identitatea națională la români”, *Arhiva Moldaviae*, X (2018): 441–54.
11. Barton C. Hacker and Margaret Vining, eds., *Cutting a New Pattern: Uniformed Women in the Great War* (Washington: Smithsonian Institution Scholarly Press, 2020).
 12. ANIC, IOVR, Dos. 10/1935, 95. Despre participarea sârboaicelor la Primul Război Mondial vezi Maria Bucur, „The Balkans,” în Hacker, *Cutting a New Pattern*, 277–300.
 13. Bucur, “The Balkans”.
 14. În România, autorul cel mai important pentru chestiunea mutilaților după primul război mondial a fost Ion Ghiulamila, care a activat în Societatea Invalizilor de Război menționată și în acest studiu. Între lucrările sale menționez Ion Ghiulamila, *Mutilații noștri din război și protezele* (București: Tip. Ion C. Văcărescu, 1932). Pentru spațiul european, vezi Marjorie Gehrhardt, *The Men with Broken Faces: Gueules Cassées of the First World War* (Bern: Peter Lang 2015).
 15. Traducerea mea. „No doubt they’ll soon get well; the shock and strain/Have caused their stammering, disconnected talk./ Of course they’re ‘longing to go out again.’—/These boys with old, scared faces, learning to walk./They’ll soon forget their haunted nights; their cowed/Subjection to the ghosts of friends who died,—/Their dreams that drip with murder; and they’ll be proud/Of glorious war that shattered all their pride.../Men who went out to battle, grim and glad;/Children, with eyes that hate you, broken and mad.” (<https://allpoetry.com/Siegfried-Sassoon>, accesat pe 14 august 2020.)
 16. Bazez aceste afirmații pe cercetarea mai largă din care face parte și acest studiu de caz. În acea lucrare analizez încercările și altor femei, cum ar fi membrele Asociației Surorilor de Caritate de Război din România, de a accesa drepturile de veteran pe baza unor activități similare de serviciu voluntar pe frontul din România. Vezi Asociația Surorilor de Caritate de Război din România, *Actul Constitutiv. Statutele și Regulamentul*. Timișoara: Tipografia școala ofițeri artilerie “Regele Carol I,” 1936. Studiul mai larg se află încă în stadiul de manuscris, cu titlul *The Nation’s Gratitude: World War I and Citizenship Rights in Interwar Romania*.
 17. ANIC, IOVR, Dos. 10/1935, 95.
 18. Legea IOVR dădea preferință invalizilor de război pentru orice poziție plătită în administrația IOVR. Vezi Ministerul de Războiu, *Recunoștința națiunii către acei cari au făurit “România Mare”* (București: Cartea românească, 1920).
 19. ANIC, IOVR, Dos. 10/1935, 96.
 20. Bucur, *Eroi*, capitolul 1.
 21. *Ibid.*, capitolul 2.
 22. ANIC, IOVR, Dos. 10/1935, 96.
 23. Ministerul de Războiu, *Recunoștința*.
 24. Silviu Hariton, „Asumarea politicilor sociale de către stat în România. Cazul invalizilor, orfanilor și văduvelor de război (IOVR) după Primul Război Mondial”, *Arhiva Moldaviae*, supplement I (2014): 215–40; Gabriel Sarcină, „Lumea IOVR din primul război mondial. O prioritate legislativă a autorităților românești în perioada interbelică?”, în *Nihil sine deo! Nihil sine libris! Omagiu profesorului Gheorghe Gorun la 70 de ani*, ed. Dumitru Cauc (Târgu Jiu: Editura Măiastra, 2019), 785–815.
 25. În anii ’30 Ministerul de Război devine Ministerul Apărării Naționale.
 26. Ministerul de Războiu, *Recunoștința*.
 27. ANIC, IOVR, Dos. 10/1935, 96 verso.
 28. ANIC, IOVR, Dos. 10/1935, 93
 29. *Ibid.*
 30. Ana-Maria Stan, „Asociaționism cultural și academic în perioada interbelică: Reuniunea Femeilor Creștine din Cluj, 1925–1931”, *Historia Universitatis Iassiensis* I (2010): 131–50; „Grupul Strasbourg - Secția Societății Reuniunea Femeilor Creștine, Cluj”, *Patria* XII, nr. 244, 14 noiembrie (1930): p. 4; „Festivalul Grupului Strabourg. O manifestație a amicitiei franco-române”, *Patria* XII, nr. 274, 20 decembrie (1930), 2.
 31. Viorel Cosma, *Enciclopedia muzicii românești de la origini până în zilele noastre* (București: Editura „Arc 2000”, 2005).
 32. Vezi Ramona Vintilă, „Singura femeie dirijor a României, Mihaela Silvia Rosca, despre condiția femeii într-o meserie consacrată de bărbați”. *Omagazine*, 6 iulie 2017. Online: <https://www.omagazine.ro/singura-femeie-dirijor-a-romaniei-mihaela-silvia-rosca-despre-conditia-femeii-intr-o-meserie-consacrata-de-barbati>, accesat pe 15 august 2020.
 33. Stan, “Asociaționism cultural”.
 34. *Ibid.*
 35. ANIC, IOVR, Dos. 10/1935, 108.
 36. ANIC, IOVR, Dos. 10/1935, 98 verso.
 37. *Ibid.*, 104.
 38. Edgar Jones and Simon Wessely, *Shell Shock to PTSD. Military Psychiatry from 1900 to the Gulf War* (Hove and New York: Psychology Press, 2005).
 39. ANIC, IOVR, Dos. 10/1935, 112.
 40. *Ibid.*, 105.

41. Ibid., 111.
42. Tipul și gradul de invaliditate ale veteranilor erau stabilite strict în relație cu leziuni fizice. Nu exista nici în manualele medicale, nici în fișele pacienților, nici o categorie care să se refere la traume. Vezi și Ghiulamila, *Mutilații noștri*.
43. ANIC, IOVR, Dos. 10/1935, 94.
44. Ibid., 92 verso.
45. Ibid., 91.
46. Ibid., 90.
47. Vezi Florin Râșteiu, „Eroinele «aripilor» românești, pictate pe imobilele din Cartierul Aviației”, *Buletin.de București*, 13 iulie 2020. Online: <https://buletin.de/bucuresti/eroinele-aripilor-romanesti-pictate-pe-imobilele-din-cartierul-aviatiei>, accesat pe 13 august 2020. Nu comentez aici în extenso la cazul Smarandei Brăescu, dar istoria sa este complicată și incomplet cunoscută în legătură cu simpatiile și acțiunile sale legate de dreapta radicală din perioada interbelică, al Doilea Război Mondial, și rezistența din munți împotriva comuniștilor din anii '40

Bibliography:

- Bucur, Maria. *The Century of Women: How Women Have Transformed the World since 1900*. Langham: Rowman and Littlefield, 2018.
- Bucur, Maria. *Eroi și victime. România și memoria celor două războaie mondiale*. Iași: Polirom, 2019.
- Bucur, Maria. „Femeia», «bărbatul» și identitatea națională la români”, *Arhiva Moldaviae*, X (2018): 441–54.
- Bucur, Maria and Mihalea Miroiu. *Nașterea cetățeniei democratice: Femeile și puterea în România modernă*. București: Humanitas, 2019.
- Bucur, Maria, et al. „Six Historians in Search of *Alltagsgeschichte*”, *Aspasia* 3 (2009): 189–212.
- Gehrhardt, Marjorie. *The Men with Broken Faces: Gueules Cassées of the First World War*. Bern: Peter Lang 2015.
- Ghiulamila, Ion. *Mutilații noștri din război și protezele*. București: Tip. Ion C. Văcărescu, 1932.
- Hacker, Barton C. and Margaret Vining, eds. *Cutting a New Pattern: Uniformed Women in the Great War*. Washington: Smithsonian Institution Scholarly Press, 2020.
- Hariton, Silviu. „Asumarea politicilor sociale de către stat în România. Cazul invalizilor, orfanilor și văduvelor de război (IOVR) după Primul Război Mondial”, *Arhiva Moldaviae*, supplement I (2014): 215–40.
- Jones, Edgar and Simon Wessely. *Shell Shock to PTSD. Military Psychiatry from 1900 to the Gulf War*. Hove and New York: Psychology Press, 2005.
- Lüdtke, Alf, ed. *The History of Everyday Life: Reconstructing Historical Experiences and Ways of Life*. Princeton: Princeton University Press, 1995.
- Mihăilescu, Ștefania. *Emanciparea femeii române: Antologie de texte*, 2 Vols. București: Ecumenica, 2001.
- Ministerul de Războiu. *Recunoștința națiunii către acei cari au făurit “România Mare”*. București: Cartea românească, 1920.
- Rosetti, Adina, et al. *Nesupusele. Vol. 1*. București: Editura Univers, 2019.
- Sarcină, Gabriel. „Lumea IOVR din primul război mondial. O prioritate legislativă a autorităților românești în perioada interbelică?”, în *Nihil sine deo! Nihil sine libris! Omagiu profesorului Gheorghe Gorun la 70 de ani*, ed. Dumitru Cauc (Târgu Jiu: Editura Măiastra, 2019), 785–815.
- Stan, Ana-Maria. „Asociaționism cultural și academic în perioada interbelică: Reuniunea Femeilor Creștine din Cluj, 1925–1931”, *Historia Universitatis Iasiensis* I (2010): 131–50.
- Zemon Davis, Natalie. *The Return of Martin Guerre*. Cambridge: Harvard University Press, 1984.
- Zemon Davis, Natalie. *Women at the Margins: Three Seventeenth Century Lives*. Cambridge: Harvard University Press, 1997.

EGALITATEA DE GEN. POLITICI PUBLICI SAU UN CÂMP DE LUPTĂ DISCURSIV ȘI POLITICO-RELIGIOS?

Oana Băluță

Universitatea din București, Facultatea de Jurnalism și Științele Comunicării
Literary History of the Romanian Academy
Personal e-mail:

GENDER EQUALITY. PUBLIC POLICIES OR POLITICAL AND RELIGIOUS DISCURSIVE BATTLEFIELD?

Pre and post accession revealed that gender equality had been considered a marginal domain of interest, with mandatory legislative and institutional changes that had to be put into practice given the *acquis communautaire*. The financial and economic crisis was an important setback, it deterred Romania from a progressive democratic road, and opened avenues for democratic backsliding. Important challenges were brought by the financial and economic crisis and later on by conservative political and civil society's forces mobilizing against gender equality. During the last couple of years we have also witnessed an intensification of mobilizations against gender equality called anti-gender campaigns. The article is both descriptive and reflexive and analyzes the configuration of the anti-gender campaigns in Romania, identifies the themes that mobilized discourses and activities combating the so called 'gender ideology' and identifies the main actors supporting these campaigns. The article highlights that the opposition against gender equality is not restricted to discourse or civic mobilization but has already entered the field of political representation.

Keywords: gender, anti-gender campaigns, discursive politics, political representation

Introducere: egalitatea de gen între marginalizare politică și adversități politico-ideologice¹

România a avut o tranziție democratică dificilă după 1989, marcată de tensiuni socio-economice și politice care au adâncit asimetriile de putere și clivajele din societate. Relațiile de gen în sfera publică și privată au suferit modificări importante în tranziția postcomunistă. Politicile de gen și transformarea relațiilor de gen s-au confruntat cu o serie de blocaje, obstacole, critici. Voi numi câteva din aceste inamicalități la adresa politicilor de gen și a transformării normelor de gen, așa cum reiese din analizele care cercetează trecerea de la comunism la regimurile democratice în Europa Centrală și de Est:

reîntoarcerea la tradiția interbelică și bisericească, retragerea statului din zona de îngrijire prin diminuarea numărului creșelor și grădinițelor, de pildă, sau rezistența partidelor politice față de prezența femeilor în politică și față de politici de egalitate de gen, firava configurare și imersiune a criticilor feministe în spațiul public, emergența criticilor drepte conservatoare la adresa feminismului, reprezentată prin diverși intelectuali publici, neoliberalismul din această etapă de dezvoltare etc.²

Integrarea României în Uniunea Europeană reprezintă un punct de referință pentru schimbările legislative și instituționale în sprijinul egalității de gen și în combaterea discriminării. Rolul pozitiv al Uniunii Europene în procesul de democratizare a fost

documentat, condiționalitățile din etapa de preaderare au schimbat și îmbunătățit norme, legislație, au dus la înființarea unor instituții dedicate egalității de șanse și combaterii discriminării.³ Instituționalizarea egalității de șanse nu a fost lipsită de probleme, așa cum arată însă Liliana Popescu sau Mihai Albu și Cristina Mocanu⁴.

Dinamica din etapele de pre și post-aderare a arătat că egalitatea de gen a fost considerată un domeniu de interes marginal de către partide politice și politicienii care s-au succedat în administrația locală și centrală, inclusiv de către birocrație⁵ în administrația publică. Politicienii aveau însă un mandat minimal obligatoriu de finalizat, asumat în raport cu Uniunea Europeană, mandat care a inclus importante schimbări instituționale și legislative. Acestea însă au suferit sincope în etapa de implementare, revizuire și adaptare la un context socio-economic național. În același timp, mobilizarea actorilor din societatea civilă a jucat un rol crucial, mai ales în ultimii ani, în contestarea ierarhiilor de gen. Contribuția organizațiilor nonguvernamentale în domeniul egalității de gen și al dreptății de gen a fost evidențiată de cercetări dedicate spațiului românesc sau țărilor din Europa Centrală și de Est⁶.

În acest cadru în care egalitatea de gen și dreptatea de gen erau deja marginale din punct de vedere politic, criza financiar economică și politicile neoliberale de austeritate⁷ au vulnerabilizat și mai mult acest domeniu și au făcut ca România să alunece de pe drumul democrației (*democratic backsliding*)⁸. Pachetul de măsuri neoliberale a contribuit, așadar, la deraierea României de pe drumul egalității de gen care era oricum prăfuit și plin de gropi ca să exprim metaforic slaba instituționalizare a egalității de șanse în România. Adversitatea față de egalitatea de gen a fost alimentată însă și de conservatorism religios. Așa cum retorica neoliberală a hrănit deciziile politice, retorica și mobilizarea conservator-religioasă sau care aparțin conservatorismului insurgent au început să genereze proiecte politice care au o poziționare adversativă în raport cu egalitatea de gen.

Dacă ne uităm la cifre, observăm că egalitatea de gen continuă să fie un domeniu vulnerabil pentru România. Vulnerabilitatea aceasta se transpune însă într-o viață cu mai multă nedreptate și inechitate de gen trăită de femeile din România. Potrivit *Indexului Egalității de Gen*, în 2020 România se situează pe locul 26 din 28 de state la nivelul Uniunii Europene, cu 54.4 puncte. Media la nivelul Uniunii Europene este de 67.9 puncte. Indexul măsoară decalajele de gen în mai multe domenii: muncă, bani, cunoaștere, timp, putere, sănătate, violență și inegalități intersecționale⁹. Inegalitățile cele mai pregnante sunt la indicatorii putere (37.5) și timp (50.3). În 2019, România se situa pe locul 25 în Index cu 54.5 puncte, iar în anul 2015, ocupa chiar ultimul loc în Uniunea Europeană cu 33.7 puncte. Datele ne spun că progresul înregistrat de țara noastră este mult mai lent¹⁰, iar falia dintre noi și celelalte state din Uniunea Europeană se adâncește¹¹.

Marginalitatea politică a egalității și gen și adversitățile politico-ideologice din ultimii 30 de ani au contribuit la adâncirea decalajului dintre România și alte state din Uniunea Europeană. Adversitatea față de egalitatea de gen și față de reconfigurarea asimetriilor de putere de gen și a celor dintre femei și bărbați nu este nouă. În ultimii ani însă, această adversitate s-a reunit într-o mobilizare politică și civică de amploare, numită generic „campanii anti-gender”¹² care adună împreună nu doar rezistențe ale unui conservatorism tradițional, ci și grupuri, discursuri naționaliste, populiste, de extremă dreaptă și fundamentalist religioase. Aceste campanii nu sunt doar retorică ori discurs care construiesc un climat ostil egalității de gen și diverselor proiecte în domeniu (fie că sunt legi ori documente internaționale¹³, fie că sunt domenii de studiu¹⁴), ele devin sau alimentează proiecte politice.

Articolul este deopotrivă descriptiv și reflexiv, analizează configurarea noilor adversități față de egalitatea de gen numite campanii anti-gender, identifică temele asociate acestora și actorii principali din România. Încep prin a prezenta originile campaniilor împotriva egalității de gen și câteva trăsături ale acestora așa cum reiese din literatura de specialitate care studiază fenomenul de câțiva ani, inclusiv prin abordări comparative. Rădăcina comună a acestor campanii și mișcări împotriva genului în Europa este, așa numita, „ideologie de gen” sau „teoria genului” sau „antigenderism”¹⁵. Demersul meu nu este exhaustiv, miza este mai curând operațională întrucât doresc să conturez un context global înainte de a prezenta formele pe care le-au luat aceste mobilizări în România și mai ales ce teme au asociat ideologiei de gen. În următoarea secțiune, identific temele predilecte care au intrat în aceste campanii, precum și actorii acestora. Ceea ce doresc este să arăt diversitatea temelor și capacitatea acestor campanii de a aborda subiecte diverse și de a reuni actori foarte variați. În final, este important să observăm că această opoziție față de egalitatea de gen nu constituie doar discurs ori mobilizare civică, ci a pătruns pe terenul reprezentării politice. Așadar, campaniile anti-gender nu sunt doar discurs și mobilizare civică fără reprezentare politică. Articolul este construit prin revizuirea literaturii de specialitate care analizează campaniile anti-gender, mai ales, din Europa, cercetări proprii anterioare¹⁶ ale comunicării online în perioada 2016–2018 care iau ca studiu de caz publicația *Activeness*¹⁷. De asemenea, poziția mea de membră a comunității universitare – predau și scriu în domeniul studiilor de gen – și de activistă feminisă care s-a poziționat public de multe ori împotriva acestui val împotriva egalității de gen au contribuit la largirea și rafinarea cunoașterii acestor campanii. Am auzit, așadar, din postura de activistă de sintagma „ideologie de gen”, încă din anul 2015, înainte de configurarea campaniei pentru organizarea referendumului ori a dezvoltării literaturii de specialitate.

Configurarea unor noi adversități față de egalitatea de gen: campaniile anti-gender

Sistematizare teoretică: origini, semnificație

Alături de neoliberalism, care a afectat politicile egalității de gen, în ultimii ani observăm cum crește popularitatea partidelor politice conservatoare sau de dreapta care promovează „valorile familiei” și semnificații tradiționale normative ale genului. Alături de organizații și grupuri din societatea civilă, acestea configurează și alimentează un tip distinct de adversitate și reactivitate față de egalitatea de gen care poartă numele de „campanii anti-gender”. Proiectele și mobilizările politice variate sunt inițiate ori sprijinite și de persoane și grupuri din zona religioasă neoprotestantă, ortodoxă sau catolică. Aceste campanii se opun așa numitei „ideologii de gen”, o construcție de paie care, în opinia mea, este menită să alimenteze frică și să genereze panică morală. Campaniile anti-gender s-au desfășurat în Europa (de exemplu, în Austria, Croația, Belgia, Franța, Germania, Ungaria, Irlanda, Italia, Polonia, Rusia, Spania,¹⁸ România), dar și țări din America Latină (Brazilia, Columbia, Peru, Chile, Mexic, de pildă) sau din Africa¹⁹. Ne aflăm, așadar, în fața unor campanii globale²⁰ menite să frâneze sau să genereze regres în domeniul egalității și al dreptății de gen.

O scurtă sistematizare a literaturii de specialitate și a studiilor comparative din state în care au fost inițiate astfel de campanii ne arată că „ideologia de gen” a dobândit conținut de-a lungul anilor²¹. Știm mai multe în prezent despre origini, evoluție, arhitectura mobilizării anti-gender, geografia acestora. Roman Kuhar și David Paternotte coordonează și publică în 2017 volumul *Anti-Gender Campaigns in Europe Mobilizing against Equality* care conține studii din 12 țări. Kuhar și Paternotte argumentează că această opoziție reprezintă un tip nou de contestare și că noțiunea de mișcări anti-gender descrie „mobilizări și campanii împotriva genului care au apărut încă de la sfârșitul anilor 1990 în mai multe țări europene și în alte spații (în mod particular în America Latină).²² Aceste mobilizări se opun „ideologiei de gen” și „teoriei genului” fiind grupate de autori sunt denumirea de campanii anti-gender.

„Teoria genului” ori „ideologia de gen” include „orice de la egalitatea de gen și egalitatea căsătoriei, avort, drepturi reproductive, educație sexuală, gender mainstreaming sau drepturile persoanelor transgender, la politici antidiscriminare sau chiar noțiunea de gen în sine”.²³ „Teoria genului” ori „ideologia de gen” este un „semnificant gol”²⁴ ori „un lipici simbolic”²⁵ și aduce împreună „activiști de dreapta foarte diverși: credincioși și necredincioși, naționaliști și universalști, populiști care demonizează capitalul global și conservatori tradiționali stil Reagan/Thatcher cu o iubire neocon pentru piață”.²⁶ Așadar, campaniile deschid noi posibilități de cooperare în ciuda diferențelor din matricea ideologică. „Teoria

genului” ori „ideologia de gen” este comunicată ca fiind o nouă amenințare la adresa „familiei tradiționale” și a „masculinității și feminității naturale”, o revoluție culturală care își propune să construiască o lume post-binară. Și „familia tradițională” și „masculinitatea și feminitatea naturală” provin de la Dumnezeu, așadar critica acestora este echivalată adeseori cu opoziția față de voința divinității.

Verloo²⁷ argumentează că există diferite forme de opoziție la adresa egalității de gen în Europa actuală care variază de la politicile de austeritate la campanii anti-gender. Kuhar și Paternotte subliniază că „diversele forme de rezistență nu ar trebui să se confunde unele cu altele, deși câteodată se pot intersecta în mod decisiv”.²⁸ Mobilizarea antigender nu este o continuare a rezistenței conservatoare, ci reflectă manifestări noi ale rezistenței și este parte a retoricii dreptei globale.²⁹ Mobilizarea antigender a fost analizată și prin prisma erodării democrației (de-democratization). Krizsan și Roggeband (2018) subliniază că tendințele de-democratizării în Europa și America Latină se manifestă ca opoziție față de egalitatea de gen și ca amenințare față de câștigurile politicilor din acest domeniu și oferă date empirice din patru state din Europa Centrală și de Est care s-au abătut de la drumul democratic sau se află în plin proces de îndepărtare (backsliding): Croația, Ungaria, Polonia și România.³⁰ Chiar dacă aceste campanii anti-gender se intersectează substanțial cu populismul de dreapta, ele nu trebuie restricționate la acest segment al axei ideologice. Lideri de stânga din America Latină (Mexic, Ecuador) au participat în aceste campanii, iar în Franța Partidul Socialist a fost divizat pe teme LGBTQ, mai ales legate de drepturi familiale și tehnologii reproductive.³¹ Sara Garbagnoli a descris cum voci importante ale marxismului în Italia au susținut public campaniile anti-gender.³²

Într-un studiu remarcabil din 2016, „Against the Heresy of Immanence: Vatican’s ‘Gender’ as a New Rhetorical Device Against the Denaturalization of the Sexual Order”, Sara Garbagnoli reconstituie modul în care Vaticanul a construit discursiv și strategic „ideologia de gen”. Construcția se bazează pe contestarea conceptului de gen, care se face prin distorsiuni ale analizelor feministe, ale studiilor privind minoritățile sexuale, inclusiv prin deformări ale cerințelor formulate de mișcările sociale. Garbagnoli subliniază că cei care scriu și cercetează în aceste domenii ajung să nu își mai recunoască abordările teoretice și analizele. Voi insista asupra clarificărilor discursive aduse de autoare, precum și asupra tehnicilor lingvistice folosite în configurarea noțiunii. Garbagnoli precizează că acest construct discursiv apelează la două sintagme, „ideologie de gen” și „teorie a genului”, iar termenii „ideologie” și „teorie” „sunt utilizați programatic ca sinonime”.³³ Autoarea spune că sintagma:

„«ideologie de gen» este construită cu ajutorul a ceea ce lingviștii numesc tehnici de deformare a poziției adversarului (Périès 1997). Ceea ce înseamnă că este

formulată prin distorsionarea și omogenizarea multor teorii, instrumente analitice și perspective care provin din studiile de gen și studiile despre sexualitate sau din mișcările feministe și LGBTQ. Fiindcă această deformare țese date și afirmații corecte și incorecte despre gen, acest instrument retoric operează ca un discurs proteic și foarte adaptativ căruia este dificil să îi răspunzi”.³⁴

Problema este că un astfel de *modus operandi* are 3 efecte principale. În primul rând, chiar dacă cercetătorii din domeniul studiilor de gen și persoanele care fac activism feminist și pentru drepturile persoanelor LGBTQ nu își recunosc propriile analize și revendicări și le resping fiindcă sunt înșelătoare și denaturează, „discursul anti-gender poate să îi convingă pe legislatori și cei care fac politici publice și să slăbească legitimitatea socială a actorilor pe care îi are drept ținte”.³⁵ În al doilea rând, deruta provocată de felul în care Vaticanul a semnat termenul de „gen” a amplificat neclaritatea conceptului. Sintagmele „teoria genului” și „ideologie de gen”, așa cum au circulat ele în spațiul public, au contribuit la proliferarea unor discursuri neinteligibile despre gen. Un al treilea efect identificat de Garbagnoli este cel de legitimare. Paradoxal, „ideologia de gen” caută să confere legitimitate retoricii anti-gender ca un discurs științific și rational care apără „ceea ce este uman”.³⁶ Acest instrument discursiv a reușit să creeze *clivajul gender/ anti-gender* în spațiul public, explică Garbagnoli.

Sara Garbagnoli (2016), dar și Mary Anne Case într-un studiu excepțional, „Trans Formations in the Vatican’s War on «Gender Ideology»”, publicat în 2019 într-un număr al revistei *Signs: Journal of Women in Culture and Society* arată că „teoria genului” sau „ideologia de gen” este un instrument retoric creat de Vatican pentru a opune rezistență și a critica politicile de egalitate de gen și egalitate sexuală.³⁷ Elisabeth S. Corredor, într-un alt articol al aceleiași reviste, „Unpacking «Gender Ideology» and the Global Right’s Antigender Countermovement”,³⁸ punctează originile noțiunii intitulate „ideologie de gen” (perspectiva este comună cu Garbagnoli). Cercetările identifică momente cheie în formularea poziției Vaticanului față de „ideologia de gen”: Conferința UN din 1992 de la Rio despre mediu și dezvoltare și cea din 1994 de la Cairo despre populație și dezvoltare și, mai ales, a patra conferință mondială a femeilor de la Beijing din 1995. În 2001, Papa Ioan Paul al II-lea declara că există credințe înșelătoare despre sexualitatea și demnitatea și misiunea femeii care derivă din „ideologii specifice de gen”.³⁹ Chiar dacă Vaticanul reprezintă laboratorul religios care a produs acest instrument retoric, actorii religioși care și-au asumat ulterior acest instrument retoric sunt însă mai diverși. Regăsim aici neoprotestanți sau chiar Biserica Ortodoxă din România, Rusia, Ucraina, Bulgaria care s-a asociat celor care denunță „ideologia de gen”, asociind-o cu

pericolul la adresa familiei, cu homosexualitatea.

„Ideologie de gen” reprezintă un termen reactiv la cerințele emancipatoare ale femeilor, este un mecanism politic menit să blocheze dezvoltarea unor politici feministe sau care urmăresc drepturile persoanelor LGBTQ. Acest instrument, „ideologia de gen”, reprezintă o reinventare a discursului în condițiile în care abordările teoretice feministe, cele aduse de studiile despre persoanele LGBTQ, intervențiile mișcărilor sociale au reșezat termenii dezbaterilor publice și politice. Așadar, începând cu jumătatea anilor 1990, în țări europene s-au desfășurat campanii împotriva „ideologiei de gen”, un fenomen care a dus la apariția acestei familii distincte de mobilizări civice numite „campanii anti-gender”. Aceste campanii au avut loc și în Africa, America Latină, nu doar în Europa și au reușit să alimenteze ascensiunea politică a unor politicieni iliberali precum Bolsonaro în Brazilia sau să îi mențină la putere pe alții, precum Orban în Ungaria.

Campaniile împotriva egalității de gen în România: de la discurs la reprezentare politică

Această opoziție nouă față de egalitatea de gen nu constituie doar discurs ori mobilizare civică, ci a pătruns pe terenul reprezentării politice. Așadar, nu sunt doar discurs⁴⁰ și mobilizare civică fără reprezentare politică. Atacul asupra studiilor de gen și încercarea recentă de interzicere a acestora prin modificarea *Legii educației naționale* reflectă vizibil așezarea campaniilor împotriva egalității de gen în domeniul reprezentării politice. De asemenea, arată și că referendumul pentru modificarea definiției căsătoriei din *Constituție* nu trebuie înțeles ca un tip de excepționalism antidemocratic⁴¹. Alegerile parlamentare din 6 decembrie 2020 au dus în Parlament un nou partid, Alianța pentru Unirea Românilor (A.U.R.), naționalist creștin care se raportează doctrinar explicit la „ideologia de gen” astfel:

„Familia este celula de bază a oricărei societăți viabile. De aceea, este vital ca societatea să stimuleze constituirea de familii, să sprijine și să apere familia. Doctrina A.U.R. consideră că ideologia de gen este o aberație teoretică care descinde din oficina actuală a activiștilor neomarxisti. Așa cum un organism nu se poate păstra în viață decât dacă își conservă sănătatea celulelor, tot astfel o națiune nu are șanse de supraviețuire decât dacă își cultivă tiparul clasic al familiei obișnuite. Familia nu este obiect de controverse decât pentru cei care vor să o distrugă sub pretext de remaniere modernă. Căsătoria nu poate avea drept formulă primordială decât perechea alcătuită dintr-un bărbat și o femeie”.⁴²

Mobilizarea împotriva așa numitei „ideologii de gen” ori „teorie a genului” a început să se contureze înainte de inițiativa cetățenească din 2015.⁴³ De exemplu, în

octombrie 2015, 86 de ONG-uri au cerut în cadrul unei scrisori deschise adresate Ministrului Educației, Sorin Cîmpeanu, și ministrului Sănătății, Nicolae Băncioiu, introducerea unei discipline opționale „Educație pentru familie și societate”. Mesajul central a fost acesta: „Vrem Educație pentru familie, nu formarea de pionieri sexuali pentru ideologia gender de tip comunist”⁴⁴. Demersul lor este reactiv în condițiile în care în luna septembrie 60 de organizații non-guvernamentale au cerut Ministerului Educației să introducă educația sexuală ca materie obligatorie în școli⁴⁵. Dar, această retorică s-a consolidat treptat pe măsură ce ne apropiam de octombrie 2018 când a avut loc referendumul pentru modificarea definiției căsătoriei din Constituție. Desigur că mobilizări adversative, opoziții față de drepturile persoanelor LGBTQ, drepturile femeilor și egalitatea de gen au mai existat. Acestea au luat forma unor coaliții conjuncturale, inițiative legislative, materiale în mass media. Reamintesc aici împotrivirea, dinainte de anii 2000, față de eliminarea articolului 200 din Constituția României care incrimina homosexualitatea, încercări legislative de limitare a accesului la întreruperea de sarcină după cum arată Florin Buhuceanu, și Ioana Vlad.⁴⁶ Cadrajul acestor mobilizări nu a fost însă numit „ideologia de gen”.

Un vârf al campaniilor anti-gender în România a fost referendumul din 2018, invalidat fiindcă nu a fost atins pragul electoral de 30%. Referendumul arată eșecul acestei campanii anti-gender și a actorilor care au susținut-o. Deși este un eșec în raport cu obiectivul asumat explicit (modificarea Constituției), mobilizarea unor actori variați, capacitatea de a impune o temă aparent marginală pe agenda publică și politică ies de sub marca insuccesului, potrivit raportului *Conservatorismul insurgent din România*, publicat în 2020 de Diana Mărgărit.⁴⁷ De asemenea, este deosebit de important să reținem că în perioada care s-a scurs între publicarea inițiativei cetățenești în Monitorul Oficial și finalizarea referendumului, noi teme ori ținte au fost inserate atunci de Coaliția pentru Familie și susținătorii acesteia tot sub umbrela pericolului „ideologiei de gen” ori a „teoriei genului”. Așadar, agenda pe care o au în vedere se dovedește mai cuprinzătoare.

Cui se împotrivesc aceste campanii anti-gender? Cine sunt actorii?

Obiectivele campaniei anti-gender

Campaniile anti-gender în România au obiective diferite, unele sunt reactive și urmăresc să mențină status-quo-ul, altele impun noi teme pe agenda publică și politică ori au mize regresive. Campaniile sunt mobilizate ca reacție la anumite schimbări din societatea românească în domeniul egalității de gen, al drepturilor femeilor și ale persoanelor LGBTQ, așadar obiectivul lor este să sprijine status-quo-ul patriarhal,

binaritatea de gen și heteronormativitatea. Campania împotriva introducerii educației sexuale în școli este reactivă, de blocare a organizațiilor nonguvernamentale și inițiativelor politice, pe când referendumul pentru modificarea definiției căsătoriei este un exemplu de impunere a unei noi teme pe agenda publică și politică. Poziționarea față de Convenția de la Istanbul reflectă un obiectiv regresiv dat fiind faptul că acest document a fost ratificat de România în 2016 de câțiva ani și a început procesul de armonizare cu prevederile acesteia.

Voi identifica în continuare o parte din temele predilecte care au intrat în aceste campanii, precum și actorii acestora. Radiografierea este utilă și în condițiile în care ne poate oferi indicații privind modul în care partidul A.U.R., de pildă, poate operaționaliza noțiunea de ‘ideologie de gen’ în proiecte politice. Ceea ce doresc este să arăt diversitatea temelor și capacitatea acestor campanii de a aborda teme diferite și de a reuni actori foarte variați. Kuhar și Paternotte identifică 5 categorii de drepturi și teme care sunt atacate de activiștii din campaniile anti-gender: drepturile LGBT, drepturile reproductive, educația care abordează noțiunile de gen și sex, studiile de gen și democrația. Voi prezenta în cele ce urmează sistematizarea realizată de Kuhar și Paternotte. În ceea ce privește campaniile și mobilizările anti-gender din România, am preferat să individualizez temele pentru a fi mai ușor recognoscibile. Kuhar și Paternotte spun că din sfera drepturilor LGBT, parteneriatul civil și căsătoria sunt ținte predilecte, adeseori opoziția include și temeri privind adopția, tehnologiile reproductive, mama surrogat. Drepturile reproductive au fost din punct de vedere istoric prima țintă a acestor campanii și au inclus teme precum avort, contracepția și tehnologiile reproductive. În privința României însă, educația sexuală pare că a generat asocierea cu „ideologia de gen”. În educația care abordează noțiunile de gen și sex identificăm mobilizarea împotriva educației sexuale. Termenul de gen este supus dezbaterii sau, mai degrabă, conflictului epistemologic, prin urmare violența de gen, noțiunea de *gender mainstreaming* și studiile de gen au devenit ținte în aceste campanii. În ceea ce privește democrația, Kuhar și Paternotte afirmă că activiștii susțin că noțiunea de voință a majorității a fost confiscată de elitele corupte și că ideologia de gen reprezintă un nou tip de totalitarism.⁴⁸ Pentru mai multă claritate, dar și pentru context, voi oferi două exemple din analiza pe care am efectuat-o asupra articolelor publicate de *Activeness* în perioada 1 ianuarie 2016–31 decembrie 2018⁴⁹. Articolele spun că referendumul care a susținut redefinirea definiției căsătoriei a fost manifestarea unei opoziții față de ideologia de gen și că ignorarea celor care au votat la referendum împotriva ideologiei de gen prejudiciază climatul de legalitate și democrație din România. De asemenea, important este că în cadrul comunicării este subliniată semnificația majoritaristă a democrației, astfel: democrația este puterea poporului.

Referendumul este pentru familia tradițională, pentru schimbarea Constituției în acest sens. Referendumul împiedică accesul minorităților sexuale la această instituție care pe viitor ar putea da drept la adopție.

În continuare, voi identifica o parte din temele predilecte care au intrat în aceste campanii și mobilizările anti-gender din România; după cum am precizat anterior, am preferat să individualizez temele pentru a fi mai ușor recognoscibile demersurile. Obiectivul meu este să radiografiez aceste teme, nu să le analizez, dar ele trebuie să fie studiate ulterior. Campaniile și mobilizarea anti-gender din România au fost desfășurate împotriva:

1) *Egalității de gen*, unde observăm un pronunțat conflict epistemologic în definirea termenului „gen”. Acest conflict epistemologic are efecte asupra definirii și operaționalizării unor noțiuni precum: stereotipuri de gen, identitate de gen, roluri de gen. Voi reda un citat dintr-un articol⁵⁰ publicat în Activenews fiindcă este edificator pentru maniera fluid manipulatorie prin care se face trecerea de la roluri de gen stereotipale la persoane transgender. Este important să ținem cont că aceste remarci sunt făcute cu privire la manuale școlare pentru copii de clasa a III-a. Observăm recurența ideii simplificatoare „fetele devin băieți, iar băieții devin fete”. Este unul dintre exemplele care arată cum se construiește panica morală. Ana-Corina Săcrieru afirmă următoarele:

„S-a dispus introducerea în manualele școlare a combaterii rolurilor stereotipe de gen. Noi știm că aceste roluri stereotipe de gen, așa cum au fost ele în legea națională, sunt sistemele de credințe, de convingeri, de aprecieri, pe care noi ca popor le avem despre rolul femeii și al bărbatului în societate. Nu intră doar un anumit stereotip, ci toate convingerile pe care le avem noi ca societate despre rolurile de gen.”⁵¹

2) *Mișcării și politicilor feministe* care sunt disruptive față de patriarhat, dar și critice la adresa heteronormativității⁵², iar unele abordări deconstruiesc binaritatea de gen.

3) *Drepturilor persoanelor LGBTQ* prin impunerea referendumului pentru redefinirea constituțională a căsătoriei⁵³, opoziția față de parteneriat civil, negarea diferențelor dintre sex și gen cu consecințe directe asupra persoanelor transgender. Voi face câteva observații pe marginea referendumului din 2018, care a urmărit modificarea definiției căsătoriei din Constituție. *Referendumul a fost însă prezentat și ca un demers de împotrivire față de ideologia de gen*. Așadar, una dintre încadrările utilizate în comunicarea publică a fost opoziția față de ideologia de gen. Semnificațiile atribuite ideologiei de gen au avut scopul să alimenteze o politică a fricii și panică morală menite să le comunice oamenilor că valorile sociale și interesele lor sunt

amenințate. Cohen spune că societățile trec din când în când prin episoade de panică morală când „o stare, un episod, o persoană sau un grup de persoane apar sau sunt definite ca o amenințare la adresa valorilor și intereselor societății”⁵⁴. Spectrul ideologiei de gen care bântuie societatea a căpătat tușe groase prin asociere cu referendumul, iar frecvența s-a intensificat pe măsură ce se apropia luna octombrie 2018. Din analiza pe care am făcut-o articolelor publicate de Activenews în perioada 1 ianuarie 2016–31 decembrie 2018 a reieșit că „ideologia de gen” este asociată cu: reeducarea copiilor, politicile staliniste, reeducare maoistă, extrema stângă, ideologia LGBT, propaganda LGBT; de asemenea, „ideologia de gen” este considerată un construct marxist, o strategie antiromânească, o umbrelă sub care este dusă o campanie agresivă dusă împotriva Bisericii Ortodoxe.

4) *Convenției de la Istanbul*, prin urmare opoziția afectează întregul domeniu al luptei pentru prevenirea și combaterea violenței de gen. Convenția de la Istanbul recunoaște că există violență de gen împotriva femeilor și o definește ca „violența care este direcționată împotriva unei femei pentru că ea este o femeie sau care afectează femeile în mod disproporționat” (Art. 3, Litera d.)⁵⁵. În textul „Stereotipurile de gen și violența asupra femeilor. Sunt practicienii din sistemul de justiție imuni?”⁵⁶ am subliniat că violența asupra femeilor este și o manifestare a inegalității de gen, mai exact a unor practici sociale care devalorizează femeile. Așadar, construcția și deconstrucția genului, formarea și manifestarea stereotipurilor de gen sunt esențiale pentru a înțelege violența de gen ca manifestare a inegalității de gen. Unul dintre membrii *Comitetul Național de Coordonare a Inițiativei Cetățenești pentru revizuirea Constituției*, părintele Constantin Necula, semnează în luna martie 2018 alături de alți 8 profesori universitari, o scrisoare deschisă prin care „denunță teoriile gender adoptate de România prin Convenția de la Istanbul” și cer îndepărtarea „agresiunii la versetele Creației din hotarele acestui popor”, ne spune *Activenews*⁵⁷. Nu doar acest document a devenit ținta criticilor mobilizărilor anti-gender. Într-un interviu din luna septembrie 2018, președintele Coaliției pentru Familie, Mihai Gheorghiu, a minimalizat răspândirea violenței în familie susținând că la mijloc ar fi tentativă de a prezenta familia „ca pe un teritoriu al violenței împotriva femeilor și copiilor”: „Eu nu spun că nu există astfel de accidente”, a declarat acesta. De asemenea, Mihai Gheorghiu neagă datele din Eurobarometrul din 2016 care arată că în România există cea mai mare toleranță față de viol și consideră cercetarea „o mizerie”: „Nu cred că realitatea este atât de neagră pe cât vreți s-o prezentați (...) pe cât o prezintă Poliția Română”⁵⁸. Revenind la Convenția de la Istanbul, trebuie spus că pe 29 februarie 2016, Senatul României a aprobat Legea de ratificare a Convenției de la Istanbul. Aceasta fusese semnată de România în iunie 2014. Ungaria, Bulgaria, Slovacia, Lituania, Letonia și Croația au refuzat

ratificarea Convenției. În Bulgaria, Biserica Ortodoxă a fost unul dintre principalii opozanți ai ratificării Convenției de la Istanbul care, desigur „a denunțat ideologia de gen” și a cerut Parlamentului să nu o ratifice.⁵⁹ Polonia a anunțat în luna iulie 2020 că intenționează să se retragă dintre semnatarii.⁶⁰

5) *Drepturilor sexuale și reproductive*: de pildă, accesul la educația sexuală și dreptul de a face avort. Blocarea oricăror încercări de introducere a educației sexuale nu s-a făcut doar prin prisma „afectării inocenței copiilor”, ci și prin apelul la „ideologia de gen” încă din 2015, așa cum am precizat anterior. Actorii din mobilizările anti-gender spun că susținerea accesului tinerilor la educație și informare și servicii de sănătate, cu accent pe sănătatea reproducerii, planificare familială este „ideologie de gen”. Mihai Gheorghiu, președintele Platformei Împreună de această dată, nu al Coaliției pentru Familie, a declarat în 2019 despre un proiect al asociației „Tineri pentru Tineri” că „miza ideologiei de gen” este „cucerirea minții și sufletului copiilor, sexualizarea precoce, controlul social al noilor generații”.⁶¹ Tema accesului la întrerupere de sarcină este vastă indiferent că circumscriem analiza studiilor de gen, mișcărilor sociale ș.a., prin urmare, doar precizez că și mobilizarea împotriva întreruperii de sarcină este o temă asociată acestor campanii anti-gender.

6) *Educației de gen formale din mediile preuniversitare și universitare*. Aici aș numi mobilizarea împotriva Strategiei naționale de educație parentală 2018-2025 propusă de Ministerul Educației, document lucrat împreună cu organizații cu expertiză în domeniul drepturilor copiilor, de pildă UNICEF⁶², atacul asupra studiilor de gen și încercarea recentă de interzicere a acestora⁶³. Ministerul Educației a lansat în dezbatere publică, pe 11 iunie 2018, un proiect de Strategie națională de educație parentală pentru perioada 2018-2025. **Obiectivul principal al activităților de educație parentală** era „de a-i conștientiza pe părinții/reprezentanții legali/persoana în grija căreia se află copilul cu privire la importanța rolului pe care îl au în susținerea creșterii și dezvoltării acestuia, pentru ca aceștia să-și îmbunătățească sau să-și modifice unele cunoștințe, atitudini, înțelegeri/viziuni și practici de îngrijire și educație în conformitate cu recomandările psiho-pedagogiei modern” (Strategie, p. 3). Platforma civică pentru drepturi și libertăți Împreună a trimis o scrisoare deschisă premierului Viorica Dăncilă și a cerut ca Strategia Națională de Educație Parentală 2018-2025 să fie retrasă. Platforma a catalogat strategia drept „o creație a propagandei progresiste”. După această reacție, alți actori au cerut retragerea documentului, Federația Națională a Asociațiilor de Părinți – Învățământ Preuniversitar, Federația Sindicatelor Libere din Învățământ (FSLI), Federația Sindicatelor din Educație (FSE) „Spiru Haret”. Și Francisc Doboș, purtătorul de cuvânt al Arhiepiscopiei Romano-Catolice București, a publicat pe pagina sa de Facebook următorul mesaj: „Da

educației parentale; avem mare nevoie. Dar în nici un caz educația de tip gender”.⁶⁴ Reacțiile au fost declanșate de acest fragment din draftul de Strategie: „Strategia națională de educație parentală are ca fundament abordarea teoretică conform căreia familia nu este inteligibilă ca realitate obiectivă, ea este mai degrabă un produs socio-cultural, «o constelație de idei, imagini și terminologii» creată și recreată permanent de practicile socio-culturale”.⁶⁵ (Strategie, p. 3). În privința studiilor de gen și a interzicerii acestora, voi face doar o observație privind finalitatea acestui demers. Complexitatea rațiunilor din spatele interzicerii acestora, a educației de gen care diferențiază între termenii de „sex” și „gen”, alianțele create, mobilizarea civică, identificarea persoanelor transgender cu o ideologie au nevoie de o analiză distinctă. Curtea Constituțională a României a amânat de mai multe ori decizia cu privire la sesizarea de neconstituționalitate a *Legii pentru modificarea art.7 din Legea educației naționale nr.1/2011*. Pe 16 decembrie a admis pe 16 decembrie, cu majoritate de voturi, sesizarea de neconstituționalitate.⁶⁶

7) *educației de gen nonformale* (Conferința de la Focșani din 2018⁶⁷, Taberele Girl Up, piesa de teatru „98% Decizia corectă”). Am participat ca vorbitoare la acest eveniment alături de Patrick Brăila, Venera Dimulescu și Raluca Negulescu Balaci. În sală au fost susținători ai Coaliției pentru Familie, iar în urma prezentării pe care am făcut-o, am observat că adversitatea lor a fost alimentată de 1. clarificarea noțiunii de stereotipuri de gen, 2. Identificarea vulnerabilităților în domeniul egalității de gen unde am numit faptul că România se afla pe primul loc în Europa la nașteri în rândul fetelor până în 15 ani și că introducerea educației sexuale în școli este un răspuns, 3. menționarea Convenției de la Istanbul.⁶⁸ Conferința de la Focșani a fost introdusă însă și în Parlament de Daniel Gheorghe, deputat PNL (Partidul Național Liberal), care, în ședința Camerei Deputaților din 10 aprilie 2018, adresează o interpelare Ministerului Educației „care vizează încălcarea dreptului părinților de a-și educa copiii conform propriilor convingeri, fapt stipulat atât în Constituția României, cât și în art. 487 din Codul civil, în contextul unor acțiuni de propagandă care s-au derulat la București și la Focșani, cu încălcarea legii”.⁶⁹ Voi reveni asupra acestei interpelări în secțiunea în care identific actorii din aceste campanii anti-gender.

Sistematizarea aceasta nu este rigidă, ci există intersecții în condițiile în care definirea conceptului de gen și bătălia epistemică afectează poziționarea față de Convenția de la Istanbul ori studiile de gen, de pildă. Mizele campaniilor se pot întrepătrunde, de pildă opoziția față de educația sexuală și dreptul de a face avort pot să alimenteze atacuri față de proiecte cu miză educativă sau artistico-educativă. În cadrul conferinței de la Focșani, am atins și subiectul educației sexuale în contextul prezentării datelor statistice despre sarcini la fete minore. Recent, în noiembrie 2020, am văzut

o desfășurare de forțe împotriva piesei „98% Decizia corectă” pusă în scenă la Teatrul Tineretului din Piatra Neamț și împotriva directoarei acestui spațiu, regizoarea Gianina Cărbunariu⁷⁰.

Actorii campaniilor anti-gender

Observăm, așadar, că „ideologia de gen” are un caracter fluid și flexibil și poate fi asociată unei număr divers de teme. Actorii din România implicați activ în campaniile anti-gender sau aliații acestora care s-au poziționat public susținând obiectivele campaniilor sunt variați. Kuhar și Paternotte observă că aceștia fac parte din diferite constelații de actori: asociații care apără familia, asociații anti-avort, grupuri conservator-religioase, grupuri naționaliste, populiste, de extrema dreapta, biserici și culte religioase.⁷¹ Autorii organizează actorii din campaniile și mobilizările anti-gender în 3 tipuri: grupuri care existau anterior și care erau și bine organizate, grupuri nou înființate și aliați.⁷² Am preferat să aleg o altfel de grupare a acestor actori, am urmărit și clivajele: religios-laic, societate civilă-stat. Am individualizat politicieni și partidele politice dat fiind rolul lor în configurarea dimensiunii de reprezentare politică a acestor mobilizări anti-gender, precum și mass media, deoarece vreau să atrag atenția asupra comunicării digitale în aceste campanii. Sistematizarea pe care o propun este următoarea:

1) *Organizații ale societății civile*. Exemple: Coaliția pentru Familie⁷³, o structură umbrelă care reunește organizații nonguvernamentale conservatoare, cu caracter laic sau religios (ortodox, neoprotestant și catolic),⁷⁴ alte ong-uri cu o agendă conservatoare care s-au mobilizat împotriva educației sexuale, a Strategiei de educație parentală, Platforma Civică Împreună⁷⁵ etc.

2) *Sectorul religios*. Exemple: Biserica Ortodoxă Română care a susținut Referendumul din 2018, Arhiepiscopia Romano-Catolică. Studiile au subliniat rolul Bisericii catolice, însă Bisericile Ortodoxe din România și Bulgaria au jucat un rol important în aceste campanii. Încă din ianuarie 2016, Biserica ortodoxă a anunțat că sprijină demersul de modificare a Constituției.⁷⁶ De asemenea, jurnalistul Vlad Stoicescu sintetizează demersurile mai multor membri ai Sfântului Sinod care „s-au exprimat în pastorale, în apeluri sau în discursuri cu privire la datoria sfântă de a participa la referendumul pentru modificarea articolului 48 din Constituție, referitor la familie”.⁷⁷

3) *Instituții publice*. Exemple: Academia Română, de pildă care a criticat public Strategia de educație parentală. Potrivit comunicatului de presă transmis de Academia Română: „Proiectul Ministerului Educației Naționale de legiferare a unui sistem de educație parentală fără niciun specific românesc, cu implicații enunțate explicit împotriva familiei tradiționale, ca nucleu al vieții sociale, culturale, morale și creștine, milenare a românilor, presupune o educație uniformă a copiilor, fără diferențe de sex, de particularități antropologice și psihologice,

de mediu comunitar (rural, urban), etnic. Proiectul echivalează cu o încercare, asemănătoare celor din statele cu regimuri totalitare internaționaliste sau globaliste, de obținere a ceea ce s-a numit mereu «omul nou», fără familie, fără naționalitate, fără țară, fără identitate”.⁷⁸

4) *Politicieni și partide politice*. Prin inițiative legislative, declarații politice, întrebări și interpelări o serie de politicieni au avansat o agendă conservator – religioasă sau proprie conservatorismului insurgent. De exemplu, Vasile-Cristian Lungu, senator PMP (Partidul Mișcarea Populară), Andrei Daniel Gheorghe, deputat PNL (Partidul Național Liberal), Matei Dobrovie, deputat USR (Uniunea Salvați România) până în octombrie 2018, membru al Grupului parlamentar PNL din 15 octombrie 2018 etc. Voi dezvolta mai mult intervențiile acestor actori.

În noiembrie 2016, Coaliția pentru Familie și PNL (Partidul Național Liberal), PSD (Partidul Social Democrat), ALDE (Partidul Alianța Liberalilor și Democraților) au semnat o alianță politică pentru sprijinirea referendumului pentru modificarea definiției căsătoriei din Constituție. În 2020, PSD și-a întărit poziția conservatoare prin votul dat în Senat proiectului propus de parlamentarul PMP Vasile-Cristian Lungu, care modifică Legea educației naționale. *Legea pentru modificarea art.7 din Legea educației naționale nr.1/2011* interzice „în unitățile, în instituțiile de învățământ și în toate spațiile destinate educației și formării profesionale, inclusiv în unitățile care oferă educație extrașcolară”, activitățile „în vederea răspândirii teoriei sau opiniei identității de gen, înțelesă ca teoria sau opinia că genul este un concept diferit de sexul biologic și că cele două nu sunt întotdeauna același”.⁷⁹

Andrei Daniel Gheorghe, deputat PNL, aflat la un al treilea mandat după alegerile din 6 decembrie 2020, cap de listă în județul Ilfov are numeroase intervenții în Parlament în mandatul din perioada 2016-2020 despre ideologia de gen. Vocabularul din declarații politice, interpelări adresate Ministerului Educației este impregnat cu termeni precum: reeducare, marxism-leninism, fascism, ofensivă ideologică și, desigur, ideologia de gen. În 2017, inclusiv fondurile norvegiene au fost asociate de Daniel Gheorghe cu ideologia de gen în cadrul unei dezbateri din plenul Camerei Deputaților. Acesta susține că fondurile norvegiene, prin ideile pe care le promovează, nu sunt în concordanță cu valorile naționale, promovează ideologia neo-marxistă a anilor '60 și dau curs unor elemente care destabilizează siguranța națională prin atacuri la adresa siguranței naționale. Voi reda un paragraf din interveția acestuia din ziua de 3 octombrie, 2017:

„Se vorbește de toate aceste granturi norvegiene și fonduri norvegiene și vreau să spun un lucru. În spatele acestor granturi norvegiene funcționează o serie de ONG-uri, mai multe grupuri, nu o singură rețea, care promovează o

serie de idei care nu sunt tocmai în consonanță cu valorile culturale, spirituale și identitare ale poporului român. // Fondurile acestea norvegiene stau de multe ori la baza anumitor structuri asociative, care în România promovează relativismul moral și cultural și ideologia genurilor, desprinsă din ideologia neo-marxistă a anilor '60, fie vin pur și simplu să promoveze globalismul, secularismul și alte elemente”.⁸⁰

Daniel Gheorghe a avut o interpelare către Ministerul Educației despre conferința de la Focșani. Reacția acestuia în urma răspunsului primit conține vocabularul menționat anterior:

„(...) Acolo, la Vrancea, s-a derulat o acțiune de ideologie LGBT și de promovare a așa-numitei ideologii de gen. Sunt lucruri care, conform legii, ținând cont că avem de-a face cu elevi minori, ar fi necesitat acordul scris al părinților; sunt articole din Constituția României care spun acest lucru foarte clar. Eu nu-mi dau seama care este utilitatea aducerii copiilor într-un cadru în care li se promite că li se descriu anumite lucruri, iar după aceea li se spun povești cu transgenderi. Pe undeva, noi trăim acum o fază de ofensivă ideologică care pornește dintr-o revoluție culturală asociată anumitor mișcări radicale ale anilor '60, iar România de astăzi este sub un asalt al acestor tipuri de ideologii”.⁸¹

În data de 5 iunie 2019, Daniel Gheorghe are o declarație politică pe care o numește „Ideologiile noului totalitarism în sistemul de educație din România” în care subliniază necesitatea eliminării ideologiei de gen din școli.⁸²

Campaniile sunt parte a unui fenomen global, după cum arată și Paternotte și Kuhar.⁸³ Similitudinile însă nu înlătură adaptarea retorică la context. În opinia mea, o astfel de adaptare regăsim într-un discurs al deputatului Matei Dobrovie care articulează noțiunea de corupție morală și o asociază ideologiei de gen. Tema anticorupției, articulată puternic în ultimii ani în societatea românească, este asociată acum de Dobrovie și ideologiei de gen. Așa cum societatea s-a împotrivit corupției și a alimentat mobilizare anticorupție, comparabil trebuie să se mobilizeze și împotriva corupției morale care e reprezentată de ideologia de gen. Mai ales că, așa cum spune naiv Matei Dobrovie, nicaieri în Constituție sau în legile României nu este stipulată ideologia de gen.⁸⁴

Nu este deloc de neglijat faptul că partidul AUR (Alianța pentru Unirea Românilor) face trimitere în doctrină către ideologia de gen, așa cum precizam anterior, pe care o consideră „o aberație teoretică care descinde din oficina actuală a activiștilor neomarxiști”. „Ideologia de gen” este însă un construct discursiv care alimentează campanii și care a pătruns în Parlament. Această noțiune este folosită de cei care se opun egalității de gen. Claudiu Târziu, co-președintele A.U.R.

și fost membru în Consiliul Național de Coordonare a campaniei pentru modificarea Constituției desfășurată de Coaliția pentru Familie, identifică referendumul eșuat din 2018 drept unul dintre factorii coagulării partidului.⁸⁵ Coaliția pentru Familie și susținătorii săi au contribuit la consolidarea noțiunii de „ideologie de gen” în spațiul public.

5) *Mass media tradiționale și digitale*. Unele instituții de presă constituie platforme de comunicare și propagandă pentru agenda conservator-religioasă ori a conservatorismului insurgent.⁸⁶ Altele oferă sprijin mai discret: de exemplu canalele de comunicare ale BOR, România liberă sub conducerea lui Iulian Capsali, emisiuni ale unor posturi, de exemplu Realitatea TV prin emisiunile „Oamenii Realității” din 2018 dedicate Strategiei de educație parentală, platforma activenews.ro etc. În Raportul privind libertatea presei în România 2018-2019, *ActiveWatch* observă că „Referendumul din 6 și 7 octombrie 2018, privind revizuirea articolului 48 din Constituție referitor la definiția familiei, a înregistrat câteva recorduri negative prin atitudinea neprofesionistă a unor actori de pe piața media” (Ganea et alii, 2019, p. 25). Sunt menționate mai multe emisiuni de la posturi diverse, de exemplu „Postul BiTV, prin emisiunea moderată de Silviu Mănăstire, „Dosar de politician”, s-a remarcat prin maniera dezechilibrată în care a prezentat subiectul referendumului”, „Postul Digi 24 nu a dedicat spațiu special pentru dezbateri în jurul referendumului pentru revizuirea familiei. Însă, în zilele premergătoare votării, postul a început difuzarea unor mini-interviuri în care apăreau preoți care promovau importanța familiei tradiționale”.⁸⁷

Literatura de specialitate subliniază că activiștii din campaniile împotriva egalității de gen sunt foarte prezenți în mediul online și folosesc în avantajul lor tehnologiile comunicării. Activitățile pe care le desfășoară online sunt multidimensionale și merg dincolo de informare (Paternotte, Kuhar, 2017). Aceștia folosesc propaganda computațională. Într-un articol din 2017, *Computational Popaganda and Political Big Data: Moving Toward a More Critical Research Agenda in Big Data*, Gillian Bolsover și Philip Howard subliniază că propaganda computațională are două părți importante: una tehnică și o alta socială (Bolsover, Howard, 2017, p. 273). Autorii observă că într-un articol din 2016, Woolley and Howard pun accent pe latura tehnică, definind propaganda computațională drept „ansamblul alcătuit din platforme social media, agenți autonomi și big data care au ca obiectiv manipularea opiniei publice” (Bolsover, Howard, 2017, p. 273). Bolsover și Howard spun că „spre deosebire de aceasta, definiția socială a propagandei computaționale derivă din definiția propagandei, respectiv comunicare care denaturează simboluri, apelează la emoții și prejudecăți, ocolind gândirea rațională pentru a atinge un anumit obiectiv al celor care o construiesc; propaganda computațională

este înțeleasă ca propagandă diseminată cu ajutorul mijloacelor computaționale, (tehnice)” (Bolsover, Howard, 2017, p. 273). Propaganda urmărește să producă, să transmită texte și mesaje pentru a încuraja anumite reacții. Propaganda identifică adversari și tine cont de trecut, de tradiții, credințe, prejudecăți, stereotipuri, mituri și operează într-un context cultural.⁸⁸ Este important, așadar, să înțelegem că media digitală poate manipula oamenii și că propaganda este cu atât mai periculoasă cu cât găsim disfuncționalități în mass media tradițională din cauza vulnerabilităților interne⁸⁹ (deprofesionalizare, bias politic și economic etc.).

Studiul Dianei Mărgărit din 2019, „LGBTQ Rights, Conservative Backlash and the Constitutional Definition of Marriage in Romania” asupra referendumului din 2018 utilizează literatura științifică din zona mișcărilor sociale și analizează interacțiunea dintre organizațiile LGBTQ și Coaliția pentru Familie folosind modelul mișcare/contra-mișcare.⁹⁰ Analiza nu integrează referendumul în familia de mobilizări civice anti-gender. Ulterior, într-un studiu publicat în anul 2020, Mărgărit analizează Coaliția pentru Familie (CpF) – o umbrelă de organizații civice – drept „exponentul conservatorismului insurgent de dată recentă, prin prisma faptului că a reușit nu doar să-și creeze un sistem de alianțe și parteneriate eficiente, ci și să-și impună în doar câțiva ani agenda în spațiul public românesc”.⁹¹ Autoarea definește astfel conservatorismul insurgent în România: „acel tip de conservatorism extremist care apare ca reacție la valorile și practicile democratice pe care pretinde să le înlocuiască cu o viziune autoritară, autohtonă, revanșardă asupra societății. În plus, prin sintagma de conservatorism insurgent, am în vedere și caracterul activ, militant al mișcărilor sociale care nu doar reacționează la schimbările sociale și politice din România, ci sunt capabile, prin forțele lor proprii, să genereze, la rândul lor, noi schimbări sociale și politice”.

Important este să reținem că retorica și mobilizarea anti-gender sunt mai vechi, iar în acest punct mă separ de observația autoarei care consideră campania împotriva ideologiei de gen în educația copiilor ca fiind de dată recentă: „recenta sa campanie împotriva ideologiei de gen – egalitate de gen, roluri de gen – în educația copiilor (Conte, 2019) reprezintă dovada clară a determinării grupărilor civice conservatoare care, cu fiecare bătălie pierdută, par să devină mai puternice și mai ofensive în îndeplinirea obiectivelor lor”.⁹² Campaniile au o vechime mai mare, iar în România mobilizarea și retorica împotriva pătrunderii ideologiei de gen în educație au început să se contureze înainte de inițiativa cetățenească din 2015 așa cum am precizat anterior.

Concluzii

Prin inițiative legislative, campanii de presă în media tradițională și digitală, actorii cu o agendă conservator-religioasă⁹³ urmăresc să normeze, să modifice, să blocheze demersuri legislative, civice în domenii diferite, de la educație până la violență de gen și drepturi sexuale și reproductive. Toate aceste teme și obiective ale campaniilor anti-gender necesită studii și cercetări sistematice pentru a fi înțelese mai bine, de la strategii de mobilizare, actori, construcții retorice și propagandă, de exemplu. Radiografierea pe care am făcut-o este sumară, iar sistematizarea informațiilor trebuie realizată cu mai multă rigoare teoretico-metodologică; abordările interdisciplinare (științe politice, științe ale comunicării, studii de gen, sociologie) ar aduce claritate și profunzime în opinia mea.

Trimiteri explicite la „ideologia de gen” existau înainte de inițierea demersurilor de organizare a referendumului. Referendumul însă s-a desfășurat sub retorica pericolelor ideologiei de gen, dar discursiv, acestea i s-a alăturat „ideologia LGBT” folosită adesea ca sinonim. În vocabularul cotidian termenul LGBT este mai ușor recognoscibil; este mai facil să identifice persoanele LGBT ca țapi ispășitori, să construiești discursuri și mobilizare împotriva drepturilor acestor oameni și să articulezi apocaliptic pericolul ideologiei de gen. Este mai ușor să construiești, astfel, panică morală.

Am văzut că „ideologia de gen” are un caracter fluid și flexibil și poate fi asociată unei număr diverse de teme. Este deosebit de important să înțelegem ce stă la baza acestei construcții retorice. Asemenea multor persoane care scriu și cercetează în domeniul studiilor de gen, care utilizează genul ca o categorie analitică în diferite discipline ori care fac parte din mișcările sociale pentru drepturile femeilor și cele ale persoanelor LGBTQ, nici eu nu am recunoscut munca pe care o fac ori activismul civic.

Retorica anti-gender se regăsește la nivelul societății civile, este articulată de Biserica Ortodoxă Română, Arhiepiscopia Romano-Catolică, culte neoprotestante, instituții publice, politicieni, presă. Consider că este deosebit de relevant că acest discurs anti-gender, aflat sub umbrela ideologiei de gen, poate să îi persuadeze pe legislatori și pe cei care fac politici publice să acționeze folosind, desigur, pârgurile pe care le au la îndemână. Și am văzut că expresiile „ideologia de gen” și „teorie a genului” au intrat în Parlament. Iar parlamentarii au apelat nu doar întrebări și interpelări și declarații politice, ci și la inițiative legislative, de pildă cea împotriva studiilor de gen, a educației de gen. Închei prin a sublinia iar că această opoziție față de egalitatea de gen nu constituie doar discurs ori mobilizare civică, ci a pătruns pe terenul reprezentării politice.

Note

1. Le sunt recunoscătoare colegelor mele, prof. univ. dr. Ionela Băluță (Universitatea din București) și conf. univ. dr. Diana Mărgărit (Universitatea Alexandru Ioan Cuza, Iași), pentru observațiile și comentariile extrem de utile făcute asupra întregului text.
2. Vezi în acest sens Mihaela Miroiu, *Societatea retro* (București: Editura Trei, 1999); Mihaela Miroiu, *Drumul către autonomie: teorii politice feministe* (Iași: Polirom, 2004); Ionela Băluță, "(Re)Constructing Democracy without Women: Gender and Politics in Postcommunist Romania", *Clio. Women, Gender, History* 41, Issue 1 (January 2015): 187-200; Ionela Băluță, "Women and the Family in the Late Nineteenth-century Romanian Feminist Press: Defining Active Gender Roles", *Journal of Family History* 41, nr. 1 (2016): 65-80; Oana Băluță (ed.), *Șanse egale prin concilierea vieții de familie cu cariera* (București: Maiko, 2007); Cornel Ban, *Dependență și dezvoltare: economia politică a capitalismului românesc*. Traducere de Ciprian Șiualea (Cluj-Napoca: Tact, 2014); A. Molocea, „Re-construcția feminismului românesc în cadrul mișcării de femei (1990-2000)”, în *Mișcări feministe și ecologiste în România (1990-2014)*, ed. Mihaela Miroiu, 19-81 (Iași: Polirom, 2015); Sergiu Gherghina, Sorina Soare, „A Test of European Union Post-accession Influence: Comparing Reactions to Political Instability in Romania”, *Democratization* 23, nr. 5 (2016): 797-818.
3. Gherghina Sergiu, Sorina Soare, „A Test”, 1. Vezi și Miroiu, *Drumul către autonomie*.
4. Vezi Popescu, Liliana, „Instituțiile europene de promovare a egalității de șanse între femei și bărbați. O perspectivă comparativă”, în *Gen și integrare*, ed. Laura Grünberg (București: Smart Printing SRL, 2002); Mihai Albu, Cristina Mocanu, „Egalitatea de șanse în România. De la teorie la practică”, în *Gen și putere. Partea leului în politica românească*, ed. Oana Băluță (Iași: Polirom, 2006).
5. Am în vedere corpul de funcționari administrativi și procedurile utilizate în administrația publică, nu limbajul usual, cotidian.
6. Ioana Vlad, „Dezvoltări în mișcarea românească de femei după 2000”, în Miroiu, *Mișcări feministe și ecologiste*; Oana Băluță, „Feminist resistance to austerity in Romania”, Central European University and Public School of Public Policy, 16 septembrie 2016. Conferința *Gender and the Economic Crisis* (15, 16 septembrie 2016); Oana Băluță, „Domestic Violence: Policies and Civic Activism in Romania”, Indiana University, Bloomington, Martie 2016, Society for Romanian Studies Conference; Andrea Krizsan, *Mobilizing for policy change: women's movements in Central and Eastern European domestic violence policy struggle* (Budapesta: Central European University, 2015).
7. În studiul de caz dedicat României (2017), am prezentat și analizat măsurile de austeritate implementate de guvernul neoliberal Boc care au demantelat eșafodajul instituțional dedicat egalității de șanse, prevenirii și combaterii violenței în familie, au afectat indemnizația pentru creșterea și îngrijirea copilului și o serie de alte beneficii sociale pe care nu le voi mai relua aici. Gen, etnie/rasă și domeniul dizabilității au fost vulnerabilizate de pachetul de măsuri. Vezi Oana Băluță și Andrea Krizsan, „C. Romanian Case Study”, în Nick Sitter, Agnes Batory, Andrea Krizsan și Violetta Zentai, *WP6: Political Leadership, National Politics, and Transboundary Crisis Management; Deliverable D6.2: Backsliding in area of constitutional safeguards and independent institutions, corruption control, and general equality and minorities* (Budapesta: Central European University, 2017), 25-34. Delivery date: 10 April 2017. Online: <http://www.transcrisis.eu/wp-content/uploads/2017/05/D6.2-Backsliding-in-area-of-constitutional-safeguards-and-independent-institutions-corruption-control-and-general-equality-and-minorities-1.pdf>. Accesat la 10 decembrie 2020.
8. În anul 2011 am publicat volumul *Impactul crizei economice asupra femeilor* care analizează efectele măsurilor de austeritate asupra femeilor în trei domenii: excluziune socială, armonizarea vieții de familie cu profesia și violența domestică, vezi Băluță, Oana (coord.), 2011, *Impactul crizei economice asupra femeilor*, Editura Maiko, București..
9. European Institute for Gender Equality (EIGE), *Romania - Gender Equality Index 2015*: <http://eige.europa.eu/rdc/eige-publications/romania-gender-equality-index-2015>, accesat pe 10 decembrie 2020.
10. European Institute for Gender Equality (EIGE), *Romania - Gender Equality Index 2013*: <https://eige.europa.eu/gender-equality-index/2013/RQ>, accesat pe 10 decembrie 2020.
11. European Institute for Gender Equality (EIGE), *Romania - Gender Equality Index 2019*: <https://eige.europa.eu/gender-equality-index/2019/RQ>, accesat pe 10 decembrie 2020. Inegalitățile cele mai pregnante erau înregistrate la indicatorii putere (38.8 puncte), timp (50.3 puncte) și cunoaștere (51.5 puncte); de asemenea înregistrează regres la indicatorul muncă (-0.9 puncte)
12. Roman Kuhar, David Paternotte (eds.), *Anti-Gender Campaigns in Europe Mobilizing against Equality* (Maryland: Lowman & Littlefield, 2017).
13. Vezi, de pildă, atacurile la adresa Convenției de la Istanbul.
14. De exemplu, atacurile la adresa studiilor de gen și a oricărei educații de gen prin modificarea Legii Educației Naționale în iunie 2020.
15. Kuhar, Paternotte, *Anti-Gender*, 4.
16. Am prezentat o parte din rezultatele analizei în cadrul a două conferințe internaționale în lucrarea „Gender Equality as the New Scapegoat for Political Parties and Conservative Movements in search of a new Political Consensus - A Romanian Case Study”, Europe and Beyond: Communication, Research, Translation Conference, 20-23 August 2019, **organizată de** European Sociological Association (ESA), Manchester, Marea Britanie; „Referendum on «the traditional family» as an epistemological

- battlefield locus”, Politics & Society Conference, 2019, East Central Europe, Thirty Years following the End of Communism, Lucian Blaga University of Sibiu, 27-28 September 2019, Sibiu, Romania. Corpusul este alcătuit din 1205 articole, baza de date a fost alcătuită computațional cu ajutorul Python și a unor module de NLP (Natural Language Processing); BeautifulSoup4 Python a fost utilizat pentru a extrage articolele publicate de Activenews între 1 ianuarie 2016, ora 0.00 și 31 decembrie 2018, ora 23.59. Îi sunt profund recunoscătoare lui Constantin Barbu pentru inițierea în tainele Python, pentru tot dialogul de idei pe care îl avem de mulți ani și pentru prietenie. Munca aceasta a fost posibilă cu ajutorul lui.
17. Coaliția pentru Familie și susținătorii săi au contribuit la consolidarea noțiunii de „ideologie de gen” în spațiul public. *Activenews* este una dintre publicațiile online care a facilitat comunicarea Coaliției pentru Familie și a susținătorilor săi, o publicație pe care o găsim în clasamentul site-urilor de știri și care publică sistematic articole care hrănesc iliberalismul, să-l numesc generic, din constrângeri de spațiu. Datele furnizate de www.traffic.ro ne oferă informații despre numărul utilizatorilor, vizite și afișări ale www.activenews.ro. Înainte de referendumul din 2018, publicația a ocupat locul 9 în lunile august și septembrie și locul 10 în august în clasamentul site-urilor de știri potrivit www.traffic.ro.
 18. Puteți citi mai multe studii comparative privind campaniile anti-gender desfășurate în Europa în Kuhar, Paternotte, *Anti-Gender Campaigns*.
 19. Vezi analiza lui Arthur Larok, „The Conservative Alliance Against Gender Justice and Equality in Uganda”, în *The mobilization of conservative civil society*, ed. Richard Youngs (Washington: Carnegie Endowment for International Peace Publications Department, 2018), 57-63. Online: [https://carnegieendowment.org/files/Youngs Conservative Civil Society FINAL.pdf](https://carnegieendowment.org/files/Youngs%20Conservative%20Civil%20Society%20FINAL.pdf). Accesat la 10 Decembrie 2020.
 20. Lieta Vivaldi, „In Defence of Women: Anti-gender Campaigns and Abortion in Chile”, *London School of Economics and Political Science (blog)*, 12 martie 2019. Online: <https://www.ips-journal.eu/topics/human-rights/the-globalisation-of-anti-gender-campaigns-2761>; Sonia Corrêa, David Paternotte, Roman Kuhar, „The globalisation of anti-gender campaigns. Transnational anti-gender movements in Europe and Latin America create unlikely alliances”, *International Politics and Society*, 31 mai 2018. Online: <https://blogs.lse.ac.uk/gender/2019/03/12/in-defence-of-women-anti-gender-campaigns-and-abortion-in-chile/>. Accesat în data de 2 octombrie 2020.
 21. Elizabeth S. Corredor, „Unpacking «Gender Ideology» and the Global Right’s Antigender Countermovement”, în *Signs: Journal of Women in Culture and Society* 44, no. 3 (2019); Agnieszka Graff, Suzanna Ratna Kapur și Danuta Walters, „Introduction: Gender and the Rise of the Global Right”, în *Signs: Journal of Women in Culture and and Society* 44, nr. 3 (2019); Kuhar, Zobek, *The Anti-Gender Movement*.
 22. Kuhar, Zobek, *The Anti-Gender Movement*, 252-253.
 23. Ibid.
 24. Stefanie Mayer, Brigit Sauer, „Gender Ideology in Austria: Coalitions Around an Empty Signifier”, în *Anti-Gender Campaigns*, ed. Roman Kuhar, David Paternotte.
 25. Eszter Kováts, Maari Põim (eds.), *Gender as Symbolic Glue. The Position and the Role of Conservative and Far Right Parties in the Anti-Gender Mobilizations in Europe* (Budapesta: FEPS & Friedrich-Ebert-Stiftung, 2015). Online: <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/budapest/11382.pdf>. Accesat la 10 decembrie 2020.
 26. Graff, Kapur, Waltes, „Introduction”, 541.
 27. Mieke Verloo, *Varieties of Opposition in Europe* (New York: Routledge, 2018).
 28. Kuhar, Zobek, *The Anti-Gender Movement*, 1.
 29. Corredor, „Unpacking”; Graff, Kapur, Waltes, „Introduction”.
 30. Andrea Krizsan, Conny Roggeband, „Reversing Gender Policy Progress: Patterns of Backsliding in Central and Eastern European New Democracies”, *European Journal of Politics and Gender*, no.1-3 (2018): 367-385.
 31. Vezi explicații suplimentare în Kuhar, Paternotte, *Anti-Gender*; Bruno Perreau, „The Political Economy of «Marriage for All»”, *Contemporary French Civilization*, nr. 3 (2014): 352-367.
 32. Vezi Sara Garbagnoli, „Italy as a Lighthouse: Anti-Gender Protests Between the «Anthropological Question» and National Identity”, în Kuhar, Paternotte, *Anti-Gender Campaigns*, 166.
 33. Sara Garbagnoli, „Against the Heresy of Immanence: Vatican’s ‘Gender’ as a New Rhetorical Device Against the Denaturalization of the Sexual Order”, *Religion and Gender* 6, nr. 2 (2016): 191.
 34. Ibid, 192.
 35. Ibid.
 36. Ibid.
 37. Mary Anne Case, „Trans Formations in the Vatican’s War on ‘Gender Ideology’”, *Signs: Journal of Women in Culture and Society* 44, no. 3 (2019).
 38. Corredor, „Unpacking”.
 39. Am publicat idei din acest paragraf într-un articol recent. Vezi Oana Băluță, „Când genul și sexul nu respectă legea”, *scena9*, 18 iunie 2020. Online: <https://www.scena9.ro/article/sex-ideologie-gen-lega>. Accesat la 10 decembrie 2020.
 40. Recomand capitolul scris de Eszter Kováts și Andrea Peto, „Anti-gender discourse in Hungary: A discourse without a

- movement?”, în *Anti-Gender Campaigns in Europe Mobilizing against Equality*, editat de Roman Kuhar și David Paternotte în 2017. Spre deosebire de alte state din Europa Centrală și de Est, în Ungaria nu se conturase o campanie anti-gender vizibilă. Discursul anti-gender era însă vizibil și prezent.
41. Fac această observație deoarece în proximitatea referendumului din 2018, au existat persoane care au susținut că este un foc de paie, o strategie a PSD-ului (Partidul Social Democrat) de a abate atenția de la domeniul justiției. Și atunci, și acum argumentez în continuare că aceste campanii împotriva egalității de gen trebuie analizate cu atenție și înțelese ca ceea ce sunt, respectiv o amenințare la adresa democrației, a drepturilor și libertăților oamenilor.
 42. *Programul partidului politic Alianța Pentru Unirea Românilor*. Online: https://www.partidulaur.ro/program_aul. Accesat în data de 8 decembrie 2020.
 43. Inițiativa cetățenească a fost publicată în Monitorul oficial în noiembrie 2015.
 44. „86 de ONG-uri: «Vrem Educație pentru familie, □ nu formarea de pionieri sexuali pentru ideologia gender de tip comunist»”, *Epoch Times România*, 20 octombrie 2015. Online: <http://epochtimes-romania.com/news/86-de-ong-uri-vrem-educatie-pentru-familie-nu-formarea-de-pionieri-sexuali-pentru-ideologia-gender-de-tip-comunist---239565>. Accesat la 10 decembrie 2020.
 45. „60 de ONG-uri cer introducerea educației sexuale ca materie obligatorie în școli”, *EuropaFM*, 25 septembrie 2015. Online: <https://www.europafm.ro/60-de-ong-uri-cer-introducerea-educatiei-sexuale-ca-materie-obligatorie-in-scoli>. Accesat la 10 decembrie 2020.
 46. Florin Buhuceanu, *Homoistorii. Ieșirea din invizibilitate* (București: Maiko, 2011); Ioana Vlad, “Dezvoltări”.
 47. Diana Mărgărit, *Conservatorismul insurgent în România* (București: Friedrich-Ebert-Stiftung Romania, 2020). Online: <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/bukarest/16291-20201021.pdf>. Accesat la 10 decembrie 2020.
 48. Kuhar, Paternotte, *Anti-Gender*, 258-259.
 49. Corpusul include 1205 articole.
 50. „Coaliția pentru Familie: Ideologia de gen a pătruns deja în școlile românești, într-un manual de CLASA A III-a, micuții sunt învățați că poate să te cheme Matei și dacă ești fetiță. Mihai Gheorghiu: Ne aflăm în fața unui proces masiv de reeducare”, *Activenews*, 3 septembrie 2018. Online: <https://www.activenews.ro/stiri-social/Coaliția-pentru-Familie-Ideologia-de-gen-a-patruns-deja-in-scolile-romanesti-intr-un-manual-de-CLASA-A-III-a-micuttii-sunt-invatați-ca-poate-sa-te-cheme-Matei-si-daca-esti-fetița.-Mihai-Gheorghiu-Ne-aflam-in-fata-unui-proces-masiv-de-reeducare-152515> accesat în data 3 septembrie 2019.
 51. Ibid.
 52. Există mai multe tipuri de feminisme, de pildă, liberal, socialist, marxist, ecologist, radical; nu toate formele de feminism se raportează la fel față de drepturile persoanelor LGBTQ, așa sunt, de exemplu, poziționări inamicale ale unor feministe radicale față de persoanele transgender.
 53. Diana Mărgărit (2019) argumentează în studiul *LGBTQ rights, conservative backlash and the constitutional definition of marriage in Romanian* că dezbateră asociată referendumului trebuie să fie considerată ca un moment critic în evoluția drepturilor persoanelor LGBTQ.
 54. Stanley Cohen, *Folk Devils and Moral Panics*. 3rd Edition (London: Routledge, 2004), 1.
 55. „Convenția Consiliului Europei privind prevenirea și combaterea violenței împotriva femeilor și a violenței domestice”, Istanbul, 2011. Online: <https://rm.coe.int/168046253e>. Accesat în data de 29 iunie 2020.
 56. Vezi Oana Băluță, „Stereotipurile de gen și violența asupra femeilor. Sunt practicienii din sistemul de justiție imuni?”, în *Violența domestică. Paradigme și practică judiciară comentată*, ed. Carmen Nemeș, Giulia Crișan (București: Universul juridic, 2020).
 57. „Scrisoare deschisă: Nouă profesori universitari, în frunte cu părintele Necula și Dr. Pavel Chirilă, denunță teoriile gender adoptate de România prin Convenția de la Istanbul, cer îndepărtarea «agresiunii la versetele Creatiei din hotarele acestui popor»”, *Activenews*, 1 martie 2018. Online: <https://www.activenews.ro/stiri-social/Scrisoare-deschisa-Noua-profesori-universitari-in-frunte-cu-parintele-Necula-si-Dr.-Pavel-Chirila-denumta-teoriile-gender-adoptate-de-Romania-prin-Convenția-de-la-Istanbul-cer-indepartarea-%E2%80%9Eagresiunii-la-versetele-Creatiei-din-hotarele-acestui-popor-149590>. Accesat în data de 18 iulie 2019.
 58. VIDEO / Președintele Coaliției pentru Familie: «Copii bătuti? Femei ucise de sotii? Accidente!», *Libertatea*, 25 septembrie 2018. Online: <https://www.libertatea.ro/stiri/presedintele-coalitieii-pentru-familie-copii-batuti-femei-ucise-de-sotii-accidente-2395240>. Accesat la data de 20 septembrie 2019.
 59. „Convenția de la Istanbul, privind combaterea violenței împotriva femeilor, retrasă din Parlamentul bulgar”, *StirilePROTV*, 15 februarie 2018. Online: <https://stirileprotv.ro/stiri/international/convenția-de-la-istanbul-privind-combaterea-violentei-impotriva-femeilor-retrasa-din-parlamentul-bulgar.html>. Accesat în data de 15 septembrie 2020.
 60. „Polonia anunță că se va retrage din Convenția de la Istanbul privind combaterea violenței împotriva femeilor”, *Hotnews*, 26 iulie 2020. Online: <https://www.hotnews.ro/stiri-international-24195350-polonia-retrage-din-convenția-istanbul-violenta-impotriva-femeilor.htm>. Accesat în data de 15 septembrie 2020.

61. „Asociația «Tineri pentru Tineri» învață profesorii să le spună copiilor că «pornografia contribuie la creșterea nivelului de informare a celor ce o utilizează». Proiectul e sprijinit de Recorder.ro și Kaufland. Reacția lui Mihai Gheorghiu”, *Activenews*, 2 martie 2019. Online: <https://www.activenews.ro/stiri-mass-media/Asociatia-%E2%80%9ETineri-pentru-Tineri-invata-profesorii-sa-le-vorbeasca-copiilor-ca-%E2%80%9Epornografia-contribuie-la-cresterea-nivelului-de-informare-a-ceilor-ce-le-utilizeaza-.Proiectul-e-sprijinit-de-Recorder.ro-si-Kaufland.-Reacția-lui-Mihai-Gheorghiu-154850>. Accesat în data de 10 septembrie 2019.
62. Potrivit Comunicatului MEN: „Acest proiect de strategie a fost elaborat în cadrul programului «Promovarea strategiei naționale pentru educația parentală», implementat de Fundația Copiii Noștri (FCN), în parteneriat cu Federația Organizațiilor Neguvernamentale Pentru Copil (FONPC) și Organizația Formation des Parents din Elveția și a fost co-finanțat printr-un grant din partea Elveției. Draftul «Strategiei Naționale pentru Educație Parentală» a fost definitivat de către UNICEF și Fundația Copiii Noștri, ca urmare a contractului de consultanță încheiat între UNICEF și Fundația HoltIS”. Online: <https://www.mediafax.ro/social/ministerul-educatiei-nu-isi-asuma-strategia-pentru-educatie-parentala-proiectul-a-fost-retras-17346524>. Accesat în data de 30 septembrie 2020.
63. Vezi Ionela Băluță, „Studiile de gen : un turnesol al democrației românești”, *Transilvania* 11-12 (2020). Autoarea analizează opoziția față de studiile de gen începând cu reticențe academice, respingere ideologică până la atacuri anti-gender.
64. „Părinții trimiși la cursuri de educație parentală, când intră copiii la școală – prevede Strategia națională de parenting, pusă în dezbatere pe edu.ro”, *Hotnews*, 12 iunie 2018. Online: <https://www.hotnews.ro/stiri-educatie-22504787-document-strategia-national-parenting-lansat-dezbatere-ministerul-educa-iei-rin-sunt-trimi-cursuri-educa-parental-cnd-intr-copiii-coal.htm>. Accesat în data de 3 martie 2019.
65. Strategia Națională de Educație Parentală 2018-2025 poate fi citită la această adresă: https://www.scribd.com/document/381608307/Strategia-Nationala-de-Educatie-Parentala-Proiect-publicat-de-Ministerul-Educatiei#from_embed. Accesat în data de 3 martie 2019.
66. „CCR: Legea care interzice orice referire la identitatea de gen în școli este neconstituțională”, *G4media*, 16 decembrie 2020. Online: <https://www.g4media.ro/ccr-legea-care-interzice-orice-referire-la-identitatea-de-gen-in-scoli-este-neconstititionala.htm>. Accesat în data de 16 decembrie 2020.
67. Acest articol documentează cum Coaliția pentru Familie a încercat să blocheze o conferință despre discriminare și egalitate de gen care se numea „Women Talk Conference”, organizată de elevi de liceu din Focșani în februarie 2018: Venera Dimulescu, Vlad Ursuleanu, Luiza Vasiliu, Diana Meseșan, „Cum a blocat Coaliția pentru Familie o conferință despre discriminare”, *Casa Jurnalistului*, 24 februarie 2018. Online: <https://casajurnalistului.ro/coalitia-discriminare/>, accesat în data de 3 octombrie 2020.
68. Am relatat pentru Elle ceea ce s-a întâmplat la conferință, de asemenea, am furnizat și powerpoint-ul prezentării. Vezi Oana Ulmeanu, „În Vrancea, Baroul, Inspectoratul Școlar & Coaliția pentru Familie încurajează discriminarea, se opun conferinței Women Talk”, *Elle*, 25 februarie 2018. Online: <https://www.elle.ro/lifestyle/vrancea-baroul-inspectoratul-scolar-coalitia-pentru-familie-incurajeaza-discriminarea-se-opun-conferintei-women-talk-589262/>, accesat în data de 3 octombrie 2020. Vezi și „Coaliția pentru Familie blochează o conferință despre discriminare și egalitatea de gen”, *Digi24*, 26 februarie 2018. Online: <https://www.digi24.ro/stiri/actualitate/coalitia-pentru-familie-blocheaza-o-conferinta-despre-discriminare-si-egalitatea-de-gen-884906>, accesat în data de 3 octombrie 2020.
69. Stenograma poate fi consultată la această adresă: Camera Deputaților. „Sedința Camerei Deputaților din 10 aprilie 2018”. Online: <http://www.cdep.ro/pls/steno/steno2015.stenograma?ids=7915&idm=0,005&idl=1>. accesat în data de 3 decembrie 2020.
70. Gianina Cărbunariu, „Epoca gândirii de Piatra. Editorial Gianina Cărbunariu”, *Cultura la dubă*, 16 noiembrie 2020. Online: <https://culturaladuba.ro/epoca-gandirii-de-piatra-editorial-gianina-carbunariu/>; Diana Meseșan, Cristina Radu, „O piesă de teatru despre mame minore a stârnit revolta unor asociații de părinți conservatoare și a Inspectoratului Școlar Neamț: «Replici de canal porno»”, *Libertatea*, 15 noiembrie 2020. Online: <https://www.libertatea.ro/stiri/piesa-de-teatru-despre-name-minore-a-starnit-revolta-unor-asociatii-de-parinti-conservatoare-si-a-inspectoratului-scolar-neamt-3257451?>, accesat în data de 27 noiembrie 2020.
71. Kuhar, Paternotte, *Anti-Gender*, 258.
72. Ibid., 259.
73. Mărgărit, *Conservatorismul insurgent în România*.
74. Ibid., 7.
75. Platforma Civică Împreună s-a constituit pe 7 iulie 2017 ca reacție la înființarea Platformei Respect. Platforma pentru Drepturi și Libertăți pe 7 iunie 2017. <https://www.news.ro/social/platforma-civica-respect-impotriva-referendumului-de-modificare-a-constitutiei-lansata-de-mai-multe-ong-uri-1922405307002017061417022790>, accesat în data de 27 noiembrie 2020.
76. „Sfântul Sinod: BOR sprijină inițiativa de amendare a Constituției privind căsătoria”, *Agerpres*, 15 ianuarie 2016. Online: <https://www.agerpres.ro/social/2016/01/15/sfantul-sinod-bor-sprijina-initiativa-de-amendare-a-constitutiei-privind-casatoria-12-06-24>, accesat în data de 5 august 2019.

77. Să fie lumină. „BOR sună mobilizarea la referendum: «Câți apărători mai are Hristos?»”. 1 octombrie 2018. Online (Facebook): <https://www.facebook.com/notes/s%C4%83-fie-lumin%C4%83/bor-sun%C4%83-mobilizarea-la-referendum-%C3%A2%C8%9Bi-ap%C4%83%C4%83tori-mai-are-hristos/2180563175495346/>, accesat în data de 5 august 2019.
78. „Academia se opune proiectului oficial de «Strategie de Educație Parentală»”. *StirileProTV*, 6 iulie 2018. Online: <https://stirileprotv.ro/educatie/academia-se-opune-proiectului-oficial-de-strategie-de-educatie-parentala.html>, accesat în data de 27 noiembrie 2020.
79. Parlamentul României. Lege pentru modificarea art.7 din Legea educației naționale nr.1/2011: <https://senat.ro/legis/PDF/2020/20Lo87LP.pdf>.
80. „Daniel Gheorghe (PNL), atacat de USR și UDMR după ce a spus că fondurile norvegiene sunt folosite «de mai multe rețele de ONG-uri» pentru a promova globalismul, secularismul, și ideologia de gen. Eu îi reprezint pe români, nu niste entități parastatale”. *ActiveNews*, 5 octombrie 2017. Online: <https://www.activenews.ro/stiri-politic/Daniel-Gheorghe-PNL-atacat-de-USR-si-UDMR-dupa-ce-a-spus-ca-fondurile-norvegiene-sunt-folosite-%E2%80%9Ede-mai-multe-retele-de-ONG-uri-pentru-a-promova-globalismul-secularismul-si-ideologia-de-gen.-Eu-ii-reprezint-pe-romani-nu-niste-entitati-parastatale-146551>, accesat în data de 3 august 2019.
81. Camera Deputaților. „Sedința Camerei Deputaților din 10 aprilie 2018”. Vezi stenograma. Online: <http://www.cdep.ro/pls/steno/steno.stenograma?ids=7915&idm=9&sir=&sep=and&idv=6388&idl=2&prn=1>, accesat în data de 3 august 2019.
82. Camera Deputaților. „Sedința Camerei Deputaților din 5 iunie 2018”. Vezi stenograma. Online: <http://www.cdep.ro/pls/steno/steno.stenograma?ids=8062&idm=1.013&idl=1>, accesat în data de 3 august 2019.
83. Kuhar, Paternotte, *Anti-Gender*, 253.
84. „Dep. Matei Dobrovie - «Apărați copiii României. Spuneți NU ideologiei de gen în educație»”, Youtube, 18 decembrie 2020. <https://youtu.be/2FenUBZgFMk>, accesat în data de 14 decembrie 2020.
85. „Surpriza AUR, prima ambție politică: autoizolarea în Parlament”. *Adevărul*, 7 decembrie 2020. Online: https://adevarul.ro/news/politica/surpriza-aur-ambitie-politica-autoizolarea-in-parlament-1_5fce6665163ec4271a60cfff/index.html, accesat în data de 11 decembrie 2020.
86. În același timp, „Organizațiile creștine conservatoare din Coaliția pentru Familie și susținătorii acesteia au recurs în 2018 la mai multe atacuri împotriva libertății de exprimare sau a libertății presei”. Liana Ganea et al., *Raport Libertatea presei în România 2018-2019* (ActiveWatch, 2019), 50. Online: <https://activewatch.ro/Assets/Upload/files/Raport%20FreeEx%202018-2019.pdf>. Accesat pe 10 decembrie 2020.
87. Ibid., 25-26.
88. Jean Marie Domenach, *Propaganda politică* (București: Institutul European, 2004), 83-85.
89. Vezi Raportul *Starea sectorului mass-media din România în 2014 - Vulnerabilități și posibile soluții realizat de Ioana Avădani și Cristina Lușu* <https://www.cji.ro/wp-content/uploads/2015/05/Mass-media-in-2014.pdf> sau Rapoartele privind libertatea presei în România ale ActiveWatch.
90. Diana Mărgărit, „LGBTQ Rights, Conservative Backlash and the Constitutional Definition of Marriage in Romania”, *Gender, Place & Culture* 26, nr. 11 (2019): 1570-1587.
91. Mărgărit, *Conservatorismul*, 2.
92. Ibid.
93. Sau actori asociați conservatorismului insurgent, vezi Mărgărit, 2020.

Bibliography:

- Albu, Mihai and Mocanu, Cristina. “Egalitatea de șanse în România. De la teorie la practică” [Equal Opportunities in Romania. From Theory to Practice]. In *Gen și putere. Partea leului în politica românească* [Gender and Power. The Lion's Share in Romanian Politics], edited by Oana Băluță. Iași: Polirom, 2006.
- Băluță, Ionela. “(Re)Constructing Democracy without Women: Gender and Politics in Postcommunist Romania.” *Clio. Women, Gender, History* 41, Issue 1 (January 2015): 187-200.
- Băluță, Ionela. “Women and the Family in the Late Nineteenth-century Romanian Feminist Press: Defining Alternative Gender Roles.” *Journal of Family History* 41 no. 1 (January 2016): 65-80.
- Băluță, Oana, ed. *Impactul crizei economice asupra femeilor* [The Impact of the Economic Crisis on Women]. Bucharest: Maiko, 2011.
- Băluță, Oana, ed. *Gen și putere. Partea leului în politica românească* [Gender and Power. The Lion's Share in Romanian Politics]. Iași: Polirom, 2006.
- Băluță, Oana. *Parteneri egali. Competitori egali* [Equal Partners. Equal Competitors]. Bucharest: Maiko, 2007.
- Băluță, Oana, ed. *Șanse egale prin concilierea vieții de familie cu cariera* [Equal Chances through the Reconciliation of Family Life and Career]. Bucharest: Maiko, 2007.
- Băluță, Oana, and Andrea Kriszan, “C. Romanian Case Study.” In *WP6: Political Leadership, National Politics, and Transboundary*

- Crisis Management; Deliverable D6.2: Backsliding in area of constitutional safeguards and independent institutions, corruption control, and general equality and minorities*, edited by Nick Sitter, Agnes Batory, Andrea Krizsan, and Violetta Zentai, 25-43. Budapest: Central European University, 2017. Delivery date: 10 April 2017. Online: <http://www.transcrisis.eu/wp-content/uploads/2017/05/D6.2-Backsliding-in-area-of-constitutional-safeguards-and-independent-institutions-corruption-control-and-general-equality-and-minorities-1.pdf>.
- Băluță, Oana. "Stereotipurile de gen și violența asupra femeilor. Sunt practicienii din sistemul de justiție imuni?" [Gender Stereotypes and Violence against Women. Are the Practitioners in the Justice System Immune?]. In *Violența domestică. Paradigme și practică judiciară* [Domestic Violence. Paradigms and Judicial Practice], edited by Carmen Nemeș and Giulia Crișan. Bucharest: Editura Universul Juridic, 2020.
- Ban, Cornel. *Dependență și dezvoltare: economia politică a capitalismului românesc* [Dependency and Development: The Political Economy of Romanian Capitalism]. Translated by Ciprian Șiualea. Cluj-Napoca: Tact, 2014.
- Bolsover, Gillian, and Philip Howard. "Computational propaganda and political big data: Moving toward a more critical research agenda." *Big Data* 5, no. 4 (2007).
- Buhuceanu, Florin. *Homoistorii. Ieșirea din invizibilitate* [Homohistories. Overpassing Invisibility]. Bucharest: Maiko, 2011.
- Bustikova, Lenka, and Petra Guasti. "The Illiberal Turn or Swerve in Central Europe?." *Politics and Governance* 5, no. 4 (2017): 166-176.
- Case, Mary Anne. "Trans Formations in the Vatican's War on 'Gender Ideology.'" *Signs: Journal of Women in Culture and Society* 44, no. 3 (2019).
- Cohen, Stanley. *Folk Devils and Moral Panics*. 3rd Edition. London: Routledge, 2004.
- Corredor, Elizabeth S. "Unpacking 'Gender Ideology' and the Global Right's Antigender Countermovement." *Signs: Journal of Women in Culture and Society* 44, no. 3 (2019).
- Domenach, Jean Marie. *Propaganda politică* [Political Propaganda]. Bucharest: Institutul European Publishing House, 2004.
- Garbagnoli, Sara. "Against the Heresy of Immanence: Vatican's 'Gender' as a New Rhetorical Device Against the Denaturalization of the Sexual Order." *Religion and Gender* 6, no. 2 (2016): 187-204.
- Garbagnoli, Sara. "Italy as a Lighthouse: Anti-Gender Protests Between the 'Anthropological Question' and National Identity." In *Anti-Gender Campaigns in Europe Mobilizing against Equality*.
- Garland, David. "On the concept of moral panic." *Crime, Media, Culture: An International Journal* 4, no. 1 (2008): 9-30.
- Gherghina Sergiu and Sorina Soare. "A Test of European Union Post-Accession Influence: Comparing Reactions to Political Instability in Romania." *Democratization* 23, no. 5 (2016): 797-818.
- Graff, Agnieszka, Suzanna Ratna Kapur, and Danuta Walters. "Introduction: Gender and the Rise of the Global Right." *Signs: Journal of Women in Culture and and Society* 44, no. 3 (2019).
- Korolczuk, Elżbieta, and Agnieszka Graff. "Gender as 'Ebola from Brussels': The Anticolonial Frame and the Rise of Illiberal Populism." *Signs: Journal of Women in Culture and Society* 43, no. 4 (2018): 797-821.
- Kováts, Eszter, and Andrea Peto. "Anti-gender discourse in Hungary: A discourse without a movement?." In *Anti-Gender Campaigns in Europe Mobilizing against Equality*, edited by Roman Juhar and David Paternotte. Maryland: Lowman & Littlefield, 2017.
- Kováts, Eszter and Maari Põim, eds. *Gender as Symbolic Glue. The Position and the Role of Conservative and Far Right Parties in the Anti-Gender Mobilizations in Europe*. Budapest: FEPS & Friedrich-Ebert-Stiftung, 2015. Online: <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/budapest/11382.pdf>.
- Krizsan, Andrea and Conny Roggeband. "Reversing Gender Policy Progress: Patterns of Backsliding in Central and Eastern European New Democracies." *European Journal of Politics and Gender*, no. 1-3 (2018): 367-385.
- Krizsan, Andrea. *Mobilizing for Policy Change: Women's Movements in Central and Easter European Domestic Violence Policy Struggle*. Budapest: Central European University, 2015.
- Kuhar, Roman, and David Paternotte, eds. *Anti-Gender Campaigns in Europe Mobilizing against Equality*. Maryland: Lowman & Littlefield, 2017.
- Kuhar, Roman, and Aleš Zobec. "The Anti-Gender Movement in Europe and the Educational Process in Public Schools." *CEPS Journal* 7, no. 2 (2017): 29-46.
- Larok, Arthur. "The Conservative Alliance Against Gender Justice and Equality in Uganda." In *The mobilization of conservative civil society*. Edited by Richard Youngs, 57-63. Washington: Carnegie Endowment for International Peace Publications Department, 2018.
- Mărgărit, Diana. *Conservatorismul insurgent din România* [The Romanian Insurgent Conservative Politics]. Bucharest: Friedrich-Ebert-Stiftung Romania, 2020. Online: <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/bukarest/16291-20201021.pdf>.
- Mărgărit, Diana. "LGBTQ Rights, Conservative Backlash and the Constitutional Definition of Marriage in Romania." *Gender, Place & Culture* 26, nr. 11 (2019): 1570-1587.
- Mayer, Stefanie, and Brigit Sauer. "'Gender Ideology' in Austria: Coalitions around an Empty Signifier." In *Anti-Gender Campaigns in Europe Mobilizing against Equality*. Edited by Roman Kuhar and David Paternotte. Maryland: Lowman

- Littlefield, 2017.
- Miroiu, Mihaela, ed. *Mișcări feministe și ecologiste în România (1990–2014)* [Feminist and Ecologist Movements in Romania (1990–2014)]. Iași: Polirom, 2015.
- Miroiu, Mihaela. *Drumul către autonomie: teorii politice feministe* [The Road to Autonomy: Feminist Political Theories]. Iași: Polirom, 2004.
- Miroiu, Mihaela. *Societatea retro* [The Retro Society]. Bucharest: Editura Trei, 1999.
- Moloea, A. “Re-construcția feminismului românesc în cadrul mișcării de femei (1990–2000)” [The Reconstruction of Romanian Feminism within The Womens’ Movement (1990–2000)]. In *Mișcări feministe și ecologiste în România (1990–2014)* [Feminist and Ecologist Movements in Romania (1990–2014)], ed. Mihaela Miroiu, 19–81. Iași: Polirom, 2015.
- Perreau, Bruno. “The Political Economy of ‘Marriage for All.’” *Contemporary French Civilization*, no. 3 (2014): 352–367.
- Popescu, Liliana, “Instituțiile europene de promovare a egalității de șanse între femei și bărbați. O perspectivă comparativă” [European Institutions for Promoting Equality between Women and Men. A Comparative Perspective]. In *Gen și integrare* [Gender and Integration], edited by Laura Grünberg. Bucharest: Smart Printing SRL, 2002.
- Verloo, Mieke. *Varieties of Opposition in Europe*. Routledge: New York, 2018.
- Vlad, Ioana, “Dezvoltări în mișcarea românească de femei după 2000” [Developments in the Romanian Womens’ Movement after 2000]. In *Mișcări feministe și ecologiste în România (1990–2014)* [Feminist and Ecologist Movements in Romania (1990–2014)], ed. Mihaela Miroiu. Iași: Polirom, 2015.
- Youngs, Richard, ed. *The mobilization of conservative civil society*. Washington: Carnegie Endowment for International Peace Publications Department, 2018. Online: https://carnegieendowment.org/files/Youngs_Conservative_Civil_Society_FINAL.pdf.

Selected Online Resources:

- Avădani, Ioana and Cristina Luțu. *Starea sectorului mass-media din România în 2014 - Vulnerabilități și posibile soluții* [The State of Mass-Media in 2014 – Vulnerabilities and Possible Solutions]. Centrul pentru jurnalism independent, 2015. Online: <https://www.cji.ro/wp-content/uploads/2015/05/Mass-media-in-2014.pdf>.
- Băluță, Oana, 2020. “Când genul și sexul nu respectă legea” [When Gender and Sex Don’t Obey the Law]. *scena9* 18 iunie 2020. Online at <https://www.scena9.ro/article/sex-ideologie-gen-lega>. Accessed December 10, 2020.
- Ganea, Liana, Maria Popa, Irina Zamfirescu, Ionuț Codreanu, Laurențiu Sirbu, Radu Răileanu, Mircea Toma. *Raport Libertatea presei în România 2018–2019* [Report for Press Freedom in Romania 2018–2019]. *ActiveWatch*, 2019. Online: <https://activewatch.ro/Assets/Upload/files/Raport%20FreeEx%202018-2019.pdf>.
- Sitter, Nick Agnes Batory, Andrea Krizsan, and Violetta Zentai. *WP6: Political Leadership, National Politics, and Transboundary Crisis Management; Deliverable D6.2: Backsliding in area of constitutional safeguards and independent institutions, corruption control, and general equality and minorities*. Budapest: Central European University, 2017. Delivery date: 10 April 2017. Online: <http://www.transcrisis.eu/wp-content/uploads/2017/05/D6.2-Backsliding-in-area-of-constitutional-safeguards-and-independent-institutions-corruption-control-and-general-equality-and-minorities-1.pdf>.
- European Institute for Gender Equality (EIGE). *Romania - Gender Equality Index 2015*: <http://eige.europa.eu/rdc/eige-publications/romania-gender-equality-index-2015>.
- European Institute for Gender Equality (EIGE). *Romania - Gender Equality Index 2013*: <https://eige.europa.eu/gender-equality-index/2013/RQ>.
- European Institute for Gender Equality (EIGE). *Romania - Gender Equality Index 2019*: <https://eige.europa.eu/gender-equality-index/2019/RQ>.
- Convenția Consiliului Europei privind prevenirea și combaterea violenței împotriva femeilor și a violenței domestice* [Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence]. In *Council of Europe Treaty Series - No. 210* (2011). Online: <https://rm.coe.int/1680462539>.
- Vivaldi, Lieta. “In Defence of Women: Anti-gender Campaigns and Abortion in Chile.” *London School of Economics and Political Science (blog)*. March 12, 2019. Online: <https://www.ips-journal.eu/topics/human-rights/the-globalisation-of-anti-gender-campaigns-2761>.
- Corrêa, Sonia, David Paternotte, and Roman Kuhar. “The globalisation of anti-gender campaigns. Transnational anti-gender movements in Europe and Latin America create unlikely alliances.” *International Politics and Society*. May 31, 2018. Online: <https://blogs.lse.ac.uk/gender/2019/03/12/in-defence-of-women-anti-gender-campaigns-and-abortion-in-chile/>.
- Dimulescu, Venera, Vlad Ursulean, Luiza Vasiliu, and Diana Meseșan. “Cum a blocat Coaliția pentru Familie o conferință despre discriminare” [How the Coalition for the Family Blocked a Conference on Discrimination]. *Casa Jurnalistului*, February 24, 2018. Online: <https://casajurnalistului.ro/coalitia-discriminare/>.

STUDIILE DE GEN: UN TURNESOL AL DEMOCRAȚIEI ROMANEȘTI

Ionela BĂLUȚĂ

Universitatea din București, Facultatea de Științe Politice
University of Bucharest, Faculty of Political Science
Personal e-mail: ionela.baluta@unibuc.ro

GENDER STUDIES: A LITMUS FOR THE ROMANIAN DEMOCRACY

This article argues that gender studies are a sensitive indicator for the quality of Romanian democracy. How gender studies have been established and (partly) institutionalized, the ideological and institutional obstacles that they have faced, as well as the political values and stakes that are present when they are promoted or contested are significant elements for understanding the process of democratization within the academic space, as well as the extent and quality of democracy in the country after 1989. In the first part, I analyze the dynamics of the establishment and institutionalization of gender studies in Romania, filling the gaps of current literature on the topic, especially when it comes to the more recent developments. This investigation allows the identification of relevant factors that are specific to the Romanian context and favoured or hindered the presence of these studies in local universities. In the second part, I analyze briefly the academic, ideological and political opposition to feminism, feminist studies and gender studies in Romania.

Keywords: gender studies, postcommunism, feminism, quality of democracy, anti-gender campaign.

Studiile feministe și studiile de gen au pătruns în spațiul academic românesc după căderea regimului comunist, odată cu procesul de democratizare a societății și a universităților. Înainte de 1989, multe discipline și specializări au fost desființate sau profund cenzurate de un regim totalitar care îngreșea libertatea de gândire și de exprimare. Numeroase abordări și teorii dezvoltate în spațiul internațional nu au putut fi introduse în câmpul universitar românesc, puternic ideologizat și controlat.

Pe 16 iunie 2020, Senatul României a adoptat un proiect de modificare a **Legii Educației Naționale, prin care sunt interzise** „în unitățile, în instituțiile de învățământ și în toate spațiile destinate educației și formării profesionale, inclusiv în unitățile care oferă educație extrașcolară”, activitățile „în vederea răspândirii teoriei sau opiniei identității de gen, înțelegând ca teoria sau opinia că genul este un concept diferit de sexul biologic și că cele două

nu sunt întotdeauna aceleași”.¹ Aflate încă în procesul de instituționalizare, recunoaștere și legitimare, studiile de gen devin prima țintă a unei încercări politice de cenzură a spațiului academic.

Așa cum arată cercetările existente, recunoașterea și instituționalizarea studiilor de gen ca domeniu științific au cunoscut traiectorii diverse, în funcție de contextele naționale, confruntându-se cu diverse tipuri de obstacole: monopoluri disciplinare și jocuri de putere, inerții și bariere instituționale, dar și opoziții ideologice și mize politice.² Pe lângă factorii academici, epistemologici și politici identificați încă din primele analize³, în ultimii ani au apărut noi forme de contestare, atac și delegitimare⁴, numite, în mod generic, „anti-gender campaign”⁵: de la campanii mediatice care infierează genul și/sau studiile de gen, mergând până la atacuri personale și chiar suspendarea unor programe

de master⁶.

Așadar, pentru a înțelege parcursul greoi, sinuos, al introducerii și instituționalizării studiilor de gen în România, ar trebui să ținem seama cel puțin de trei dimensiuni: a) arhitectura instituțională a spațiului academic post-comunist, diversele logici de organizare și reglementare, precum și și influența politicilor educaționale și a finanțărilor europene asupra procesului de predare și cercetare; b) reprezentările sociale și politice ale genului și feminismului, opozițiile ideologice legate de feminism și egalitatea de gen; c) mizele politice ale egalității de gen, care oscilează între doi poli: pe de o parte, agenda politică oficială europeană și internațională favorabilă egalității și studiilor de gen iar pe de altă parte campaniile anti-gender, care atacă deopotrivă egalitatea de gen și studiile de gen.

Pornind de la aceste considerații, voi argumenta că studiile de gen constituie un turnesol al democrației: felul în care acestea au fost introduse și (parțial) instituționalizate, obstacolele instituționale dar și ideologice cu care se confruntă, valorile și mizele politice ce însoțesc promovarea respectiv contestarea studiilor de gen, toate aceste elemente sunt revelatoare atât pentru procesul de democratizare a spațiului universitar cât și pentru gradul și calitatea democrației românești de după 1989.

În prima parte a acestui articol propun o analiză a procesului de introducere și instituționalizare a studiilor de gen pornind de la studii deja existente și completând cu un tablou actual al gradului de instituționalizare al acestora. Pe lângă indicatorii pe care i-am selectat pornind de la modelul instituționalizării, o să mă opresc și asupra factorilor specifici contextului românesc, care au favorizat sau au îngreunat prezența acestor studii în spațiul universitar. În partea a doua voi analiza pe scurt opozițiile academice, ideologice și politice la adresa feminismului, a studiilor feministe și a studiilor de gen. Voi folosi studiile deja existente, mărturiile unor cercetătoare din domeniu, precum și o explorare rapidă a ultimelor atacuri la adresa studiilor de gen.

Introducerea studiilor de gen în România : un proces sinuos, o instituționalizare fragilă

Analizele despre introducerea studiilor de gen ca domeniu de studiu și de cercetare în spațiul est-european și românesc (acestea din urmă mai puțin numeroase) au identificat mai multe elemente care au favorizat acest proces: rețelele intelectuale și militante din Europa și SUA; traiectoriile individuale ale unor cercetătoare și profesoare; reglementările transnaționale privind egalitatea de gen; procesul de internaționalizare a spațiului academic; procesul de aderare la Uniunea Europeană⁷.

Un factor insuficient subliniat pentru contextul românesc este legat de diversificarea și dezvoltarea

impresionantă a spațiului universitar după căderea regimului comunist: reconectarea la spațiul universitar internațional prin mobilități de studiu și de cercetare, prin multiplicarea fondurilor de carte și dezvoltarea parteneriatelor internaționale; redeschiderea unor facultăți închise înainte de 1989 (precum sociologia, psihologia etc.); crearea unor facultăți noi și mai ales diversificarea masivă a programelor de licență și de master.⁸ Această efervescentă și atmosferă de libertate ușor boemă a primului deceniu postcomunist a fost favorabilă introducerii unor cursuri, seminare și chiar programe de master în domeniul studiilor feministe și studiilor de gen. În plus, această transformare a spațiului universitar se face în paralel cu (re)inventarea unui câmp feminist, traversat la rândul său de dinamici diverse⁹.

Au urmat însă mai multe reforme și reglementări succesive ale câmpului universitar, care vor face mai dificile inițiativa inedită și mai puțin „legitimă”. Crearea ARACIS în 2005¹⁰ sau legea educației naționale din 2011 sunt doar două momente care influențează organizarea și funcționarea spațiului universitar. Constrângerile suplimentare legate de definițiile disciplinare și standardele de calitate, dublate de viziunea managerială neo-liberală care impune (printre altele) criteriile de eficacitate economică în evaluarea programelor de studii, influențează posibilitatea de a propune cursuri și programe de studiu noi. Și programele și cursurile existente pot fi afectate, iar când se adaugă și alți factori, supraviețuirea acestora devine imposibilă.

În ceea ce privește instituționalizarea studiilor de gen, Gabriele Griffin a identificat șase etape, care pot îmbrăca forme diferite, în funcție de condițiile specifice fiecărui context național: „etapa activistă (the activist phase)”, „etapa stabilizării (the establishment phase)”, „etapa integrării (the integration phase)”, „etapa profesionalizării (the professionalization phase)”, „etapa definirii disciplinare (the disciplination phase)” și „etapa autonomizării (the autonomy phase)”¹¹. Contextul românesc se caracterizează (poate chiar mai mult decât cele din alte țări ex-comuniste¹²) prin faptul că mai multe din aceste etape apar și se dezvoltă în paralel; la fel cum majoritatea acestor etape au rămas, până în prezent, neterminate. Cele câteva studii existente au subliniat introducerea rapidă a studiilor de gen în mai multe spații din sfera academică – introducere care se explică, în mare parte, prin contextul evocat mai sus. Theodora-Eliza Văcărescu consideră că folosirea modelului analitic al instituționalizării ar trebui regândită, considerând că ar fi mai util conceptul de „inclusion”:

„inclusion should be understood as a dynamic and flexible process, with both positive and negative aspects. It implies not only creative, institutional and personal strategies for promoting gender studies in higher education curricula, but also disregard and institutional indifference, even obstruction”¹³.

Ioana Cîrstocea pornește de la studiul de caz legat de masterul de studii de gen de la Școala Națională de Științe Politice și Administrative și generalizează, afirmând că avem de-a face cu o „implementare instituțională solidă” a preocupărilor pentru feminism în spațiul universitar românesc¹⁴.

Într-adevăr, în anii 2000 situația părea destul de încurajatoare. Cursuri și cercetări legate de studii de gen (chiar dacă abordările teoretice și definirea conceputului sunt foarte variate) existau deja în patru mari universități¹⁵. Primul program de master în studii de gen a fost înființat în 1998, de către Mihaela Miroiu, la Școala Națională de Științe Politice și Administrative, unde a coagulat și o mică echipă de cercetătoare, dezvoltând mai multe proiecte de cercetare și editoriale¹⁶. La Cluj activa Grupul Interdisciplinar în Studii de Gen, care avea de asemenea mai multe proiecte și publicații și propunea un program de studii postuniversitare ce acorda un certificat în specializarea „Gen, cultură și societate”¹⁷. În 2003 Universitatea Babeș-Bolyai a dezvoltat un program de master intitulat „Gen, diferențe și inegalități”. Un Centru de studii feministe funcționa pe lângă Universitatea de Vest din Timișoara și a propus mai multe cursuri pe teme de feminism sau de studii de gen, a organizat colocvii, conferințe și chiar a lansat, în 2002, o revistă internațională de *Gender Studies*¹⁸. În 2003, Reghina Dascălu a înființat și un program de master: „Genul socio-cultural: abordări interdisciplinare”¹⁹. În fine, la Universitatea din București studiile feministe și de gen erau mai puțin vizibile: aici își desfășura activitatea un Centru de studii feministe, iar Mădălina Nicolaescu a susținut introducerea a două cursuri cu această tematică în programele de master ale Catedrei de Limba și Literatura Engleză²⁰.

Cu toate acestea, concluzia unei instituționalizări/recunoașteri/acceptări rapide a studiilor de gen în România ar trebui formulată cu mai multă precauție și, mai ales, revizuită în urma unui bilanț actualizat al prezenței studiilor de gen în universitățile românești, al continuității și stabilității cursurilor, centrelor de cercetare, proiectelor editoriale și programelor de master. Voi schița în rândurile de mai jos un tablou succint al indicatorilor procesului de instituționalizare a studiilor de gen în spațiul universitar actual, privilegiind o perspectivă comparativă diacronică.

Prezența cursurilor care propun abordări din sfera studiilor de gen²¹

Un element important în procesul de instituționalizare poate fi introducerea unor cursuri despre gen printre disciplinele opționale recomandate de către ARACIS în standardele de evaluare a programelor de licență și de master: variantele din 2018-2020 ale acestor standarde prevăd o disciplină opțională „Gen și politică” la programele de studii de licență în domeniul științe

politice și un curs de „Sociologia genului” la programele de licență în sociologie²². Deși este o măsură recentă, al cărei impact nu se poate încă măsura exact, consultarea planurilor de studii ale facultăților de științe sociale și umane din cadrul celor patru centre universitare amintite mai sus²³ arată o oarecare influență a normelor ARACIS : toate programele de licență în științe politice propun cursuri despre gen și politică ; în domeniul sociologiei doar două dintre universități respectă recomandarea – Școala Națională de Științe Politice și Administrative și Universitatea din București. Problematici și teme apropiate de studiile de gen sunt altfel prezente în diverse cursuri, în special în aria științelor socio-umane, dar acest lucru nu este evident din denumirea disciplinei, deci vizibilitatea este redusă iar impactul mai greu de evaluat.

Programe de master

În prezent doar două programe de master cu specializare în studii de gen funcționează în România : masterul de la Școala Națională de Științe Politice și Administrative, care este și cel mai vechi – „Politici, gen și minorități”²⁴ – și un master creat în 2011 la Universitatea din București – „Politicile egalității de șanse în context românesc și european” (atașat masterului european E.G.A.L.E.S și susținut, la început, prin finanțarea din două proiecte europene)²⁵. Masterele de la Cluj și Timișoara nu mai funcționează. Mai pot exista cursuri din sfera studiilor de gen în alte programe de master (care au conceptul în titlu sau în descriere), dar identificarea acestora este mai dificilă, perenitatea lor mai fragilă iar vizibilitatea mai redusă.

Profesori/profesoare – cercetători/cercetătoare

Organizarea de concursuri pentru posturi didactice și de cercetare ține de decizia instituțiilor, chiar dacă pentru gradele de profesor/oară, conferențiar/ară, respectiv cercetător/oare 1 și 2, se aplică standardele naționale validate de comisia CNATDCU a Ministerului educației naționale²⁶. Domeniile posturilor corespund domeniilor de specializare (științe politice, istorie, sociologie, drept etc), deci nu se pot configura norme în studii de gen, care să dea vizibilitate și perenitate acestor poziții. Este așadar imposibil să spunem cu precizie câți specialiști/specialiste în studiile de gen sunt angajați/te în universități și institute de cercetare. Mai mult, dat fiind locul marginal al cursurilor din domeniul studiilor de gen în curriculum, este mai strategic, din punct de vedere al carierei universitare, să fie alese arii disciplinare care se bucură de mai multă recunoaștere, studiile de gen rămânând, în cel mai fericit caz, complementare (sunt însă și cazuri în care acestea au fost abandonate complet în favoarea altor specializări).

Publicațiile

Numărul articolelor și volumelor care abordează teme legate de studiile de gen este fără îndoială mai mare decât în anii 2000, dar rămâne încă redus față de alte domenii sau în raport cu literatura internațională. Pe lângă publicațiile individuale, sunt de amintit patru proiecte editoriale care contribuie la creșterea vizibilității și susținerea cercetărilor din acest domeniu: revista științifică *Analize - Journal of Gender and Feminist Studies* care apare, cu o perioadă de întrerupere, din 1998²⁷; colecția de „studii de gen” de la Polirom, care este și cea mai veche²⁸; două colecții mai recente, una la editura Tritonic²⁹ iar cealaltă la editura Universității din București³⁰.

Centre de cercetare

În trei din cele patru universități analizate există centre de cercetare în domeniul studiilor de gen. Față de anii 2000, continuă să activeze centrul FILIA³¹, care a colaborat încă de la început cu Școala Națională de Științe Politice și Administrative și centrul interdisciplinar în studii de gen de la Timișoara³². La Universitatea din București Centrul de studii feministe nu mai figurează printre centrele de cercetare ale Facultății de Limbi și Literaturi Străine³³, dar în 2011 a fost creat un nou centru la Facultatea de Științe Politice, care are printre axele de cercetare studiile de gen: Centrul pentru Politicile Egalității de Șanse³⁴. La Cluj, Grupul Interdisciplinar pentru studiile de gen, care funcționa în cadrul Facultății de Studii Europene, nu mai apare pe site-ul oficial³⁵.

ONG-uri feministe sau din alte domenii care abordează problematica de gen

În ceea ce privește spațiul activismului civic, situația pare mai dinamică decât în anii 2000. Au apărut mai multe ONG-uri care activează în domeniul drepturilor femeilor, al prevenirii și combaterii violenței domestice, etc., iar majoritatea asociațiilor din 2000 continuă să activeze³⁶. Totuși, dificultățile de finanțare (niciun ajutor din partea Statutului, diminuarea finanțărilor europene după 2007) și o opinie publică puțin receptivă (adesea ostilă) față de această problematică îngreunează activitatea asociațiilor și reduc simțitor vizibilitatea și impactul lor social și politic³⁷. Mai mult, de câțiva ani asistăm și la mobilizări tot mai importante împotriva „genului”, fie că e vorba de mișcările anti-avort sau de cele împotriva drepturilor comunității LGBTQI+³⁸.

Recunoașterea expertizei pe piața muncii

În 2014 au fost introduse în COR (Clasificarea Ocupațiilor din România) ocupațiile de „expert în egalitatea de șanse” (242230 – cu studii superioare)³⁹

și „tehnician în egalitatea de șanse” (341207 – cu studii medii)⁴⁰. Chiar dacă standardele profesionale ar trebui să fie mai clar definite⁴¹, includerea acestor ocupații în registrul național (la care se raportează piața muncii) contribuie la o recunoaștere a expertizei în acest domeniu. În plus, din 2019 a fost introdusă și recomandarea ca firmele cu mai mult de 50 de angajați să aibă un expert în egalitate de șanse pentru a se ocupa de toate chestiunile legate de egalitatea dintre femei și bărbați, politica salarială, concilierea viață privată – viață profesională, gestiunea plângerilor de hărțuire, etc.⁴². Aceste măsuri pot contribui la creșterea angajabilității absolvenților, care a devenit un indicator în evaluarea programelor de master. De altfel, un studiu recent dovedește că absolvenții celor două programe de master de la București sunt angajați în proporție de 98%, iar o treime consideră că aceste programe le-au oferit perspective noi de angajare; mai mult, jumătate dintre cei care au răspuns la acest studiu declară că au avut sau au locuri de muncă legate de specializarea lor.⁴³

Pe lângă acești indicatori, mai trebuie subliniat un factor favorabil, mai ales după anii 2000: procesul de aderare la Uniunea Europeană, care a impus României mai multe norme legate de egalitatea de gen (cadru legislativ, instituțional și politici publice). De asemenea, finanțările europene în domeniul cercetării și educației au încurajat proiectele pe teme legate de egalitatea de gen. Mai multe axe din domenii legate de dezvoltarea resurselor umane (fondul social european) au impus activități de sensibilizare și formare în egalitatea de gen⁴⁴, conducând la creșterea cererii de expertiză și formatori. Având în vedere că internaționalizarea universităților reprezintă un obiectiv în strategiile naționale și un indicator în evaluarea instituțională⁴⁵, oportunitățile de finanțare și cooperare deschise de studiile de gen, cel puțin la nivel european, reprezintă o fereastră de oportunitate pentru menținerea și dezvoltarea acestui domeniu în universitățile românești.

Per ansamblu, bilanțul actual dezvăluie o situație destul de amestecată. Au fost făcute unele progrese în ceea ce privește recunoașterea formală a studiilor de gen și a expertizei profesionale în acest domeniu. Numărul publicațiilor și al profesorilor/profesoarelor specializate sau care folosesc concepte din sfera studiilor de gen a crescut. Nu există însă indicatori certți pentru o instituționalizare durabilă, iar exemplul programelor de master este simptomatic. De prea multe ori, introducerea acestor cursuri și crearea de programe/centre este legată de o persoană⁴⁶. În lipsa unei instituționalizări solide, care să conducă la formarea de echipe pedagogice și de cercetare și să deschidă accesul la resurse materiale stabile, aceste oportunități pot dispărea și programele se pot închide, cum s-a întâmplat în cazul celor două mastere de la Cluj și Timișoara. Cursurile cu statut opțional (așadar fără garanția perpetuității), delegitimarea domeniului,

care îndepărtează adesea tinerii/tinerele la început de carieră, absența unui suport instituțional real pentru programele de master, sunt tot atâtea elemente care oglindesc o instituționalizare fragilă, chiar precară a studiilor de gen în spațiul universitar românesc.

Despre opoziția față de studiile de gen: de la reticente academice, la respingere ideologică și atacuri anti-gender

Hățișurile organizării spațiului academic și diversele monopoluri disciplinare nu sunt singurele obstacole ce au îngreunat recunoașterea și autonomizarea studiilor de gen în România. Rezistența sau opoziția ideologică față de feminism, egalitatea de gen și/sau drepturile comunității LGBTQI au fost exprimate încă din anii 2000 și circulă între spațiul universitar, sfera politică și spațiul jurnalistic. Voi evoca doar trei aspecte, deși subiectul merită un studiu amănunțit.

Studiul feminismului și marginalizarea academică

Mai multe autoare au vorbit despre criticile explicite sau implicite de care te poți lovi atunci când alegi să lucrezi pe teme legate de feminism sau studii de gen. Foarte adesea această alegere înseamnă expunerea la o de-legitimare științifică, deoarece există o „contestation radicale de la capacité des paradigmes féministes à faire avancer la compréhension du monde social”⁴⁷.

O serie de intelectuali publici aparținând elitelor *mainstream*, care se erijează în instanțe morale ale societății românești, și-au exprimat poziția rezervată sau chiar ostilă față de feminism. Mihaela Frunză afirmă că: „One of the most spread critiques is the one that assimilates both multiculturalism and feminism to the ideology of political correctness.”⁴⁸ Feminismul și multiculturalismul sunt criticate pentru că ar aboli liberalismul salvator⁴⁹. Alte voci citate de autoare consideră că multiculturalismul este „out of date”, „because it promoted unconditionally and aggressively the «Saint Trinity» of «race, gender, class» in universities, but which finished by being rejected inside the very country that invented it”⁵⁰. Iar exemplele pot continua. Tocmai de aceea Mihaela Miroiu se întreba, retoric, în 2004 : „Despre ce mișcare intelectuală feministă poate fi vorba când mării *guru* ai neamului, oameni cu toate canalele mediatice deschise și cu mare succes de public au rămas neclintiți în anti-feminismul lor?”⁵¹ La rândul său, Enikő Magyari-Vincze sublinia, în introducerea cărții sale despre diferența care contează, că volumul apăsării într-un context academic și politic „ostil feminismului”⁵².

Feminism = marxism = comunism: impasul ideologic

Citatele precedente oglindesc deja ostilitatea ideologică

față de feminism, asociat cu multiculturalismul, ambele asociate cu comunismul. În mai multe momente când pe scena publică/politică au apărut revendicări legate egalitatea de gen acuzațiile de feminism și anatema ideologică au fost iminente. Mă voi opri la un singur exemplu: proiectul de introducere a cotelor de gen inițiat de Sulfina Barbu (deputată a Partidului Democrat-Liberal) în 2011. Opoziția masculină transpartinică a fost foarte prezentă în spațiul public, iar printre actorii politici care au condamnat acest proiect s-au numărat și intelectuali/universitari⁵³. „Feminismul-marxist” este respins cu îndârjire de o figură proeminentă din PDL, ministru al afacerilor externe la acea vreme, dar și profesor asociat la diverse universități : „Paritatea în politică este un concept paradoxal, pe de o parte, decurge din principiul reprezentativității (...) Pe de altă parte, paritatea impusă mecanic are o încărcătură stângistă, totalitară care mă deranjează”⁵⁴. În lectura lui Mădălin Voicu, deputat al Partidului Social-Democrat, promovarea femeilor ține de un comunism exacerbat: „Comunismul ăsta exacerbat cu promovarea femeii nu face însă bine. Ce, sunt handicapate?”⁵⁵

Aceste reacții sunt grăitoare pentru impasul ideologic în care se află feminismul și egalitatea de gen în spațiul românesc post-comunist. Asociate marxismului, comunismului, stângismului exagerat, ideile și proiectele feministe, fie că sunt politice, civice sau academice, se izbesc de o barieră ideologică ce le delegitimează și le marginalizează puternic.

Interzicerea studiilor de gen : atacurile recente

La contestările și opozițiile ideologice anterioare se adaugă, în ultima vreme, o serie de campanii împotriva genului și a studiilor de gen. Referendumul din 2018, legea din iunie 2020 au generat multe dezbateri parlamentare și discuții publice în care genul și studiile de gen sunt acuzate de prozelitism și lipsă de științificitate, teoriile și conceptele din domeniu fiind transpuse în definiții simplificate și ideologizate. Impasului ideologic semnalat anterior i se adaugă un atac ideologico-politic, susținut inclusiv de reprezentanți ai mediului academic: Cătălin Avramescu⁵⁶ și Adrian Papahagi⁵⁷.

Primul susține că studiile de gen sunt pseudo-știință, le asociază cu stalinismul și le exclude din templul științelor politice: „La fel și stalinistii. Era această idee, că materialismul dialectic este științific, este culmea științei. Asta spun și ei. Nu văd de ce noi studiem în interiorul unei facultăți de Științe Politice egalitatea sau inegalitatea de șanse, nu văd de ce studiem statutul femeii, pur și simplu. Noi trebuie să studiem procese, instituții, valori politice, teorii. Istoria politică. Din asta este formată știința politică. Nu putem veni acum cu un master în fericire sau nefericire”⁵⁸. Or, una dintre definițiile cele mai răspândite a conceptului de gen îl prezintă drept un proces social central în jocurile de

putere, deci eminent politic⁵⁹.

Celălalt universitar denunță studiile de gen ca fiind o simplă ideologie : „Pornind cu precepții teoretice, având o grilă de lectură ideologică, și vizând în ultimă instanță idealuri politice («emancipare», «egalitate», «progres» etc.), studiile zise «de gen» sunt așadar îndoctrinare și propagandă, nu știință, chiar dacă și-au creat reviste, conferințe, *curricula* și toate celelalte forme academice specifice științelor”. Și, pentru a întări anatema ideologică, asocierea cu marxismul: „În fine, studiile zise «de gen» și alte produse marxiste «eliberatoare» au proliferat în universitățile americane și europene începând din anii 1970”⁶⁰.

Câteva concluzii

Această analiză scoate în evidență câteva aspecte ce ar merita cercetări ulterioare aprofundate: instituționalizarea studiilor de gen este fragilă, depinzând în mare parte de pozițiile și implicarea unor persoane și beneficiind de prea puține resurse umane, materiale și instituționale pentru a putea garanta continuitatea și stabilitatea proiectelor existente. Este foarte greu să se ajungă la o autonomie științifică, la consolidarea dezbaterilor epistemologice, să se construiască echipe și proiecte durabile, câtă vreme specialiste din domeniu se izbesc zilnic de un misoginism structural, iar studiile de gen se confruntă cu o delegitimare

academică, științifică și politică permanentă. Per total, studiile de gen pot constitui o hârtie de turnesol pentru democratizarea spațiului universitar și un indicator al gradului și calității democrației românești. Introducerea lor a fost posibilă numai odată cu deschiderea orizontului democratic și repunerea procesului de predare-cercetare pe baze democratice (cu limitele și neajunsurile inerente). Introducerea studiilor de gen a fost și este favorizată de politicile educaționale europene și de procesul de internaționalizare a universităților românești, de reintegrare a acestora în rețelele de cunoaștere internaționale. Opoziția la studiile de gen este revelatoare pentru rezistențele ideologice conservatoare, care discreditează nu doar feminismul și genul, ci și principiile democratice fundamentale precum egalitatea în drepturi și egalitatea de șanse, afectând profund calitatea democrației⁶¹. Atacurile recente la adresa studiilor de gen se înscriu într-o tendință care s-a manifestat în mai multe state, care au alunecat spre ceea ce în literatura de specialitate se numește, oximoronic, democrații iliberale⁶².

Acknowledgement: Acest articol a fost realizat în cadrul proiectului de cercetare finanțat prin programul de cooperare AUF-IFA 2019-2020, coordonat de Universitatea din București în parteneriat cu Universitatea „St. Kliment Ohridski” din Sofia și Universitatea Liberă din Bruxelles.

Note

1. Parlamentul României, Senat, „LEGE pentru modificarea art.7 din Legea educației naționale nr. 1/2011”. Online: <https://senat.ro/legis/PDF/2020/20L087FS.PDF>. Accesat pe 10 decembrie 2020.
2. Eric Fassin, „Genre scientifique, genre politique”, în *Le genre, théories et controverses*, coord. Laure Bereni și Mathieu Trachman (Paris: PUF, 2014), 81-94.
3. A se vedea, de exemplu: do Mar Pereira M., „The Institutionalisation of Gender Studies and the New Academic Governance: Longstanding Patterns and Emerging Paradoxes”, în *Gender Studies and the New Academic Governance*, ed. Kahlert H. (Wiesbaden: Springer VS, 2018); Laura Grünberg (ed.), *From Gender Studies to Gender IN Studies. Case Studies on Gender-Inclusive Curriculum in Higher Education* (București: CEPES, UNESCO, 2011); Saraceno, Chiara, „Women and Gender Studies in Italy: Lack of Institutionalization or a Different Kind of Institutionalization?”, *European Journal of Women's Studies* 17, nr. 3 (2010): 269-274; Ioana Cîrstocea, „Eléments pour une sociologie des études féministes en Europe centrale et orientale”, *Revue internationale de sociologie* 20, nr. 2 (2010): 321-346; Griffin, Gabriele (ed.), *Doing Women's Studies: Employment Opportunities, Personal Impacts and Social Consequences* (London: Zed, 2005); Zimmermann, Susan, „The Institutionalization of Women and Gender Studies in Higher Education in Central and Eastern Europe and the Former Soviet Union: Asymmetric Politics and the Regional-Transnational Configuration”, *East Central Europe* 34, nr. 1 (2002): 131-160; Nicky Le Feuvre, „Women's Studies in France: Update 2000”, *The Making of European Women's Studies II*, 178-208; Andrea Pető, „The Process of Institutionalising Gender Studies in Hungary”, *The Making of European Women's Studies I*, 49-53.
4. Mieke Verloo (ed.), *Varieties of Opposition to Gender Equality in Europe* (New York & London: Routledge, 2018).
5. Roman Kuhar, David Paternotte (ed.), *Anti-Gender Campaigns in Europe. Mobilizing against Equality* (Lanham: Rowman & Littlefield, 2017).
6. Pe 12 octombrie 2018, guvernul din Ungaria a scos din lista programelor acreditate singurele 2 programe de master în studii de gen care funcționau la acea dată.
7. Enikő Magyari-Vincze, „Despre femei și nu numai. O introducere necesară la studiile despre femei în România”, în *Prezențe feminine. Studii despre femei în România*, ed. Gizela Cosma, Enikő Magyari-Vincze, Ovidiu Pecican (Cluj : Desire, 2002), 77-

- 105; Susan Zimmerman, „The Institutionalization of Women and Gender Studies in Higher Education in Central and Eastern Europe and the Former Soviet Union: Asymmetric Politics and the Regional-Transnational Configuration”, *East Central Europe* 34, nr. 1 (2007): 131-160; Ioana Cîrstocea, „Usage du «genre» à l'Université : sur l'institutionnalisation des études féministes en Roumanie”, *Genre & Histoire*, nr. 1 (2007), online: <https://journals.openedition.org/genrehistoire/107> (accesat pe 10 decembrie 2020); Mihaela Frunză, „Introduction des études de genre dans le système d'enseignement supérieur de Roumanie. Défis et perspectives”, *Chronique Féministe* 101 (2008): 5-22; Theodora-Eliza Văcărescu, „Uneven Curriculum Inclusion: Gender Studies and Gender IN Studies at the University of Bucharest”, în *From Gender Studies to Gender IN Studies*, 147-184.
8. Pentru transformările spațiului univeristar după 1989, a se vedea, de exemplu: Laurențiu Vlad (coord.), *Un moment din istoria Facultății de Științe Politice a Universității din București: filiera socio-umană francofonă:(1991-1995)*, (București: Editura Universității din București, 2016); Adrian Miroiu, Bogdan Florian (coord.), *Universitatea românească azi* (București: Tritonic, 2015); Ovidiu Bozgan, Bogdan Murgescu (coord.), *Universitatea din București 1864-2014* (București: Editura Universității din București, 2014).
9. Alice Iancu, Oana Băluță, Alina Dragolea, Bogdan Florian, „Women's Social Exclusion and Feminisms: Living in Paralell Worlds”, *Gendering Transition. Studies of Changing Gender Perspectives from Easter Europe*, ed. Krassimira Daskalova, Caroline Hornstein-Tomic, Karl Kaser, Filip Radunovic (Vienna, Münster, Berlin, London: Publishing House LIT Verlag, 2012), 184-215.
10. Agenția Română de Asigurare a Calității în Învățământul Superior. Online: <https://www.aracis.ro/istoric/> Accesat pe 10 decembrie 2020.
11. Gabriele Griffin, „The Institutionalization of Women's Studies in Europe”, în *Doing Women's Studies. Employment Opportunities, Personal Impact and Social Consequences*, ed. Gabriele Griffin (London, New York: Zed Books, 2005), 89-90.
12. Caracterul totalitar al regimului, care exercita un control drastic asupra producerii și circulației cunoașterii, precum și asupra oricărei forme de organizare civică, a marcat nu doar perioada comunistă, ci și spațiul academic și militant postcomunist.
13. Theodora-Eliza Văcărescu, „Uneven Curriculum Inclusion”, 169.
14. Ioana Cîrstocea, „Usage du «genre» à l'Université”.
15. Ionela Băluță, Ioana Cîrstocea (coord.) *Direcții și teme de cercetare în studiile de gen din România* (București: New Europe College, 2003).
16. Liliانا Popescu, „Studiile de gen la Școala Națională de Științe Politice și Administrative”, în *Direcții și teme de cercetare în studiile de gen din România*, ed. Ionela Băluță, Ioana Cîrstocea, 207-211.
17. Enikő Magyar-Vincze, „Studiile de gen la Cluj”, în *Direcții și teme de cercetare în studiile de gen din România*, 213-220.
18. Reghina Dascăl, „Despre studiile de gen la Timișoara”, în *Direcții și teme de cercetare în studiile de gen din România*, 233-234.
19. Theodora-Eliza Văcărescu, „Uneven Curriculum Inclusion”, 165.
20. Mădălina Nicolaescu, „Rolul cursurilor universitare cu tematică feministă”, în *Direcții și teme de cercetare în studiile de gen din România*, 221-230.
21. Ar fi nevoie de o cercetare cantitativă despre introducerea dar mai ales despre dispariția acestor cursuri în centrele universitare românești pentru a pune în evidență fluctuațiile și gradul precar de instituționalizare al studiilor de gen.
22. <https://www.aracis.ro/standarde-specifice-evaluare-masterat/> Accesat pe 10 decembrie 2020.
23. Pentru a păstra dimensiunea cronologică comparativă, am așezat doar cele 4 centre universitare analizate în volumul din 2003 : Școala Națională de Științe Politice și Administrative, București (<http://snspsa.ro/>), Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj (<https://www.ubbcluj.ro/>); Universitatea de Vest din Timișoara (<https://www.uvt.ro/>), Universitatea din București (<https://unibuc.ro/>). Accesate pe 10 decembrie 2020.
24. <http://www.politice.ro/ro/mpgm/> Accesat pe 10 decembrie 2020.
25. <http://www.fspub.unibuc.ro/despre/curricula/mpes>. Accesat pe 10 decembrie 2020.
26. <http://www.enatdco.ro/>
27. Pentru o prezentare a revistei și un scurt istoric : <http://www.analize-journal.ro/> Accesat pe 10 decembrie 2020.
28. Colecția „Studii de gen” la Polirom, coordonatoare Mihaela Miroiu: www.polirom.ro/ Accesat pe 10 decembrie 2020.
29. Editura Tritonic, colecția „Studii feministe”, din 2013, coordonatoare Oana Băluță: <http://www.tritonic.ro/colectie-Studii-feministe-26-0.htm> Accesat pe 10 decembrie 2020.
30. Editura Universității din București, colecția „Gen, politică și societate”, din 2017, coordonatoare Ionela Băluță <https://editura-unibuc.ro/categorie-produs/colectii/gen-politica-societate/> Accesat pe 10 decembrie 2020.
31. FILIA este o asociație susținută la început de fundația Open Society Foundation și rătășat SNSPA, cu o dimensiune importantă în domeniul cercetării: <http://centrulfilia.ro/istoric/>
32. <https://genderstudies.uvt.ro/> Accesat pe 10 decembrie 2020.
33. <https://unibuc.ro/cercetare/domenii-de-cercetare/#1543912425848-35d95cc4-d49f> Accesat pe 10 decembrie 2020.
34. <http://www.fspub.unibuc.ro/cpes/> Accesat pe 10 decembrie 2020.
35. <https://cercetare.ubbcluj.ro/wp-content/uploads/2016/11/Unitati-acreditate-2013-2015-site3.pdf> Accesat pe 10 decembrie 2020.

36. Analiza monografică a Laurei Grünberg arată complexitatea obstacolelor cu care s-a confruntat spațiul militant feminist : Laura Grünberg, *BiONGrafic. Ana – istoria trăită a unui ONG de femei*, (Iași, Polirom, 2008).
37. A se vedea, de exemplu: Mihaela Miroiu, „On women, feminism and democracy”, în *Post-Communist Romania at Twenty-Five. Linking Past, Present and Future*, Lavina Stan și Diane Vancea coord., (Lexington Books, 2015) 87-106; Cristina Badea, „Egalité de genre: tendances récentes au niveau de la société civile institutionnalisée”, în *Studia Politica. Romanian Political Science Review*, XV(4), 2015, 635-648.
38. Unul dintre actorii centrali este Coaliția pentru familie, care a jucat un rol esențial în campania pentru Referendumul pentru redefinirea familiei; a se vedea, în acest sens, Diana Mărgărit, „LGBTQ rights, conservative backlash and the constitutional definition of marriage in Romania”, *Gender, Place & Culture* 26, nr. 11 (2019): 1570-1587. DOI: [10.1080/0966369X.2019.1567472](https://doi.org/10.1080/0966369X.2019.1567472)
39. https://www.rubinian.com/cor_6_ocupatia_detalii.php?id=242230 Accesat pe 10 decembrie 2020.
40. https://www.rubinian.com/cor_6_ocupatia_detalii.php?id=341207 Accesat pe 10 decembrie 2020.
41. A se vedea scrisoarea deschisă adresată Președintelui României de către mediul academic și asociativ: <https://sites.google.com/a/fspub.unibuc.ro/cpes/home/noutati/scrisoaredeschisa-formareaexpertilorinegalitateadesansesidegen> Accesat pe 10 decembrie 2020.
42. „Un nou job în companii: expert în egalitate de șanse”, *Revista Cariere*, 2 mai 2019. Online: <https://revistacariere.ro/leadership/piata-muncii-employment/un-nou-job-in-companii-expert-in-egalitate-de-sanse/> Accesat pe 10 decembrie 2020.
43. Studiul, încă nepublicat, a fost realizat de Alina Dragolea, Laura Grünberg și Diana Neaga, dar câteva concluzii ale lui au fost publicate pe pagina de facebook a uneia dintre autoare. Vezi Alina Dragolea, „În perioada aprilie-octombrie” (Facebook), 18 iunie 2020. Online: <https://www.facebook.com/alina.dragolea/posts/10158526777173530> Accesat pe 10 decembrie 2020.
44. Este vorba despre programele POSDRU și POCU: <http://www.fonduri-ue.ro/posdru-2007>
45. A se vedea, de exemplu, Cadrul strategic pentru internaționalizarea învățământului superior: <http://old.uefiscdi.ro/Upload/370bd06a-979b-4b40-8632-fa65781e50d4.pdf>.
46. A se vedea în acest sens și analiza propusă de Theodora-Eliza Văvărescu, „Uneven Curriculum Inclusion”, 177-178.
47. Ioana Cîrstocea, „L'enjeu du genre sur le marché intellectuel roumain postcommuniste”, *Transitions* XLIV, nr. 1 (2004): 165-167.
48. Mihaela Frunză, „Who's Afraid of Feminism in Romania? Misconceptions, prejudices, stereotypes”, *Journal for the Study of Religions and Ideologies* 5, nr. 14 (2010): 84.
49. Ibid. Este vorba despre Horia Roman Patapievici.
50. Ibid. Este vorba despre Monica Spiridon.
51. Mihaela Miroiu, *Neprețuitele femei. Publicistică feminină*, (Iași, Polirom, 2006), 142.
52. Enikő Magyari-Vincze, *Diferența care contează. Diversitatea social-culturală prin lentila antropologiei feministe* (Cluj: Desire, 2002), 24.
53. Pentru o analiză mai detaliată a acestor poziții, vezi Ionela Băluță, „(Re)Construire la démocratie sans les femmes. Genre et politique dans la Roumanie postcommuniste”, în *Clio. Femmes. Genre. Histoire*, n°41, 1/2015, 187-200.
54. Teodor Baconschi (PDL), <http://www.agerpres.ro/media/index.php/life/item/48492.html>
55. Mădălin Voicu (PSD), <http://www.ziarulnational.com/stiri/Politic-/1272558193-Rolul-rom-ncei-n-politic-e-la-crati-les>.
56. Conferențiar la Facultatea de Științe Politice a Universității din București (unde funcționează masterul în politicile egalității de șanse).
57. Conferențiar la Facultatea de Litere a Universității Babeș-Bolyai de Cluj (unde a funcționat câțiva ani un master în studii de gen).
58. [Interviu cu Cătălin Avramescu, Libertatea](https://www.libertatea.ro/stiri/catalin-avramescu-studiile-de-gen-sunt-pseudostiinta-3039462), 18 iunie 2020: <https://www.libertatea.ro/stiri/catalin-avramescu-studiile-de-gen-sunt-pseudostiinta-3039462>
59. Citez doar celebrul articol al lui Joan W. Scott, „Genre : Une catégorie utile d'analyse historique”, *Les Cahiers du GRIF, Le genre de l'histoire*, nr. 37-38 (1988): 125-153 (trad. Eleni Varikas).
60. Adrian Papahagi, Studii de gen – ideologie sau știință?, <https://www.marginaliaet.ro/adrian-papahagi-studiile-de-gen-ideologie-sau-stiinta/>
61. Vezi în acest sens Mieke Verloo ed., *Varieties of Opposition to Gender Equality in Europe*;
62. Weronika Grzebalska, Andrea Pető, „The gendered modus operandi of the illiberal transformation in Hungary and Poland”, *Women's Studies International Forum* 68 (2018): 164-172.

Bibliography:

- Badea, Cristina. “Egalité de genre: tendances récentes au niveau de la société civile institutionnalisée.” *Studia Politica. Romanian Political Science Review* XV, no. 4 (2015): 635-648.
- Băluță, Ionela, and Ioana Cîrstocea, eds. *Direcții și teme de cercetare în studiile de gen în România* [Research Directions and Themes in Gender Studies in Romania]. Bucharest: Colegiul Noua Europă – Ecole Doctorales Régionale en Sciences Sociales, 2003.
- Băluță, Ionela. “(Re)Construire la démocratie sans les femmes. Genre et politique dans la Roumanie postcommuniste.” *Clio*.

- Femmes, Genre, Histoire* 41, no. 1 (2015): 187-200.
- Băluță, Ionela. *International Call Against the Teaching of Gender Ban in Romania*. Online: <https://internationaledugenre.net/news-on-romania/387-2/>.
- Cîrstocea, Ioana. "Éléments pour une sociologie des études féministes en Europe centrale et orientale." *Revue internationale de sociologie* 20, no. 2 (2010): 321-346.
- Cîrstocea, Ioana. "L'enjeu du genre sur le marché intellectuel roumain postcommuniste." *Transitions* XLIV, no. 1 (2004): 165-167.
- Cîrstocea, Ioana. "Usage du 'genre' à l'Université: sur l'institutionnalisation des études féministes en Roumanie." *Genre & Histoire*, no. 1 (2007). Online: <https://journals.openedition.org/genrehistoire/107>.
- Cosma, Ghizela et al., eds. *Prezențe feminine. Studii despre femei în România* [Female Presences. Women's Studies in Romania]. Cluj-Napoca: Editura Fundației Desire, 2002.
- Do Mar Pereira M. "The Institutionalisation of Gender Studies and the New Academic Governance: Longstanding Patterns and Emerging Paradoxes." In *Gender Studies and the New Academic Governance*, edited by H. Kahlert. Wiesbaden: Springer VS, 2018.
- Downs, Laura Lee, Rebecca Rogers, and Françoise Thebaud. "Gender studies et études de genre: le gap", *Travail, genre et sociétés* 28, no. 2 (2012): 151-168.
- Fassin, Eric. "Genre scientifique, genre politique." In *Le genre, théories et controverses*, edited by Laure Bereni and Mathieu Trachman, 81-94. Paris, PUF, 2014.
- Frunză, Mihaela. "Introduction des études de genre dans le système d'enseignement supérieur de Roumanie. Défis et perspectives", *Chronique Féministe*, 2008, 101, 5-22.
- Frunză, Mihaela. "Who's Afraid of Feminism in Romania? Misconceptions, prejudices, stereotypes", *Journal for the Study of Religions and Ideologies*, 5 (14), 2010, 83-88.
- Griffin, Gabriele. "The Institutionalization of Women's Studies in Europe", în *Doing Women's Studies. Employment Opportunities, Personal Impact and Social Consequences*, Gabriele Griffin ed., (London, New York: Zed Books, 2005).
- Grünberg, Laura, ed. *From Gender Studies to Gender IN Studies. Case Studies on Gender-Inclusive Curriculum in Higher Education*. Bucharest: European Center for Higher Education, Unesco, 2011.
- Grünberg, Laura. *BiONGrafie. Ana – istoria trăită a unui ONG de femei*, Iași, Polirom, 2008.
- Grzebalska, Weronika and Andrea Pető. "The gendered modus operandi of the illiberal transformation in Hungary and Poland." *Women's Studies International Forum* 68 (2018): 164-172.
- Iancu, Alice, Oana Băluță, Alina Dragolea, and Bogdan Florian. "Women's Social Exclusion and Feminisms: Living in Paralell Worlds." In *Gendering Transition. Studies of Changing Gender Perspectives from Easter Europe*, edited by Krassimira Daskalova, Caroline Hornstein-Tomic, Karl Kaser and Filip Radunovic, 184-215. Vienna, Münster, Berlin, London: Publishing House LIT Verlag, 2012.
- Kuhar, Roman & David Paternotte. *Anti-Gender Campaigns in Europe. Mobilizing against Equality*. Maryland: Rowman & Littlefield, 2017.
- Le Feuvre, Nicky. "Women's Studies in France: Update 2000", *The Making of European Women's Studies II*, 178-208, 2000.
- Magyari-Vincze, Enikő, *Diferența care contează. Diversitatea social-culturală prin lentila antropologiei feministe* [The Difference that Counts. Social and Cultural Diversity through the Lens of Feminist Anthropology]. Cluj-Napoca: Desire, 2002.
- Magyari-Vincze, Enikő. "Despre femei și nu numai. O introducere necesară la studiile despre femei în România" [On Women and Not Only. A Necessary Introduction to Women Studies in Romania]. In *Prezențe feminine. Studii despre femei în România*, edited by Ghizela Cosma, Enikő Magyari-Vincze, and Ovidiu Pecican, 77-105. Cluj-Napoca: Desire, 2002.
- Mărgărit, Diana. "LGBTQ rights, Conservative Backlash and the Constitutional Definition of Marriage in Romania." *Gender, Place & Culture* 26, no. 11 (2019): 1570-1587. DOI: [10.1080/0966369X.2019.1567474](https://doi.org/10.1080/0966369X.2019.1567474).
- Miroiu, Mihaela, "On women, feminism and democracy." In *Post-Communist Romania at Twenty-Five. Linking Past, Present and Future*, edited by Lavina Stan and Diane Vancea, 87-106 (Lexington Books, 2015).
- Miroiu, Mihaela, *Neprețuitele femei. Publicistică feminină* [The Invaluable Women. Feminist Publishing] (Iași: Polirom, 2006).
- Pető, Andrea. "The Process of Institutionalising Gender Studies in Hungary." *The Making of European Women's Studies I* (2000): 49-53.
- Saraceno, Chiara. "Women and Gender Studies in Italy: Lack of Institutionalization or a Different Kind of Institutionalization?" *European Journal of Women's Studies* 17, no. 3 (2010): 269-274.
- Văcărescu, Theodora-Eliza. "Uneven Curriculum Inclusion: Gender Studies and Gender IN Studies at the University of Bucharest." In *From Gender Studies to Gender IN Studies. Case Studies on Gender-Inclusive Curriculum in Higher Education*, edited by Laura Grünberg, 147-184. Bucharest: European Center for Higher Education, Unesco, 2011.
- Verloo, Mieke, ed. *Varieties of Opposition to Gender Equality in Europe*. New York & London: Routledge, 2018.
- Zimmermann, Susann. "The Institutionalization of Women and Gender Studies in Higher Education in Central and Eastern Europe and the Former Soviet Union: Asymmetric Politics and the Regional-Transnational Configuration." *East Central Europe* 34, no.1 (2007): 131-160.

QUEER SAU DESPRE ACTIVISM ÎN GÂNDIRE

Ovidiu ANEMȚOAICEI

Editura Hecate
Hecate Publishing House
Personal e-mail: arseno@gmail.com

QUEER OR ACTIVISM IN THOUGHT

As the concept of queer becomes more pervasive in the Romanian academic and activist spaces, the question concerning its conceptual content in relation to other critical notions from feminist and gender theories, as well as from critical thought in general, turns out to be quite central to the discussion. In this article, I propose a way of understanding this concept by employing the deleuzian critical approach to philosophy and critical thought processes and formation as a starting point for elaborating future political and resistance strategies in progressive social movements.

Keywords: queer, critical thinking, problem-solution, corporeality and desire.

Într-un mod cumva ironic, dar poate previzibil, perioadele de izolare fizică și distanțare socială pot deveni uneori și contexte productive de a fi împreună cu întregi rețele de grupuri și comunități. Nu întâmplător, poate, când curatoarea Valentina Iancu mi-a propus în luna martie a acestui an să colaborăm în jurul unui volum colectiv pe tematici queer¹ într-una din multele noastre întâlniri online pe Zoom, în perioada stării de urgență impuse în contextul pandemiei Sars-Cov-2, mi-am recunoscut imediat aceeași nevoie de avea în sfârșit coagulat un volum și în România, mai ales după aproape două decenii de producții și expresii culturale locale pe această arie sau având ca punct de plecare sau perspectivă teoretică și practică dimensiunea queer. Apoi, mai recent, am fost invitat și de criticul literar Ștefan Baghiu să contribuie cu un articol la Revista Transilvania pe subiectul studiilor de gen în România și, astfel, mi s-a conturat cumva ideea de a veni cu mică bucată de cartografiere, deloc exhaustivă, nici măcar ca intenție, asupra conceptului de *queer*, despre importanța

acestuia în teoria critică contemporană și prezența sa în spațiul românesc academic, activist și cultural. Chiar plănuim o întâlnire, un fel de asamblaj conceptual, între această noțiune și cea de *diferență sexuală*,² precum și cu cea de *trans*, pentru a mapa dinamica dialogului între teoria queer și cea feministă din ultimii treizeci – patruzeci de ani din spațiul academic occidental și, în particular, românesc al studiilor de gen. Dar, ca în cazul oricărui concept cu o forță de seducție și o energie vitalistă care nu pot fi ușor capturate după bunul plac al unei interogări, indiferent cât de riguroasă s-ar pretinde, întâlnirea între dorința mea, pe de o parte, și rezistența acestui concept, pe de altă parte, s-a materializat mai degrabă înspre o încercare de a arăta interacțiunea între *ceea ce face* un concept în procesul de *gândire*, și nu numai, și cum putem astfel înțelege cât mai productiv această noțiune atât de prezentă în practica activistă și academică a studiilor de gen în context mai larg, dar și local, pe scurt în glocalitatea sa.

Această discuție sper că va contribui și la abordarea

unei alte problematice încă persistente în contextul local actual activist și ONG-ist, și chiar și academic pe alocuri. Și anume modul în care vedem legătura între teorie (în special cea de natură filosofică), gândire critică și practică activistă. Putem distinge încă o anumită atitudine, nu neapărat anti-intelectuală, dar cu siguranță cumva anti-teoretică, când vine vorba de practica politică activistă, mai ales în contextul mișcărilor feministe, anti-rasiste, anti-homofobe sau anti-transfobe locale, unde concepte precum *gen*, *sexualitate*, *queer*, *putere* sunt extrem de importante pentru o posibilă diagnosticare a actualei organizări sociale, culturale, politice și economice ierarhice și inegale, concepte însă mereu instabile, lăsate în spate sau ținute într-o definiție monolitică (cu diferențe clare între tipurile de activism, ONG-isme, pe clivajul dreapta/stânga, etc.). Știm bine deja că orice diagnosticare este foarte relevantă, depinde de conceptele pe care le utilizăm și condiționează evident modul în care putem imagina formele ulterioare de rezistență și strategiile viitoare de afirmare politică. Dacă plecăm de la o perspectivă feministă liberală sau de la un feminism socialist sau anarho-queer, spre exemplu, diagnosticările vor fi diferite și, implicit, strategiile politice vor fi cu totul altele, sau dacă plecăm doar de la problema sexualității în termeni de drepturi și libertăți, vor apărea inevitabil și întrebări legate de complicitățile cu capitalismul, rasismul sau sexismul, chiar din interiorul acestor mișcări care aparent luptă împotriva lor. Deja știm bine că încă ne confruntăm cu clasism, rasism, sexism și transfobie în comunitățile LGBTQ, sau cu homofobie în mișcările antirasiste, spre exemplu.

Este adevărat că limbajul teoretic, tehnic, specializat, și mai ales cel de tip filosofic, care presupune și un background academic destul de nișat și ermetic (în sine presupunând acces la privilegii economice și nu numai), poate reprezenta un impediment și chiar sursa unei reticente față de teorie în general. Dar să nu uităm cazul teoreticienei feministe Judith Butler care a schimbat complet peisajul teoretic critic din ultimii treizeci de ani cu a sa *Gender Trouble* (apărută în 1990, republicată în 1999),³ chiar dincolo de domeniul studiilor de gen și al teoriei feministe, o lucrare nu ușor accesibilă oricărei persoane interesate de ce înseamnă sex, gender, relația între ele, sexualitate, putere sau teoria performativității. Îmi aduc aminte când am citit-o prima oară în 2005 și eram extrem de frustrat, pentru că abia înțelegeam anumite idei dintr-o multitudine de argumente condensate și complexe. Dar acea frustrare a fost extrem de productivă, pentru că prin intermediul cărții lui Judith Butler a trebuit să mă reîntorc la Hegel, Nietzsche, Freud, Levi-Strauss, Simone de Beauvoir, Derrida, să citesc pentru prima oară pe Monique Wittig, Julia Kristeva, Luce Irigaray, Mary Douglas, Lacan, și Foucault. Cu această ocazie am avut indirect un prim contact și cu alte nume relevante discuției noastre de față, precum Gilles Deleuze și Felix Guattari. Abia după

un an de zile și vreo trei recitiri, am îndrăznit să cred că înțeleg câte ceva. Una dintre criticile cele mai puternice împotriva cărții lui Butler, lăsând la o parte aspectele ce țin de argumentare și conținutul conceptual, viza în special limbajul și tipul de scriitură extrem de dificilă, de aici și un atac generalizat, nefondat de altfel, prin extrapolare, împotriva gândirii filosofice poststructuraliste și postmoderne feministe. Acest fapt a avut indirect un impact și asupra spațiului românesc, unde conceptul de gen a dominat cu o anumită înțelegere mult timp, și care încă domină, mai ales în ceea ce privește politicile egalității de gen statale și chiar ale unora dintre organizațiilor feministe, dar, e adevărat, aproape mai deloc în cercurile feministe radicale de stânga, unde noțiunea de queer este deja la ea acasă.

Așadar modul în care folosim un concept este crucial pentru felul în care proiectăm procesele de mapare/diagnosticare și de rezistență/afirmare a luptelor din orice sferă socială actuală. Pe scurt, e nevoie de dialog conceptual și activist perpetuu pe un continuum care trece dincolo de dihotomia teorie/practică (unde cumva teoria este ierarhizată superior de unii, iar practica de alții), și care evidențiază necesitatea unei comunicări permanente și influențări reciproce între gândire critică și expresie practică politică. De aici, reiese clar și importanța abilității de a transla tematici conceptuale dificile, complexe și nuanțate în limbaj accesibil. Nu toți putem fi filosofi, poate nu toți din comunitățile feministe și LGBT am citit-o pe Judith Butler sau pe Michael Foucault. Dar nu aici cred că stă problema, ci în dorința noastră, poate comună, sau în absența ei de a face eforturi de a ne întâlni în diferențele noastre și de a construi un dialog permanent din care să auzim și să aflăm noul, negânditul de până acum, și să construim alianțe și mai eficiente, prin solidaritate și crearea de rețele, rizomatic sociale, bazate pe afinități și, poate la un moment dat, pe depersonalizări și defacializări.

Cred că asta încearcă de fapt și conceptul *queer*. Propune un plan de întâlniri și paliere de intersecție diferite și neașteptate, și cu efecte politice extraordinar de interesante. Originea a ceea ce numim acum *teorie queer* este destul de greu de identificat în mod precis, din moment ce s-a construit la intersecția unor contexte culturale, politice și sociale diverse, incluzând mișcările și teoriile feministe, teoria poststructuralistă, mișcările radicale antirasiste, anti-homofobe și postcoloniale. Deși teoria queer își are începuturile mai degrabă în sfera educațională și academică, anumite evenimente globale, precum epidemia SIDA din anii '80 și mișcările activiste ale minorităților sexuale, au avut un impact enorm asupra sa. Teoria queer a devenit un instrument academic instituționalizat în anii '90 plecând din studiile de gen și de sexualitate, care la rândul lor își aveau originea în teoria feministă (la început mai ales în departamentele de limbă și literatură), contestând multe dintre presuposițiile acestor domenii, prin

criticarea noțiunii de categorii identitare bine definite și clar delimitate, precum și demantelarea normelor care creează dihotomia opozițională între sexualitățile așa-zis bune („dezirabile”, „normale”) și cele rele („perverse”, „depravate”, „anormale”, „nenaturale”, „păcătoase”, etc.).

Astfel, în lupta împotriva inegalităților, teoria queer introduce ideea centrală că nu există niciun set singular de norme predominante corecte, ci norme care se schimbă și față de care oamenii se raportează diferit. Nu vorbim despre relativism, în care orice se poate, orice este permis, ci despre variabilitatea istorică și contingentă a ceea ce numim norme și valori. Desigur, normele legate de sexualitate au reprezentat de la bun început centrul atenției și criticii teoriei queer, dar discuția s-a îmbogățit imediat, după cum se observă și în textul de pionierat al Teresei de Lauretis, „Queer Theory: Lesbian and Gay Sexualities”, publicat în 1991 în revista *differences*,⁴ unde menționează pentru prima oară termenul de *teorie queer* și explică cum în jurul acestei povești pot fi identificate trei direcții de abordare strâns legate între ele: refuzarea heterosexualității ca standard pentru sexualitate, criticarea ariei de studii de sexualitate ca o entitate singulară și monolitică, precum și luarea în calcul a rasei în discuția despre sexualitate. De asemenea, nume precum Gayle Rubin, Eve Kosofsky Sedgwick, Jack Halberstam, Leo Bersani și Judith Butler au pus practic bazele teoriei queer în termeni proprii, devenind astfel un domeniu de sine stătător.

Majoritatea teoreticienelor queer au recunoscut importanța operei lui Michael Foucault pentru înțelegerea sexualității ca producție discursivă, și mai puțin ca parte esențială a vreunei „naturi” umane, plecând de la ideea că puterea nu este doar represivă și negativă, ci și productivă și generativă, care face ca sexualitatea să pară un adevăr ascuns care trebuie scos la suprafață, prin guvernantele puterii și ale cunoașterii. Spre exemplu, *heteronormativitatea*, unul dintre conceptele cheie ale teoriei queer, reprezintă un astfel de instrument al puterii în producția discursiv-materială a sexualității, pentru că impune heterosexualitatea ca orientarea sexuală preferată, naturală, coerentă, prin intermediul instituțiilor casătoriei, adopției, muncii, taxării, etc., sedimentând privilegiile care derivă din astfel de instituții, structuri de înțelegere și practici. Pe scurt, teoria queer a început să examineze structurile de putere care instituționalizează și legitimează anumite forme și expresii sexuale și de gen în detrimentul altora. Teoria queer, considerată adeseori chiar „deconstrucția” studiilor despre sexualitate și LGBT, problematizează categoriile identitare rigide, normele sexuale și de gen biologizante, precum și opresiunea și violența generată și justificată de astfel de norme, contribuind mereu la dialogul inevitabil cu teoriile critice ale rasei, studiile trans, teoria feministă și studiile despre dizabilități.

Cu toate acestea, conceptul de *queer* rămâne pentru multă lume, atât în mediul academic, cât și în rândul

mișcărilor sociale mai ales din România, cumva derutant, când prea larg, când prea restrâns din perspectiva conținutului conceptual, ba o critică a identităților rigide, ba însăși identitatea pe baza căreia se formulează diversele revendicări politice minoritare; deci ridică probleme și de natură epistemologică, discursivă și lingvistică, pe de o parte, dar și ontologică când vorbim de corpuri, pe de altă parte. Queer poate să trimită când doar la sexualități, expresii, practici și identități sexuale minoritare, când la un mod de gândire și practică identitară mai largă ce trece dincolo de sexualitate și ia în calcul în mod intersecțional și foarte critic capitalismul, rasismul, sexismul, etc., prin multiple alte forme de critică și rezistență la actuala configurație economică și socio-politică predominantă. Queer poate fi și un simplu termen umbrelă ca rezistență la orice tip de etichetare, identificare sau categorizare ca instrumente de putere și normativizare așa cum sunt produse și reproduse în actuala matrice culturală, economică și socio-politică. Pe scurt, queer pare să fie simultan identitate și practică, gândire critică, dar și non-identitate.

Pare să fim prinși încă de la început într-o oarecare enigmă sau chiar paradox. Cum putem, astfel, înțelege mai bine conceptul *queer*, modul în care se actualizează, propriile expresii și articulări? Ce este un concept, ce funcție are, de ce și cum apare? În continuare voi încerca să arăt importanța conceptului queer în gândirea critică și socială actuală și modul în care comunică extraordinar de puternic cu alte concepte fundamentale, cum le interoghează, destructurează, intră în dialog, le reconfigurează sau le transformă în modalități neașteptate și productive din punct de vedere politic, dar, desigur, și reciprocă. Mă gândesc aici la noțiuni clasice de epistemologie și ontologie occidentale, după cum am văzut și mai sus, precum *cunoaștere*, *identitate* și *diferență*, *subiectivitate*, *putere*, *dorință*, *agențialitate politică*. Astfel, sper să arăt, minimal, că reprezintă unul dintre cele mai importante concepte contemporane expresive ale gândirii critice sociale și politice contemporane, care nu doar se alătură unora anterioare, ci efectiv restructurează ceea ce însemna până acum epistemologia și ontologia.

Filosoful Gilles Deleuze și psihanalistul Felix Guattari ne pot oferi o modalitate de a ieși din impas, propunând să ne uităm la acest concept din perspectiva binomului de tip *problemă-soluție*. În *Nietzsche și Filosofia* (2005) și apoi în *Diferență și Repetitie* (1995),⁵ Gilles Deleuze construiește o înțelegere specifică a conceptului de „critică”. În prima carte, el afirmă că „primul filosof care a înțeles că o critică trebuie să fie totală și pozitivă în calitatea ei de critică este Kant” (2005, p. 104), însemnând că „nimic nu trebuie să-i scape”, și, astfel, ar trebui să arate geneza a ceea ce a fost criticat, pe de-o parte, și că, subminând acel ceva criticat, dezvăluie, de asemenea, ceva nou, afirmativ, „pentru că ea nu restrânge puterea de a cunoaște fără a elibera alte puteri, până atunci

neglijate”, pe de altă parte.

„Ca o regulă generală, critica negativului rămâne inefficientă atâta timp cât ea capătă în propoziție forma afirmației gata făcute. Critica negativului nu este radicală și bine întemeiată decât atunci când ea operează o geneză a afirmării și, *simultan*, geneza aparenței de negare”.⁶

Deleuze folosește această înțelegere a criticii când abordează problema unei „imagini a gândirii” (ca set de presupuziții despre ceea ce înseamnă să gândești) care, pentru el, este specifică gândirii filosofice occidentale și, în consecință, o critică adevărată ar trebuie să se concentreze pe analiza acestei imagini a gândirii „ce se presupune pe ea însăși, geneza actului de a gândi în gândirea însăși”.⁷

Potrivit lui Deleuze, atât filosofia, cât și istoria filosofiei au operat ca agenți ai puterii în gândire, însemnând că, jucând „rolul opresorului” (bazat pe impoziția recunoașterii epistemice prin abordarea obligatorie a canonului filosofic), gândirea filosofică a construit o imagine a gândirii pe baza noțiunilor, temelor și metodelor împrumutate din ideea de Stat Ideal. Această imagine a gândirii, ca o întreagă organizare care determină gândirea în funcție de normele unei ordini de putere, devine în proiectul filosofic deleuzian un element crucial supus criticii.

În *Ce este filosofia?* (2020), Deleuze și Guattari afirmă, încă de la bun început, că filosofia este „arta de a forma, de a inventa, de a confecționa concepte”.⁸ Într-un mod mai riguros, după cum se exprimă ei, sarcina filosofiei ar fi să creeze concepte și nu să contemple, să reflecte sau să comunice ceva. Fiecare concept este definit de multiplicitatea componentelor sale și are o istorie, adică este legat de alte concepte din alte registre (Deleuze și Guattari le numește planuri ale imanenței) care au fost create ca soluții pentru alte probleme.

În al doilea rând, un concept are, de asemenea, o *devenire* în sensul că relaționează cu alte concepte din același plan, coordonându-se înspre și răspunzând aceleiași probleme. În plus, pentru Deleuze și Guattari, un concept nu are nevoie doar de o problemă căreia să îi răspundă, ci și o joncțiune de probleme prin care să se conecteze sau să combine concepte coexistente.

În al treilea rând, fiecare concept este format din componente care sunt diferite, dar totuși inseparabile, oferind o anumită consistență conceptuală sau o „endo-consistență”, cum o numesc Deleuze și Guattari.⁹ Această consistență este asigurată de caracteristica *intensivă* a conceptului „ca punctul de coincidență, de condensare sau de acumulare al propriilor componente”.¹⁰ Din moment ce un concept este incorporeal și nu are coordonate spațio-temporale, este diferit de o stare de lucruri și, astfel, nu vorbește de lucruri sau de esența lor, ci despre evenimente.

Conceptele au nevoie de un plan al imanenței, adică

de un orizont de evenimente populate de concepte. Cu alte cuvinte, planul imanenței „este imaginea gândirii, imaginea pe care ea și-o oferă cu privire la ce înseamnă a gândi, a te folosi de gândire, a te orienta în gândire...”.¹¹ În timp ce conceptele sunt caracteristici intensive, elementele planului sunt caracteristici diagramatice sau intuiții; planul este o diagramă de mișcări, iar conceptele sunt ordonate intensive ale acestor mișcări. „Conceptul este începutul filosofiei, însă planul e instaurarea acesteia”,¹² adică planul imanenței este pre-filosofic. Trebuie înțeles ca ceva care nu este immanent în raport cu „ceva”, pentru că acel „ceva” ar reintroduce transcendentul, și asta caracterizează imaginea reprezentatională a gândirii pe care Deleuze a criticat-o atât de mult.

Așa cum Deleuze a făcut-o deja în *Diferență și Repetiție*, Deleuze și Guattari ne avertizează și ei împotriva iluziilor care amenință planul imanenței: *iluzia transcendenței* (face imanența immanentă față de ceva și redescoperă o transcendență tocmai în cadrul imanenței), *iluzia universalilor* (când conceptele sunt confundate cu planurile de imanență), *iluzia eternului* („când uităm că, de fapt, conceptele trebuie create”) și *iluzia discursivității* („când propozițiile sunt confundate cu conceptele”).¹³

Atunci, planul de imanență, populat de concepte, pentru a scăpa de problema de a fi immanent în raport cu ceva, trebuie înțeles ca „ceea ce trebuie să fie gândit și ceea ce nu poate fi gândit”, adică *ne-gânditul* din cadrul gândirii ca „posibilitatea imposibilului”.

„Și poate că tocmai acesta este gestul suprem al filosofiei: nu atât de a gândi PLANUL, cât de a arăta că acesta se află acolo, ne-gândit în fiecare plan. A-l gândi în felul acesta, ca afara și lăuntru gândirii, un afară ne-exterior sau un lăuntru ne-interior. Ceea ce nu poate să fie gândit, dar trebuie să fie gândit, acest ceva a fost gândit odată [o dată], așa cum Cristos s-a întrupat odată [o dată], pentru a demonstra, data aceasta, posibilitatea imposibilului”.¹⁴

Pe scurt, filosofia cuprinde trei elemente care trebuie să fie gândite separat pentru fiecare în parte, dar care se potrivesc împreună: *planul pre-filosofic* pe care îl prezintă (planul de imanență), *personajele conceptuale* pe care le aduce la viață și *conceptele filosofice* pe care le creează.¹⁵ Un exemplu ar fi *Rațiunea* ca plan de imanență, *Imaginația* ca personaj conceptual și *Intelectul* ca concept filosofic.¹⁶

Rezumând, filosofia, ca o diadă de tip *problemă-soluție*, înseamnă crearea de concepte ca răspunsuri/soluții la evenimente/probleme care se petrec în planul de imanență; un plan presupus de conceptele filosofice care sunt soluția la necunoscutele unei probleme, necunoscute identificate în personajele conceptuale.¹⁷ Deleuze și Guattari insistă să reitereze ideea că conceptele trebuie să se refere la probleme, la o istorie și la devenirile noastre și că un concept nu poate avea

semnificație în afara acestei structuri.

Aceasta este logica prin care întreaga argumentație de până acum, poate extrem de obositoare și neprietenoasă, urmărește să justifice „crearea” conceptului de *queer* și adaptarea acestuia în spațiul românesc.

Cineva ar putea fi într-adevăr suspicios față de acest gest de împrumutare a conceptului dintr-un anumit plan inițial și de relocare a acestuia în cadrul altei matrice de gândire și practică. Dar tocmai asta presupune crearea de concepte potrivit lui Deleuze și Guattari: „Într-un concept, există cel mai adesea bucăți sau componente provenite din alte concepte, care răspund altor probleme și presupun alte planuri. Și este obligatoriu așa deoarece fiecare concept operează un nou decupaj, ia noi contururi, trebuie să fie reactivat sau refăcut”.¹⁸ Și acest aspect este, de asemenea, legat de ceea ce gândirea critică ar putea oferi ca nou, în special când „a critica nu înseamnă decât a constata că un concept se estompează, pierzându-și dintre componente sau dobândind unele noi care îl transformă, atunci când e aruncat într-un nou mediu”.¹⁹ La fel și conceptul *queer* a pornit cumva ca termen negativ, peiorativ în anii '50 - '60 și ajunge, prin apropiere, transplantare și transmutare, în timpul mișcărilor sociale din anii '70 și de după, să fie expresia afirmativă a unei conștiințe politice colective și ulterior un concept de gândire critică.

Queer este o soluție la ce întrebare? Este un concept creat pentru a rezolva ce problemă/probleme? Posibil, la modul în care vedem relația conceptuală între *sex*, *gen* și *sexualitate*, pe de o parte, și relația lor cu referentul *corp*, *trăirile*, *practicile* și *instituțiile* colective identitare și sexuale, pe de altă parte. Pe scurt, la dinamica operativă între dorința/dorințele corporalității, manifestările și expresivitățile acesteia, și regimurile de putere prin care aceasta este codificată și reglementată individual și colectiv. Astfel, în cazul nostru, putem zice că planul de imanență ar fi *corporalitatea*, personajul conceptul ar fi *dorința* (dar nu cea freudo-lacaniană, ci cea deleuziană, cum vom vedea mai încolo), iar conceptul filosofic, cel de *queer*.

După cum menționam și mai sus, conceptul queer are „bucăți sau componente provenite din alte concepte, care răspund altor probleme și presupun alte planuri”. Spre exemplu, distincția sex/gen, utilizată în critica feministă din anii '60 și '70, răspundea unei întrebări specifice, iar construcția socială a genului permitea să ne dezvățăm de ceea ce am fost învățați. Însă această înțelegere a conceptului de gen era deficitară, pentru că nu putea explica de ce oprizarea femeilor nu s-a făcut în mod accidental, ci în mod sistemic și structurat în toate sferile vieții umane. De asemenea, distincția reproducea dihotomia opozițională natură/cultură, conform căreia „naturalul” este fix, iar „culturalul”, valorizat superior, este permanent supus schimbării. În plus, era oarbă la alte axe de diferențiere, precum clasa sau sexualitatea. La această problemă răspunde și un alt concept, cel de

intersecționalitate. Astfel, în anii '90 queer devine concept umbrelă care poate răspunde la relația între sex, gen și sexualitate luând în calcul relațiile de putere exprimate și reproduse nu doar la nivel material-simbolic, ci și lingvistic/discursiv mai larg.

Filosoafa feministă Claire Colebrook²⁰ identifică două tipuri de răspunsuri la modul în care distincția sex/gen abordează corpul din perspectiva diviziunii materialitate/reprezentare. Din perspectiva ei, primul răspuns îl găsim în opera lui Judith Butler (1990, 1993, 1997),²¹ unde „materia poate fi gândită doar *ca materie* și, astfel, deja discursivă, este proiectată ca celălalt al discursului”.²² A doua posibilitate de a depăși dezbateră legată de identic/diferență a fost recunoașterea faptului că „deși se poate face *referire* la corp doar prin discurs și reprezentare, corpul posedă o forță și o existență care definește chiar natura reprezentării”.²³ Această a doua perspectivă poate fi găsită cel mai adesea în proiectele ontologice dezvoltate de filosofele Elizabeth Grosz, Moira Gatens și Genevieve Lloyd. Colebrook afirmă că, în comparație cu cele trei feministe australiene ghidate de întrebarea „care sunt formele specifice prin care realul devine inteligibil?”,²⁴ în opera lui Butler, bazată pe logica hegeliană a puterii constitutive de a postula și de a vedea discursul ca un sistem de semnificare (contopit cu o înțelegere mai largă a limbajului), „corpul nu este un efect al discursului, dar statutul său ca non-discursiv este un efect al postulării discursive”.²⁵ Având în vedere că perspectiva lui Butler pare să contopească, de asemenea, dimensiunile ontologice și epistemice în raport cu corpul, prin echivalarea „ființării unui lucru cu modul în care acel lucru ajunge să fie cunoscut”,²⁶ corpul este întotdeauna deja semnat, postulatul ca referent și, în consecință, „nu este o pârgie privilegiată de destructurare a închiderii reprezentationale, pentru că propria logică a reprezentării (ca reprezentare) cere ca orice «prezență» să nu fie niciodată dată imediat, ci doar *ca prezentă*”.²⁷ Cu alte cuvinte, postularea materialității corpului ca fiind „exterioară” limbajului (pre-existând sau pe un plan ontologic distinct de cel al limbajului) se face întotdeauna deja prin limbaj și, astfel, este subsumată unei constituirii discursive a realului. Materialitatea corpului este conceptualizată prin formele materiale de semnificare (indicatorii lingvistici de diferențiere) care sunt văzute ca fiind materiale după constituirea unei astfel de materialități. În consecință, „sexul este postulat după atribuirea genului, adică, așa-zisul fundament pre-discursiv al „sexului este un efect al reprezentării discursive a genului”.²⁸

Butler a analizat câteva dintre noțiunile și conceptele fundamentale din teoria feministă și le-a chestionat în relație cu natura lor fundațională pentru proiectele/agende politice feministe. După cum clarifică în prefața la a doua ediție a cărții, ea a încercat să „critice presupuziția heterosexuală dominantă din teoria feministă”,²⁹ arătând că orice semnificație restrânsă a

conceptului de gen are normele sale de excludere și că există un puternic heterosexism în miezul diferenței sexuale. Conectând sexualitatea cu genul, a dezvoltat teoria proprie a performativității genului (plecând de la noțiunea de performativitate derrideană și efectele productive ale puterii reglatoare de la Foucault), potrivit căreia materialitatea corpurilor este întotdeauna deja subsumată puterii constitutive a forțelor discursive de gen.³⁰

Cu alte cuvinte, identitatea de gen și sexuală a unui subiect se constituie prin practici performative și lingvistice-discursive repetate, care vor crea în timp iluzia realității unei identități preexistente acțiunilor sale. Prin diferite tipuri de practici individuale și colective, sociale, care impun anumite tipuri de semnificații, devin bărbat prin performarea acestora, în mod repetitiv, zi de zi, pe scurt îmi performez genul, care ajunge să apară ca natural, preexistent și nu ca fiind produs. Parafrazând-o pe de Beauvoir, nu mă nasc bărbat, ci devin bărbat, dar devin bărbat, nu ca o expresie naturală în timp care decurge dintr-o corporalitate bărbătească preexistentă, ci prin performări zilnice, repetate a ceea ce înseamnă să fii bărbat, potrivit culturilor predominante de la acel moment (mă îmbrac într-un fel, mă mișc într-un fel, gândesc într-un fel etc., care toate dau în timp, aparent natural, imaginea a ceea ce înseamnă să fii bărbat și creează iluzia de subiect masculin retroproiectat ca fiind anterior acestor acțiuni). Așadar, sexualitatea nu este o expresie a corporalității noastre, care decurge din faptul de a fi bărbat sau femeie, ci reprezintă chiar grila socială heteronormativă prin care sexul și genul sunt impuse asupra corpurilor prin mecanisme și practici discursive repetate, dând impresia că heterosexualitatea este naturală, și homosexualitatea, spre exemplu, sau alte sexualități, ca fiind nenaturale. Pe scurt, devin „bărbat”, pentru că deja heteronormativitatea impune să fii bărbat heterosexual. În acest context, al teoriei performativității, queer este o reflecție a ceea ce înseamnă să fii queer, deci un anumit tip de proces de identificare și constituire subiectivă, dar încă prinsă în forma reprezentățională de înțelegere a unui concept.

Dar queer poate fi și o ruptură față de acest mod de gândire reprezentățional. Reprezentaționismul se bazează pe separarea reprezentărilor de ceea ce ar trebui să reprezinte. Acest sistem este exprimat în triada formată de *cunoaștere* (reprezentări), *ceea ce este cunoscut* (ceea ce este reprezentat) și existența unui *cunoscător* (cineva care face reprezentarea). În acest sens, Karen Barad arată că:

„[...] atât realiștii științifici, cât și constructiviștii sociali consideră cunoașterea științifică (în multiplele sale forme de reprezentare, cum ar fi conceptele teoretice, graficele, urmele particulelor, imaginile fotografice) ca mediator al accesului nostru la lumea materială ei sunt în dezacord în ceea ce privește referențialul, dacă cunoașterea științifică

reprezintă lucrurile din lume așa cum sunt ele în realitate (adică, „Natură”) sau dacă sunt „obiecte”, produse ale activităților sociale (mai exact, „Cultură”), dar ambele grupuri subscriu la reprezentaționism.”³¹

Această imagine a gândirii ca *reprezentare*, pentru Deleuze, caracterizează filosofia în întregime, iar conceptul de *identitate* subordonează pe cel de *diferență*.

„Elementul reprezentării ca „rațiune” are patru aspecte principale: identitatea în forma conceptului *indeterminat*, analogia în raportul dintre conceptele *determinabile* ultime, opoziția în raportul *determinărilor* în interiorul conceptului, asemănarea în obiectul *determinat* al conceptului însuși. Aceste forme sunt ca cele patru capete sau cele patru legături ale medierii. Vom spune că diferența e „mijlocită” în măsura în care reușim să o supunem cvadruplei rădăcini a identității și a opoziției, a analogiei și a asemănării.”³²

Noțiunea de „diferență”, în critica lui Deleuze, este conceptualizată în operația gândirii ca o simplă funcție a conceptului de „identitate”, respectiv ca una negativă (astfel extrinsecă și empirică, ca ceva între doi termeni cu unul care nu este celălalt), ca un mod de specificare sau diviziune al conceptului de identitate (bazat pe modelul aristotelic de gen și specie). Această imagine a gândirii care domină filosofia eșuează în a se vedea ca un punct de vedere printre altele și, implicit, ca non-universal, din moment ce „universalizează, în mod ilegal, perspectiva sa contingentă, fără să determine *condițiile* în care această perspectivă este posibilă și *limitele* la care se supune.”³³ Această critică pare să fie similară cu examinarea lui Irigaray a parțialității atât a gândirii filosofice, cât și a subiectivității masculine.

Cu alte cuvinte, mișcarea/procesul gândirii ca atare a fost echivalat cu o imagine specifică a cum să gândești pe baza unui model de *recunoaștere*, și anume de asumare că ceva este adevărat doar pentru că este familiar, recognoscibil pentru noi. În această lumină, Deleuze oferă o critică convingătoare a reprezentării/gândirii prin dezvăluirea genezei/mișcării sale și, în același timp, eliberând puterea afirmativă a diferenței înțelese în termenii ei (ca auto-relațională, internă și generativă), una care nu mai este relativă la altceva. În *Gilles Deleuze*.³⁴ Todd May oferă un exemplu de cum lucrează gândirea reprezentățională:

„Ce este aia? (O întrebare de recunoaștere). *Arată ca o vacă.* (Asemănare sprijinită de categoriile bunului simț.) *Îmi aduc aminte cum arată vacile.* (Simțul comun.) *Cu siguranță nu este un tăuș; ei au coarne.* (Opoziție.) *Are coșite ca un tăuș, totuși.* (Analogie.) *Dar este o vacă. De fapt, este aceeași vacă pe care am văzut-o ieri pe pășune.* (Identitate).”³⁵

Explicațiile pe care Deleuze le dă cu privire la geneza gândirii reprezentăționale, în *Diferență și Repetitie*,

Logica Sensului și, împreună cu Felix Guattari, în *Anti-Oedip* par să împărtășească critica împotriva credinței comune despre ceea ce înseamnă să gândești și despre cum este produsă gândirea.³⁶ Deleuze și, pe de altă parte, Deleuze și Guattari arată că gândirea filosofică vestică a avut tendința de a se autodefini în termenii propriilor producții (reprezentări), fără să chestioneze procesul său de producție și condiționare. Deleuze chiar face o distincție între „reprezentările moarte”, care sunt separate de procesul lor de producție și externe obiectului lor, și „reprezentările vii”, care reprezintă manifestarea substanțială a anumitor expresii și sunt legate de condițiile/agenții de producție.

„De fapt, au fost diferențiate două tipuri de cunoaștere (*savoir*), una indiferentă, rămânând externă obiectului ei, și una concretă, căutând obiectul ei oriunde ar fi. Reprezentarea își obține ideaticul topologic doar prin intermediul expresiei ascunse pe care o învăluie, adică prin intermediul evenimentului pe care îl cuprinde. Există, așadar, o «utilizare» a reprezentării, fără de care reprezentarea ar rămâne fără viață și fără sens. Wittgenstein și discipolii săi au dreptate când definesc semnificația prin intermediul utilizării. Dar o astfel de utilizare nu este definită printr-o funcție a reprezentării în relația cu ceea ce este reprezentat și nici chiar prin reprezentativitate ca formă de posibilitate. Aici, ca și oriunde altundeva, funcționalul este transcendent în direcția unei topologii și utilizarea este în relația între reprezentare și ceva extra-reprezentativ, un non-reprezentat și o simplă entitate exprimată. Reprezentarea învăluie evenimentul într-o altă natură, îl cuprinde la granițele lui, îl întinde până în acest punct și fixează această delimitare. Aceasta este operațiunea care definește utilizarea vie, astfel încât reprezentarea, atunci când nu ajunge în acest punct, rămâne doar o literă moartă, confruntând ceea ce este de reprezentat, și stupidă în reprezentativitatea sa».³⁷

În această lumină, putem vedea cum, prin această critică, trei „condiții” sunt dezvăluite ca determinând în mod concret producția reprezentării. Dacă reprezentările moarte (care definesc gândirea filosofică occidentală) împiedică descoperirea transcendentalului și reduc viața pre-predicativă la expresii în judecățile conștiente, tipul deleuzian de critică arată că reprezentările sunt produse, fiind mai degrabă doar epifenomene ce trebuie explicate ca producții ale *diferenței* (*Diferență și Repetiție*) sau ca *forțe corporale* (*Logica Sensului*) și *dorință* (*Anti-Oedip*). Reprezentările moarte, dimpotrivă, oferă imagini false ale acestor trei agenți de producție a gândirii. Corpul este organizat și conceput ca identic-cu-sine, monolitic și separat de real. Diferența este abstrasă din propria viață de multiplicități și singularități, fiind supusă domniei gândirii reprezentationale ca derivație a identității. Dorința este văzută ca lipsă și interpretată din punctul de vedere al cerințelor structurilor sociale

(acesta este rolul complexului oedipian pe care îl joacă în psihanaliză). Pe de altă parte, critica dezvăluie o diferență în sine, care este productivă și care determină gândirea reprezentatională, și scoate la iveală o forță corporală și procese care participă în formarea gândirii, și o dorință care este formatoare și afirmativă.

Deși în mod aparent folosesc vocabulare tehnice diferite în cărțile lor, Deleuze și Guattari oferă aproape aceeași perspectivă asupra producției gândirii bazate pe o traiectorie care începe de la corp și ajunge până la reprezentările din conștiința umană. În plus, această viziune concepe în mod clar gândirea ca producție corporală și nu ca o facultate ordonatoare opusă materialității corporale. În acest sens, Deleuze (și Deleuze și Guattari) împărtășește o critică comună a binarităților ierarhice care operează în gândirea filosofică occidentală. Prin intermediul acestei critici, forțele corporale sunt dezvăluite ca agenții din spatele constituirii gândirii și ai posibilelor reconfigurări subiectivale. Afirmarea agenției corporale în producția conștiinței umane și a reprezentării este acompaniată de o reconceptualizare a noțiunii de diferență în relația cu identitatea și identicul. Astfel, nu doar corpul este dezgropat de sub domnia gândirii, ci și gândirea însăși este reconfigurată de la zero prin evidențierea faptului că propria-i condiționare este chiar diferența în sine, pe de o parte, și multiplicitățile corporale și materiale în specificitățile lor diferențiale, pe de altă parte. Prin intermediul acestei prelucrări revoluționare a noțiunii de „critică”, Deleuze arată, așadar, și explorează geneza a ceea ce este criticat, în acest caz gândirea reprezentatională, și, în consecință, afirmă ceea ce a făcut dintotdeauna posibil lucrul criticat, adică, în cazul nostru, cei trei agenți fundamentali: diferența, corpul și dorința.

În *Mii de Platouri*, Deleuze și Guattari introduc conceptul de „gândire rizomatică” ca o contrapondere la „gândirea arborescentă”.³⁸ Ultima este liniară, ierarhică, sedentară și plină de diviziuni. Este reprezentată de o structură a genealogiei, asemănătoare unui copac cu ramuri care continuă să se subdividă în categorii mai mici și inferioare. Este ierarhică, verticală și dualistă: „Arborele sau Rădăcina ca imagine nu încetează să dezvolte legea lui Unu care devine doi, apoi a lui doi care se face patru etc. Logica binară constituie realitatea spirituală a arborelui-rădăcină”.³⁹ În timp ce gândirea arborescentă se construiește pe gândirea reprezentatională, gândirea rizomatică este non-liniară, anarhică, nomadică, mișcându-se în multe direcții și fiind conectată cu alte linii de gândire, acționare și de existență. Potrivit lui Deleuze și Guattari, unul dintre principiile care influențează „rizomatica” este cel al multiplicității. Un sistem rizomatic este format dintr-o multiplicitate de linii și conexiuni. „Într-un rizom nu există puncte și poziții așa cum întâlnim într-o structură, într-un arbore, într-o rădăcină. Nu există decât linii”.⁴⁰

Ideea este că multiplicitatea este introdusă ca o apologie a pluralității în opoziție cu modelele unitare, binare și ale marilor narațiuni din gândirea occidentală. Rizomul este terenul manifestărilor nomadice. Modul nomadic de gândire este postulat împotriva înțelegerii tradiționale a filosofiei ca sistem închis, rigid, abstract, liniar de argumentări explicative, iar subiectivitatea nomadică devine alternativa la înțelegerea clasică de subiect unitar identic-cu-sine al proiectului modernist. Nomadismul lui Deleuze și Guattari este un mod de viață rupt de origini fixe, de tradiții și înrădăcinări, așa cum sunt ele structurate de gândirea filosofică vestică. Nomadismul este mai curând o mișcare permanentă între deveniri, un *între* permanent. Nomadismul nu privilegiază Ființa, Centrul și pura prezență. Plecând de la noțiunea bergsoniană de „intuiție” a devenirii, Deleuze și Guattari afirmă că multiplicitatea este un câmp al devenirilor, deveniri pentru ele însele. Există o infinitate de deveniri, dar toate țintesc înspre devenire-minor. Într-un fel, această noțiune exprimă dorința de a privilegia modalitățile de a fi minoritar (ex.: femeie pentru bărbat, copil pentru adult, queer pentru heterosexual, roma pentru alb, natură pentru oameni, imperceptibilitate pentru vizibilitate). A nu fi în Centru, a nu avea Putere, a nu avea Control.

Brian Massumi explică în cartea lui *A User's Guide to Capitalism and Schizophrenia* (1992) că, deși Deleuze și Guattari nu neagă realitatea diferenței sexuale, ei nu o iau în calcul ca fundațională pentru formarea subiectivă.⁴¹ „Bărbatul” și „femeia” sunt considerați, în consecință, doar simple „categorii goale”, „abstracții logice” și „constructe patriarhale” ale unei gândiri opoziționale binare, impuse social pe corpuri printr-un proces de genizare.⁴² Atunci, nu ar fi decât logic să fim de acord cu proiectul lui Deleuze și Guattari de a distruge orice încadrare categorială, precum dihotomiile de gen ca structuri sociale molare.

În perspectiva lui asupra subiectivității, mergând dincolo de androcentrism, Deleuze a conceput diferența în sine pentru a o scăpa de simpla opoziție cu identitatea sau de asemănarea dialectică cu identitatea. Ideea este că politica diferenței presupune o devenire-minoritar sau, cu alte cuvinte, *a se face deviant de la normă*. Dar Deleuze și Guattari au colapsat specificitățile în multiplicități și, în final, în particule neidentificabile înspre o imperceptibilitate. Ei arată că putem regândi

subiectivitatea și corpul, fără a apela la vreun cadru simbolic și, în special, la cel psihanalitic. După cum afirmă Braidotti, pentru Deleuze: „Întregul proces al devenirii urmărește să depășească dualismul sexual sau dihotomia de gen. Orizontul nomadic sau intensiv este o subiectivitate dincolo de gen, în sensul că este dispersată, nu binară; multiplă, nu dualistă; interconectată, nu dialectică; în flux continuu, nu fix”.⁴³ Aparent, Deleuze ne eliberează de orice identități rigide constrângătoare pentru a nu reproduce structurile oedipale. Corpul nu are un singur sex, ci o mie de sexe, și nu doar două genuri, ci este dincolo de gen, non-gen, *agen*.

Astfel, dorința este în sine deja din totdeauna sexuală, dar nu în termeni heteronormativi patriarhali, ci ca dorință pură, productivă în sine și nu pentru altceva, dorința se dorește pe sine, în conectivitate, prin asamblaje și diverse alianțe. Dorința este queer în sine, este anti-umanistă și poate fi anti-speciistă și anticapitalistă. Nu este o dorință care să reproducă specia, ci una care rupe lanțul capitalist al productivității monetizate, potrivit căreia corpurile ar fi valoroase doar pentru că produc, reproduc și consumă capital. Corpurile queer sunt productive într-o formă neproductivă, ele eșuează și, după cum susținea și Jack Halberstam în cartea sa, *The Queer Art of Failure* (2011), într-o lume în care succesul este definit în funcție de profit sau de căsătoria heterosexuală (implicit cu copiii), eșecul este punctul de plecare pentru o critică a capitalismului, heteronormativității, dar și a producției de cunoaștere.

„A trăi înseamnă să eșuezi, să lucrezi în van, să dezamăgești și, în ultimă instanță, să mori; în loc să caute modalități de a depăși moartea și dezamăgirea, arta queer a eșecului presupune acceptarea finitudinii, îmbrățișarea absurdului, a prostescului și stupidității incurabile. În loc să rezistăm finalurilor și limitelor, mai bine să ne desfășurăm cu și să rămânem fideli eșecurilor noastre fantastice inevitabile”.⁴⁴

Inevitabil, atunci, conceptul de queer devine un instrument analitic extrem de util nu doar în critica anticapitalistă și anti-speciistă, ci și ca regândire a „umanului”, ca expresie de gândire critică postumanistă, în care precaritatea, vulnerabilitatea, degradarea și distrugerea corpurilor, umane și non-umane, se pot restructura ca fundament moral pentru o nouă etică afirmativă a corpurilor queer.

Note

1. Volumul va apărea în noiembrie 2020 la Editura Hecate cu titlul *QUEER. Gândire critică, conștiință politică și practici culturale în România*, coordonat de Valentina Iancu și Ovidiu Anemțoaicei.
2. Vezi Ovidiu Anemțoaicei, *O propunere de corpo-etică feministă. Masculinități și filosofia diferenței sexuale* (București: TracusArte, 2017). Anumite secțiuni ale articolului de față sunt reiterări și prelucrări a unor părți din această carte.

3. Judith Butler, *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity* (New York: Routledge, 1990).
4. Teresa de Lauretis, „Queer Theory. Lesbian and Gay Sexualities: An Introduction,” *differences* 3, no. 2 (1991): iii-xviii.
5. Vezi Gilles Deleuze, *Diferență și Repetiție*. Trad. de Toader Saulea (București: Editura Babel, 1995) și Gilles Deleuze, *Nietzsche și Filosofia*. Trad. de Bogdan Ghiu (București: Ideea Europeană, 2005).
6. Deleuze, *Diferență și Repetiție*, 315. Subliniere în original.
7. *Ibid.*, 217.
8. Gilles Deleuze, Félix Guattari, *Ce este filosofia?* Trad. Bogdan Ghiu (București: Editura Hecate, 2020), 6. O primă traducere a cărții *Qu'est-ce que la philosophie?* a apărut în 1998 la Editura Pandora-M în traducerea Magdalenei Mărculescu-Cojocă.
9. *Ibid.*, 26.
10. *Ibid.*
11. *Ibid.*, 45.
12. *Ibid.*, 48; 50.
13. *Ibid.*, 60.
14. *Ibid.*, 71.
15. Un exemplu celebru de personaj conceptual este Socrate ca „principalul personaj conceptual al platonismului”. *Ibid.*, 75.
16. *Ibid.*, 91.
17. *Ibid.*, 95-96.
18. *Ibid.*, 24.
19. *Ibid.*, 36.
20. Claire Colebrook, „From Radical Representations to Corporeal Becomings: The Feminist Philosophy of Lloyd, Grosz, and Gatens”, *Hyphatia*, 15, nr. 2 (2000): 76-93.
21. Judith Butler, *Bodies That Matter: On the Discursive Limits of "Sex"*. New York: Routledge, 1993; Judith Butler, *The Psychic Life of Power: Theories in Subjection*. Stanford, CA: Stanford University Press, 1997.
22. Colebrook, „From Radical Representations”, 77. Subl. în original.
23. *Ibid.* Subl. în original.
24. *Ibid.*, 89.
25. *Ibid.*, 79. „Puterea constitutivă a posturii discursive” este surprinsă într-unul dintre cele mai faimoase citate ale lui Butler: „A postula o materialitate în afara limbajului este totuși o postulare a acelei materialități, și acea materialitate astfel postulată va reține acea postulare drept condiția sa constitutivă”. Butler, *Bodies*, 67-68.
26. Colebrook, „From Radical Representations”, 78.
27. *Ibid.*, 80. Subl. în original.
28. *Ibid.*, 82. Pentru o discuție mai detaliată, vezi Ovidiu Anemțioaicea, *O propunere corpo-edică feministă*: Capitolul 1. „Masculinități, corpuri bărbătești și (in)diferența sexuală”.
29. Judith Butler, *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity* (New York: Routledge, 1999), vii.
30. Vezi și articolul lui Karen Barad, „Performativitatea postumană”. Către o înțelegere a modului în care materia ajunge să conteze”, tradus în română de Daniel Clinci în 2014 în *Post/h/um. Jurnal de studii post(umaniste)*. Ontologia relațională a lui Barad, care definește ontologia faptului de a fi queer ca o performativitate intra-activă între fenomenele-în-sine, înlocuiește performativitatea semiotic-discursivă a lui Butler și introduce astfel un nou mod de a înțelege queer, acum extins și asupra agenților non-umani. Vezi Karen Barad, „Performativitatea postumană. Către o înțelegere a modului în care materia ajunge să conteze”, traducere de Daniel Clinci. *Post/h/um. Jurnal de studii post(umaniste)* 1 (2014): 135-161. Online: <https://posthum.ro/karen-barad-performativitatea-postumana-catre-o-intelegere-a-modului-in-care-materia-ajunge-sa-conteze/>. Accesat pe 10 decembrie 2020.
31. Barad, „Performativitatea postumană”, 139; Barad, „Posthumanist Performativity”, 806.
32. Deleuze, *Diferență și Repetiție*, 55. Subliniere în original.
33. L. Bryant, *Difference and Givenness: Deleuze's Transcendental Empiricism and the Ontology of Immanence* (Evanston: Northwestern University Press, 2008), 16. Subliniere în original.
34. Todd May, *Gilles Deleuze* (Cambridge: Cambridge University Press, 2005).
35. *Ibid.*, 79. Subliniere personală.
36. Gilles Deleuze, *The Logic of Sense*, traducere de M. Lester & C. Stivale, ed. C. V. Boundas (New York: Columbia University Press, 1990). Vezi și Gilles Deleuze, Felix Guattari, *Capitalism și schizofrenie (I)*. ANTI-OEDIP, traducere de Bogdan Ghiu (Pitești: Paralela 45, 2008).
37. (Deleuze și Guattari, 1990, p. 146; subliniere în original).
38. Gilles Deleuze, F. Guattari, *Capitalism și schizofrenie 2. Mii de platouri*, traducere de Bogdan Ghiu (București: Art, 2013).
39. *Ibid.*, 9.
40. *Ibid.*, 14.
41. Brian Massumi, *A User's Guide to Capitalism and Schizophrenia: Deviations from Deleuze and Guattari* (Cambridge, MA: MIT

- Press, 1992).
42. Ibid., 86–87.
43. Rosi Braidotti, „Of Bugs and Women: Irigaray and Deleuze on the Becoming–Woman”, în *Engaging with Irigaray*, ed. C. Burke, N. Schor, M. Whitford (New York: Columbia University Press, 1994), 111–137. Citat de la pagina 117.
44. Judith Halberstam, *The Queer art of Failure* (Durham: Duke University Press, 2011).

Bibliography:

- Anemțoaicei, Ovidiu. *Male Bodies and Sexual Difference: A Proposal for a Feminist Corporeo-ethics*. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, 2018.
- Anemțoaicei, Ovidiu. *O propunere de corpo-etică feministă. Masculinități și filosofia diferenței sexuale*. Bucharest: TracusArte, 2017.
- Barad, Karen. “Performativitatea postumană. Către o înțelegere a modului în care materia ajunge să conteze.” Translated by Daniel Clinci. *Post/h/um. Jurnal de studii post(umaniste)* 1 (2014): 135–161. Online: <https://posthum.ro/karen-barad-performativitatea-postumana-catre-o-intelegere-a-modului-in-care-materia-ajunge-sa-conteze/>.
- Barad, Karen. “Posthumanist Performativity: Toward an Understanding of How Matter Comes to Matter.” *Signs. Journal of Women in Culture and Society* 28, no. 3, „Gender and Science: New Issues” (2003): 801–831.
- Braidotti, Rosi. “Of Bugs and Women: Irigaray and Deleuze on the Becoming–Woman.” In *Engaging with Irigaray*, edited by C. Burke, N. Schor, and M. Whitford 111–137. New York: Columbia University Press, 1994.
- Bryant, L. *Difference and Givenness: Deleuze’s Transcendental Empiricism and the Ontology of Immanence*. Evanston: Northwestern University Press, 2008.
- Butler, Judith. *Bodies That Matter: On the Discursive Limits of “Sex”*. New York: Routledge, 1993.
- Butler, Judith. *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. New York: Routledge, 1990.
- Butler, Judith. *The Psychic Life of Power: Theories in Subjections*. Stanford, CA: Stanford University Press, 1997.
- Colebrook, Claire. “From Radical Representations to Corporeal Becomings: The Feminist Philosophy of Lloyd, Grosz, and Gatens.” *Hypatia* 15, no. 2 (2000): 76–93.
- Deleuze, Gilles, and Félix Guattari. *Capitalism și schizofrenie 1. ANTI-OEDIP* [Capitalism and Schizophrenia 1. Anti-Oedipus]. Translation by Bogdan Ghiu. Pitești: Paralela 45, 2008.
- Deleuze, Gilles, and Félix Guattari. *Capitalism și schizofrenie 2. Mii de platouri* [Capitalism and Schizophrenia 2. A Thousand Plateaus]. Translated by Bogdan Ghiu. Bucharest: Art, 2013.
- Deleuze, Gilles, and Félix Guattari. *Ce este filosofia?* [What Is Philosophy?]. Translated by Bogdan Ghiu. Bucharest: Editura Hecate, 2020.
- Deleuze, Gilles. *Diferență și Repetiție* [Difference and Repetition]. Translated by Toader Saulea. București: Editura Babel, 1995.
- Deleuze, Gilles. *Nietzsche și Filosofia* [Nietzsche and Philosophy]. Translated by Bogdan Ghiu. Bucharest: Ideea Europeană, 2005.
- Deleuze, Gilles. *The Logic of Sense*. Translated by M. Lester & C. Stivale. Edition by C. V. Boundas. New York: Columbia University Press, 1990.
- Halberstam, Judith. *The Queer art of Failure*. Durham: Duke University Press, 2011.
- Iancu, Valentina, and Ovidiu Anemțoaicei, eds. *QUEER. Gândire critică, conștiință politică și practici culturale în România* [QUEER: Critical Thinking, Political Conscience, and Cultural Practices in Romania]. Bucharest: Hecate, 2020.
- Massumi, Brian. *A User’s Guide to Capitalism and Schizophrenia: Deviations from Deleuze and Guattari*. Cambridge, MA: MIT Press, 1992.
- May, Todd. *Gilles Deleuze*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.

DEZVOLTARE PERSONALĂ ȘI FEMINISM: O PERSPECTIVĂ SOCIOLOGICĂ ASUPRA MIȘCĂRILOR PENTRU DREPTURILE FEMEILOR ÎN ROMÂNIA NEOLIBERALĂ

Elena TRIFAN

Universitatea „Babeș Bolyai“, Facultatea de Sociologie și Asistență Socială
Babeș Bolyai University, Faculty of Sociology and Social Assistance
Personal e-mail:

PERSONAL DEVELOPMENT AND FEMINISM: A SOCIOLOGICAL PERSPECTIVE ON WOMEN'S RIGHTS MOVEMENTS IN NEOLIBERAL ROMANIA

The article aims to analyze the ways in which personal development is used as a tool to manage social justice issues, domestic violence cases and other forms of structural inequality. In most works in the social sciences, self-help discourse has been criticized for reiterating the individualizing neoliberal discourse that leads to growing social inequalities, along with blaming the most vulnerable for their own fate. However, personal development as a practice has been used by organizations working at community level to address personal issues caused by social inequalities. The analysis aims to present the intertwining of global ideological and political plans at the individual level through non-governmental organizations, their projects and personal development courses. The research consisted in the analysis of the activities and projects of the organizations that are part of the Network for Preventing and Combating Violence against Women (VIF) and the ethnography data of personal development practices in Romania from a previous research.

Keywords: personal development, neoliberalism, feminism, ngoification, gender equality

Introducere

Dezvoltarea personală este un tip de practică și de discurs care a prins avânt în ultimii ani la nivel global¹). Folosită cu precădere în spațiile corporatiste, ca un mijloc de adaptarea și de organizare a angajaților, a pătruns și în alte sfere ca soluție pentru găsirea succesului sau gestionarea alienării. Dezvoltarea personală ca practică

se referă la tipurile de activități care au drept scop îmbunătățirea anumitor aspecte ale participanților și pot lua forma unor ateliere, cursuri sau chiar *retreat* în natură. Conținutul acestora poate să fie destul de divers, de la coaching sau mindfulness, până la meditație sau *reiki*. Acestea pot consta într-o o conversație cu altcineva sau pot avea forme mult mai spirituale. Majoritatea practicilor îmbină elemente de mai multe forme și cu

origini diverse. Cele bazate pe conversație, coaching, cursuri și seminare sunt mai des întâlnite în zona profesională, pe când cele spirituale sunt mai comune în spațiul personal. Dezvoltarea personală poate să adreseze probleme personale, dar și dezvoltarea unor abilități sau competențe profesionale, în special pentru persoanele ale căror activități sunt creative sau implică relații interpersonale. În ambele cazuri, se oferă soluții pentru gestionarea relațiilor cu ceilalți și a rolului pe care persoana îl are în societate.

Dezvoltarea personală ca discurs reprezintă o interpretare teoretică a unor tipuri de practici care se înscriu în cultura terapeutică și pe care o serie întregă de autori le definesc ca parte a guvernamentalității terapeutice³. Este considerată ca fiind o componentă a unui anumit model de subiectivitate neoliberală, un model în care cetățenii se autoguvernează. Neoliberalismul a fost descris ca un proiect politic⁴ care promova reconfigurarea relației dintre stat și cetățeni, degrevarea statului de serviciile publice și reorientarea sa către protejarea proprietății private și apărare. Această reconfigurare a însemnat privatizarea serviciilor publice, scăderea fondurilor pentru educație și sănătate, creșterea cheltuielilor de apărare. În plus, a introdus procese de flexibilizare a pieței muncii și o scădere a importanței organizațiilor sindicale și a gradului de acoperire al acestora. Discursul care s-a construit în această perioadă desemna individul ca unic responsabil pentru propria viață, chiar dacă acesta reușește sau eșuează, indiferent de contextul social și de condițiile structurale. În România subiectul a fost recent abordat (pe lângă cercetarea mea) de către Sorin Gog⁵, Anca Simionca⁶ și Sergiu Bortoș⁷. S-a urmărit modul în care este construit subiectul neoliberal în România prin programe de spiritualitate, în cazul lui Gog, sau prin cursuri de dezvoltare personală.

Relevanța cercetării și cadrul teoretic

În contextul creșterii inegalităților sociale și problemelor de justiție socială, apar, la nivel global, din ce în ce mai multe mișcări sociale care discută despre modul în care este gestionată identitatea personală în relațiile sociale, iar dezvoltarea personală s-a constituit ca un instrument de administrare a conflictelor care apar în aceste contexte. Problemele determinate de rasism și sexism nu sunt încă nici pe departe rezolvate, rata încarcerării fiind mai crescută în rândul persoanelor de culoare, iar violența de gen sau nivelul de sărăcie financiară și relativă a persoanelor din comunitățile roma, alături de diferențele dintre nordul și sudul global, reprezintă probleme care sunt adresate doar la nivel individual. În contextul ideologiei neoliberale, în care fiecare persoană este responsabilă pentru propriul destin și în care poziția socială este determinată doar de propriile alegeri, dezvoltarea personală ca proces s-a

constituit ca o soluție necontestată pentru remediere problemelor personale și sociale.

Articolul urmărește să analizeze modul în care dezvoltarea personală, cu practicile sale aferente, încearcă să ofere un răspuns pentru probleme sistemice. În acest sens, redeschide discuția teoretică despre agenție și structură și este cu atât mai relevantă dintr-o perspectivă globală în care acțiunile individuale și libertatea de a alege sunt determinate de instituții globale care reglementează viața de zi cu zi. Jason Hickel⁸ discută, într-o lucrare a sa, despre cum a ajuns să se întrebe cum deciziile luate într-un birou din Bruxelles influențează direct viața de zi cu zi a bolnavilor de HIV din Africa de Sud, în momentul în care au decis cum trebuie să funcționeze piața de medicamente la nivel global. Dintr-o perspectivă economică, capacitatea noastră de alege este limitată de deciziile actorilor economici și politici, într-un moment anume abilitățile pe care le avem pot fi considerate ca fiind nerelevante, iar, în consecință, poziția noastră socială să fie afectată pentru că locul de muncă va dispărea sau va fi mai slab remunerat. Pentru toate aceste schimbări, dar și pentru inegalități structurale, individul este cel care trebuie să fie pregătit să le adreseze și să își construiască flexibilitate și reziliența⁹ pentru a le putea gestiona cu succes.

În plus, la nivel global, științele care discută despre procese sistemice ajung să fie din ce în ce mai subdimensionate și subfinanțate, considerate nepotrivite pentru a rezolva cât mai rapid problemele pregnante ale umanității, cum ar fi încălzirea globală și inegalitățile sociale, cu toate că ele sunt cele care pot oferi răspunsurile cele mai complexe. Așadar, acest demers își propune să exploreze relația dintre cunoaștere științifică și relațiile economice, îmbinate cu discursul ideologic și acțiunile locale de schimbare pe care organizațiile și persoanele le produc la nivel local și individual, pornind de la studiul de caz al mișcărilor feministe și pentru drepturile femeilor din România în oglindă cu cele globale.

Elizabeth Prügl¹⁰ diferențiază trei forme pe care le-a luat neoliberalismul - proiect politic, asociat cu politicile susținute de Margaret Thatcher și de Ronald Reagan, ce a propus deregularizare, privatizare și ajustare structurală; ideologie promovată de lucrările lui Friedrich Hayek sau Milton Friedman care valorizează piața și contestă statul; și formă culturală, din perspectiva lui Foucault, de raționalitate și model de guvernare/organizare socială. Autoarea argumentează că aceste instanțe au afectat în modalități diferite mișcarea feministă: prima a introdus feminismul în proiectul politic și economic neoliberal, a doua a integrat feminismul în ideologia neoliberală, iar a treia l-a infuzat de guvernamentalitate și raționalitate neoliberală¹¹. Aceste transformări au fost intens teoretizate și discutate în literatura de specialitate.

Mișcarea feministă, odată cu turnura neoliberală,

a fost criticată pentru înglobarea sa în sistem și a devenit parte a acestuia. Pentru Gill și Orgad¹² turnura psihologică are un rol important nu doar pentru neoliberalism, dar și pentru curentul feminist. Însă nu este o turnură către psihologizare în general, ci către un anumit tip de psihologizare, mai precis dezvoltare personală în neoliberalism și în post-feminism care au construit, ca instrumente de luptă cu inegalitățile sistemice, calitățile și dispozițiile, cum ar fi încrederea de sine și gândire pozitivă¹³. După cum argumentează și Gill și Orgad¹⁴ reziliența și încrederea ajung parte dintr-un complex ce poartă numele de guvernarea afectivă și devin astfel calități specifice emoțiilor neoliberale ce sunt construite pentru a determina acțiuni, gânduri, dar și *structuri de sentimente*, după cum au fost descrise de Raymond Williams¹⁵. Autoarele fac apel la conceptul de *dispozitiv*, folosit de Foucault, care „constă într-o formație discursivă, un set de cunoștințe, aparate și incitații care împreună constituie o tehnologie nouă a sinelui, care aduce în existență noi subiecți (ivități) sau moduri de a fi.” Termenul cheie folosit în acest tip de analize din opera lui Foucault este cel de *tehnologii ale sinelui*¹⁶ (1988). Acestea oferă înțelegere asupra legăturilor dintre discursuri și regimuri de adevăr, pe de o parte, și creativitatea individuală pe de altă parte¹⁷.

Astfel, straturile culturale și ideologice în neoliberalism, prin reducerea investițiilor publice și scăderea cheltuielilor legate de probleme sociale, redirectionează responsabilitatea către indivizi. În practică, înseamnă că în timp ce sunt privatizate și închise creșele care ar reduce povara pentru munca domestică, devin disponibile seminare despre reziliență și încredere în sine. Dezvoltarea rezilienței sau încrederii în sine, ajung să fie metode de gestionare a suferințelor determinate de inegalitățile structurale, însă valorile de care acestea sunt acompaniate adâncesc individualismul, conducând la creștere a inegalităților inițiale.

Dintr-o perspectivă diferită, dar în același spirit al teoriei critice, Catherine Rottenberg¹⁸ (2018) a discutat despre feminismul neoliberal, pornind de la articolul lui Anne-Marie Slaughter în *The Atlantic*¹⁹ și cartea *Lean In: Women, Work, and the Will to Lead* (2013) scrisă de Sheryl Sandberg și Nell Scovell care se concentrează pe problemele femeilor din clasa de mijloc legate de echilibru dintre viață de familie și muncă, respectiv despre posibilitatea ca femeile să ajungă în funcții de conducere. Pentru Rottenberg²⁰ feminismul neoliberal reprezintă punctul final în transformarea femeilor educate și mobile social în „capital uman generic”. Dacă aceste mecanisme erau dezvoltate să acționeze la nivel individual, la nivel global se construia o nouă paradigmă de dezvoltare care să țină cont și de dimensiunea de gen.

Lourdes & co²¹ prezintă pe scurt cum genul a devenit o componentă importantă în paradigma dezvoltării, iar Organizația Națiunilor Unite a jucat un rol important în dezvoltarea acestei relații. Prin intermediul Conferințelor

Mondiale ale Femeilor (Mexic, Copenhaga, Nairobi și Beijing) și altor agenții specifice au construit cadrul instituțional pentru cercetare și politici pentru egalitate de gen. Sfârșitul anilor 1990 evidențiază și mai mult această relație punând femeile chiar în mijlocul politicilor de reducere a sărăciei (ex: sisteme de microcredit). Interesul pentru egalitate de gen s-a răspândit de la ONU către Banca Mondială, FMI și chiar până la Forumul Economic Mondial, cu toate că fiecare are o înțelegere specifică a importanței egalității de gen (2).

Kardam²² propune trei tipuri de explicații ale modului în care genul a devenit înglobat în paradigma hegemonică neoliberală a dezvoltării:

conducerea unei mișcări globale a femeilor și a ONG-urilor asociate acesteia, care au exercitat conducerea „structurală” și „intelectuală” în codificarea normelor de egalitate de gen și a promovat o înțelegere colectivă a acestora în alianță cu (b), care a oferit forumurile pentru stabilirea agendei, negocierea și dezvoltarea normelor; însoțite de (c) finanțare și alte tipuri de sprijin din partea guvernelor canadiene și europene și a agențiilor lor de ajutor bilateral și a fundațiilor liberale occidentale.

La nivel local, în special în Centrul și Estul Europei, aceste interese au fost translatate prin finanțarea și înființarea de ONG-uri. Această relație dintre feminism și ONG-ificare a fost, de asemenea, intens dezbătută.

Autorii au atras atenția asupra faptului că ONGificare duce la incapacitate de a mobiliza masele pentru a obține suport, instabilitate, dependență de fonduri sau fragmentare²³. Cu toate acestea, unele autoare au fost mai optimiste în ceea ce privește relația feminismului cu neoliberalismul și procesul de ONGizare. Eschile și Manguashca²⁴ propune o interpretare a feminismului ca într-o poziție ambivalentă, între două posibilități: „Reimaginarea feminismului ca o luptă colectivă, de stânga, manifestată într-o serie de sit-uri, încălțită, dar niciodată capturată în întregime în țesutul complex al relațiilor de putere neoliberale, ne permite să vedem că organizarea feministă nu este nici una, nici cealaltă, ci mai degrabă ambele, constituită inevitabil de contextul său neoliberal și încercând continuu să reformuleze și să răstoarne logica și efectele neoliberale.”²⁵ O poziție similară este exprimată și de Bernal și Grewal²⁶ în ceea ce privește ambivalența ONGurilor. Ele par a fi separate de statele în care au sediul și își desfășoară activitățile, dar fondurile pe care le primesc sunt de regulă din bugetul altor state. În plus, ele negociază între ideile vechi și noi din luptele feministe și sunt simultan entități neoliberale și locuri de luptă pentru feministe: „Chestiunile de justiție socială, criticile heteronormativității și practicile rasiste și coloniale și starea actuală a democrațiilor de piață capitaliste ajută, de asemenea, să tulbure relațiile de putere neoliberale și construcțiile de gen.”²⁷

Cele două fenomene sunt complementare, relația feminismului cu neoliberalismul și cu ONGismul este strâns legată de înglobarea sa în regimuri globale ale

genului. La nivel ideologic, feminismul neoliberal ajunge să fie varianta cea mai populară și promovează discursul care încurajează femeile să acționeze pentru a putea sparge tavanul de sticlă, în timp ce, la nivel instituțional, problematica de gen ajunge să fie tratată birocratic și tehnocrat²⁸ (Fraser, 2013). Experții de gen oferă, în spiritul feminismului neoliberal, soluții pentru reducerea inegalităților, decuplându-le aparent de jocul politic, dar care este întors ca un bumerang în arena politică prin partidele conservatoare și discursul împotriva așa numitei ideologie de gen. Fraser²⁹ consideră că relația dintre feminism și neoliberalism are drept consecință subjugarea dorinței feministe de emancipare de către acumularea capitalului. Similar, Arundhati Roy³⁰ atrage atenția asupra ONGizării rezistenței prin proliferarea ONG-urilor și retragerea cheltuielilor guvernamentale cheie din cauza ajustărilor structurale. ONG-urile ajung să simuleze umplerea locului de lăsat de stat, depolitizarea rezistenței și distragerea unor potențiali activiști oferindu-le un loc de muncă, în loc de implicarea în mișcări de rezistență.

Pe lângă toate aceste critici, există o serie întregă de aspecte pozitive, dintre care cel mai important este cel legat de popularizarea feminismului, în special în rândul clasei de mijloc urbane, și introducerea unor măsuri pentru protejarea împotriva violenței de gen în numeroase state de unde lipseau. În plus, cu toate că mișcarea hegemonică feministă este cea neoliberală, nu înseamnă că este singura. Există numeroase organizații la nivel local și internațional care au o componentă intersecțională, asumată, împotriva neoliberalismului și a dezvoltării pentru creștere și acumulare de profit. Însă întrebarea pusă de Sabine Lang³¹ încă rămâne valabilă:

If [feminist] NGOs don't want only to engage in social repair work, but actually want to change structural features of a certain political agenda, how successful can they be when they are dependent on exactly the structures that need to be transformed?³²

Astfel, pornind de la clasificarea oferită de Prügl³³, în cadrul acestui articol voi urmări trei straturi de analiză: proiectul economic, proiectul ideologic și proiectul raționalității. Aceste straturi sunt analizate prin două tipuri de studii de caz: ONG-urile și proiectele feministe sau pentru drepturile femeilor din România și discursurile publice (media, cursuri, academia) despre drepturile femeii și feminism. Astfel, proiectul economic și politic poate fi identificat prin relația dintre instituții suprastatale, ONG-uri locale și societatea românească, cel al raționalității neoliberale este vizibil prin discursuri și cursuri de dezvoltare personală îndreptate către femei, iar cel ideologic se plasează la intersecția dintre cele două.

Metodologie

Demersul de cercetare se înscrie în categoria cercetării antropologice și este construit dintr-o perspectivă etnografică. Datele au fost culese și analizate pe mai multe dimensiuni, încadrându-se în direcția teoriei sistemelor-lume³⁴ care ia în calcul interconectivitatea proceselor sociale. Într-o lume din ce în ce mai globalizată și mai interconectată, devine din ce în ce mai dificil să analizăm, atât ca oameni de știință cât și ca indivizi, societatea în care trăim raportată doar la modul personal de viață. Astfel, procesul de cercetare este un studiu de caz – mișcarea feministă în România în perioada 2015 – 2020 și cuprinde mai multe etape care au fost luate în calcul în elaborarea metodologiei:

Prima este o perspectivă macro, care vizează procese și politici globale, ce țin de dinamici economice și sociale – sistem de transfer între centru și periferie care construiește un discurs și produse culturale care să îl susțină. Dinamica neoliberală și regimul global al egalității de gen³⁵ au o dezvoltare temporară comună. A doua perspectivă este o analiză a instituțiilor și organizațiilor care funcționează la nivel național în zona egalității de gen și a instrumentelor prin care au propus schimbarea socială, iar studiul pornește de la organizațiile membre în Rețeaua pentru prevenirea și combaterea Violenței împotriva Femeilor (VIF). A treia perspectivă vizează o analiză a datelor din cercetarea calitativă realizată pentru doctorat, coroborată cu alte date secundare colectate în ultimii trei ani vizând mișcările pentru drepturile femeilor.

ONG-uri

Istoria luptei feministe și pentru drepturile femeilor în România din ultimii 30 de ani poate să fie privită în același timp ca o victorie și un eșec. Numărul organizațiilor care luptă pentru drepturi egale între femei și bărbați a crescut, însă abordările pe care le au sunt diferite. Feminismul și lupta pentru drepturi egale în România a crescut bazându-se pe modelul liberal, principalele școli de gândire care au ocupat spațiul public fiind cele liberale, iar orice mențiuni legate de alte alternative de organizare socială a fost eliminate sau desconsiderate. Ideile socialismului sau comunismului au fost considerate ca unele care nu pot exista decât în raport cu regimuri dictatoriale și întregul regim comunist a fost condamnat în România în 2006 de către președintele de atunci Traian Băsescu, dovedit ulterior ca un fost colaborator al Securității. Mihaela Miroiu a avut una dintre cele mai importante contribuții la construcția ideilor feminismului academic de după 1989 și își exprima poziționarea în concluziile unui articol:

"One important movement would be the mutual support between liberalism and feminism, since in a country like

Romania liberalism is itself an emancipatory project that also struggles against left-wing conservatism. Legislative changes meant to ensure women's greater protection were on the platform of especially social-democratic parties. I want to stress, however, that in a society like ours, where left-wing conservatism is the dominant ideology, overcoming the current patriarchal regime towards emancipation and autonomy for all citizens demands a strategic alliance with liberalism."³⁶⁾

Această poziție este vizibilă și în cazul profesoarei Ionela Băluță³⁷ care discută în revista *Cariere* despre plafonul de sticlă și alte obstacole dintr-o perspectivă liberală a feminismului.

Lupta feministă în România a fost construită, aparent, separat de politică. Lupta pentru egalitate de gen a fost văzută ca o luptă a societății civile care trebuie să fie preponderent direcționată către schimbarea mentalităților prin educație, pentru eliminarea violenței de gen, prin consiliere și dezvoltare personală sau prin schimbarea legislației, prin *advocacy*. Însă această luptă a fost construită de sus în jos, iar premisa de la care au plecat persoanele care au avut această inițiativă a fost că populația din România este una profund conservatoare și astfel este nevoie de un proces de educare condus de o elită "emancipată".

O analiză cuprinzătoare a organizațiilor din feminismului românesc a fost realizată de Andreea Molocea³⁸ și Ioana Vlad³⁹ care urmăresc istoria mișcării feministe din România, între 1990 și 2014. Ioana Vlad analizează diferența dintre mișcare socială și ONGizare și pe cea dintre mișcare pentru drepturile femeilor și mișcare feministă. Aceasta atrage atenția asupra limitelor pe care le aduce procesul de ONGizare, prin dependența de fonduri ale sistemului, deconectarea față de femeile pe care afirmă că le reprezintă, mai ales prin centrarea activității pe eforturi caritabile și nu pe acțiuni de emancipare și contestare a rolurilor de gen. Acest mod de funcționare vine și cu prețul autodefinirii acestor organizații ca fiind non-politice și a poziționării lor într-o zonă marginală a societății civile⁴⁰. Acest model al dependenței de fonduri este vizibil mai ales în faptul că majoritatea acțiunilor feministe din România au constat în eforturi de advocacy, pentru că acestea erau preponderent susținute de finanțatori. Un al doilea element din zona eforturilor feministe din spațiul postcomunist a fost protestul de stradă, declanșat de cele mai multe ori de amenințări iminente la adresa drepturilor femeilor. Acesta s-a născut din cooperarea dintre organizații, de multe ori mici, profesionalizate, fără o prezență vizibilă în comunitate, și grupurile feministe informale care au adoptat această tactică ca principală formă de exprimare⁴¹ (138). Această direcție a fost cimentată în anii care au urmat și până în prezent, protestele de stradă devenind instrumentul cel mai utilizat pentru atacarea măsurilor legislative, precum

interzicerea studiilor de gen⁴² sau pentru exprimarea furiei, în momente precum cazul Caracal⁴³.

Laura Grünberg⁴⁴ atrăgea atenția asupra faptului că sursele de finanțare străine nu au consolidat solidaritatea, ci au creat competiție pentru finanțare în rândul organizațiilor pentru drepturile femeilor. De asemenea, Andrada Nimu⁴⁵, analizând cum au fost afectate ONG-urile din România și Polonia de reducerea sau dispariția finanțărilor, a remarcat că strategiile pe care acestea au fost nevoite să le găsească pentru a supraviețui au determinat adoptarea unei viziuni liberale și alegerea unei poziții geografice în apropierea centrelor financiare. Astfel, apropiindu-se de acești poli financiari, au lăsat neacoperite zonele rurale și comunitățile sărace⁴⁶. Există și unele excepții de la această regulă, dar ele sunt încă puține. În România, un bun exemplu în acest sens este E-Romnja.

Aceleași fenomene sunt vizibile și în restul regiunii, raportul *Solidarity in struggle : feminist perspectives on neoliberalism in East-Central Europe*⁴⁷ evidențiind aceleași procese la nivelul țărilor din centrul și estul Europei. Guenther (2011) arată totuși că nu în toate situațiile ONGizarea a condus la neutralizarea mesajului feminist, la absența subculturii feministe sau la inabilitatea de a construi agende feministe care să conteste structurile de putere existente, recunoscând în același timp că există o tendință a organizațiilor feministe din Europa postsocialistă să se concentreze pe oferirea de servicii, în locul organizării politice. Însă, la fel cum observa și Nimu⁴⁸, sunt diferențe între organizațiile din România și cele din Polonia, Ungaria sau Republica Cehă, unde există mai multă organizare politică decât în România. Elżbieta Korolczuk⁴⁹ reiterează legătura dintre procesul de europenizare și tendința organizațiilor pentru drepturile femeilor să se concentreze pe anumite teme abordate la nivel european (ex: legislația împotriva discriminării pe piața muncii).

După cum menționa Vlad⁵⁰, cele mai multe organizații preocupate de egalitatea de gen sunt furnizori de servicii și luptă împotriva violenței domestice. Aceasta a fost tema cea mai agreată de către finanțatori și organizații și este domeniul în care au fost implementate cele mai multe măsuri și modificări legislative, precum ordinul de protecție. Lupta împotriva violenței de gen a luat forme carcerale și a susținut creșterea implicării poliției în rezolvarea conflictelor de gen, o abordare diferită față de lupta dusă de mișcări precum *Black Lives Matter* care susțineau scăderea bugetului pentru poliție și forțele de ordine. Studiu de caz de la care am pornit este analiza activității organizațiilor din cadrul *Rețelei pentru prevenirea și combaterea violenței împotriva femeilor*. Am selectat această rețea pentru că are mai multă activitate comparativ cu alte demersuri asemănătoare, organizând în fiecare an marșul pentru combaterea violenței împotriva femeilor. Din analiza rapoartelor de activitate, a proiectelor implementate și a acțiunilor derulate,

reiese că, din rețeaua VIF, CPE și ALEG – Asociația pentru Libertate și Egalitate de Gen (Sibiu) sunt organizațiile cu cele mai multe proiecte derulate pentru egalitatea de gen. Centrul Filia, Transcena și E-Romnja sunt următoarele în listă, în funcție de proiectele derulate. Celelalte organizații analizate, membre și foste membre, fie nu au informațiile actualizate, fie oferă doar servicii de suport pentru victimele violenței domestice (cum ar fi Anais sau Asociația Szentkereszty Stephanie Egyesület). A fost analizată activitatea a 17 organizații și 50 dintre proiectele acestora disponibile online.

Finanțarea

Rezultatele modelului neoliberal de reorganizare a luptei pentru drepturile femeilor este vizibil în România în felul în care funcționează organizațiile care își reorientează activitățile în funcție de obiectivele liniilor de finanțare, de care activitatea le depinde complet. Spre exemplu, la Centrul Parteneriat pentru Egalitate, una dintre organizațiile cu cea mai intensă activitate conform rapoartelor de activitate analizate, se poate observa cum proiectele pe care le desfășoară sunt determinate de tipurile de fonduri care sunt disponibile. De la înființare, au trecut de la programe finanțate de OSI și Phare la programe finanțate de fonduri structurale, AFCN sau Kaufland. În 2007 au trecut prin cea mai grea perioadă, după cum menționează președinta executivă într-un interviu pentru DOR³¹, când s-au terminat fondurile. Perioadele de pauză între fonduri determină o reconfigurare a spațiului ONG-urilor, unele dintre ele să închid, altele se diversifică, iar unele se consolidează. De asemenea, fără o componentă calitativă a cercetării, tabelul finanțatorilor arată și o delimitare a alegerii fondurilor, unele organizații fiind fidele anumitor surse de finanțare. Spre exemplu, ALEG este printre puținele care au aplicat ca partener la fonduri ale Comisiei Europene, CPE este singura care a aplicat la fonduri structurale, în timp ce granturile SEE sunt preferate de mai multe organizații.

Alt exemplu al dependenței de fonduri, prin programele de CSR finanțate de corporații, este programul Casa Blu, al Fundația Sensiblu, care își propune să „răspunde nevoilor cu care se confruntă femeile și copiii victime ale violenței domestice. Astfel, sunt avute în vedere atât problemele de natură socială care sunt asociate cu fenomenul violenței domestice, cât și aspectele psihologice și juridice. Echipa de specialiști care lucrează în programul Casa Blu sprijină femeile asistate să înțeleagă situația abuzivă, să se adapteze la viața „din afară”, să își recâștige respectul de sine și să își îmbunătățească relația cu copiii și cu familia extinsă.” Însă, ultimul raport de activitate este din 2015, în care menționau doar 77 de femei în program, față de 241 în 2013, 37 din anii anteriori și 190 de copii, 91 de femei au avut parte de consiliere socială, 58 de

psihoterapie individuală, au fost organizate 12 întâlniri ale grupului de suport, 5 femei găzduite. În 2014 erau 173 femei în program, 39 din anii anteriori și 255 copii, 212 au beneficiat de consiliere socială, 66 de psihoterapie individuală, 30 consiliere juridică, 11 femei găzduite și au fost organizate 10 întâlniri ale grupului de suport. În 2013 erau 241 femei în program, 46 din anii anteriori și 369 copii, 241 de femei au primit consiliere socială, 74 de femei au primit psihoterapie individuală, au fost organizate 10 întâlniri ale grupului de suport, 60 de femei au primit consiliere juridică, 44 femei găzduite. Este vizibilă scăderea numărului de beneficiare și a serviciilor oferite pentru acestea.

Din analiza proiectelor derulate de organizațiile din rețeaua VIF (violența împotriva femeilor) se poate observa efemeritatea centrelor pentru victimele violenței domestice, dependente de finanțarea din proiecte sau de cea oferită administrația locală. Această dinamică pune în pericol sustenabilitate și impactul pe termen lung, atât de necesar în cazul acestui tip de intervenție.

Feminism sau egalitate de gen: Proiectele derulate și tematici abordate

Multe dintre organizații preferă încadrarea ca organizații pentru drepturile femeilor sau pentru egalitate de gen, evitând termenul de feminism. Există însă și organizații precum Centrul Filia, Front sau E-Romnja care folosesc termenul de feminism și care au o componentă activistă asumată în acest sens. Centrul Filia este un exemplu evident de organizație care separă intenționat feminismul de politic: „este o organizație non-profit, apolitică și feministă care luptă împotriva inegalităților de gen prin activism, advocacy și cercetare”. Front nu a derulat proiecte atât de mari și s-a concentrat mai mult pe organizare de marșuri, proteste și activități de promovare online, acum principala activitate fiind pagina de Facebook cu 24k de aprecieri. E-Romnja este singura organizație³² care are proiecte de organizare comunitară în zone din afara orașelor mari și au organizat proiecte în comunități dezavantajate cu scopul de a oferi instrumente pentru femeile din aceste comunități pentru a participa la agenda publică locală

Dacă în anii 2000 evoluția statului bunăstării și beneficiile pentru familiile din România nu prezentau modificări majore acest lucru s-a datorat mai ales femeilor din clasa de mijloc care s-au mobilizat pentru a menține neatins venitul aferent concediului pentru creșterea copilului³³. Cu toate acestea, statul social și cheltuieli sociale au fost afectate și în România de atacul neoliberalismului, o temă care ar putea fi considerată de interes pentru feminism, mai ales în contextul în care, în 2018, România avea printre cele mai mici cheltuieli sociale³⁴ dintre țările Uniunii Europene și cu cea mai mare rata a populației în risc de sărăcie³⁵. Cu toate acestea, din păcate, acest mesaj nu este prea comun

în rândul organizațiilor pentru drepturile femeilor, cu puține excepții, precum Blocul pentru Locuire. În afara spațiului mainstream, s-au dezvoltat și alte proiecte care abordează problema egalității de gen și a feminismului, precum Sex Work Call, Cooperativa autonomă Macaz sau Blocul comun pentru Locuire. Importante, de asemenea sunt și evenimentele din spațiul cultural cum ar fi Premiile Sofia Nădejde, revista Cutra, proiectul Literatură și Feminism sau traducerea Feminismul celor 99%⁶, însă acestea nu fac obiectul analizei de față.

Este însă greu de estimat impactul pe care îl au, dacă acesta ar fi indicatorul după care le-am evalua. Poate ar fi mai corect să spunem că într-un spațiu neoliberalizat, complet rezistent și reticent, tocmai existența acestora este un semn al reușitei.

Pe lângă programele și proiectele care adresează violența de gen (servicii de suport, advocacy pentru legislație, conștientizare), o altă tematică populară în rândul organizațiilor este dezvoltarea personală a beneficiarelor, fie prin cursuri directe – 16 dintre proiecte, fie prin acțiuni de conștientizare – 10 dintre proiecte, relația dezvoltării personale cu feminismul o voi aborda în secțiunea următoare.

Dezvoltare personală, egalitate de gen și feminism

În momentul în care mi-am făcut publică cercetarea⁷ în care criticam modul în care dezvoltarea personală poate afecta societatea, ca practică și discurs social, prin creșterea individualismului și deresponsabilizarea statului, am avut o discuție în mediul online cu o activistă feministă care povestea cum dezvoltarea personală ajută femeile, aflate în situații abuzive, să le depășească. Dintr-o perspectivă, este o abordare mai empatică decât cea exclusiv carcerală în care doar bărbații violenți sunt pedepsiți și poate deschide drumul către emancipare. Sunt de acord că în situații critice este nevoie de orice formă de alinare și de evitare a suferinței. Subliniez că nu critic acțiunile individuale ale persoanelor, ci complexul sistem care ne-a adus în această situație și care prin mecanismele sale reușește să se perpetueze. Astfel, sunt câteva aspecte, pe care le voi discuta în acest subcapitol, pentru care dezvoltarea personală, ca singur instrument, nu poate oferi emanciparea dintr-o situație de opresiune sistemică.

Dezvoltarea personală este un proces individual de auto-cunoaștere, înțelegere și gestionare a emoțiilor și vieții interioare. Spre deosebire de terapie, care adresează probleme mai dificil de gestionat, dezvoltarea personală urmărește un proces de creștere a persoanelor, deci presupune existența unei evoluții personale și este un concept periculos într-o luptă care discută despre egalitate socială. În discursurile intersecționale, care includ și dizabilitățile și sănătatea mintală, ideea evoluției personale este considerată o idee ablistă, care valorizează pozitiv o anumită formă de normalitate

prin care se creează mecanisme de discriminare față de persoanele care nu se încadrează în ea. Ideea de evoluție personală este mai vizibilă în dezvoltarea personală care lucrează la îmbunătățire (*self-improvement*) și mai puțin în sfera care e preocupată de grija de sine (*self-care*) sau auto-ajutorare (*self-help*). Conceptul de *self-care*, introdus de Audre Lorde⁸ când se afla în luptă cu cancerul, a fost preluat de mai multe organizații feministe și queer pentru a descrie procesul de a se îngriji, ca o luptă politică într-o lume din ce în ce mai potrivnică propriei identități. Însă, conceptul a fost comercializat și are în spate o întreagă industrie de servicii și produse. Practicat nu doar de persoanele vulnerabilizate care duc o luptă politică pentru existență, ci a devenit un instrument general de gestionare a stresului cotidian. Astfel, a fost rupt de încărcătura politică, a fost înglobat în seria de produse de dezvoltare personală și nu mai descrie structurile opresive pe care sinele trebuie să le îndure pentru a supraviețui, mai ales când este practicat de persoane care au poziții de conducere sau salarii mari. Așadar, conceptul nu poate fi separat de contextul în care este practicat, dar poate fi resemnificat.

Cea mai interesantă contradicție dintre dezvoltarea personală și luptele pentru egalitate este că dezvoltarea personală este un pacificator, un instrument de gestionare a situațiilor inconfortabile și a emoțiilor persoanei, nu a contextului care le-a creat. Dezvoltarea personală este un instrument prin care se încearcă rezolvarea relațiilor în care se produce violența. Cele mai multe servicii și programe sunt adresate femeilor, dar în unele centre sunt oferite și servicii agresorilor. Cu toate acestea, problemele sistemice rămân, serviciile sunt insuficiente, dezvoltarea lor este inegală raportată la nevoi și dependentă de finanțare. În plus, dezvoltarea personală adresează doar consecințele, nu și cauzele problemei, în special cele economice. În abordarea neoliberală a asistenței sociale, copiii și femeile sunt singurii beneficiari din comunitățile sărace, iar bărbații sunt considerați responsabili pentru situația în care să găsească și nu sunt eligibili pentru ajutor. De regulă, aceștia se confruntă cu probleme legate de dependența de alcool sau de jocuri de noroc, care sunt considerate trăsături de caracter, nu probleme de sănătate.

Dezvoltarea personală nu oferă instrumente de înțelegere a inegalității de gen. Organizațiile feministe și de femei nu au o baza foarte mare și nici nu au posibilitatea să ajungă la toate femeile care au nevoie de informații și susținere în cazul problemelor determinate de inegalitățile de gen. Pe lângă faptul că este folosită de către organizații, dezvoltarea personală este unul dintre instrumentele disponibile care adresează genul și identitatea de gen. În cadrul cursurilor de dezvoltare personală la care am luat parte, majoritatea persoanelor participante erau femei. În plus, majoritatea interviurilor pe care le-am realizat au fost făcute cu femei. În discuțiile pe care le-am avut cu acestea mi-au confirmat și ele că

majoritatea persoanelor care participau erau femei.

Există forme de servicii de dezvoltare personală construite în jurul genului – ateliere de feminitate și cursuri pentru bărbați. Atelierele de feminitate propun discuții despre teme precum nașterea sau menstruația. Din descrierile acestora, am remarcat că propun o formă de împuternicire a femeii prin folosirea potențialului feminin. Nu am identificat raportări la genul masculin de care ar putea depinde manifestarea acestui potențial, cursurile pentru bărbați fiind de cele mai multe ori cursuri pentru *agățat femei* (pick-up). În modul de promovare a atelierelor de feminitate există o formă de feminism ce propune o împuternicire a femeilor prin identitatea lor care să nu depindă de raportarea la un altul. Spre exemplu, Oana Stoianovici, fondatoarea The Feminine, organizează ateliere îndreptate către femei prin care acestea sunt încurajate să își cultive preocupările și să nu devină independente de alte persoane, în special de relațiile amoroase. Există și o componentă de programe care discută despre cum se construiesc relațiile cu bărbații, unde condiția cea mai importantă este ca femeia să își crească „capacitatea de a se înțelege, proteja și dezvolta ca femeie”.

Un alt exemplu este Cristina Eremia, care organizează Cuibul Feminității unde discută teme de seducție și sexualitate adresate femeilor. Redau textul e-malului pe care l-am primit despre subiectul întâlnirii:

- să înțelegem condiționările care ne-au îngrădit trăirea
- să ne exprimăm vulnerabilitatea într-un cadru securizat
- să învățăm și să exersăm tehnici taoiste de vindecare și accesare a energiei sexuale
- valoarea imaginii de sine în atragerea partenerului
- provocări legate de trăirea sexualității
- ingredientele seducției: energie, atitudine, comportament
- exersarea strategiilor „cuceritoare”
- depășirea blocajelor legate de exprimarea iubirii

Există și cursuri oferite doar bărbaților. Un exemplu este grupul Omega Men București care organizează cursuri de *pick-up* și dezvoltare personală pentru bărbați. Sfaturile oferite constau în tehnici prin care pot fi atrase femeile în cluburi sau în alte locuri. Grupul oferă strategii directe prin care pot fi abordate aceste activități și, în mare măsură, implică ca bărbatul să nu răspundă direct la întrebările adresate de partenera de conversație, să nu fie interesat de răspunsurile pe care le primește, ci să mențină scenariul oferit de Omega Men, în cazul contrar se „duce atracția”. Un alt exemplu similar de practicant care oferă cursuri dedicate bărbaților este Pera Novacovici. Pe lângă cursuri, Novacovici a scris și o carte, *Arta Seducției*, care costa 99 RON. Aceasta include sfaturi despre cum pot fi cucerite femeile, recomandările pornind de la verificarea încrederii în sine și rezolvarea problemelor de dezvoltare personală. Construit similar

cu alte materiale adresate femeilor, diferența constă că volumul conține și un capitol despre cum se cucerește o femeie și se face sex cu ea.

Ambele tipuri de cursuri reflectă caracteristici stereotipice legate de cele două genuri, cele despre feminitate discută despre emoții și senzualitate, iar cele despre masculinitate sunt centrate pe probleme de putere și încredere.

Concluzii

Similar cu practicile de dezvoltare personală pe care le-a preluat, manifestările feminismului în neoliberalism au două consecințe contradictorii, la cum se întâmplă și în cazul ONG-urilor. Pe de o parte sunt un instrument de gestionare a problemelor și împuternicire, pe de altă parte intensifică individualismul și pacifică pozițiile critice.

Problema ONG-urilor și a dezvoltării personale este tocmai relația ambivalentă dintre un mecanism de adaptare și supraviețuire și un instrument de implementare a politicilor și raționalității neoliberale. ONG-urile sunt prinse în dezbateră privind societatea civilă și construite în neoliberalism mai ales ca instrumente prin care oamenii obișnuiți se pot organiza pentru a produce schimbarea. Antonio Gramsci consideră, în *Prison notebooks*, că societatea civilă este un instrument de control al statului cu consimțământ, prin intermediere (pașnic). Alte abordări văd societatea civilă ca spațiu în care se poate produce schimbare, inclusiv abolirea statului⁹⁹. ONG-urile din România nu sunt diferite de cele din alte zone și nu fac multe excepții în ceea ce privește capacitatea de a produce modificări structurale în viețile femeilor și persoanelor vulnerabile. Mișcările de rezistență s-au format evitând aceste forme de organizare și de implementare de proiecte. Ambele, însă, rămân marginale în ceea ce înseamnă implicarea maselor pentru susținerea inițiativelor propuse. Cu toate acestea, dacă privim în perspectivă, creșterea numărului persoanelor interesate de egalitate de gen și intersecționalitate sau apariția organizațiilor tinere (ex: Girls Up) poate să fie o rază de speranță în viitorul feminismului în România.

O parte din problemă rezidă în faptul că organizațiile sunt deconectate de femeile din mediul rural sau urban mic. În general, după cum observau și o serie întreagă de autoare, feminismul din România s-a dezvoltat de sus în jos, ceea ce creează o problemă de legitimitate. Această deconectare creează narațiuni paternaliste specifice legate despre ce vrea sau nu să facă *poporul*, considerat de cele mai multe ori conservator și needucat. Drept urmare, focusul principal al acțiunilor organizațiilor pentru egalitate de gen din România a fost reprezentat de campaniile de conștientizare și educare, în special în anii 2000. Această percepție legată de etosul popular a fost luată în considerare și de partidele politice care au

preluat un discurs conservator în speranța de a atrage voturi. Cu toate acestea, prezența scăzută la referendumul pentru redefinirea familie sau numărul mic de voturi obținut de partidele conservatoare asumate indică faptul că aceste teme sunt cel puțin secundare în preocupările zilnice ale oamenilor și că astfel de narațiuni, construite de la distanță și de la suprafață, ajung să fie de fapt cele care, în cele din urmă, construiesc o anumită realitatea politică. Acest lucru perpetuează mai mult ideea că există mai mult conservatorism asumat care

afectează viețile femeilor din rândul elitelor (judecătorii care nu condamnă abuzul asupra fetelor, medici care refuza avortul, profesori care hărțuiesc studenți sau academicieni care se proclamă conservatori), decât în viața de zi cu zi. Prin acest lucru nu vreau să neg existența conservatorismului în spațiul cotidian, ci să atrag atenția asupra unui stereotip despre agresor și agresivitate atribuită persoanelor din clasa muncitoare sau din grupuri vulnerabile.

Note

1. This paper was financially supported by the Human Capital Operational Program 2014-2020, co-financed by the European Social Fund, under the project POCU/380/6/13/124708 no. 37141/23.05.2019, with the title "Researcher-Entrepreneur on Labour Market in the Fields of Intelligent Specialization (CERT-ANTREP)", coordinated by the National University of Political Studies and Public Administration.
2. Daniel Nehring, Emmanuel Alvarado, Eric C. Hendriks, și Dylan Kerrigan, ed., *Transnational popular psychology and the global self-help industry: The Politics of Contemporary Social Change*. (Houndmills, Basingstoke, Hampshire, New York: Palgrave Macmillan, 2016).
3. Daniel Nehring, Ole Jacob Madsen, Edgar Cabanas, și Dylan Kerrigan, ed., *The Routledge International Handbook of Global Therapeutic Cultures*. (New York: Routledge, 2020).
4. Vezi în acest sens Sylvia Walby, „Finance versus Democracy? Theorizing Finance in Society.”, *Work, Employment and Society*, 27, nr. 3 (2013): 489-507 sau David Harvey, „Neoliberalism is a political project.” *Jacobin Magazine*, 23 iulie 2016. <https://www.jacobinmag.com/2016/07/david-harvey-neoliberalism-capitalism-labor-crisis-resistance>.
5. Sorin Gog, „Neo-liberal subjectivities and the emergence of spiritual entrepreneurship: An analysis of spiritual development programs in contemporary Romania”, *Social Compass* 67, nr. 1 (2020): 103-119.
6. Anca Simionca, „Personal and spiritual development in contemporary Romania: In search of ambivalence”, *Studia Universitatis Babeș-Bolyai Sociologia* 61, nr. 2 (2016): 11-25.
7. Sergiu Bortos, „A Critical Perspective on Self Development from The Romanian Online Space”, *Analele Științifice ale Universității «Alexandru Ioan Cuza» din Iași. Sociologie și Asistență Socială* 10, nr. 2 (2017): 120-132.
8. Jason Hickel, *The divide: A brief guide to global inequality and its solutions*. (Londra: Penguin, 2017).
9. Eva Illouz, „Resilience. The failure of success”, în *The Routledge International Handbook of Global Therapeutic Cultures* ed. Daniel Nehring, Ole Jacob Madsen, Edgar Cabanas, și Dylan Kerrigan. (New York: Routledge, 2020).
10. Elizabeth Prügl, „Neoliberalising Feminism”, *New Political Economy* 20, nr. 4 (2014): 614-631.
11. Prügl, „Neoliberalising Feminism”, 617
12. Rosalind Gill și Shani Orgad, „The Amazing Bounce-Backable Woman: Resilience and the Psychological Turn in Neoliberalism”, *Sociological Research Online* 23, nr. 2 (2018): 477-495 și Rosalind Gill și Shani Orgad, „Confidence culture and the remaking of feminism”. *New Formations*, nr. 91 (2017): 16-34
13. Sarah Banet-Weiser, Rosalind Gill, și Catherine Rottenberg. „Postfeminism, Popular Feminism and Neoliberal Feminism? Sarah Banet-Weiser, Rosalind Gill and Catherine Rottenberg in Conversation.” *Feminist Theory* 21, nr. 1 (2020): 3-24.
14. Rosalind Gill și Shani Orgad. “The Amazing Bounce-Backable Woman”.
15. Raymond Williams, *Culture and society, 1780-1950* (New York: Anchor Books, 1958).
16. Luther H. Martin, Huck Gutman și Patrick H. Hutton, ed. *Technologies of the self: A seminar with Michel Foucault*. (Amherst: The University of Massachusetts Press, 1988).
17. Rosalind Gill și Orgad, Shani. “Confidence culture and the remaking of feminism”, 16
18. Catherine Rottenberg, *The Rise of Neoliberal Feminism* (New York: Oxford University Press, 2018).
19. <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2012/07/why-women-still-cant-have-it-all/309020/>
20. Catherine Rottenberg, *The Rise of Neoliberal Feminism*, 18.
21. Benería Lourdes, Günseli Berik, și Maria S. Floro. *Gender, Development and Globalization: Economics as if All People Mattered* (New York: Routledge, 2016).
22. Nuket Kardam, „The Emerging Global Gender Equality Regime from Neoliberal and Constructivist Perspectives in International Relations”. *International Feminist Journal of Politics* 6, nr 1 (2004): 85-109.

23. Andrada Nimu, „Surviving Mechanisms and Strategies of Gender Equality NGOs in Romania and Poland.” *Voluntas*, nr. 29, (2018): 310–332
24. Catherine Eschle și Bice Maiguashca, „Theorising feminist organising in and against neoliberalism: beyond co-optation and resistance?” *European Journal of Politics and Gender*, nr 1, (2018): 223–239.
25. Catherine Eschle și Bice Maiguashca, „Theorising feminist organising in and against neoliberalism”, 239.
26. Victoria Bernal și Inderpal Grewal. *Theorizing NGOs: States, Feminisms, and Neoliberalism* (Durham și Londra: Duke University Press, 2014).
27. Victoria Bernal și Inderpal Grewal. *Theorizing NGOs: States, Feminisms, and Neoliberalism*, 19
28. Nancy Fraser, *Fortunes of feminism. From State-Managed Capitalism to Neoliberal Crisis* (Londra și New York: Verso Books, 2013).
29. Nancy Fraser, *Fortunes of feminism*.
30. Roy Arundhati. „The NGO-ization of Resistance”, Massalijn News, 4 septembrie 2014. <http://massalijn.nl/new/the-ngo-ization-of-resistance>.
31. Sabine Lang, „The NGOization of Feminism: Institutionalization and Institution Building within the German Women’s Movements.” în *Transitions, Environments, Translations: Feminisms in International Politics*, ed Joan W. Scott, Cora Kaplan și Debra Keates, (New York: Routledge 1999), 101–120
32. Sabine Lang, „The NGOization of Feminism, 113.
33. Elizabeth Prügl, „Neoliberalising Feminism”.
34. Immanuel Wallerstein, Pentru a înțelege lumea. O introducere în analiza sistemelor-lume. trans Ovidiu Țichindeleanu (Cluj-Napoca: Editura Idea, 2013).
35. Nuket Kardam, „The Emerging Global Gender Equality Regime”.
36. Mihaela Miroiu și alții. *Mișcări feministe și ecologiste în România (1990–2014)* (Iași, București: Polirom, 2015), 230.
37. <https://revistacariere.ro/leadership/prof-dr-ionela-baluta-plafonul-de-sticla>
38. Molocea, Andreea. „(Re)construcția feminismului românesc” în *Mișcări feministe și ecologiste în România (1990–2014)* ed. Mihaela Miroiu. (Iași, București: Polirom, 2015), 19–88.
39. Ioana Vlad, „Dezvoltări în mișcarea românească de femei după 2000” în *Mișcări feministe și ecologiste în România (1990–2014)* ed. Mihaela Miroiu. (Iași, București: Polirom, 2015), 89–188.
40. Vezi Laura Grunberg, „Women’s NGOs in Romania” în *Reproducing Gender: Politics, publics and everyday life after Socialism* ed. Susan Gal și Gail Kligman, (New Jersey: Princeton University Press (2000): 307–336 și Ioana Vlad, „Dezvoltări în mișcarea românească de femei după 2000”.
41. Ioana Vlad, „Dezvoltări în mișcarea românească de femei după 2000”, 138.
42. Pe 6 iunie 2020, a fost adoptată de către Parlamentul României Legea L87/2020, “propunere legislativă pentru modificarea și completarea Legii Educației Naționale nr.1/2011” inițiată de Vasile Cristian Lungu, senator PMP și Emil-Marius Pașcan deputat PMP.
43. O fată a fost răpită și ucisă de către ce se presupune a fi un criminal în serie, ea a făcut trei apeluri la serviciile de urgență care i-au fost ignorate.
44. Laura Grunberg, „Women’s NGOs in Romania”.
45. Nimu, Andrada. „Surviving Mechanisms and Strategies of Gender Equality NGOs in Romania and Poland”
46. Nimu, Andrada. „Women and Work in the Civil Society Sector: The Case of Romania and Poland”, *AnALize: Revista de studii feministe*, nr. 9, 2017
47. Eszter Kováts, *Solidarity in Struggle. Feminist Perspectives on Neoliberalism from East-Central Europe* (Budapest: Friedrich-Ebert-Stiftung, 2016)
48. Andrada Nimu, „Surviving Mechanisms and Strategies of Gender Equality NGOs in Romania and Poland”.
49. Elżbieta Korolczuk, „Neoliberalism and feminist organizing: from «NGO-ization of resistance» to resistance against neoliberalism” în *Solidarity in Struggle. Feminist Perspectives on Neoliberalism from East-Central Europe*, ed. Eszter Kováts. (Budapest: Friedrich-Ebert-Stiftung 2016), 32–41.
50. Ioana Vlad, „Dezvoltări în mișcarea românească de femei după 2000”.
51. <https://www.dor.ro/mamapan/>
52. Cu toate că beneficiarele din afara zonele favorizate au avut și alte organizații, dar cu scopul ajutorării punctuale a acestora prin cursuri sau informații.
53. Tomasz Ingłot, Dorottya Szikra și Cristina Raț, „Reforming post-communist welfare states: Family policy in Poland, Hungary, and Romania since 2000” *Problems of Post-Communism* 59, nr. 6 (2012): 27–49
54. <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/DDN-20190319-1>
55. Eurostat, 2018 https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Income_poverty_statistics&oldid=440992
56. Nancy Fraser, Cinzia Arruzza și Tithi Bhattacharya. *Feminismul celor 99%. Manifest* Trans by Oana Uiorean, (București: Fractalia, 2019).

57. Vezi în acest sens Elena Trifan, „Coaching and personal development: The construction of the self in a community of practice in Bucharest”, *Romanian Journal of Society and Politics* 10, nr. 2 (2015): 119-132., Elena Trifan, „I am worthy, I want, and I can: The social implications of practicing personal development”, *Studia Universitatis Babeş-Bolyai Sociologia* 61, nr. 2 (2016): 49-70 și Elena Trifan, „Cum ne guvernăm singuri: analiza instituțiilor implicate în procesul de construcție a subiecților neoliberali în România” *Sociologie Românească* 17, nr. 1 (2019): 114-132.
58. Audre Lorde, *A burst of light* (Ithaca, New York: Firebrand Books, 1988).
59. Mariya Ivancheva, „Civil Society as a Discursive Frame: Václav Havel’s Anatomy of Reticence” PhD diss., Central European University, 2007, 8.

Bibliography:

- Banet-Weiser, Sarah, Rosalind Gill, and Catherine Rottenberg. “Postfeminism, Popular Feminism and Neoliberal Feminism? Sarah Banet-Weiser, Rosalind Gill and Catherine Rottenberg in Conversation”. *Feminist Theory* 21, no. 1 (2020): 3-24.
- Bernal, Victoria, and Inderpal Grewal. *Theorizing NGOs: States, Feminisms, and Neoliberalism*. Durham and London: Duke University Press, 2014.
- Bortoș, Sergiu. “A Critical Perspective on Self Development from The Romanian Online Space”. *Analele Științifice ale Universității «Alexandru Ioan Cuza» din Iași. Sociologie și Asistență Socială* 10, no. 2 (2017): 120-132.
- HYPERLINK „<https://strathprints.strath.ac.uk/view/author/250302.html>” Eschle, Catherine and Maiguashca, Bice. “Theorising feminist organising in and against neoliberalism: beyond co-optation and resistance?” HYPERLINK „https://strathprints.strath.ac.uk/view/publications/European_Journal_of_Politics_and_Gender.html” *European Journal of Politics and Gender*, no 1, (2018): 223-239.
- Martin, Luther H., Gutman, Huck și Patrick H. Hutton, eds. *Technologies of the self: A seminar with Michel Foucault*. Amherst: The University of Massachusetts Press, 1988.
- Fraser, Nancy. *Fortunes of feminism. From State-Managed Capitalism to Neoliberal Crisis*. London, New York: Verso Books, 2013.
- Fraser, Nancy, Cinzia Arruzza, and Tithi Bhattacharya. *Feminismul celor 99%. Manifest [Feminism for the 99%]*. Translated by Oana Uioorean, București: Fractalia, 2019.
- Gill, Rosalind, and Orgad, Shani. “The Amazing Bounce-Backable Woman: Resilience and the Psychological Turn in Neoliberalism”. *Sociological Research Online* 23, no. 2 (2018): 477-495.
- Gill, Rosalind and Orgad, Shani. “Confidence culture and the remaking of feminism”. *New Formations*, no 91 (2017): 16-34.
- Grunberg, Laura. “Women’s NGOs in Romania” In *Reproducing Gender: Politics, publics and everyday life after Socialism* edited by Susan Gal, Gail Kligman, New Jersey: Princeton University Press (2000): 307-336.
- Gog, Sorin. “Neo-liberal subjectivities and the emergence of spiritual entrepreneurship: An analysis of spiritual development programs in contemporary Romania”. *Social Compass* 67, no. 1 (2020): 103-119.
- Guenther, K. M. “The Possibilities and Pitfalls of NGO Feminism: Insights from Postsocialist Eastern Europe”. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 36, no 4 (2011): 863-887.
- Harvey, David. “Neoliberalism is a political project.” *Jacobin Magazine*, Iulie 23, 2016. HYPERLINK “<https://www.jacobinmag.com/2016/07/david-harvey-neoliberalism-capitalism-labor-crisis-resistance/>” <https://www.jacobinmag.com/2016/07/david-harvey-neoliberalism-capitalism-labor-crisis-resistance/>
- Hickel, Jason. *The divide: A brief guide to global inequality and its solutions*. Londra: Penguin, (2017).
- Inglot, Tomasz, Dorottya Szikra, and Cristina Raț. “Reforming post-communist welfare states: Family policy in Poland, Hungary, and Romania since 2000”. *Problems of Post-Communism* 59, no. 6 (2012): 27-49.
- Illouz, Eva. “Resilience. The failure of success.” In *The Routledge International Handbook of Global Therapeutic Cultures* edited by Daniel Nehring, Ole Jacob Madsen, Edgar Cabanas, and Dylan Kerrigan. New York: Routledge, (2020).
- Ivancheva, Mariya Plamenova. “Civil Society as a Discursive Frame: Václav Havel’s Anatomy of Reticence.” PhD diss., Central European University, 2007.
- Kardam, Nuket. “The Emerging Global Gender Equality Regime from Neoliberal and Constructivist Perspectives in International Relations”. *International Feminist Journal of Politics* 6, no 1 (2004): 85-109.
- Kováts, Eszter. *Solidarity in Struggle. Feminist Perspectives on Neoliberalism from East-Central Europe*. Budapest: Friedrich-Ebert-Stiftung, 2016.
- Korolczuk, Elżbieta. “Neoliberalism and feminist organizing: from “NGO-ization of resistance” to resistance against neoliberalism”. In *Solidarity in Struggle. Feminist Perspectives on Neoliberalism from East-Central Europe*, edited by Eszter Kováts. Budapest: Friedrich-Ebert-Stiftung (2016): 32-41.
- Lang, Sabine. “The NGOization of Feminism: Institutionalization and Institution Building within the German Women’s Movements” In *Transitions, Environments, Translations: Feminisms in International Politics*, edited by Joan W. Scott, Cora Kaplan, and Debra Keates, New York: Routledge (1999): 101-120.

- Lorde, Audre. *A burst of light*. Ithaca, New York: Firebrand Books, 1988.
- Lourdes Benería, Günseli Berik, and Maria S. Floro. *Gender, Development and Globalization: Economics as if All People Mattered*. New York: Routledge., 2016.
- Miroiu, Mihaela et al. *Mișcări feministe și ecologiste în România (1990-2014) [Feminist and ecologist movements in Romania (1990-2014)]*. Iași, București: Polirom, 2015.
- Miroiu, Mihaela. "State men, market women. The effects of left-wing conservatism on gender politics during the Romanian transition". *Feminismo/s* 3 (2004): 207-234.
- Moloea, Andreea. "(Re)construcția feminismului românesc" ["(Re)constructing the Romanian Feminism"] In *Mișcări feministe și ecologiste în România (1990-2014) [Feminist and ecologist movements in Romania (1990-2014)]* edited by Mihaela Miroiu. Iași, București: Polirom, (2015):19-88.
- Nehring, Daniel, Emmanuel Alvarado, Eric C. Hendriks, and Dylan Kerrigan. *Transnational popular psychology and the global self-help industry: The Politics of Contemporary Social Change*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire, New York: Palgrave Macmillan, 2016.
- Nehring, Daniel, Ole Jacob Madsen, Edgar Cabanas, and Dylan Kerrigan, eds. *The Routledge International Handbook of Global Therapeutic Cultures*. New York: Routledge, 2020.
- Nimu, Andrada. "Women and Work in the Civil Society Sector: The Case of Romania and Poland". *AnALize: Revista de studii feministe*, no 9, (2017): 49-69.
- Nimu, Andrada. "Surviving Mechanisms and Strategies of Gender Equality NGOs in Romania and Poland". *Voluntas* 29, (2018): 310-332
- Prügl, Elizabeth. "Neoliberalising Feminism". *New Political Economy* 20, no. 4 (2014): 614-631.
- Roy, Arundhati. "The NGO-ization of Resistance" *Massalijn News*, September 4, 2014. <http://massalijn.nl/new/the-ngo-ization-of-resistance>.
- Rottenberg, Catherin. *The Rise of Neoliberal Feminism*. New York: Oxford University Press, 2018.
- Simionca, Anca. "Personal and spiritual development in contemporary Romania: In search of ambivalence". *Studia Universitatis Babeș-Bolyai Sociologia* 61, no. 2 (2016): 11-25.
- Vlad, Ioana. "Dezvoltări în mișcarea românească de femei după 2000." ["Developments in the Romanian Women Movement after 2000s"] In *Mișcări feministe și ecologiste în România (1990-2014) [Feminist and ecologist movements in Romania (1990-2014)]* edited by Mihaela Miroiu. Iași, București: Polirom, (2015): 89-188.
- Trifan, Elena. "Coaching and personal development: The construction of the self in a community of practice in Bucharest." *Romanian Journal of Society and Politics* 10, no. 2 (2015): 119-132.
- Trifan, Elena. "I am worthy, I want, and I can: The social implications of practicing personal development." *Studia Universitatis Babeș-Bolyai Sociologia* 61, no. 2 (2016): 49-70.
- Trifan, Elena. "Cum ne guvernăm singuri: analiza instituțiilor implicate în procesul de construcție a subiecților neoliberali în România." ["How do we govern ourselves: an analysis of the institutions involved in building neoliberal subjects in Romania"]. *Sociologie Românească* 17, no. 1 (2019): 114-132.
- Walby, Sylvia. "Finance versus Democracy? Theorizing Finance in Society." *Work, Employment and Society* 27, no. 3 (2013): 489-507.
- Wallerstein, Immanuel. *Pentru a înțelege lumea. O introducere în analiza sistemelor-lume [World-Systems Analysis: An Introduction]*. Translated by Ovidiu Țichindeleanu. Cluj-Napoca: Editura Idea, 2013.
- Williams, Raymond. *Culture and society, 1780-1950*. New York: Anchor Books, 1958.

HASHTAG FEMINISM IN ROMANIA: #METOO AND ITS EFFECTS ON CYBERSPACE BEHAVIOR

**Andreea VOINA & Anișoara PAVELEA &
Lorina CULIC**

Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca,
Babeș-Bolyai University of Cluj-Napoca, College of Political, Administrative, and Communication Sciences
Personal e-mail: adrian7.muresan@gmail.com

HASHTAG FEMINISM IN ROMANIA: #METOO AND ITS EFFECTS ON CYBERSPACE BEHAVIOR

In the recent years, cyberspace has become an incubator for feminist activism. Cyberfeminism has gained momentum through various online platforms, campaigns, movements, and galvanized women (and – to a certain extent – men) to “move beyond the hashtag” and engage in actions meant to drive socio-political change. The Women’s March on Washington in January 2016, for instance, was triggered by a Facebook post, and turned into an unprecedented women’s activism action, replicating across the globe. A more recent movement, #MeToo, has emerged into cyberspace and raised issues of credibility, as it tapped into a culture of gender inequality and power relations that created and fostered an environment of intimidation and silence. The unprecedented wave of sexual harassment allegations brought to surface countless confessions from regular women and celebrities who have been pivotal in raising awareness on this issue. However, this cyberfeminist movement also intensified the cyberbullying phenomenon, as the mechanisms of storytelling engaged in #MeToo have not only generated a wave of gendered solidarity, but also one of trivializing – even bashing – such stories, and the individuals who reported previous incidents on social media. This paper analyzes the emergence and development of the #MeToo movement in Romania in the fall of 2017, focusing on storytelling mechanisms employed on Facebook and effects on user behavior, an assessment of social media users’ navigation of the phenomenon, in terms of solidarity networks and bullying generated by Romanian women’s tackling of a cultural taboo.

Keywords: #MeToo, Romania, feminism, social media, sexual harassment.

Introduction

The history of feminist thought is commonly presented through the progression of *waves*, each wave representing a certain set of claims, activists, debates, and contributions. Current manifestations of feminism

are facilitated by technology, by the internet, and especially social media, and substantiated by common experiences that women share across cultures and social fabrics of various societies. Social media has taken feminism from its third-wave orientation towards exploring women’s diverse identities to a fourth wave,

which provides a space for a large and unprecedented diversity of voices, perspectives, and experiences. Along with technological development came the possibility to create solidarity among women from different parts of the world, of different ages and social categories, and from different professions, based on common experiences. Harvey argues that this recent feminist wave is rooted in practices associated with digital media and emerging technologies, mainstreaming a “feminist discourse returning to the public sphere, conversations about sexualized violence, threats to reproductive rights, the gender pay gap, sexist language and behavior, and the under-representation of women in many fields”¹. Among these phenomena, #MeToo has become a manifestation of cyberfeminism, of *hashtag* feminism², a sort of virtual solidarity translated into activism, enriching fourth-wave feminism with a variety of confessions and understandings of women’s experience with sexual abuse and workplace harassment. #MeToo echoed into the global society and across professional areas, enabling survivors to speak up and share their experience, shifting the focus of the feminist movement towards a collective healing approach, based on collective support and restorative justice³.

Gender, sexual violence, and social media

Social media platforms enable individuals to express self-disclosure on diverse stigmatized issues, such as mental health, obesity, cancer or sexual abuse⁴. Abuse in general is an extremely traumatic experience, one that people are reluctant to admit in public due to the fear of shame, ostracism, exclusion and retaliation. While it is shown that sexual abuse has numerous long term psychological, health and job-related negative effects, self-disclosures of sexual abuse results in a positive psychological effect⁵. Among the most important mental and psychological negative outcomes of sexual harassment, PTSD, anxiety, suicidal thoughts, mood and behavioral disorders, powerlessness, humiliation, and depression are most frequently mentioned⁶. Occupational stress, absenteeism, lower job satisfaction, commitment and productivity, and employment withdrawal are just few of the job-related factors consistently linked with sexual harassment⁷.

Sexual abuse is one form of sexual violence, difficult to address both in the online and offline environment. Looking into female political candidates and officeholders, Krook and Restrepo⁸ theorize violence and harassment against women in the following categories:

- physical violence and harassment - bodily injuries;
- sexual violence and harassment - sexual acts and attempts at sexual acts by coercion;
- psychological violence and harassment - hostile behavior and abuse intended to cause emotional damage;
- economic violence and harassment - degradation

and coercion through control over access to economic resources;

- semiotic violence and harassment - abuse and aggression at the level of portrayals that seek to undermine women’s gender identity.

However visible violence against women may be when its subject is a public person, the psychological effects may be as dramatic in cases of workplace or domestic violence. Sexual harassment is one of a range of abusive or counterproductive workplace behaviors, including sex-based harassment, such as verbal put-downs, abusive remarks and marginalizing, racial harassment, bullying, mobbing, or exclusionary behaviors based on gender⁹. It is usually based on hierarchical power relations and has an explicit sexual dimension¹⁰. Fitzgerald, Swan, and Magley¹¹ define sexual harassment as “unwanted sex-related behavior at work that is appraised by the recipient as offensive, exceeding her resources, or threatening her well-being.”

Sexual harassment comes in many forms and is usually perceived on a continuum “from non-physical behaviors, such as: sexual teasing, jokes, remarks and comments, displays of offensive sexual materials and intrusive questions about private life, sexual matters or appearance, gestures, to sexual coercion, including offers of rewards, or sexual threats (withdrawal of financial or other entitlements, reductions in work hours, dismissal etc.), to physical expressions of behaviors, such as: kissing, cuddling, massaging, touching, pinching, grabbing, biting, bra-flicking, hitting, licking, groping, undoing clothes, spitting and attempted rape”¹². Scott and Martin¹³ developed a framework model accounting for five main strategies harassers use to dampen the outrage, namely: 1) cover up, 2) devaluation of the target, 3) reinterpretation, 4) official channels, and 5) intimidation and bribery.

Four theories have been found to guide sexual harassment research¹⁴:

- *natural-biological model*¹⁵ states that SH comes from natural sexual desire of men towards women;

- *sociocultural model of asymmetrical power relations between men and women*¹⁶ argues that SH results from gender roles of men as sexual agents and women as sexual objects;

- *the organizational explanation of workplace sexual harassment*¹⁷ focus on three factors prompting SH: the organizational culture (characterized by co-worker solidarity, supervisor harmony, workplace anonymity, and physicality of the work), the gendered nature of the individual’s work group and the differential worker power that makes men hierarchic superior to women;

- *theories of legal consciousness*¹⁸ emphasize the three-step process of naming (perceiving SH as detrimental and making a claim, blaming (hold someone responsible for the injury), and claiming (express grievances and ask for a solution).

Sexual harassment is often met in the medical field, as given the history of male domination and a hierarchical structure with strong power differentials, factors correlated with the incidence of workplace sexual harassment¹⁹. In a 2014 survey on academic medical faculty (clinician-researchers), Jagsi *et al.*²⁰ found that 30% of women reported having experienced sexual harassment compared with 4% of men, in the form of either: generalized sexist remarks and behavior, inappropriate sexual advances, subtle bribery to engage in sexual behavior, threats to engage in sexual behavior, or coercive advances. Recognizing sexual harassment is important because perceptions that such experiences are rare may, ironically, increase stigmatization and discourage reporting.

More importantly, sexual harassment empirical research quickly entered feminist and equality of employment opportunity discourse, and translated to laws and practices in different cultural, legal, and political contexts around the world²¹. Translation into practices may be more visible now due to social media and the way it facilitates sharing best practices, as well as boosting women's self-disclosure regarding such experiences and contributing to safer work environments.

Social media platforms are revolutionizing the way users communicate by increasing the exposure to highly stigmatized issues in the society. Sexual abuse is one such issue that took over social media via attaching the hashtag #MeToo to the shared posts. The reaction to this movement depends upon the positioning of the content creator as a perpetrator/enabler, a sufferer or a mere bystander, usually varying from total denial to acceptance, ironic comments, sharp satire, or outrage²². Social media sites can be both venues where feminist counterpublics can garner support and solidarity to fight rape culture, as well as spaces where rape culture can be performed and enabled²³.

The #MeToo Movement

The spring of the #MeToo movement is attributed to the activist campaign led by Tarana Burke to support marginalized women of color who experienced sexual assault, more than one decade ago²⁴. Yet the movement only gained momentum when the actress Alyssa Milano re-popularized the hashtag *MeToo* on Twitter, therefore bringing it into the spotlight of the social media after accusations of sexual harassment and assault were leveled against the Hollywood producer Harvey Weinstein. In February 2020, he was found guilty of two life felonies and was sentenced to 23 years in prison²⁵.

Milano's post was followed by more than 60,000 comments, and in the first 24 hours alone, the hashtag was used 12 million times. According to Facebook data, almost half of U.S. users are friends with someone who posted a message about such an experience²⁶. Soon,

millions of people shared their own experiences of sexual abuse on either Facebook or Twitter using the #MeToo. The unprecedented attention drawn by the movement has set the workplace sexual harassment on the map of researchers around the globe. Following this plethora of public reactions, the event also sparked scientific debate, generating various research endeavors surrounding the #MeToo movement in several professional areas. Comparing tweets via #MeToo on Twitter with posts shared on the #MeToo subreddit, Manikonda *et al.* found that Reddit posts are focused on the sexual assaults within families and workplaces while Twitter posts are on showing empathy and encouraging others to continue the #MeToo movement²⁷. Mendes, Ringrose, and Keller studied lived experiences of posting on anti-rape hashtags, leading campaigns and participating in feminist movements against sexual violence, as well as developing online feminist networks. They found anxiety and fear of being attacked for their feminist views among their participants, while also finding that digital feminism can be experienced in a positive way "in generating community, connection, and support for feminist views, and solidarity in calling out rape culture"²⁸. Online platforms were perceived as virtual spaces that make it safe and easy for women to engage in feminist activism. What is more, Twitter users were found to reflect on the prevalence of violence in society, acted as advocates, called attention to survivors' experiences, or used it in a way that distracted from the real issue²⁹.

Social media has made it that this deeply culturally embedded phenomenon is now so visible and discussed, that it can no longer be denied or trivialized. What is more, the #MeToo movement has even brought to light male victims sharing their stories, adding depth to understanding how structural barriers shape women's - and vulnerable group members' - lives at work and how class hierarchies are maintained³⁰. As a movement based on the idea of empowerment through empathy, #MeToo aimed to enable survivors to feel whole and gain agency to expose "systems of oppression and privilege of which sexual harassment and assault are cause and effect"³¹. #MeToo is also studied as discourse in and of itself, one that speaks about how society and organizations are structured and organized to engender inequality³².

Methodology

Since the #MeToo phenomenon expanded with impressive speed, we conducted an **exploratory study** to see how this is reflected in the public sphere of Facebook and social networks, in Romania.

Research questions

1. How is the #MeToo phenomenon presented on Facebook in Romania?
2. What types of narratives dominate?

3. What types of abuse and harassment are most common?
4. How are women and men presented in the #MeToo narratives?

Results

We extracted 70 public posts that used the #MeToo hashtag and were published by Romanian users, using the snowball techniques, starting with our Facebook accounts, identifying opinion leaders coming from academia, advertising, and communication, creative industries mainly, psychologists, activists, and politicians. We applied a content analysis on public posts from Facebook, extracting the first reactions to the spring of the #MeToo movement in October 2017. A total number of 100 public posts were analyzed, under the consideration that these posts have the highest visibility and the ability to mobilize and influence users' views, that of the victims of abuse. From the 100 posts, 70 were published by women, and 30 were posted by men. The content analysis grid was elaborated taking into consideration the following variables: *who the victim is, who the aggressor is, the age of the victim, the location of the aggression, the type of aggression, the type of abuse, the context of the narrative, the tone of the message*. The coding and analysis were done manually, thus subject to inherent errors, involving potentially subjective human decisions and insight, and the dataset not being scalable.

For each content analysis category, we selected the most co-occurring words from the Facebook public posts, from the most used to the least. Using the most frequently occurring keywords in these corpuses, we dig a little deeper to understand how users label sexual abuse through the words associated with these categories.

Category	Keywords:
Women	exaggerated, victims, alone, fearful
Men	aggressors, lecherous, idiots, frightening
Victims	mostly women
Women status	student, schoolgirl, adolescent, girlfriend
Men status	professor, director, manager, colleague, worker
Type of abuse	sexual abuse, verbal abuse, psychological abuse, physical abuse

Location of abuse	at faculty, on means of transport, on the street, at home
Actions of harassment	rape or rape attempt, hands over the bottom/ touch under the skirt, catcalling/obscene language, threats (with death, firing)
Emotions	fear, shame, anger, pained/afflicted
Actions against abuse	need for public discussion about abuse, need for education, need for legal means against abuse, need to talk with abusers
Message tone	tone of awareness, call to action, emancipation, ironic

Table 1: Semantic and syntactic co-occurrence patterns from posts. Keywords are the most frequent words. The right column shows the most co-occurred words/actions associated with left.

Out of the 70 posts, 32 refer to **women's characteristics**, such as: exaggerated, victims, alone or fearful. The positive characteristics of women - being kind, compassionate, wise, strong, self-confident, decent, modest, successful, courageous, radiating, deeply connected, feminine - are surpassed by the negative ones: ridicule, lost trust, defiant, not daring, self-marginalized, auto-isolated, ultra-censorship, giddy, bloody, terrorized, "big girls," of mild morals, crazy, pregnant, a prey, vulnerable, sucker, cry much, born to serve. They tend to be seen as not having sexual initiative, not able to understand a joke or to get a compliment, unable to sexually satisfy the other.

The other half of the posts refer to **men's characteristics**, usually labeled as aggressors, lecherous, idiots, misogynists, dangerous and frightening. Positive characteristics, such as smart, chivalrous, thoughtful, good father, sensible, altruistic, admirable, moral, are mentioned, as well as a wide array of negative traits: beasts, exhibitionists, rapist, superficial, hegemonic masculinity, monster, complexed, frustrated, disgusting, or misogynist.

Out of the 70 cases, only four refer to a male victim, the rest are all women. The **age** at the time of the abuse ranges from 5 years old to 56, with a mean age of 19. The most frequently mentioned women **statuses** include being a student, schoolgirl, wife, or girlfriend. The abuse is pervasive, as different professional statuses are listed: actress, politician, journalist, teacher, assistant, careerist, worker, or prostitute. The abuser is usually male, either a professor, a manager or director, a colleague, worker on site, employer, lover, artist,

stranger, politician, policeman, or journalist.

More than two thirds of the abuses are sexual, followed by verbal, physical, psychological, semantic or economic abuse. The **context** of the abuse is either personal (at home), public (in the means of transportation, in parks), in the educational environment (in high school, tutoring, in the university) or at work. Several locations are mentioned, like at college, in the means of transport, on the street, at home or at work. The **actions of assault** also vary from rape or rape attempt, hands over the bottom/touch under the skirt, catcalling/using obscene language, threats (with death or firing), stalking, or force use: fights, spanks, punches, force, power use, ripped clothes, being dragged, forcefully kissed, hugged, rubbed, touched, constant calling or screaming.

Women's **reactions to harassment** are highly dispersed. Ranging from silence and isolation reactions ("self-isolation, shut my mouth, didn't want anything, keep the story for myself, suicide attempt"), to fighting ("throw away with jars, fight like a man, I grabbed his collar, I shouted as loud as I could"), coming to terms with the abuse ("minimizing the aggression, accepting the abuse for money, cars and jobs, blaming on me, I asked for it"), or acknowledging its long-term harmful effect and deciding to talk about the trauma, by sharing the stories of abuse either with friends and family, or on social media ("we are on your side, we can do much more, be aware of aggression, write more about #MeToo"), and last but not least asking for professional help by going to therapy.

Most of the posts mentioned the need to take action in order to reduce the devastating long term effect of the abuse. The need for public discussion is followed by the need to educate young girls, informing them of the legal means against abuse, learning from the past, unmasking the abuse and the abuser, the need for protection and for self-care. About half of the posts are intended to call for raising awareness about the abuse. Some of them also include a call to action, emphasizing the need for the emancipation of women and for equal rights. All of them can be empowering for the victims of abuse and contribute to the idea of solidarity in a safe space, where one can share the burden and overcome the trauma.

Still, some academia members issue a warning, stating that for the last 25 years, nothing significant has been done to remediate the problem in Romania. As Mihaela Miroiu (Romanian professor, public intellectual, feminist paragon) states: "*Organizations like FILIA, SEF, FRONT, ALEG and many others have conducted research and have tried to convince politicians, police, and other officials to draw prevention programs, educational policies and legal sanctions. Well-balanced, reasonable, science-based. What is the result of their honest and huge amount of effort? Nothing at all.*"

The pairwise word relationships shown in Table 2 for the most frequently occurring keywords suggest

that some of these societal entities such as men are aggressive and violate certain aspects, whereas women are associated with being intimidated and publicly humiliated. Whenever users are mentioning the personal experiences (narrative), it is highly correlated with words such as heartbreaking, frightening, terrifying, horrifying, awful etc. Alongside, most of the other keywords (such as sex, rape, victims etc.) are similarly associated with a vocabulary that is mostly negative. However, the users are also recognizing that these issues should be addressed immediately (see keyword times up) and are slightly on an encouraging side, compared to other keyword relationships. Words such as movement are co-occurring with words such as hysterical, nonsense and, in some instances, it is not very clear if users are mocking the #MeToo movement.

Category	Keywords:
men	aggressive, pigs, socialized, violate, proclaim, educated
story	heartbreaking, frightening, terrifying, horrifying, awful, painful, triggering, insightful
assault	prevention, policing, devaluing, mishandling, payouts, regrettable
sex	perform, oral, consensual, date, violent, nonconsensual, harassment-misconduct, rampant, ubiquity, experiencing, assaults, secrecy
#metoo	#spite, #mentalhealth, #gossip, #sexpredator, #activism, investigative
movement	travesty, witch-hunt, hysterical, concerns, nonsense, ridiculously, damaging
Times up	oprahs, deathknell, globes, gowns, attendees, #golden, staged
woman	single, unconscious, humiliated, dragged, publicly, qualified, intimidated, backed
abuse	exploitation, stigma, secrecy, psychological, admitting, harassment, severity
victims	survivors, condemning, offenders, assistance, minimize, pedophiles, bystanders, prevent, suffering

rape	attempted, kits, marital, molestation, hookup, aggression, shame
------	--

Table 2: Semantic and syntactic co-occurrence patterns from posts. Keywords are the most frequent words. The right column shows the most co-occurred words/actions associated with left.

While most of the female posts share their personal stories regarding different types of harassment, the male posts range from sustaining the #MeToo campaign to mocking the victims of abuse. Several calls to action are raised by the men posting using the #:

“It is equally our responsibility to get involved, sincerely, in this campaign, because we all have wives, girlfriends, mothers and daughters.”

“The #MeToo campaign is one of the coolest campaigns. Crazy gathering of forces and display of the power “to say”. The world is slowly becoming a better place.”

Some acknowledge the strength it requires to speak up: *“So humbling to see so many strong and brave women standing up, even if sometimes it’s with tears in their eyes. I stand with you.”*

For others, it is important to define the terms correctly. Some feel the need to emphasize the distinction between harassment and physical abuse. Others argue that there is a strict line between “seduction (allowed almost all the time, between boundaries and in an informal setting) and harassment, definitely a sign of mental impotence and a filthy soul that nothing can redeem.”

The long-term effect of the campaign is also brought into discussion. Even though the #MeToo movement has been a very powerful one, some consider it to be just another passing wave, a topic that will soon be forgotten.

“Besides the horrible stories on #metoo, even more disturbing were the comments of people saying that this campaign is not going to make an impact, that it will be forgotten within a week and that nothing is going to change in Romania. It seems like people are expecting an external solution, as if someone is going to come up with a miraculous answer, is going to do something, to show figures and results. The impersonal “it is going to be done”. There isn’t such a thing. There isn’t such a person. The authorities are not going to solve this.”

Authorities have long discussed the statistics of violence and abuse in Romania; therefore, some men say that the campaign was of no surprise for them.

“I long knew that the great majority of women in Romania are facing sexual aggressions on a regular basis.”

“If you’re surprised how often this is coming up, you have probably never asked your female friends about sexual harassment.”

Most of the men insist on presenting their own version of the story, setting the attention towards their

upbringing and the influence of socialization.

“My father told me that if a woman does not like it, you have to take over the reins and show her who the man is.”

“It is not like you had sexual intercourse!”

“This shouldn’t be about women who are victims, but about men who admit being aggressors.”

The male posts had an average of 73 likes, 21 comments, and 7 shares. The ironic ones were more shared than the supporting posts, and not surprisingly, the posts of celebrities received more attention. For example, a well-known Romanian comedian had a mocking post that received 6000 likes, 987 comments and 37 shares.

Unlike the female posts, the male ones do not discuss the long-term effects of abuse. Most of them refer to sexual harassment as incidents, not as a phenomenon. Their perspective usually falls either under the sociocultural model of asymmetrical power relations between men and women, or the naming-blaming-claiming theory of legal consciousness.

Media interviews with experts

Three media interviews with experts have been analyzed, namely with: Andreea Bragă, president of feminist NGO FILIA, Oana Băluță, academic & feminist, and Laura Ștefănuț, journalist. All three interviews have been shared via Facebook through their public profiles, therefore we have included them in the analysis. Their definition of the #MeToo campaign is similar. *“#MeToo is a step of solidarity that we have not witnessed on such a large scale. It is a necessary and symbolic step, a highly welcomed campaign”* (Laura Ștefănuț). Oana Băluță sees it as *“a long awaited and needed campaign”* and *“an avalanche of experiences of sexual harassment that women have shared on social networks,”* while Andreea Bragă refers to it as *“the result of an organic movement for women’s rights, built on the facilities offered by social media, of instantly sending information to the public, and worked under the snowball effect. Increasingly more women had the courage to open up and narrate their sexual harassment or violence experiences.”*

While Laura Ștefănuț looks at the problem from a journalistic angle, signaling that it is *“a distorted representation of sexuality that pressures men and affects women emotionally and, many times, physically,”* Andreea Bragă believes that *“sexual harassment is the result of manifesting unequal power relations between women and men. We are socialized both in the family and at school or among friends that men are superior to women, that they hold the power, and violence is a manifestation of power and confirmation of this power. Since childhood, we see around, women who take care of the house and family and are less present in the public space, in politics, and decision-making roles. [...] We see on TV women featured as objects, humiliated in public, women who are being harassed live on screen and we laugh, just like we laugh at jokes about rapes*

and sexist jokes. These uneven power relations translate into aggressive behaviors, that try to control women.”

All three agree that the movement would not have been possible without the solidarity of women sharing similar traumatic experiences. As Andreea Bragă puts it: “*The feeling of solidarity among women was generated based on lived experiences, and this exposure to sexual abuse boosted other women to write about what they went through. Through creating this online space of self-exposure and solidarity, a safe space was created, in which women who went through sexual harassment no longer felt threatened by public shaming or victim blaming.*” Oana Băluță considers that “*what happened at Hollywood, what investigative journalists have done to bring to light abuses in that area, has contributed to building such a space [...]. Now, victims of sexual harassment benefit from legal strings. However, at the same time, they need a safety net.*” Often, women do not report sexual harassment because of the “*fear of losing a job, fear (and shame) to be blamed for what happens to them [victims], fear that lawmakers won't take them seriously. Fears as legitimate as they can be*” (Laura Ștefănuț).

The need for prevention programs is raised by all three experts. Andreea Bragă believes that “[#MeToo] can become an annual information and prevention campaign if adopted by employers, universities, decision-makers, and transformed into a prevention program against sexual harassment, as well as a way to convey that sexual harassment is not tolerated there.” This would diminish the otherwise pervasive phenomena of sexual harassment. As one of the posts mentioned, “*If all the women who have ever been sexually harassed or assaulted wrote “Me too” as a status, we might give people a sense of the magnitude of the problem.*”

The solutions to this whole problem revolve around educating people from an early age on gender equality and “*learn as early as possible that we, girls and boys, women and men, are equal, and that we deserve respect. To learn to recognize various forms of violence inflicted especially on women and girls, including sexual harassment, and to learn what we can do, what are the steps we can take to file a report. At this moment, the school curricula are missing information on gender equality, how we recognize various forms of violence, and what we can do if we face sexual harassment or other types of violence.*”

Discussion

Social media turned out to be a catalyst for a new fourth-wave-feminism movement, one in which sexual abuse or harassment survivors disclosed these events that they had to face, in many cases years and decades before. Since the #MeToo movement sparked at the end of 2017 and the wider MeToo movement generated by Tarana Burke one decade before, millions of individuals – women and, to a smaller extent, men – are using online

forums as a channel to disclose their experiences and create solidarity. #MeToo was followed by the Time's Up campaign in the United States, and these were all fueled by Donald Trump's 2016 election, following substantiated campaign claims of past behaviors related to sexual harassment.

However, sexual abuse is far too prevalent across the globe, and this *hashtag feminism* managed to generate a global sisterhood. The use of social media as a channel for delivering the message of a survivor has gained collective force and generated collective healing, across borders. Sexual abuse survivors or targets of sexual harassment have found a voice through social media, after extensive periods of keeping silent and being silenced. They turn to social media when institutions that should keep them safe fail them, or before they even try to obtain a sense of justice. Cultural patterns focusing on victim-blaming and protecting the rights of perpetrators should be tackled in future research.

As shown above, based on the Romanian case, women in this country are not strangers to sexual abuse or harassment, and they face similar issues to those reported in the United States or other countries. Attempts to trivialize their experiences are common, and some men's attitudes toward their narratives contribute to this phenomenon and to keeping silent. As emphasized by the gender experts interviewed in the Romanian media, this type of research should have policy implications. Education and justice are pivotal in creating a safer environment for girls and women, and the top risk factors for sexual violence should be more harshly addressed in order to achieve this. Consistent with Mendes, Ringrose, and Keller (2018), our study shows that digital feminism is able to create a safe space for self-expression, to generating community, connection, and support for feminist views, and solidarity in calling out abuse. Last but not least, more caution is needed in empirically tracing the cyberbullying phenomena in Romania, as various other gender and social media related aspects could be found as enhancers: the backlash against political correctness, the anonymity provided by social media platforms, their potential to feed sexist attitudes and behaviors in digital groups and forums, right-wing rhetoric, anti-gender campaigns etc.

The #MeToo campaign in Romania managed to elicit public statements from political actors (such as representative Florina Presadă), awareness actions from state institutions such as the Romanian Police Department, as well as various disclosure statements and solidarity posts reverberating on social media sites from individuals from all walks of life. This research merely shows a portrayal of a convenience sample of 100 posts to unravel subjects' characteristics and audience reactions to public disclosures, doubled by expert analyses on how #MeToo unfolded in Romania; to obtain a comprehensive analysis of the phenomenon, more

thorough analysis, on various platforms, including more diverse subjects, would be needed. The present research could be a relevant and suitable starting point to continue the investigation on how this specific campaign gained traction across Romania, across industries and subjects. Narratives echoing the MeToo hashtag could be further explored using quantitative and qualitative frameworks.

Future research should pursue a more inclusive approach, pursuing the voice of male survivors of sexual abuse, and the way they use social media as a channel for sharing their narratives related to sexual abuse. Movements such as #MenToo in India or #HimToo in US, that originally began as a way to share their experience with sexual assault are now seen more as reactionary responses to #MeToo and could provide a well-rounded

image of the phenomenon. Intersectionality is also one aspect to be considered for future research: additional identity layers of ethnicity, sexual orientation, social status could play an important role in the likelihood and the experience of sexual violence. The gender lens is certainly one pivotal perspective to explore when tackling violence-related phenomena, but a more inclusive approach would engender a humanist lens aimed at mapping all layers of discrimination experienced today. Certainly, sexual violence and harassment, or any type of gender-based violence, should be investigated using more qualitative research techniques, to obtain comprehensive accounts and contribute to the authenticity of narratives.

Note

1. Alison Harvey, *Feminist Media Studies* (UK: Polity Press, 2020), 18.
2. Kitsy Dixon, "Feminist Online Identity: Analyzing the Presence of Hashtag Feminism," *Journal of Arts and Humanities* 3, no. 7 (2014): 34-40.
3. Allison Page and Jacquelin Arcy, "#MeToo and the Politics of Collective Healing: Emotional Connection as Contestation," *Communication, Culture and Critique*, (2019).
4. Nazanin Andalabi, Oliver L. Haimson, Munmun de Choudhury and Andrea Forte, "Understanding social media disclosures of sexual abuse through the lenses of support seeking and anonymity," *In Proceedings of the 2016 CHI conference on human factors in computing systems* (2016), 3906-3918; Paul C. Cozby, "Self-disclosure: A literature review," *Psychological bulletin* 79, no. 2 (1973): 73; Adam N. Joinson and Carina B. Paine, "Self-disclosure, Privacy and the Internet," *In The Oxford handbook of Internet psychology* (2007): 237-252.
5. Andalabi et al., "Understanding social media..."; Natalie McClain and Angela Frederick Amar, "Female survivors of child sexual abuse: Finding voice through research participation," *Issues in mental health nursing* 34, no. 7 (2013): 482-487.
6. Vicki J. Magley, Charles L. Hulin, Louise F. Fitzgerald, and Mary DeNardo. "Outcomes of self-labeling sexual harassment." *Journal of Applied Psychology* 84, no. 3 (1999): 390; Jenny Petrak and Barbara Hedge, (eds.) *The trauma of sexual assault: Treatment, prevention and practice* (John Wiley & Sons, 2003); Chelsea R. Willness, Piers Steel, and Kibeom Lee. "A meta-analysis of the antecedents and consequences of workplace sexual harassment." *Personnel psychology* 60, no. 1 (2007): 127-162.
7. Darius KS Chan, Suk Yee Chow, Chun Bun Lam, and Shu Fai Cheung, "Examining the job-related, psychological, and physical outcomes of workplace sexual harassment: A meta-analytic review," *Psychology of Women Quarterly* 32, no. 4 (2008): 362-376.
8. Mona Lena Krook, and Juliana Restrepo Sanín. "The cost of doing politics? Analyzing violence and harassment against female politicians." *Perspectives on Politics* (2019): 1-16.
9. Margaret Thornton, "Sexual harassment losing sight of sex discrimination," *Melbourne University Law Review* 26 (2002): 422; Kathrin S. Zippel, *The politics of sexual harassment: A comparative study of the United States, the European Union, and Germany* (Cambridge University Press, 2006).
10. Paula McDonald, "Workplace sexual harassment 30 years on: A review of the literature," *International Journal of Management Reviews* 14, no. 1 (2012): 1-17.
11. Louise F. Fitzgerald, Suzanne Swan, and Vicki J. Magley. "But was it really sexual harassment?: Legal, behavioral, and psychological definitions of the workplace victimization of women." (1997).
12. McDonald, "Workplace sexual harassment 30 years on...", 1-17.
13. Gregory Scott and Brian Martin. "Tactics against sexual harassment: The role of backfire." (2006): 111.
14. McDonald, "Workplace sexual harassment 30 years on...", 1-17.
15. Sandra S. Tangri, Martha R. Burt, and Leonor B. Johnson. "Sexual harassment at work: Three explanatory models." *Journal of social Issues* 38, no. 4 (1982): 33-54.
16. Alison M. Thomas, "Men behaving badly? A psychosocial exploration of the cultural context of sexual harassment," *Sexual Harassment. Contemporary Feminist Perspectives* (1997): 131-153.
17. Lindsey Joyce Chamberlain, Martha Crowley, Daniel Tope, and Randy Hodson. "Sexual harassment in organizational context." *Work and occupations* 35, no. 3 (2008): 262-295.

18. Amy Blackstone, Christopher Uggen, and Heather McLaughlin, "Legal consciousness and responses to sexual harassment," *Law & society review* 43, no. 3 (2009): 631-668.
19. McDonald, "Workplace sexual harassment 30 years on...", 1-17.
20. Reshma Jaggi, Kent A. Griffith, Rochelle Jones, Chithra R. Perumalswami, Peter Ubel, and Abigail Stewart, "Sexual harassment and discrimination experiences of academic medical faculty," *Jama* 315, no. 19 (2016): 2120-2121.
21. Zippel, 2006 cited in McDonald, "Workplace sexual harassment 30 years on...", 1-17.
22. Rajiv Gupta, Arunima Gupta, and Dharmender Nehra, "Going Forward with# MeToo Movement: Towards a Safer Work Environment," *Journal of Psychosexual Health* 1, no. 2 (2019): 174-179.
23. Sophie Sills, Chelsea Pickens, Karishma Beach, Lloyd Jones, Octavia Calder-Dawe, Paulette Benton-Greig, and Nicola Gavey, "Rape culture and social media: Young critics and a feminist counterpublic," *Feminist Media Studies* 16, no. 6 (2016): 935-951.
24. Rituparna Bhattacharyya, "#MeToo Movement: An Awareness Campaign," *International Journal of Innovation, Creativity and Change* 3, no. 4 (2018).
25. Gaston Franssen, "Celebrity in the #MeToo Era," *Celebrity Studies* (2020): 1-3.
26. Ashwini Tambe, "Reckoning with the Silences of #MeToo," *Feminist Studies* 44, no. 1 (2018): 197-203.
27. Lydia Manikonda, Ghazaleh Beigi, Huan Liu, and Subbarao Kambhampati, "Twitter for sparking a movement, reddit for sharing the moment:# metoo through the lens of social media," *arXiv preprint arXiv:1803.08022* (2018).
28. Kaitlynn Mendes, Jessica Ringrose, and Jessalynn Keller, "# MeToo and the promise and pitfalls of challenging rape culture through digital feminist activism," *European Journal of Women's Studies* 25, no. 2 (2018): 244.
29. Katherine W. Bogen, Kaitlyn K. Bleiweiss, Nykia R. Leach, and Lindsay M. Orchowski. "# MeToo: Disclosure and response to sexual victimization on Twitter," *Journal of interpersonal violence* (2019).
30. Sarah Jaffe, "The collective power of #MeToo," *Dissent* 65, no. 2 (2018): 80-87.
31. Michelle Rodino-Colocino, "Me too, #MeToo: Countering cruelty with empathy," *Communication and Critical/Cultural Studies* 15, no. 1 (2018).
32. Robin Patric Clair, Nadia E. Brown, Debbie S. Dougherty, Hannah K. Delemeester, Patricia Geist-Martin, William I. Gorden, Tyler Sorg, and Paaige K. Turner. "# MeToo, sexual harassment: an article, a forum, and a dream for the future." *Journal of Applied Communication Research* 47, no. 2 (2019): 116.

Bibliography

- Andalibi, Nazanin, Oliver L. Haimson, Munmun De Choudhury, and Andrea Forte. "Understanding social media disclosures of sexual abuse through the lenses of support seeking and anonymity." In *Proceedings of the 2016 CHI conference on human factors in computing systems*, pp. 3906-3918. 2016.
- Bhattacharyya, Rituparna. "# Metoo Movement: An Awareness Campaign." *International Journal of Innovation, Creativity and Change* 3, no. 4 (2018).
- Blackstone, Amy, Christopher Uggen, and Heather McLaughlin. "Legal consciousness and responses to sexual harassment." *Law & society review* 43, no. 3 (2009): 631-668.
- Bogen, Katherine W., Kaitlyn K. Bleiweiss, Nykia R. Leach, and Lindsay M. Orchowski. "# MeToo: Disclosure and response to sexual victimization on Twitter." *Journal of interpersonal violence* (2019): 0886260519851211.
- Chamberlain, Lindsey Joyce, Martha Crowley, Daniel Tope, and Randy Hodson. "Sexual harassment in organizational context." *Work and occupations* 35, no. 3 (2008): 262-295.
- Chan, Darius KS, Suk Yee Chow, Chun Bun Lam, and Shu Fai Cheung. "Examining the job-related, psychological, and physical outcomes of workplace sexual harassment: A meta-analytic review." *Psychology of Women Quarterly* 32, no. 4 (2008): 362-376.
- Clair, Robin Patric, Nadia E. Brown, Debbie S. Dougherty, Hannah K. Delemeester, Patricia Geist-Martin, William I. Gorden, Tyler Sorg, and Paaige K. Turner. "#MeToo, sexual harassment: an article, a forum, and a dream for the future." *Journal of Applied Communication Research* 47, no. 2 (2019): 111-129.
- Cozby, Paul C. "Self-disclosure: a literature review." *Psychological bulletin* 79, no. 2 (1973): 73.
- Dixon, Kitsy. "Feminist online identity: Analyzing the presence of hashtag feminism." *Journal of Arts and Humanities* 3, no. 7 (2014): 34-40.
- Fitzgerald, Louise F., Suzanne Swan, and Vicki J. Magley. "But was it really sexual harassment?: Legal, behavioral, and psychological definitions of the workplace victimization of women." (1997).
- Franssen, Gaston. "Celebrity in the# MeToo Era." *Celebrity Studies* (2020): 1-3.
- Gupta, Rajiv, Arunima Gupta, and Dharmender Nehra. "Going Forward with# MeToo Movement: Towards a Safer Work Environment." *Journal of Psychosexual Health* 1, no. 2 (2019): 174-179.
- Harvey, Alison. *Feminist Media Studies*. UK: Polity Press, 2020.
- Jaffe, Sarah. "The collective power of# MeToo." *Dissent* 65, no. 2 (2018): 80-87.

- Jagsi, Reshma, Kent A. Griffith, Rochelle Jones, Chithra R. Perumalswami, Peter Ubel, and Abigail Stewart. "Sexual harassment and discrimination experiences of academic medical faculty." *Jama* 315, no. 19 (2016): 2120-2121.
- Joinson, Adam N., and Carina B. Paine. "Self-disclosure, privacy and the Internet." *The Oxford handbook of Internet psychology* (2007): 237-252.
- Krook, Mona Lena, and Juliana Restrepo Sanín. "The cost of doing politics? Analyzing violence and harassment against female politicians." *Perspectives on Politics* (2019): 1-16.
- Magley, Vicki J., Charles L. Hulin, Louise F. Fitzgerald, and Mary DeNardo. "Outcomes of self-labeling sexual harassment." *Journal of Applied Psychology* 84, no. 3 (1999): 390.
- Manikonda, Lydia, Ghazaleh Beigi, Huan Liu, and Subbarao Kambhampati. "Twitter for sparking a movement, reddit for sharing the moment: #metoo through the lens of social media." *arXiv preprint arXiv:1803.08022* (2018).
- McClain, Natalie, and Angela Frederick Amar. "Female survivors of child sexual abuse: Finding voice through research participation." *Issues in mental health nursing* 34, no. 7 (2013): 482-487.
- McDonald, Paula. "Workplace sexual harassment 30 years on: A review of the literature." *International Journal of Management Reviews* 14, no. 1 (2012): 1-17.
- Mendes, Kaitlynn, Jessica Ringrose, and Jessalynn Keller. "# MeToo and the promise and pitfalls of challenging rape culture through digital feminist activism." *European Journal of Women's Studies* 25, no. 2 (2018): 236-246.
- Page, Allison, and Jacquelyn Arcy. "# MeToo and the Politics of Collective Healing: Emotional Connection as Contestation." *Communication, Culture and Critique* (2019).
- Petrak, Jenny, and Barbara Hedge (eds.), *The trauma of sexual assault: Treatment, prevention and practice* (John Wiley & Sons, 2003).
- Rodino-Colocino, Michelle. "Me too, #MeToo: Countering cruelty with empathy." *Communication and Critical/Cultural Studies* 15, no. 1 (2018): 96-100.
- Scott, Gregory, and Brian Martin. "Tactics against sexual harassment: The role of backfire." (2006): 111.
- Sills, Sophie, Pickens, Chelsea, Beach, Karishma, Jones, Lloyd, Calder-Dawe, Octavia, Benton-Greig, Paulette, and Nicola Gavey. "Rape culture and social media: Young critics and a feminist counterpublic." *Feminist Media Studies* 16, no. 6 (2016): 935-951.
- Tambe, Ashwini. "Reckoning with the Silences of # MeToo." *Feminist Studies* 44, no. 1 (2018): 197-203.
- Tangri, Sandra S., Martha R. Burt, and Leonor B. Johnson. "Sexual harassment at work: Three explanatory models." *Journal of Social Issues* 38, no. 4 (1982): 33-54.
- Thomas, Alison M. "Men behaving badly? A psychosocial exploration of the cultural context of sexual harassment." *Sexual Harassment. Contemporary Feminist Perspectives* (1997): 131-153.
- Thornton, Margaret. "Sexual harassment losing sight of sex discrimination." *Melbourne University Law Review* 26 (2002): 422.
- Willness, Chelsea R., Piers Steel, and Kibeom Lee. "A meta-analysis of the antecedents and consequences of workplace sexual harassment." *Personnel psychology* 60, no. 1 (2007): 127-162.
- Zippel, Kathrin S. *The politics of sexual harassment: A comparative study of the United States, the European Union, and Germany*. Cambridge University Press, 2006.

VISUAL HUMOR THROUGH INTERNET MEMES (II) FROM HARMLESS HUMOUR TO THE DISCRIMINATORY POTENTIAL OF (ANTI)MEMES. CASE STUDY: “THE TRANSGENDER BATHROOM DEBATE”

Minodora SĂLCUDEAN

Universitatea
Transilvania
Personal e-mail: a

VISUAL HUMOR THROUGH INTERNET MEMES (II) FROM HARMLESS HUMOUR TO THE DISCRIMINATORY POTENTIAL OF (ANTI)MEMES. CASE STUDY: “THE TRANSGENDER BATHROOM DEBATE”

After pointing out - in the first part of this study - the persuasive quality of memes, once they are created, re-mixed and shared publicly, we attempt to further analyze and discuss the social and ethical implications of this type of humour, meant for mainstream entertainment and specific to the digital era, while insisting on the relevance of its reception; when the derision hides, in fact, hostility, the use of humour can affect the image of vulnerable groups and can contribute to the exclusion of their members. The attached case study presents and analyses anti-trans memes created and shared during a notorious legislative episode in the United States, referring to the use of gender-inclusive public restrooms. This episode has provoked controversies in the American public space and has served as a new reason for discriminatory manifestations online, using internet memes.

Keywords: meme(s), humour, visual, discours, social media, vulnerable groups, racism, anti-trans, ethics, responsibilitie(s)

Reflective preamble: humorous discourse as rhetorical weapon

Research questions: is a socioethical point of view necessary when dealing with humour proliferated by digital memes that target vulnerable groups/communities/ minorities? Is there a risk that some parts of the humorous discourse could degenerate into rhetorical weapons that can incite to hatred and discrimination? What represents responsible digital

behaviour when using humour on social media and when minorities and/or people in vulnerable situations are targeted?

Humour, a purely (inter)human feature², along with all its textual and visual avatars (satire, irony, sarcasm, different types of humour - verbal, non-verbal, paraverbal, staged/interpreted or unintentional, situational humour, burlesque, refined etc.), becomes the authority for multi-faceted socio-cultural micro and macro discursive practices. In the past half of

the century, we have witnessed the importance of entertainment and infotainment. Both are based on humour and represent the safest and most marketable method of gaining ratings.

A recent example of a controversial meme that has gone viral in the Romanian public space, was the one that sparked numerous lively debates regarding the behavioral ethics of public, influential figures. Vladimir Tismaneanu, a well-known Romanian intellectual³, has liked and shared on his personal Facebook account, a racist meme that targeted the Roma ethnic minority. The image represented a few crows sitting on a fence, while the text was ridiculing a Romanian town with an important Roma community that has been targeted before. Words like crow, crows are visual elements that point to skin color and they are part of a derogatory racist lingo used by some Romanians, when referring exclusively to the co-living Roma ethnic group⁴.

Tismaneanu's choice of sharing this meme has generated strong reactions and has prompted Romanian internet users, most of them intellectuals, journalists, writers, influencers, N.G.O.-employees and regular users, as well as mainstream and alternative media, to take a stand against his action, criticizing his gesture of liking and sharing a racist meme in a country like Romania, where hate-speech towards the Roma minority is present and periodically intensified. The fact that this joke has been endorsed by a public figure, even if for seven minutes, shows that racist humour is still part of mainstream, sometimes in its most atrocious form.⁵ Although Tismaneanu has deleted the meme, shortly after posting it and has presented repeatedly public apologies, the internet has generated critical reactions caused by his reprehensible gesture that was considered racist. Vladimir Tismaneanu was also fined by the national Council for Combating Discrimination.⁶

Mutatis mutandis, this situation somehow reminds us of the tragic episode at Charlie Hebdo and encourages us to reflect on the conjuncture between freedom of speech and responsibility, as well as on the ethical implications that seemingly harmless but, in reality, potentially hostility generating humour, can have.

Regarded as a product of social interaction (V. Raskin, 1979, 1985; M. Angenot, 1982; van Dijk, 1997; G. Declercq, M. Murat, J. Dangel, 2003;) discourse as public and social practice becomes subject and object of pluriperspectival analyses, a heterogeneous and polyphonic territory, that can be explored multi and interdisciplinary, variously blending with linguistics, anthropology, the sociology of communication, philosophy of language, study of mentalities, imagology etc. Regarded from a foucaultian standpoint as a "body of knowledge", discourse reveals, beyond, form, "the transmitted message with all the social connections that can be established from it."⁷

The discourse of memes cannot make an exception from this approach. Accordingly, the humour of memes

functions as a trigger factor for *social dialog*, specific to the paradigm of multi-directional communication, *many-to-many* (Castels, 2002 ; Kilian, Hennigs & Langner, 2012; Taecharungroj, Nueangjamnong, 2015;). In order to explain how images can be used to create arguments, many scholars rely on the audience's understanding of contextual and cultural norms of seeing to suggest how claims can be enthymematically derived from images."

Our approach insists predominantly on the interactional and social (of socialization, by default) nature of internet memes "built on the act of remixing, which is a recurring practice in online participatory cultures.⁸"; trying to hit the soft spot of potential repercussions and socio - ethical reverberations. Moreover, as the viral phenomenon, associated to digital behaviour, reflects an unprecedented emphasis on the dimension of reception/ interpretation/ reaction of online contents like memes, which, once launched in the virtual space, become common goods that can be used whimsically, miscellaneously, unpredictably, often surpassing the initial intention of their creator(s), through the variations of form, through intertextual diversity and adjacent themes.

The relevance of reception - perfectly measurable - is given by the two levels of the reactions 'likeability and shareability' (Mills, 2012; Taecharungroj, Nueangjamnong, 2015). To that end, a research on the poliphony of humour, that also takes into consideration controversies triggered online, analyzes, amongst others, the debates and radical positions generated 2011 by a series of short funny videos called "Shit girls say". These apparently harmless parodies have generated a diversified media outcome (both from the standpoint of the object of derision and the digital formats - memes, videos, gifs), that has circulated online. In this case we have a theme that is very prone to parody - the lingo of modern girls - that quickly becomes a pretext for sensitive adjacent themes like racism or sexism, with obvious consequences, that are visible in the often radical positions and engagement of users.⁹

Assessing the humour of memes - understood as persuasive discourse with a functional - interactional stake, but also as an expression of popular creativity and freedom of speech - in an ethical dichotomous manner of good and evil seems out of place. A first observation arises: apart from the fact that the reception of meme humour is linked to personal taste, education, cognitive and cultural factors etc., the qualification/evaluation of their content/message from an ethical point of view reflects on communities. Usually, reactions against memes that aim at vulnerable groups of people emerge when a part of the public opinion reacts, linked together by common values (in Tismaneanu's case inclusion, non-discrimination, the protection of the vulnerable, essentially principles based on human rights). This part of the public sees this type of humour not as an exercise

of freedom of speech, but as an irresponsible gesture towards the vulnerable, the marginalized and the ones who need protection.

We can also observe that humour receives ethical values in the public space (facts like who is the person making or sharing the joke, how notorious is this person, the subject, the recipients, the purpose, the context of the joke, how appropriate the joke is in certain contexts (illness, death, physical pain) are important). The answers to these questions can provide the measure of conscience and responsibility in the public space, especially in a society that promotes human rights and political correctness.

Many authors, starting from the antique, have been preoccupied with the psycho - social aesthetical and ethical layers of humour, proving that creative laughter (ridiculing, derision, imitation, caricaturization etc.) aimed at those in power, has had and still has a symbolical punishing and healing potential, by revealing and combating political and social flaws. From comedy to pamphlet, caricature to political satire, from media parodies to stand up shows or funny-ironic Youtube videos, humour has always held the role of a soft critical instance.

In a somewhat similar fashion, the discourse of memes, especially those that cover controversial political, social, religious themes, acquires new layers of meaning through satire, irony, parody, caricatures, just like the concentrated and enthymematical humour¹⁰, while giving visuals (images) an unprecedented platform.

Reflecting on the socio ethical implications of memes (researchers¹¹ are highly interested in the link between memes and politics and/or ideology), we ask ourselves what happens when the target of the memes are neither the powerful, the politicians, the influencers nor general human flaws, but disadvantaged/underprivileged groups of society.

The humour of digital memes and the mechanisms of reception

Understood initially as a particular form of *non-bona fide*¹² communication, but also as “prepared fictional jokes”¹³ or as *tendentious jokes*¹⁴, the connection between internet users and memes derives from their connection to fictional written or spoken humour, similar to old anecdotes. In other words, a meme is, for the majority of internet users, a visual joke (a description of a real or imagined situations but with a certain degree of truth, as the ground zero of reference), condensed, based on imitation/simulation, juxtaposition and comparison of all the avatars of intertextuality. Composed usually of an image and a short text, the success of memes comes from the double dimension of entertainment, almost infotainment (especially with political memes) with the engagement inside a given community. If humour can

easily become a vector of solidarity, it can also accentuate the segregation between communities.¹⁵

Pragmatically speaking, fictionalizing real situations in order to transform them into derisible micro-narratives revolves around two conclusions, according to Attaro: a) humor in non-cooperative although, b) this violation of the C(operative) P(rinciple) may be used for communicative purposes.”¹⁶ Co-participants in the act of communication, those who make/share the joke and those who receive, remix and promote it, enter a space of deformed realities, based on pre-established conventions. These realities are imagined and converted in a collective conversational pretext.

Constructing and deconstructing meaning. “The humor cooperative principle has nothing to do with truth, and introducing possible worlds into this context will be tantamount to engaging in a loose and largely valueless metaphorical extension of an alien term.”¹⁷

A recent study, from the field of communication sciences, identifies and analyzes textual attributes that amplify the polysemy of media humour, creating a (partially or totally) applicable taxonomy that can also apply to digital humorous content. The study identifies six features of discourse: “narrative-valence discrepancies, un-stereotypical stereotyping, debatable personality traits, self-deprecating humor, intertextuality, and centrifugal multimodality.”¹⁸ The last two are typical for internet memes.

Studying social phenomena associated with the evolution of communication technologies reveals inexhaustible human capabilities and disponibilities to join collective and collaborative actions, which involve the production, reception, creative co-participation, dissemination, remixing and replication of humorous productions. Until now, no medium was able to create such an outburst of popular creativity, like the collaborative internet and web have managed to do. Regarding memes, researchers are interested primarily in the political ones, noticing the remarkable persuasive potential they have had in all recent election campaigns. „For at least 100 years, scholars have sought to understand how media content influences people, particularly in political contexts. Despite the wealth of knowledge produced in this line of research, it is important to note that user-generated content could differ from traditional media content in terms of effects on viewers. Research has demonstrated that people use memes to contribute to public conversations about political events going on in the world around them (Milner, 2012; Milner, 2013; Shifman, 2014).”¹⁹

One of the most relevant aspects regarding the discourse of humour and implicitly internet memes refers to the accessibility of the message. In the semiotics of communication, when focus shifts from the intention to signify to the interpretive efforts of the addressee, Metz notices - in regard to cinematic images - that

“the interpretation of a visual message is not tributary to an intrinsically polysemy of the image, but to the hesitations of the reader. Not the image is polysemic, but the viewer.”²⁰

Metz’ assertion is a perfect match with advertising images but also with the enthymematic iconology typically found in the humour of memes. Ambiguity, the subtlety of the message as well as the context that has generated that particular joke, all render the understanding of this message difficult and challenging.

In order to encode the message of a digital meme, we need to employ a visual approach similar to the one used in advertising, semiotics and the iconic rhetoric (Barthes, 1964; Eco, 1982; J. M. Adam și M. Bonhomme, 1997, July, 1998; Groupe μ , 1992), zooming in on cultural and linguistic competences of the receptors, even more so, considering that the advertising and marketing industries use memes on a large scale²¹(Kate M. Miltner, 2018, 424). For example, a visual metaphor is a rhetoric figure that is extremely exploited, both in the advertising discourse (positively), as well as in the discourse of memes (including the derogatory one). The conclusion that “The more competent the consumers, the more likely that they will be able to cope with complex visual structures and take advantage of rich possibilities for inference”²² is perfectly valid for visual internet memes.

Hostility behind humour, discriminatory derision and responsible digital behaviours. Conclusions

If researchers from the field of education, political and social sciences underline the subversive role of humour in general and memes in particular, when focussing on freedom of speech but also as a form of activism or manifestation of wanted political and democratic aspirations, regarding the effects of the same type of discourse, when oriented towards vulnerable groups, the research is very scarce. Nevertheless, there are recent concerns for the consequences of the use of digital humour against vulnerable groups, like, for example, the immigrants²³. Other types of discrimination can be escalate and maintained using memes.²⁴

That’s why we consider that research on the effects of digital humour on the public perception of vulnerable and disadvantaged groups deserve to be encouraged. We insist on the idea that mass exploitation of the discourse of memes that rely on degrading stereotypes and bias depreciative and dehumanizing messages through positive reactions is not harmless but, on the contrary, contributes to the perpetuation of discrimination and marginalization of the targeted vulnerable groups. In these situations, the amusement is not innocent, as it hides hostility, feelings of superiority and vindictive intentions. That’s why the responsibility of creating, co-participating and disseminating certain types of content, as is the case with fake news or the use of AI,

belongs exclusively to the user who has to (self)evaluate his behaviour also in terms of repercussions.²⁵

It is crucial to reflect on the discriminatory potential of memes, especially when an important part of mass media is responsible for the constant damage and loss of credibility of the image of minorities and vulnerable categories. The LGBT community has suffered and suffers from a mostly simplifying and negative media representation (especially in the tabloids) that has, over time, considerably contributed to failures regarding integration, inclusion, acceptance and understanding. Ten years ago, Trans Media Watch has published the results of a report stating “that transgender people are amongst the most vulnerable and misunderstood of all communities in the UK”²⁶. The report shows the opinions of the transgender community about their portrayal in media, in which 70% said that portrayals of transgender people in the media were either negative or very negative²⁷. One of the media practices that has an important contribution to hostility is “The creation and sustainment of a climate of ridicule and humiliation”²⁸, either through vexing titles or through tendentious ways of using pronouns and other terms; the manner in which online media portrays a vulnerable community can be found in the comment section of that particular material, where hate speech reactions (insults, offenses, threats etc.) are encouraged and accepted. We have to add that it is difficult to establish a clear line between critical discourse that disturbs, shocks or offends, while remaining within the boundaries of freedom of speech, as it serves a public interest and the discourse of hatred that incites to violence, encourages or justifies hatred based on intolerance and represents an abuse of rights. The line between these two types of discourse is sometimes difficult to see and can be easily crossed.²⁹

Regarding *social media*, the participatory phenomena and the heterogeneity of the backgrounds of users have generated also favourable premises for establishing an online community with a voice that can be heard and in which vulnerable groups of especially young users can experience solidarity, as they can communicate useful information, life experiences and shed light on the problems they encounter and also provide solutions for them. Unfortunately, online media is also a place for radical groups, movements or content that promote transfobia.³⁰

Similarly, a recent GLAAD³¹ report regarding the image of trans people in TV productions on networks like CBS or FOX reveals that anti-transgender slurs, language and dialogue was present in at least 61% of the catalogued episodes and storylines.

Admitting that public perception is (de)formed by the media and amplified by social media, a legislative but also socio-mediatic episode like the Transgender Bathroom Debate³² has generated a new pretext for creating and sharing anti-trans or transphobic memes,

four years ago. The subject is briefly and neutrally presented on the renowned platform Know your memes: “The Transgender Bathroom Debate refers to the controversial LGBT topic of discussion on whether transgender people should be legally entitled to access public bathrooms that correspond to their respective gender identities, rather than their biological sex.”³³

All anti-trans memes on knowyourmeme, uploaded under the title The Transgender Bathroom Debate (and those who are not connected to this legal context) that have circulated the internet during the peak of this debate (2016), convey hostile and degrading visual and text messages, based on common stereotypes associated with transgender people: non-appartenance to the “normality” of sexual binarity, deviant behavior, prostitution, the endangerment of others, unpleasant physical ambiguity; two of the memes have especially attracted our attention because they are emblematic in their hate and discrimination generating discourse. The first one, which was also the subject of a media debate we will discuss later on, depicts an overweight trans woman in raunchy clothes, wearing a very short, unflattering and revealing T-Shirt; the garments she wears on her lower body are also skimpy and indicate the attire of sexual workers. The high-heels, the pink bag and pink lace garter on her left ankle, over black stockings are details that visually reinforce a comic-degrading image that applies to the whole community; thus, this reshaped person becomes a fictional character prone to public derision. Apparently contrasting the image, the text message states: “Let him in! To the restroom with your daughter or else you’re a narrow minded, judgmental, unloving, racist bigot who needs to die!”, imperatively simulating an urge to accept the pseudo-reality of the image.

In this case, the message relies on the persuasive power of double statement, similar to irony. The performative counterstatement actually activates the message in correspondence to the hostile intention. The opposite of what is said is true, in this case translating into: “Exclude him, you have no reason to feel guilty for it!”

Other visual paratextual elements, like the background, the color combination and the chosen font also transmit aggressivity. The text is written in white all caps on a black background and the final verb “DIE” is written in red and is followed by three exclamation points. This detail is crucial when taking into consideration that reading online is actually a rapid scanning of texts and images, favorizing visual memory. Thus, the association of the person (persona non grata) and the verb “DIE” can be instantly achieved and fixated after just one reading.

We have to point out that sharing this meme in April 2016 has led to the termination of ESPN baseball analyst Curt Schilling. His termination was accompanied by a statement from ESPN that deemed his behaviour, as an influencing public figure, as intolerable.³⁴

The second meme that, in this case, directly and clearly illustrates aggressivity, disregard and exclusion depicts the drawn silhouette of a young person (potentially transgender), viewed from behind, who looks at two public restrooms, one designated for females and the other one for males. Under the female sign we can read “GET YELLED AT” and under the male sign “GET BEAT UP”, in all caps. The message of this kind of meme doesn’t require encoding, if the context of the debate is familiar. The image attributes to the transgender person the role of an unwanted intruder, for whom there are no options except for verbal and physical aggression. Besides the two blatantly offensive impulses (the female being just apparently defensive), the two statements initiate stereotypes about the vulnerability of women and the male pseudo-rightful aggressivity.

A simple Google search reveals that this meme, very present on social media (on networks, platforms, forums), has been retrieved by some press outlets like abc, pinknews, huffpost, buzzfeednews etc., being used as an illustration for journalistic materials that described hostility towards transgender people.³⁵

(In order to not further contribute to the dissemination of potentially discriminatory and hate speech inducing imageries, we have chosen not to include the anti-transgender memes we are referring to in this article)

Note

1. Minodora Sălcudean, Radu Motoroiu, “Visual Humor through Internet Memes. Iconicity, Irony, and Virality in the Digital Age (I)”, *Transilvania*, 4, 2020, 67-72 (2020).
2. Victor Raskin, *Semantic Mechanisms of Umor* (Dordrecht: D. Reidel Publishing Company, 1985), 2.
3. Cristian Otopeanu, “Cum a explicat Vladimir Tismăneanu postarea rasistă cu *ciorile de la Țândărei*: Se voia haiosă. Nu-i desluisem implicațiile rasiste” [“How Vladimir Tismăneanu explained the racist post with the *crows from Țândărei*: It wanted to be funny. I hadn’t figured out the racist implications”], in *Libertatea* (online newspaper), 2020. <https://www.libertatea.ro/stiri/vladimir-tismaneanu-dupa-ce-a-postat-o-imagine-cu-caracter-rasist-se-voia-haiosasa-nu-i-desluisem-implicatiile-rasiste-2950599>
4. Minodora Sălcudean, Raluca Mureșan, “Case Study: *Hate and the Roma of Romania: Failing to Moderate the Conversation*”, *Journal of Media Ethics*, 4, vol. 32, 235-238, 2017. <https://doi.org/10.1080/23736992.2017.1360687>

5. Dan Panaet. "Să spui bancuri cu romi e mai vinovat decât pare. Scurta istorie a umorului rasist, după 90" ["To tell jokes about Roma people is more guilty than it seems. A brief history of racist humor, after 90"], in Scena9 (online publication of cultural journalism), 2020. <https://www.scena9.ro/article/istorie-umor-rasist-romania>,
6. Radio Europa Liberă, 6.05 2020, "CNCD: Vladimir Tismăneanu, amendat cu 5.000 de lei pentru postarea despre Tândărei" ["Vladimir Tismăneanu was 5,000 lei fined for posting about Tândărei"]. <https://romania.europalibera.org/a/cncd-vladimir-tismaneanu-amendat-cu-5-000-de-lei-pentru-postarea-despre-tandarei/30595800.htm>
7. Alec McHoul, Wendy Grace, *A Foucault Primer. Discourse, Power And The Subject* (London: Routledge, Taylor & Francis e-Library, 2002), 31-42.
8. Victoria Esteves, Graham Meikle, "Look @ this fukken doge: Internet Memes and Remix Cultures". in: Atton, C. (Ed.) *The Routledge Companion to Alternative and Community Media*, (Abingdon and New York: Routledge, 2015) 566.
9. Lillian Boxman-Shabtai, Limor Shifman. "Evasive Targets: Deciphering Polysemy in Mediated Humor", *Journal of Communication*, Volume 64, Issue 5, 2014, 977-998. doi.org/10.1111/jcom.12116.
10. Marc Angenot, *La Parole pamphlétaire. Typologie de discours modernes*. (Paris: Payot&Rivages, 1995).
11. Anastasia Denisova, *Internet Memes and Society: Social, Cultural, and Political Contexts*, London: Routledge, 2019.
12. Ksenia Shilikhina, „Metapragmatic markers of the bona fide and non-bona fide modes of communication”, in Wladyslaw Chlopicki, Dorota Brzozowska (Eds), *Humorous Discourse* (Boston/Berlin: De Gruytere, 2017). 107-131
13. John Morreall, "Verbal humor without switching scripts and without non-bona fide communication", *Humor-International Journal of Humor Research*, 17(4), 2004, 393-400. doi: [10.1515/humr.2004.17.4.393](https://doi.org/10.1515/humr.2004.17.4.393)
14. Salvatore Attardo, "A primer for the linguistic of humor", in Victor Raskin (Ed.), *The Primer of Humor Research* (Berlin: Mouton de Gruyter, 2008), 104.
15. Noam Gal, "Ironic humor on social media as participatory boundary work", *New Media & Society*, 1-21, 2018, 3.
16. Ibid., 115.
17. Victor Raskin, Salvatore Attardo, "Non-literalness and non-bona-fide in language An approach to formal and computational treatments of humor", in (*Pragmatics & Cognition*, vol.2, issue 1, Benjamins Publishing Company)1994, 37.
18. <https://romania.europalibera.org/a/cncd-vladimir-tismaneanu-amendat-cu-5-000-de-lei-pentru-postarea-despre-tandarei/30595800.htm>
19. Heidi E. Huntington, *Dissertation, For the Degree of Doctor of Philosophy*, (Colorado State University, 2017).
20. Metz, C., *Langage et cinema*, (Paris: Larousse, 1971), apud. Martine Joly, *Introduction à l'analyse de l'image* (Paris: Nathan, 1994), 83.
21. Kate M. Miltner, "Internet Memes", in Jean Burgess, Alice Marwick, Thomas Poell, *The SAGE Handbook of Social Media* (London: SAGE Publications Ltd, 2018), 424.
22. Barbara J. Phillips and Edward F. McQuarrie, Beyond Visual Metaphor: A New Typology of Visual Rhetoric in Advertising", *Marketing Theory*, Volume 4(1/2): 113-136, 2004, 129.
23. Nell Haynes, 2019, "Extreme Speech. Writing on the Walls: Discourses on Bolivian Immigrants in Chilean Meme Humor", *International Journal of Communication* 133122-3142, (2019)
24. Kate M. Miltner, "Internet Memes", in Jean Burgess, Alice Marwick, Thomas Poell, *The SAGE Handbook of Social Media* (London: SAGE Publications Ltd, 2018), 412-428.
25. Sean Kanuck, "Humor, Ethics, and Dignity: Being Human in the Age of Artificial Intelligence", *Ethics & International Affairs*, 33, no. 1, 3-12. (2019).
26. Trans Media Watch. *The British Press and the Transgender Community*, 2011. <https://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20140122175053/http://www.levesoninquiry.org.uk/wp-content/uploads/2012/02/Submission-by-Trans-Media-Watch.pdf>, p.7.
27. Ibid., 8.
28. Ibid., 10.
29. Raluca Mureșan, *Elements of communication law/Elemente de dreptul comunicării*, (Sibiu: Astra Museum Publishing, 2014), 146-147.
30. Shelley L. Craig, Lauren McInroy, Lance T. McCready & Ramona Alaggia, "Media: A Catalyst for Resilience in Lesbian, Gay, Bisexual, Transgender, and Queer Youth", *Journal of LGBT Youth*, vol.12, Issue 3, 254-275. (2015).
31. GLAAD – Gay & Lesbian Alliance Against Defamation. *Victims or Villains: Examining Ten Years of Transgender Images on Television*, <https://www.glaad.org/publications/victims-or-villains-examining-ten-years-transgender-images-television>, accessed 15.08.2020.
32. Brian Barnett, Ariana E Nesbit, Renée M Sorrentino, "The Transgender Bathroom Debate at the Intersection of Politics, Law, Ethics, and Science", *The journal of the American Academy of Psychiatry and the Law*, 46(2), 232-241, (2018). <https://knowyourmeme.com/memes/transgender-bathroom-debate/photos/sort/comments>
33. Richard Sandomir, "Curt Schilling, ESPN Analyst, Is Fired Over Offensive Social Media Post", 2016. <https://www.nytimes.com/2016/04/21/sports/baseball/curt-schilling-is-fired-by-espn.html>

- E.g.: <https://www.abc.net.au/news/2017-04-04/what-does-bathroom-anxiety-feel-like/8409886>; https://www.huffpost.com/entry/debunking-bathroom-myths_b_8670438?guccounter=1
34. Richard Sandomir. "Curt Schilling, ESPN Analyst, Is Fired Over Offensive Social Media Post", 2016. <https://www.nytimes.com/2016/04/21/sports/baseball/curt-schilling-is-fired-by-espn.html>
35. E.g.: <https://www.abc.net.au/news/2017-04-04/what-does-bathroom-anxiety-feel-like/8409886>; https://www.huffpost.com/entry/debunking-bathroom-myths_b_8670438?guccounter=1

Bibliography

- Adam, Jean-Michel, Bonhomme, Marc. *L'argumentation publicitaire*, Paris: Nathan, 1997.
- Angenot, Marc. *La Parole pamphlétaire. Typologie de discours modernes*. Paris: Payot & Rivages, 1995.
- Barnett, Brian, Nesbit, Ariana E., Sorrentino, Renée M. "The Transgender Bathroom Debate at the Intersection of Politics, Law, Ethics, and Science", *The Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law*, 46(2), (2018), 232-241. doi: [10.29158/JAAPL.003761-18](https://doi.org/10.29158/JAAPL.003761-18)
- Barthes, Roland. "Rhetorique de l'image". In *Communications*, 4, Seuil, Paris, 1964.
- Boxman-Shabtai, Lillian, Shifman, Limor. "Evasive Targets: Deciphering Polysemy in Mediated Humor", *Journal of Communication*, Vol. 64(5) (2014): 977-998.
- Castells, Manuel. *The Internet Galaxy – Reflections on the Internet, Business, and Society*. Oxford: University Press, 2002.
- Chlopicki, Wladyslaw, Brzozowska, Dorota (Eds). *Humorous Discourse*, Boston/Berlin: De Gruytere, 2017.
- Craig, Shelley L, McInroy, Lauren, McCready, Lance T., Alaggia, Ramona. "Media: A Catalyst for Resilience in Lesbian, Gay, Bisexual, Transgender, and Queer Youth", *Journal of LGBT Youth*, vol.12, Issue 3, (2015): 254-275. <https://doi.org/10.1080/19361653.2015.1040193>
- van Dijk, Teun A. (Ed.), *Discourse as social interaction: Discourse studies: A multidisciplinary introduction* Thousand Oaks, CA: SAGE, 1997.
- Declercq, Gilles, Murat, Michel, Dangel, Jacqueline. *La parole polémique*. Paris: Honoré Champion, 2003.
- Denisova, Anastasia, *Internet Memes and Society: Social, Cultural, and Political Contexts*, London: Routledge, 2019.
- Eco, Umberto. *Tratat de semiotică generală*, [A Theory of Semiotics], București: Scientific and Encyclopedic Publishing House, 1982.
- Esteves, Victoria, Meikle, Graham. "Look @ this fukken doge: Internet Memes and Remix Cultures". In: Atton, Chris. (ed.) *The Routledge Companion to Alternative and Community Media* Abingdon and New York: Routledge. 2015: 560-570.
- Gal, Noam. "Ironic humor on social media as participatory boundary work", *New Media & Society*, vol.21, Issue 3, (2018):729-749. doi: [10.1177/1461444818805719](https://doi.org/10.1177/1461444818805719).
- Group μ. *Traité du signe visuel. Pour une rhétorique de l'image*, Paris: Seuil, 1992.
- Haynes, Nell. "Extreme Speech. Writing on the Walls: Discourses on Bolivian Immigrants in Chilean Meme Humor". In *International Journal of Communication* 13 (2019): 3122-3142. doi: [1032-8036/20190005](https://doi.org/10.1032-8036/20190005).
- Joly, Martine. *Introduction à l'analyse de l'image*. Paris: Nathan, 1994.
- Kanal, Akane. "Sociality and Classification: Reading Gender, Race, and Class in a Humorous Meme". In *Social Media + Society*, Volume: 2 issue: 4, (2016): 1-12. doi: [10.1177/2056305116672884](https://doi.org/10.1177/2056305116672884)
- Kanuck, Sean. "Humor, Ethics, and Dignity: Being Human in the Age of Artificial Intelligence." In *Ethics & International Affairs* 33(1) (2019):3-12. doi: [10.1017/S0892679418000928](https://doi.org/10.1017/S0892679418000928).
- Metz, Christian. *Langage et cinema*, Paris: Larousse, 1971.
- McHoul, Alec, Grace, Wendy. *A Foucault Primer. Discourse, Power And The Subject*. London: Routledge, Taylor & Francis e-Library, 2002.
- Miltner, M. Kate., "Internet Memes". In Sean Burgess, Alice Marwick, Thomas Poell, 2018, *The SAGE Handbook of Social Media*, SAGE Publications Ltd, 2018: 412-428
- Morreall, John "Verbal humor without switching scripts and without non-bona fide communication", *Humor-International Journal of Humor Research*, 17(4), (2004): 393-400. doi: [10.1515/humr.2004.17.4.393](https://doi.org/10.1515/humr.2004.17.4.393)
- Mureșan, Raluca. *Elements of communication law/Elemente de dreptul comunicării*, Sibiu: Astra Museum Publishing, 2014.
- Otopeanu, Cristian. "Cum a explicat Vladimir Tismăneanu postarea rasistă cu ciorile de la Tândărei: Se voia haioasă. Nu-i deslusisem implicațiile rasiste"[How Vladimir Tismăneanu explained the racist post with the crows from Tândărei: It wanted to be funny. I hadn't figured out the racist implications]. in *Libertatea* (online newspaper), 2020. <https://www.libertatea.ro/stiri/vladimir-tismaneanu-dupa-ce-a-postat-o-imagine-cu-caracter-rasist-se-voia-haioasa-nu-i-deslusisem-implicatiile-rasiste-2950599>

- Phillips, Barbara J., McQuarrie, Edward F. "Beyond Visual Metaphor. "A New Typology of Visual Rhetoric in Advertising". In *Marketing Theory*, Volume 4(1/2) (2004):113-136.
- Raskin, Victor. "Semantic Mechanisms of Humor", In *Proceedings of the Fifth Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society* (1979): 325-335. <https://journals.linguisticsociety.org/proceedings/index.php/BLS/article/view/2164/1934>
- Sălcudean, Minodora, Motoroiu, Radu. "Visual Humor through Internet Memes. Iconicity, Irony, and Virality in the Digital Age (I)", In *Transilvania*, 4, 2020, (2020): 67-72.
- Taecharungroj, Viriya, Nueangjamnong, Pitchanut "Humour 2.0: Styles and Types of Humour and Virality of Memes on Facebook". In *Journal of Creative Communications*, 10(3) (2015): 288-302, doi: 10.1177/0973258615614420.
- Yoon, InJeong. "Why is it not Just a Joke? Analysis of Internet Memes Associated with Racism and Hidden Ideology of Colorblindness". In *Journal of Cultural Research in Art Education*, Vol. 33: [Media in a Post-Racial Society](#), (2016): 93-123.

Webography:

- <https://www.nytimes.com/>
- <https://knowyourmeme.com/>
- <https://romania.europalibera.org/>
- <https://www.libertatea.ro/>
- <https://www.glaad.org/>
- www.abc.net.au/
- <https://www.huffpost.com/>

CONSTRUCȚIA FEMINISMULUI ROMÂNESC ÎN TRANZIȚIA TIMPURIE

Roxana DUMITRACHE

Școala Națională de Studii Politice și Administrative, București, Facultatea de Științe Politice
Babeș-

Personal e-mail: adrian7.muresan@gmail.com

THE CONSTRUCTION OF ROMANIAN FEMINISM IN THE EARLY STAGE OF TRANSITION

Within the feminist epistemological space, the category “Romanian feminism” contains a series of relevant features that individualize it to the point of its dissociation from Eastern European feminism. On the one hand, it is impossible to analyze Romanian intellectual feminism without an attempt to locate it within European feminism or, more particularly, within Eastern European feminism, relying, of course, on the assumption that these categories can be operationalized. In contrast to the idea of a “transnational feminist practice” (Grewal and Kaplan, 1994) and a “borderless feminism” [1] (Mohanty, 2003), a number of perspectives deny the existence of an Eastern European feminism considering it rather a sum of local feminism (s). Moreover, the separation of Eastern feminism – Western feminism seems to be rather a reflection of the latter, used to operate with the East–West category and which, by hasty generalization, assumes a partial and subjective understanding of the context of Eastern states and societies. On the other hand, any mapping of Romanian feminism is partial if it does not include the fundamental role of the institutional frameworks in which Romanian feminism was structured and where it was, in some cases, crystallized in political agenda or civic movement. The dynamics itself of the Romanian feminism goes beyond intellectual production, the creation of institutions and their acclimatization in a state that has started its transition to a democratic regime to a whole modus operandi of people who intellectually and professionally linked their destiny to feminism, writing the history of Romanian feminism while migrating from other disciplines in which the theoretical construction would have been simpler and within a more “conventional” academic tradition. They carried out intellectual and professional mentoring, have created generations of feminists who have found their own niche or, on the contrary, have at least used feminism as a public, intelligent attitude.

Keywords: Romanian feminism, intellectual feminism, East–European feminism, gender studies, feminist philosophy.

În interiorul spațiului epistemologic feminist, categoria identitară „feminism românesc” conține o serie de particularități relevante care o individualizează până la disociere de feminismul est-european. Pe de-o parte, e imposibil să analizăm feminismul intelectual românesc fără o încercare de localizare a acestuia în cadrul feminismului european sau, mai particular, a celui est-european mizând, sigur, pe asumția că aceste categorii pot fi operaționalizate. În antiteză

cu ideea unei „practici feministe transnaționale”¹ și a unui „feminism fără granițe”², o serie de perspective neagă existența unui feminism de tip est-european considerându-l mai degrabă o sumă de feminism(e) locale. Mai mult, separația feminism estic – feminism vestic pare a fi mai degrabă un reflex al celui de-al doilea, obișnuit să opereze cu categoria Est–Vest și care, prin generalizare pripită, asumă o înțelegere parțială și subiectivă a contextului statelor și societăților est-

europene. Antitetic, separația Est-Vest a fost juxtapusă delimitării feminism estic-feminism vestic, analizat mai degrabă din perspectiva raportului dintre modernism și postmodernism decât într-o logică generalizatoare³. Pe de altă parte, orice cartografiere a feminismului românesc este parțială dacă nu include rolul fundamental al cadrelor instituționale în care feminismul românesc s-a vertebraț și de unde a fost, în unele cazuri, cristalizat în program politic sau mișcare civică.

Istoria intelectuală a feminismului, cât și dimensiunea sa de proiect de acțiune civică și politică arată că feminismul a fost construit ca parte a proiectelor modernizării, democratizării și occidentalizării post-comuniste. Cunoașterea filosofică în sensul filosofiei morale și politice a feminismului devine o cunoaștere care a fost mobilizată și transformată în ghid de acțiune. În consecință, feminismul a ajuns să se conecteze și să completeze macroprocesele prin care s-au reconfigurat spațiul politic și social.

În primul rând, a trebuit să conceptualizeze o critică specifică la adresa comunismului în mod esențial la nivelul analizei empirice, bucurându-se de libertatea de cercetare și expresie academică și civică, depășind, însă, aspectul memorialistic, de documentare a vieții femeii în comunism, aflată la confluența unor forțe economice, politice și instituționale redutabile și în același timp brutale⁴. De asemenea, s-a construit un demers de cercetare în care instrumentele cercetării sociale au fost folosite pentru a descrie efectele politicilor asupra vieții și corpurilor femeilor.

Cu toate acestea, feminismul românesc s-a dezvoltat paralel cu condamnarea instituționalizată a comunismului, preocupată în special de reconfigurarea forțată a ordinii sociale interbelice și de represiunea postbelică. În acest program intelectual și politic, deceniile '70 și '80, sunt analizate nediferențiat deși politica penuriei și austerității impuse de regim loveau în mod disproporționat femeile, atât ca parte din sistemul productiv cât și ca parte a familiilor. Nici măcar politica pro-natalistă a regimului, cu efecte tragice, nu pare să pătrundă suficient în *mainstreamul* proiectul de condamnare a comunismului.⁵

În al doilea rând, feminismul își deschide potențialul în direcția construcției noului regim politic și mai timid, a unui nou tip de societate. Tranziția însă l-a confruntat cu două tendințe contrastante. Prima era de natură constructivă și eminentă optimistă. Noile instituții politice puteau fi construite astfel încât relațiile patriarhale puteau fi progresiv eliminate sau combătute. Regimul constituțional al drepturilor și libertăților au oferit un repertoriu și o legitimitate consistentă. Practica anti-discriminării a fost, la rândul ei, instituționalizată. Concomitent, realitatea tranziției se dovedea a fi în egală măsură neașteptată și plină de provocări. Dispariția economiei socialiste aducea spectrul șomajului, scăderii standardelor de viață și destructurării comunitare și crea presiuni puternice asupra familiei și în special asupra

femeilor. Feminismul a trebuit să conceptualizeze cele două tendințe, să le dea un sens intelectual și unul politic deși agendele nu se intersectau tot timpul. În linii mari, cele două agende se suprapun distincției feminismului liberal și respectiv celui de inspirație socială.

În al treilea rând, feminismul a acționat ca o punte către democrațiile vestice și ulterior către sistemul politic al Uniunii Europene. Occidentalizarea/europenizarea au fost două procese pe care feminismul românesc le-a adaptat intens. La nivel politic și civic, feminismul a îndeplinit o funcție de mediere, fiind împreună cu alte agende de reforma precum cea a protecției minorităților, semnul că societatea românească înțelege în mod profund democratizarea și are resurse pentru aceasta. La nivel academic, feminismul a fost instituționalizat în timp prin efortul unei avangarde a cărei construcție s-a bazat pe sincronizarea cu mediile academice și intelectuale occidentale, europene și americane deopotrivă.

Faptul că feminismul a fost prezent în diferite forme în aceste macroproces, esențial politice, ale căror efecte erau redistribuția puterii în societate și reorientarea majoră către Vest, explică în mare măsură locul instituționalizării acestuia ca practică academică și de cercetare - în departamentele de științe sociale și în special cele de științe politice. Conturul feminismului este până în ziua de astăzi influențat de aceste opțiuni inițiale și arată de ce feminismul a căpătat o formă interdisciplinară mai ales prin hibridizarea cu științele politice, teoria și filosofia politică, sociologia, științele educației și relațiile internaționale.

E legitim să ne întrebăm, însă, dacă putem vorbi de un feminism est-european. Asimilabile unei „comunități imaginate”,⁶ statele care au aparținut blocului comunist au generat un feminism est-european mai degrabă „imaginar” pentru că în realitate, așa cum tranzițiile lor au fost diferite, feminismul de tip est-european este nu doar fragmentar, cât divers în agende și în tipuri de producție intelectuală. Poate fi hazardat, deci, să discutăm despre un feminism est-european. Unitară este, însă, mai degrabă raportarea la producția de cunoaștere feministă vestică și cea estică, asimetrică și iterând un raport de putere și, implicit, de marginalizare și auto-marginalizare a celei din urmă. Din rațiuni legate de densitatea și natura producției intelectuale feministe, de diferențele generaționale și de exercițiul permanent de recuperare a unor decenii întregi de vid disciplinar, s-a acclimatizat schisma dintre așa-zisii agenți ai cunoașterii și transmițătorii ai cunoașterii occidentale.⁸ Dacă teoreticienii și teoreticienele din spațiul vestic sunt asimilabili cu niște agenți ai cunoașterii, având un rol activ și fiind parte integrantă a unui efort de construcție teoretică cumulativă, cele din spațiul estic au fost, în general și cu foarte puține excepții, mai degrabă percepuți ca *porte-parole* ai feminismului intelectual vestic, transmițătorii acestuia și fără ambiții de consolidare a unui feminism est-european.⁹

O astfel de marginalizare se manifestă pe două planuri, tematic și meta-tematic. La nivel tematic studiile comparative au reflexul de a include contribuțiile din Est de cele mai multe ori în secțiuni sau numere dedicate, ca un gest de reabilitare. Experiența diferită devine o forma de capital intelectual în care diferențele sunt preferate, accentuate, esențializate și, eventual esențializante. Ien Ang semnalează că prin juxtapunerea între feminism și națiune, „feminismul funcționează ca o națiune în care alte femei sunt invitate fără a disloca integritatea națiunii (...) În acest sens, feminismul încearcă să semene cu Australia, să zicem; nu își mai propune asimilarea, ci își dorește să fie cu orice preț multicultural”.¹⁰ Observația lui Ang se încadrează în critica multiculturalismului și, *mutatis mutandis*, a feminismului venită pe filiera gândirii de stânga. Astfel, transferabilă în contextul contribuțiilor intelectuale, putem admite că prin simpla creare de oportunități pentru diferite grupuri (aici vom considera *in corpore* feministele est-europene, deși vom explica de ce e limitativ și nefundamentat, în afara criteriului apartenenței regionale, să le asimilăm unui grup), să se exprime în cadre instituționale existente (în acest caz, jurnale academice, reviste, antologii etc.) se instituționalizează un raport asimetric de putere în locul unei co-prezențe, unei interacțiuni reale de pe poziții egale cu o *habitually-blindness* mutuală pe care o menționează Mary Louise Pratt.¹¹ Cu alte cuvinte, critica principală dinspre stânga adusă multiculturalismului este că se revendica nu doar de la semnalarea, cât accentuarea diferențelor culturale pentru a asigura o bună integrare, o integrare conformă, pe placul grupului dominant. După cum „grupurile marginale pot participa și sunt recompensate de grupul dominant pentru că își etalează diferențele”, feminismul est-european își asigură o poziție cât mai apropiată de *mainstreamul* discursului feminist internațional atâta vreme cât articulează diferențele de experiențe. Așa cum observa Mihaela Miroiu într-o nota de subsol a lucrării Drumul către autonomie: „Femeile din Est au ajuns mari culegătoare în Vest: de căpșuni, de măslin; iar cele din universități, mari culegătoare de date despre țările lor”.¹²

Diferențierea dintre Est și Vest văzute drept blocuri culturale distincte și posibil antagonice este însă depășită. Vida Penezic își exprima astfel scepticismul față de paradigma Est-Vest: „Estul și Vestul Europei nu au fost spații închise ermetice. Iar în interiorul blocului sovietic, țările au avut experiențe diferite și socialisme diferite. Simțul comun contemporan care presupune impermeabilitatea celor două blocuri simplifică excesiv și duce la reprezentări parțiale ale modului în care au circulat ideile”.¹³ Mai mult, Estul însuși este adânc feminizat în sens negativ în privința recunoașterii discernământului normativ.¹⁴ Corelativ, cercetarea est-europeană este feminizată în sens negativ. Pe de alta parte, mai important de remarcat decât hegemonia discursului feminist occidental, este

ritmul în care producția intelectuală est-europeană a recuperat decalajul de 50 ani, ținând cont de diferențele generaționale și între densitatea comunității și rețelelor academice din cele două spații.¹⁵

Insularizat și decuplat de feminismul est-european, feminismul românesc a fost, prin hazard, încă de la început într-un dialog continuu cu cel vestic printr-o legătură care ține de un destin personal, dar care marchează, de fapt, traiectoria întregului feminism românesc: anul 1995 și prima lucrare de doctorat în filosofie feministă aparținând Mihaelei Miroiu.¹⁶ Momentul revelator de tipul „mirare filosofică” în sens jasperian al termenului este, totuși, anul 1991 – generat de lucrarea Moirei Gatens (1991) care reprezintă, de fapt, o chestionare consistentă a relației dintre filosofia canonică și cea feministă ca devianță de la aceasta – a marcat la rândul lui semnificativ istoria intelectuală a feminismului românesc.¹⁷ Aceasta este și una dintre particularități, rădăcina feminismului românesc, cu ramificațiile sale intelectuale, instituționale – civice și politice este filosofia feministă. În cazul Ungariei și al Ucrainei, punctul de plecare este teoria și critica literară; nu întâmplător, în etapa de instituționalizare, feminismul academic se ramifică în aceste state dinspre catedrele de literatură. De altfel, una din constantele studiilor de gen este caracterul pluridisciplinar al acestora, iar implicațiile nu sunt eminentemente pozitive pentru că în nicio alta disciplină de studiu nu e atât de profund și de constant procesul de „împrumut”; înspre studiile de gen se migrează din domenii precum filosofie, politologie, sociologie, antropologie, literatura ca într-un soi de *no woman's land* academic. Tocmai aceste împrumuturi dinspre alte departamente și catedre academice au generat probleme legate de instituționalizarea domeniului de cunoaștere.¹⁸ În cazul Ucrainei, de pildă, protejarea culturii ucrainene de ingerințele și presiunea constantă a dominației ruse a reprezentat catalizatorul unor proto-studii de gen. Aleg să le numesc „proto-studii” nu pentru a le bagateliza legitimitatea epistemică ci pentru că s-au configurat în principal ca o critica post-structuralistă la canoanele literare (masculine) și la discursul modernismului din literatură (falocentric și rusofil). În cazul Poloniei, într-o prima etapă s-a ajuns ca studiile de gen și studiile dedicate minorităților să colapseze tocmai pentru că finanțările au dictat agenda cercetării. Astfel, odată cu politica de *gender mainstreaming* a Uniunii Europene, dar și cu programele Băncii Mondiale și ale Fondului Monetar Internațional, granturile de cercetare au influențat/configurat interese de cercetare. În consecință, s-a ajuns la situația paradoxală a unor studii de gen din care tocmai genul lipsea, cercetarea academică supraviețuind prin granturi dedicate studiilor despre minorități. În cazul polonez, însă alianțele dintre mediul academic și mediul activist au fost și sunt încă foarte puternice pe fondul unor luptele sociale constante împotriva unui

guvern puternic conservator și împotriva derapajelor autoritare ale partidului Lege și Dreptate (PiS), unul dintre cele mai conservator-reacționare partide de pe scena politica europeană.

Feminismul românesc s-au produs printr-o angajare deconstructivistă și constructivistă deopotrivă, având permanent o raportare la un propriu „altul”, acesta fiind fie feminismul occidental, cu predilecție cel anglo-american cu care se dorea o sincronizare, fie „antifeminismul preventiv” local în toate declinarile lui manifeste (politic, civic, intelectual - academic) care se cerea combătut, fie cu feminismul însuși în pluralitatea lui intrinsecă. „Viața începuturilor feminismului în România poate fi calificată simplă doar dacă avem în vedere o omogenitate programatică în raport cu alteritatea: eram noi, unite în teorii, valori și crezuri pe fond comune, pe altă parte erau ceilalți (...) era ușor să ne așezăm sub un concept generic, cel de feminism”.¹⁹

În același timp, ca act istoricizat, producția intelectuală feministă, mai mult decât oricare alt tip de producție intelectuală, a avut loc simultan sau aproape simultan cu manifestarea civică și instituțională, cu cel puțin două consecințe vizibile: pe-o parte, existența unei școli de gândire feministă de orientare liberală în raport cu o insularizare (sau, poate auto-insularizare) a feminismului socialist. O a doua consecință imediată este nevoia feminismului românesc de a se manifesta ubicuu și a pendula între teorie, spațiul civic și politic, rămânând simultan în toate cele trei spații, și care se constituie într-o particularitate „locală” a feminismului românesc și, în același timp, în limita sa principală.

În istoria literaturii feministe de după 1990, momentul de tip fondator intelectual este reprezentat de lucrarea de filosofie feministă *Gândul Umbrei. Abordări feministe în filosofia contemporană*, primul moment teoretic în care filosofia feministă, folosind sintagma dezolantă a Moirei Gatens trece din faza de „pe cale de a exista” în stadiul de existență efectivă. E prima lucrare din spațiul intelectual românesc în care e dislocată perspectiva esențialistă, generalizarea permanentă a lucrărilor de metafizică și epistemologie eliberând experiențele feminine de „discriminarea epistemologică”.²⁰ Mihaela Miroiu este prima teoreticiană din România care destructurează laitmotivele filosofiei raționaliste moderne privind „raționalitatea unică”, „adevărul ultim” și care reușește, în *Gândul Umbrei*, să producă o dislocare a unui discurs filosofic cu grave consecințe sociale: „acest dispreț duce la atitudini care se constituie în temelii ale unor aranjamente sociale efective” generând privilegierea unor membri ai comunității umane – doar lor li se acordă statutul de om” (p. 48). Nu întâmplător, producția intelectuală feministă din primul deceniu al tranziției s-a concentrat prioritar asupra analizei patriarhatului instituit prin regimul comunist. Printr-o metodă pe care o G. Sartori de *conceptual traveling* (1970),²¹ apare teza „conservatorismului de stânga” a

Mihaelei Miroiu având ca referent un concept care își depășește vocația explicativă și ajunge să chestioneze modul în care teoria politică și sociologia au explicat conservatorismul.²²

Este o contribuție relevantă în spațiul intelectual est-european pentru că ajunge să chestioneze un concept fundamental al teoriei politice, orientând discuția către un mod unilateral, axiomatic de a internaliza și explica conservatorismul. Acest concept hibrid rămâne unul dintre cele mai intens discutate concepte din dezbaterile academice. Definit ca un tip de conservatorism paternalist orientat spre supraviețuire, conservatorismul de stânga promovează creșterea organică a economiei de piață și a democrației din economia centralizată și autoritarism. Este automat ostil oricărei ideologii a emancipării, cu atât mai mult feminismului.²³ Ca orice conservatorism, cel de stânga mizează pe menținerea ierarhiilor și explică modul în care regimul comunist, în antiteză cu ideologia sa, și-a creat propriile ierarhii, în interiorul cărora ierarhizarea de gen era o constantă. Astfel, transferabil, conceptual explică de ce statele foste comuniste au un tip de conservatorism propriu și de ce deși s-a înlăturat inegalitatea formală, comunismul a reprodus un regim patriarhal sub hegemonia statului paternalist.²⁴

Ramificațiile dinspre primele lucrări de filosofie feministă au loc aproape concomitent în științele politice și în sociologie. În primul rând, genul devine o categorie epistemică și, în doilea rând, se discuta pentru prima dată despre nevoia politizării unui „tip de experiențe pe care teoriile clasice nefeministe le marginalizează, le neglijează sau, pur și simplu, le consideră non-politice, deci nedemne de o astfel de abordare”.²⁵ Autoarea decelează trei tipuri de experiențe care diferențiază subiecții în funcție de gen: i) *experiențele femeiești* - acele experiențe care sunt împărtășite exclusiv de femei (sarcina, avortul, nașterea, lăuzia, alăptarea, ciclul menstrual și menopauza); ii) *experiențele feminine* - acele experiențe pe care le au predilect femeile (îngrijirea, monoparentalitatea, văduvia, violența domestică, violul, hărțuirea sexuală, pornografia, prostituția) (idem, pp. 45-48) și iii) experiențe precum anonimatul, subordonarea, discriminarea, imaginea de neajutorat care sunt împărtășite cu alte clase de marginali.

Aceste omisiuni fortuite sau programatice au avut consecințe negative prin neintervenția statului în chestiuni care par să țină mai degrabă de dinamică vieții private, cât și pentru înțelegerea conceptului de cetățenie. În cazul conceptului de cetățenie, Diana Elena Neaga²⁶ propune deconstrucția abordării unidimensionale și înlocuirea cu o construcție a unei cetățenii sensibile la gen pentru că cetățenia e într-un permanent proces de reconstrucție, proces pe care însăși esența acestui concept îl permite.

În mare măsură, prima decadă a tranziției este dedicată deschiderilor de drumuri și încercării de a credibiliza feminismul atât prin conectarea cu cercetarea

vestică dar și prin contribuția la democratizarea și modernizarea societății. Această decadă este și una a experimentării și construcției incipiente, marcată de entuziasm și sentimentul explorării unor zone în mod egal necunoscute și relevante. La începutul anilor 2000, feminismul intră pe o traiectorie de maturizare, în care demersurile solitare se transformă în proiecte de grup și construcție de instituții, în special în spațiul academic, civic și publicistic. Cu excepția unor proiecte izolate din prima parte a tranziției, abia anul 2000 aduce prima cercetare semnificativă, respectiv Barometrul de gen și continua cu cercetări sociologice importante în cadrul grupului de cercetare de la SNSPA. Anul 2002 este, probabil, cel mai prolific an, în privința contribuției intelectuale cu cele mai multe lucrări reper în diferite discipline. Tot anul 2002 a adus și prima abordare socio-lingvistică din România, necesară tot în contextul nevoii de accesibilizare și traducere a conceptelor cu care feminismul opera: *Lexicon feminist*²⁷ adică s-a realizat alfabetizarea feministă și un *women-made language* indispensabil studiilor de gen.²⁸ Publicarea unor texte de referință a fost dublată de un proces de consolidare instituțională care a inclus: înființarea primului program masteral de studii de gen (1998), înființarea programului de studii doctorale în științe politice la SNSPA (2000), înființarea FILIA gândită ca resursa de cercetare (2000), precum și inițierea seriei Polirom dedicate tematicii de gen (2002).

În domeniul legislativ - instituțional, anii 2001- 2003 reprezintă momentul primelor schimbări legislative privind egalitatea de șanse și combaterea tuturor formelor de discriminare, dublate de înființarea Consiliului Național de Combatere a Discriminării.²⁹ Momentul apariției primului Barometru de Gen a constituit prima imagine despre concepțiile românilor în legătură cu relațiile de gen (2000).³⁰ Rezultatele surprinzătoare ale acestuia au indicat existența atât a unui patriarhat remanent din experiența comunismului, cât și unul nou, generat de tranziție. De asemenea a validat asumțiile teoretice privind cât de coroziv este patriarhatul și cum a reușit să afecteze viața publică și viața privată deopotrivă. Rezultatele, deși era de așteptat că vor fi negative, s-au dovedit surprinzătoare și pentru că supoziția inițială era că după un regim comunist vertebrat de o ideologie egalitaristă, inegalitățile nu vor fi atât de profunde.

Vizibilitatea media de care au beneficiat rezultatele anchetei, precum și rapoartele secundare și prezentarea rezultatelor în cadrul unor conferințe academice internaționale au contribuit la înțelegerea nevoii urgente de politici de echilibrare a genului și, *ab extenso*, de transformare a feminismului într-o urgență. În același timp, a arătat că feminismul în toate articularele sale intelectuale, civice și politice avea de înfruntat o realitate configurată de forțe și structuri care nu lucrează în direcția egalității și echilibrului de gen.

Perioada timpurie și maturizare a feminismului nu

a fost exclusiv constructivă și pe măsura așteptărilor. Dezvoltarea feminismului nu se putea extrage tensiunilor inerente tranziției, fie că este vorba de o rezervă în privința modernizării și democratizării de import, din care și feminismul făcea parte fie că acesta era asociat într-un înțeles al lui cu regimul comunist. Reacția la feminism este în sine o temă relevantă care depășește posibilitățile lucrării de față. Cu toate acestea, critica și autocritica feministă pot contribui la o evaluare nuanțată istoric și intelectual.

În primul rând, translatarea feminismului academic și civic în cel politic pare să fi fost incompletă. Mihaela Miroiu și Eniko Vincze constată chiar o ratare a acestui transfer. În timp ce Mihaela Miroiu menționează că „în România se practică un feminism sfios, marginal, camuflat sub alte denumiri” care să nu ofenseze conservatorii. Acestui tip de *mild feminism* i se adaugă feminismul *room-service* venit „prin copy-paste” odată cu *aquis*-ul comunitar “înghițit pe nemestecate și care a produs un feminism de stat, cam fără bază, fără bani și fără șanse să părăsească vitrine cu legi și instituții lumea reală a politicilor publice aplicate”.³¹

În al doilea rând, Eniko Vincze identifică două mecanisme care structurează gândirea publică despre egalitatea de șanse dintre bărbați și femei: „Pe de-o parte avem de-a face cu delegitimarea ideii de egalitate între femei și bărbați din cauza reducerii acesteia la amintirile despre practica comunistă, iar, pe de altă parte, cu acceptarea impunerii legislației oportunității egale ca parte a dezideratelor ce țin de integrarea României în Uniunea Europeană. Ambele generează reflexii și reacții superficiale prinse în capcana celor două extreme și anume respingerea și acceptarea necondiționată.”³²

În al treilea rând este posibil ca feminismul să treacă printr-o fază prelungită care durează până în ziua de astăzi *feminist fatigue*. Sintagma a fost dezvoltată de Marysia Zalewski și Maria Stern³³ cu referire la domeniul relațiilor internaționale, dar poate fi transferată pentru a descrie o posibilă extenuare feministă ce are drept cauză nu doar recurența unor teme nerezolvate pe agenda feministă, ci și menținerea unui spațiu public profund dominat de sexism.

Putem adăuga dinamică proprie a feminismului românesc care înseamnă dincolo de producția intelectuală, de crearea unor instituții și aclimatizarea acestora într-un stat care își începea și traversa tranziția către un regim democratic, și un întreg *modus operandi* al unor persoane care și-au legat destinul intelectual și profesional de cel al feminismului, au scris și scriu istoria feminismului românesc, au migrat dinspre alte discipline în care construcția teoretică ar fi fost mai simplă și cu o tradiție academică nesincopată, au realizat mentorate intelectuale și profesionale, s-au delimitat ideologic unele de celelalte, au creat generații de feministe și feminști care și-au găsit propria nișă ori dimpotrivă, s-au rezumat la a păstra feminismul ca atitudine.

Note

1. Inderpal Grewal, Caren Kaplan (ed.), *Scattered Hegemonies. Postmodernity and Transnational Feminist Practices* (Minneapolis: University of Minnesota Press: 1994).
2. In orig. *borderless feminism*. Vezi Chandra Talpade Mohanty, *Feminism without Borders. Decolonizing Theory, Practicing Solidarity* (Durham: Duke University Press, 2003).
3. Oana Băluță, *Feminism modern reflexiv* (București: Tritonic, 2013).
4. Libertatea academică și de cercetare a permis nu numai deschiderea unor câmpuri de investigație socială obișnuite ci și unele de natură teologică, demersuri prezentate într-o secțiune specială în corpul lucrării.
5. Cu doua excepții foarte importante: raportul realizat de Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România și publicarea Gail Kligman, *Politica duplicității. Controlul reproducerii în România lui Ceaușescu* (București: Humanitas, 2000) – mulțumesc *reviewerului* anonim pentru această notă esențială.
6. Benedict Anderson, *Comunități Imaginate. Reflecții asupra gândirii și originii naționalismului* (București: Integral, 2001).
7. Marina Blagojevic, „Cerators, Transmitters, and Users: Women’s Scientific Excellence at the Semiperiphery of Europe”, *European Education* 36, nr. 4 (2004): 70-90.
8. Laura Busheikin, „Is Sisterhood Really Global? Western Feminism in Eastern Europe,” în *Ana’s land: sisterhood in Eastern Europe*, ed. Tanya Renne (Boulder, Colorado: Westview Press, 1997).
9. De altfel, aici au avut o contribuție programele de traduceri, cel mai relevant fiind cel de la CEU, prin granturi care privilegiau traducerile din limba engleză în cea autohtonă nu și invers. Producția intelectuală din Europa din Est rămânea în limbile naționale și astfel cercetătorii nu aveau acces la literatura din regiune.
10. Ien Ang, „I’m a feminist but... ‘Other’ women and postnational feminism,” în *Feminist Postcolonial Theory: A Reader*, ed. Reina Lewis și Sara Mills. Taylor & Francis, 2003).
11. Pratt, (2007), 190-202.
12. Mihaela Miroiu, *Drumul către autonomie. Teorii politice feministe* (Iași: Polirom, 2004), 272.
13. Vida Penezic, „Three Women in Yugoslavia”, în *Genders 22: Postcommunism and the Body Politic*, editat de Ellen E. Berry (New York: NYU Press, 1995), 71-72.
14. Mihaela Miroiu, *Societatea Retro* (București: Trei, 1999).
15. Mihaela Frunză, Theodora-Eliza Văcărescu, „Gender and the (Post) «East»/«West» Divide” (București: Limes, 2004).
16. Mihaela Miroiu, *Gândul umbrei: abordări feministe în filozofia contemporană* (București: Alternative, 1995).
17. Moira Gatens, *Feminism and Philosophy. Perspectives on Difference and Equality* (Bloomington: Indiana University Press, 1991). Mai mult, *Feminism și filosofie. Perspective asupra diferenței și egalității* a fost și prima traducere propusă editurii Polirom pentru colecția de Studii de gen (2001).
18. Relevante pentru aceasta discuție sunt concluziile forumului *Aspasia Discussion Forum*, 2010.
19. Mihaela Miroiu (coord.), Andreea Molocea, Ioana Vlad, Cristian Branea, *Mișcări feministe și ecologiste în România (1990-2014)* (Iași: Polirom, 2015).
20. Vrinda Dalmaya, Linda Alcoff, „Are Old Wives’ Tales Justified?”, în *Feminist Epistemologies*, ed. Linda Alcoff, Elizabeth Potter (New York: Routledge, 1993).
21. Giovanni Sartori, „Concept Misformation in Comparative Politics”, *The American Political Science Review* 64, nr. 4 (1970): 1033-1053.
22. Teza „conservatorismului de stânga” este prezentată prima dată în cadrul Congresului Asociației Internaționale de Științe Politice.
23. Mihaela Miroiu, *Drumul către autonomie. Teorii politice feministe* (Iași: Polirom, 2004), 256.
24. Katherine Verdery, *Compromis și rezistență: cultura română sub Ceaușescu* (București: Humanitas, 1994); Mihaela Miroiu, *Societatea Retro* (București: Trei, 1999); Eniko Vincze, *Diferența care contează. Diversitatea social-culturală prin lentila antropologiei feministe* (Cluj-Napoca: Desire, 2002); Vladimir Pasti, *Ultima inegalitate. Relațiile de gen în România* (Iași: Polirom, 2003).
25. Miroiu, *Drumul către autonomie*, 44.
26. Diana Elena Neaga, *Gen și cetățenie în România* (Iași: Polirom, 2003).
27. Otilia Dragomir, Mihaela Miroiu, *Lexicon feminist* (Iași: Polirom, 2002).
28. Prin *woman-made language* înțeleg antonimul conceptului de *man-made language*, conceptual aparținându-i lui Dale Spender, prezent în una din cele mai populare cărți din domeniul limbajului și al genului. Teza autorului e că limba reflectă o perspectivă specifică asupra lumii care determină la rândul ei conștiința vorbitorilor acestei limbi. *Mutatis mutandis*, o *woman-made language* ar presupune o recodificare a realității într-o limbă a femeilor.
29. Legea nr. 202/2002 privind egalitatea de șanse și de tratament între femei și bărbați și LEGEA nr. 48 din 16 ianuarie 2002 privind venirea și sancționarea tuturor formelor de discriminare (actualizată până la data de 07 noiembrie 2003. Cea din urma

- a fost, inasa precedata de Ordonanta d nr. 137 din 31 august 2000.
30. Coordonat de Mihaela Miroiu și Renate Weber.
31. Mihaela Miroiu, *Neprețuitele femei* (Iași: București, 2006), 219.
32. Vincze, *Diferența care contează*.
33. Marysia Zalewski, Maria Stern, „Feminist Fatigue(s): Reflections on Feminism and Familiar Fables of Militarization”, *Review of International Studies* 35, nr. 3 (2009): 611-630.

Bibliography:

- Anderson, Benedict. *Comunități imaginate. Reflecții asupra răspândirii și originii naționalismului* [Imagined Communities]. Bucharest: Integral, 2001.
- Ang, Jen. “I’m a feminist but... ‘Other’ Women and Postnational Feminism.” In *Feminist Postcolonial Theory: A Reader*, editat de Reina Lewis și Sara Mills. Taylor & Francis, 2003.
- Blagojevic, Marina. “Creators, Transmitters, and Users: Women’s Scientific Excellence at the Semiperiphery of Europe.” *European Education* 36, no. 4 (2004): 70-90.
- Busheikin, Laura. “Is Sisterhood Really Global? Western Feminism in Eastern Europe.” In *Ana’s land: sisterhood in Eastern Europe*, editat de Tanya Renne. Boulder, Colorado: Westview Press, 1997.
- Băluță, Oana. *Feminism modern reflexiv* [Modern Reflexive Feminism]. Bucharest: Tritonic, 2013.
- Dragomir, Otilia, ed. *Femei, cuvinte și imagini. Perspective feministe* [Women, Words, and Images. Feminist Perspectives]. Iași: Polirom, 2002.
- Dragomir, Otilia and Mihaela Miroiu. *Lexicon feminist* [Feminist Lexicon]. Iași: Polirom, 2002.
- Dalmaya, Vrinda and Linda Alcoff. “Are ‘Old Wives’ Tales’ Justified?” In *Feminist epistemologies*, edited by Linda Alcoff and Elizabeth Potter. New York: Routledge 2002.
- Frunză, Mihaela and Theodora-Eliza Văcărescu. “Gender and the (Post) ‘East’/‘West’ Divide.” Bucharest: Limes, 2004.
- Gatens, Moira. *Feminism and Philosophy. Perspectives on Difference and Equality*. Bloomington: Indiana University Press, 1991.
- Grewal, Inderpal and Caren Kaplan, eds. *Scattered Hegemonies. Postmodernity and Transnational Feminist Practices*. Minneapolis: The University of Minnesota Press, 1994.
- Iancu, Alice, Oana Băluță, Alina Dragolea, and Bogdan Florian. “Women’s Social Exclusion and Feminisms: Living in Paralell Worlds.” In *Gendering Transition. Studies of Changing Gender Perspectives from Easter Europe*, edited by Krassimira Daskalova, Caroline Hornstein-Tomic, Karl Kaser, and Filip Radunovic. Vienna: Publishing House LIT Verlag, 2012.
- Miroiu, Mihaela. *Gândul umbrei: abordări feministe în filozofia contemporană* [The Thought of the Shadow: Feminist Approach in Contemporary Philosophy]. Bucharest: Alternative, 1995.
- Miroiu, Mihaela. *Societatea Retro* [The Retro Society]. Bucharest: Trei, 1999.
- Miroiu, Mihaela. *Drumul către autonomie. Teorii politice feminist* [The Road to Autonomy. Feminist Political Theories]. Iași: Polirom, 2004.
- Miroiu, Mihaela. *Neprețuitele femei* [The Invaluable Women]. Iași: Polirom, 2006.
- Miroiu, Mihaela, ed. *Mișcări feministe și ecologiste în România (1990-2014)* [Feminist and Ecologist Movements in Romania]. Iași: Polirom, 2015.
- Mohanty, Chandra Talpade. *Feminism without Borders. Decolonizing Theory, Practicing Solidarity*. Durham: Duke University Press, 2003.
- Neaga, Diana Elena. *Gen și cetățenie în România* [Gender and Citizenship in Romania]. Iași: Polirom, 2013.
- Pasti, Vladimir, Mihaela Miroiu, and Cornel Codiță. *România - Starea de fapt (volumul 1, Societatea)* [Romania - State of Things (Vol. I, Society)]. Bucharest: Nemira, 1997.
- Penezic, Vida. “Three Women in Yugoslavia.” In *Genders 22: Postcommunism and the Body Politic*, edited by Ellen E. Berry. New York: NYU Press, 1995.
- Pratt, Mary Louise. *Imperial Eyes: Travel Writing and Transculturation*. London: Routledge, 2007.
- Sartori, Giovanni. “Concept Misformation in Comparative Politics.” *The American Political Science Review* 64, no. 4 (1970): 1033-1053.
- Verdery, Katherine. *Compromis și rezistență: cultura română sub Ceaușescu* [Compromise and Resistance: Romanian Culture under Ceaușescu]. Bucharest: Humanitas, 1994.
- Vincze, Eniko. *Diferența care contează. Diversitatea social-culturală prin lentila antropologiei feministe* [The Difference that Matters. Social and Cultural Diversity through the Lens of Feminist Anthropology]. Cluj-Napoca: Desire, 2002.
- Zalewski, Marysia, and Maria Stern. “Feminist Fatigue(s): Reflections on Feminism and Familiar Fables of Militarization.” *Review of International Studies* 35, no. 3 (2009): 611-630.

PRIVIRE ASUPRA CERCETĂRILOR STEREOTIPURILOR DE GEN ÎN PUBLICITATEA ROMÂNEASCĂ

Ioana-Tatiana CIOCAN

Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, Facultatea de Științe Socio-Umane
Lucian Blaga University of Sibiu, Faculty of Social and Human Sciences
Personal e-mail: ioana.ciocan@ulbsibiu.ro

ASPECTS RELATED TO THE RESEARCH OF GENDER STEREOTYPES IN ROMANIAN ADVERTISING

The paper represents an analysis of gender studies regarding mass-media, mainly advertising. The study observes issues related to the way in which gender equality was identified in advertising, both in publications with individual authors and in collective specialised works, or in recognized scientific articles. Following the analysis, we've observed and presented three essential and common directions in Romanian studies on gender stereotypes / inequality in advertising. Thus, we discussed the linguistic and semantic direction (terms such as stereotype, male-female distinction, patriarchy), then the typological direction (classifications of stereotypes, their characteristic and frequency) and last but not least, the direction of consumer perception in advertising. In conclusion, the paper shows the research trends in the field of gender stereotypes regarding advertising, highlighting the opinion of recognized specialists on the influence such representations have on individuals and in society.

Key-words: Advertising, Stereotype, Gender Studies/ Stereotypes, Mass-Media, Media Patriarchy

Problematika egalității de gen, a stereotipurilor de gen și a discriminării legate de această diferențiere este una tot mai vizibilă, puternică și dezbătută în zilele noastre. Parte integrantă a societății actuale, sfera mass-media reprezintă o reflecție a acestui subiect, prin forța de influențare și crearea de mentalități și ideologii asupra publicului, la nivel socio-cultural.

Articolul de față identifică aspecte legate de felul în care a fost reperată și cercetată egalitatea de gen în mass-media, mai exact în **publicitate**, prin studii referitoare la acest fenomen. Am urmărit, în analiză, atât lucrări care se bazează pe aplicații concrete din publicitatea românească, dar și unele ce reprezintă o meta-analiză a literaturii de specialitate (cu trimiteri spre zona internațională și mai puțin spre cea națională).¹

Toate aceste studii se îndreaptă spre câteva direcții de cercetare, pe care le vom prezenta în continuare. Analiza de față nu este una exhaustivă, ci doar marchează un prim pas al unei viitoare cercetări, care să identifice o imagine mai exactă asupra studiilor de gen îndreptate nu doar spre sfera publicității, ci spre întregul domeniu al mass-media.

De ce o abordare a studiilor de gen în publicitate? Genul în publicitate a fost, poate, mai des cercetat/ analizat de către teoreticienii români, în comparație cu o imagologie a acestuia în zona mediatică clasică. Septimiu Chelcea sublinia faptul că „publicitatea contribuie masiv la crearea și la menținerea stereotipurilor (de gen, n.n.)”². De asemenea, am mizat și pe faptul că reclamele sunt cele care pot să concretizeze și să susțină

o întreagă imagine a societății și a mentalităților unui popor: „Publicitatea este domeniul care oferă foarte multe reprezentări sociale, sintetizează influențele și promovează anumite imagini, pe care le standardizează cu ușurință o reclamă”.³

Astfel, am identificat faptul că studiile românești dedicate genului în publicitate (sub forma stereotipurilor/ a inegalității de gen) aduc în discuție **trei paliere/direcții** generale: palierele **lingvistic și semantic** (prin atenția acordată terminologiei precum *stereotipul*, distincției *bărbat-femeie*, viziunii *patriarhatului*), cel **tipologic** (cu referire la diferitele clasificări ale stereotipurilor, la caracteristicile și la frecvența acestora) și cel de **percepție** a consumatorului asupra reclamelor de acest fel. Toate au în centru simbolistica *discriminării*, ca factor pregnant al discursului științific.

Lucrările de profil din literatura științifică românească pornesc de la identificarea și clasificarea stereotipurilor (și nu de la analiza existenței acestora) în presa scrisă și audiovizual, prin intermediul publicității. Sunt identificate, gradual, „rolurile, activitățile și contextele de gen implicite (adică acelea în care sunt prezentate femeile/ femininul în comparație cu bărbații/ masculinul)”.⁴

În ceea ce privește determinările **lexico-semantice**, termenul central, în toate studiile analizate, este cel de „stereotip”. Pornind de la ideea conform căreia reclamele „tind să reflecteze și să capitalizeze stereotipurile în general și pe cele de gen în particular, ajungând la susținerea unei contribuții masive în crearea și conturarea stereotipurilor de către publicitate”, cercetătorii plasează acest termen ca fiind determinant în sfera prezentată. Stereotipul provine din greacă („stereo”, ce reprezintă „solid, fix” și „typos”, „caracter, tip”) și este identificat drept „un ansamblu de convingeri împărtășite vizavi de caracteristicile personale, de trăsăturile de personalitate, dar și de comportament, specifice unui grup de persoane”.⁵ În zona științelor comunicării, termenul a fost introdus de către Walter Lipmann, care a legat semantica acestui cuvânt cu „imagini” din realitatea imediată, create în minte și filtrate. „Rolul stereotipurilor în publicitate este de a influența comportamente, prin apel la scheme clasificatoare, care-i ajută pe consumatori/cumpărători să filtreze informația și să se identifice cu produsul promovat”.⁶ Formarea opiniilor, a comportamentelor, o persuadare nu doar la nivel economic, ci și la cel al mentalității, al convingerilor, toate acestea sunt definite ca determinante în alegerea producătorilor de publicitate de a miza pe stereotipul de gen: „Prezența stereotipurilor în publicitate are o influență marcantă asupra formării opiniilor privind rolurile celor două sexe în societate. Dintre toate stereotipurile, cele de gen sunt cel mai răspândite deoarece sunt mai ușor de asimilat și de adoptat de către indivizi”.⁸

Continuând seria determinările conceptuale,

cercetările demonstrează că acestea (referindu-ne exclusiv la delimitările lexicale *bărbat-femeie*) accentuează și îndeamnă la apariția unor stereotipii de gen. „Masculin înseamnă potență, competență, capacitate, pe când feminin se rezumă la imagine, dar numai în registrul dezirabilității.”⁹ Se mizează, din nou, pe diferențiere, dar nu una care să argumenteze plusurile fiecăruia în parte, ci să încline balanța în favoarea bărbatului. Termenului *femeie* îi sunt asociate statusuri precum soție (status marital), care se găsește ca un bun – spre folosința cuiva și este definită doar în relație cu un soț, dar și sexul slab – mizând pe trăsături legate de acei oponenti verbali: a putea – a nu putea să realizeze o anumită acțiune. Încă de aici observăm discrepanța în a oferi același rang cu referire la genul biologic, cu atât mai puțin drepturi și șanse sau oportunități.

Reprezentarea *patriarhatului* nu putea să rămână neabordată cu trecere înspre zona mediatică în general și cea a publicității, în particular. Astfel, este identificată o nouă formă de patriarhat (pe lângă celelalte două, încadrate în taxonomie: cel clasic/ propriu-zis și cel modern). Avem de-a face acum cu un *patriarhat mediatic*, în care stereotipul de gen este cel care guvernează informația, prin reprezentările – accentuate și subliniate – trăsăturilor/ caracteristicilor feminine în comparație cu cele masculine, primele fiind în dezavantaj. Despre acest nou tip de patriarhat regăsim informații la Alina Coman. Cercetătoarea introduce noul tip de patriarhat ca urmare a analizelor desfășurate pe media românească. Se mizează atât pe recunoașterea unor drepturi ale femeii, cât și (dar mai ales, am putea spune noi), a acelor trăsături specifice feminității, pornind de la frumusețe, la produs sexual prin intermediul corporalității, la formele de socializare specifice etc.¹⁰ Astfel, se ajunge la concluzia conform căreia: „Patriarhatul mediatic este subversiv pentru condiția femeii deoarece sugerează acceptanța sa deplină față de inegalitățile de gen.”¹¹

Îndreptându-ne atenția spre următoarea direcție de analiză identificată în studiile de gen, cea **tipologică** (cu referire la diferitele clasificări ale stereotipurilor, la caracteristicile și la frecvența acestora), trebuie amintită una dintre lucrările cel mai des regăsite în bibliografia literaturii de specialitate. Este vorba despre volumul *Mit și publicitate*, în care Mădălina Moraru – ca să facem referire doar la elementul nostru de interes – realizează o clasificare a stereotipurilor care se întâlnesc frecvent în reclame. Este vorba despre stereotipuri de gen, stereotipuri sociale, cele de vârstă și cele cultural/ istorice.¹²

Stereotipurile de gen sunt definite ca „imagini unilaterale și exagerate ale bărbaților și femeilor, folosite în mod repetat în viața de zi cu zi. Ele se regăsesc de obicei în mass-media, operând simplificări larg acceptate.”¹³ Prin aceste stereotipuri de gen se creează, se (re)definesc anumite trăsături ale fiecărui sex în parte, pe care se mizează în reclame, cu scopul, în principal,

de a persuadea și de a vinde un anumit produs (prin similitudinile cu existența cotidiană).

În cele mai multe cercetări am observat că formele sub care apar aceste stereotipuri sunt legate de: *corporalitate, postură, obiectificarea femeii*. În ceea ce privește corporalitatea, o mare parte a imaginilor au fost identificate drept erotice sau sexuale.¹⁴ Dacă ne oprim atenția și asupra tematicii sexuale, în relație cu imaginea corporalității, vedem o recunoaștere unanimă a faptului că o temă de tipul acesta reușește să atragă atenția și să rămână în atenția consumatorilor mult timp. Accentul este pus pe anumite părți ale corpului, așa cum avem exemplificările din lucrarea *Psihosociologie aplicată. Publicitatea*¹⁵, dar și pe poziția corpului, pe expresiile faciale, privire, atingeri, toate devenind obiecte ale pasiunii și atracției sexuale. În plus, cercetătorii punctează și imaginea feminității sub aspectul grijii pentru fizic, pentru înfrumusețarea exterioară și mai puțin pe latura interioară. Este ceea ce se poate numi *frumusețea ca obligație*, tema aceasta asigurând un consum masiv și, deci, un profit considerabil. „Mass-media, publicitatea în special, promovează ca prescripții de gen obligația femeii de a seduce sexual bărbatul, de a-l îngriji, de a avea o imagine dezirabilă și de a-și asuma condiția de produs de consum sexual depersonalizat,” observa Alina Coman¹⁶. Accentul care cade, de cele mai multe ori, pe reprezentarea înfrumusețării corporale tinde să creeze un șablon, ce nu mai are corespondență în realitate, ci devine doar un efect al său, un ideal mistificat.

Rolurile în care este prezentată femeia devin emblematice pentru stereotipurile de gen și foarte des întâlnite în articolele sau volumele care fac obiectul studiului nostru (am putea spune chiar majoritatea studiilor). Astfel, rolurile principale pe care publicitatea le evidențiază sunt: femeia-gospodină, femeia – obiect sexual, femeia – greu de mulțumit, femeia supusă unor șabloane de frumusețe impuse sau divă plină de succes, femeia-mamă. În analizele care conțin și o parte aplicată, de cercetare propriu-zisă, cel mai adesea imaginea femeii este pusă în comparație cu cea a bărbatului. Putem observa câteva dintre elementele contrarii pe care mizează publicitatea românească: femeie pasivă – bărbatul activ, femeie casnică – bărbat public, femeie dependentă – bărbat independent, femeie guralivă (chiar bârfitoare, adeseori), veselă – bărbat tăcut, mai serios etc. Rolurile în care este identificată femeia (în opoziție cu bărbatul) demonstrează experiențele de viață care își pun amprenta și pe imaginea reliefată în reclame.

Rolul domestic sau imaginea femeii casnice/ gospodine atrage cu sine și promovarea unor *obiecte* ale casei, gospodăriei: produse de curățenie, cele pentru creșterea/ îngrijirea copiilor, din zona culinară, a gătitului și a bucătăriei. Casnicul presupune și pasivitate (în opoziție cu situația bărbatului care apare, aproape întotdeauna, ca parte activă). Femeia este cea care stă acasă, pe când

bărbatul e prezentat ca venind, plecând la serviciu sau făcând un sport, „alergând” în dorința de a-și întreține familia. De aici și ideea dependenței femeii în relație cu bărbatul, fără de care nu s-ar putea descurca. Dacă ne referim și la redarea femeii ca bârfitoare și guralivă, după cum a fost identificată în cercetările amintite, regăsim în asemenea situații, aproape întotdeauna, o referință la altă/alte femeie/femei. De multe ori, acest rol vine cu percepția abdicării de la celelalte roluri (casnică, mamă, soție fidelă), deoarece timpul acordat întâlnirii sau discuțiilor cu prietenele este evidențiat în defavoarea celorlalte pattern-uri.

Pe lângă acestea, am mai identificat, într-un alt studiu, și anumite portretizări ale activităților femeii, care provin tot dintr-o comparație (cu tentă peiorativă) cu bărbații. Astfel, se analizează prejudecăți precum: „femeile nu știu să conducă/ să parcheze, au o percepție spațială mai slabă decât bărbații, au tendința să abordeze relațiile personale într-o manieră emoțională, sunt dependente și supuse bărbatului, sunt mai puțin active, sunt lipsite de autoritate și putere de decizie”¹⁷. Toate acestea au fost evidențiate în reclamele unui singur brand, ceea ce subliniază tendința publicității de a se folosi de anumite roluri sociale puternic implementate cultural.

În câteva dintre lucrările aduse în discuție apare chiar o subdiviziune a stereotipului de gen și anume „stereotipul de cuplu”. Astfel, femeia este descrisă exclusiv prin raportare la bărbat, nu mai are o individualitate, este soția/prietena/iubita cuiva, este cea care nu reușește să ducă la bun sfârșit/ să realizeze anumite sarcini, este dependentă de bărbatul care o susține pe diferite planuri.

Studiile recente conchid/ reliefează faptul că rolurile în care sunt prezentate femeile în reclame nu sunt cele pe care acestea le joacă în societatea contemporană, actuală. În acest sens, am observat că extrem de rar, în cercetările asupra cărora mi-am oprit atenția am întâlnit exemple ale unor flexibilizări ale prejudecăților de gen. Bunăoară, promovarea unei cafele este realizată prin prisma imaginii unei femei independente, active, care poate (și reușește cu bine) să se împartă între rolul de casnică, mamă, având și o carieră de succes și timp personal, pentru ea.¹⁸

Nu în ultimul rând, o altă problemă identificată în studiile de gen din țara noastră, realizate pe publicitate, este legată de **percepția** unor asemenea stereotipuri ce apar în reclame. Se conturează o contradicție între raportarea masculină, a bărbaților și cea feminină, care doar întărește tradiționalul *patriarhat* și la acest nivel : „știma de sine la nivelul bărbaților, care se simt obligați să-și prezerve statusul de gen. În opoziție, la nivelul femeilor (...) anxietatea de gen, care iterează mecanisme de apărare a eului în confruntarea cu inegalitățile de gen.”¹⁹ Femeile construiesc mecanisme de apărare care să le ajute în momentul în care un stereotip de gen le afectează stima de sine. Nu se mai vorbește însă despre

o victimizare, ci, mai degrabă, despre o pledoarie pentru drepturi și egalitate de șanse.

De asemenea, tot la nivelul abordării și receptării unor astfel de reprezentări, se aduce în discuție nu doar rolul tranzacțional al reclamelor, ci mai ales cel de emblemă pentru tradiție, mentalitate, obiceiuri și obișnuințe. „Dacă la nivel economic reclama e centrată pe *nevoia din spatele nevoii, ingredient* necesar obținerii capitalului, la nivel cultural, reclama devine o componentă a culturii populare.”²⁰ Percepția stereotipurilor, cu referire la publicitatea românească, pune și problema diferențierii de abordare și tratare, încercând să se răspundă la întrebarea: este publicitatea românească una conservatoare sau una liberală în tratarea diferențelor de gen? Răspunsul cercetătorilor este, încă, unul ce merge înspre păstrarea tradiționalului și a conservatorismului în idei și concepții referitoare la raportarea la gen.

În concluzie, construcția socială este un factor extrem de puternic (am putea spune esențial) în determinările pe care publicitatea le acordă feminității și genului. Diferențele dintre genuri sunt create social și cultural, iar reclamele nu fac decât să reitereze aceleași stereotipuri prezente și în viața cotidiană.

În articolul de față, am observat cum majoritatea cercetărilor pleacă de la premisa conform căreia publicitatea românească este dominată de stereotipuri de gen și, mai mult, de o distribuție tradițională a

rolurilor de gen în familie, urmând afirmația lui Norman Douglas: „Poți spune care sunt idealurile, valorile unei națiuni după cum îi sunt mesajele publicitare”. Cele mai multe studii îndreptate spre reclamele televizate, subliniază importanța vizualului în influențarea și modificarea unor opinii, păreri, precum și ca mijloc contemporan de persuasiune. De asemenea, direcțiile menționate la începutul studiului și analizate în text (*lingvistico-semantică, tipologică și de percepție*) sunt regăsite, sub o formă sau alta, în majoritatea cercetărilor de gen aplicate publicității.

Chiar dacă societatea contemporană reconsideră statutul social, politic, profesional, familial al femeii, de cele mai multe ori publicitatea nu pare să se adapteze acestor schimbări. O importanță deosebită este deținută în acest sens de specificul cultural al societății. Ușurința prin care stereotipurile de gen folosite în publicitate sunt preluate și adoptate ca atare de către public provine din acceptarea ca adevăruri sociale, de către consumatori, a acestor reprezentări.

Prin urmare, am putea afirma, în urma analizei, că studiile care și-au oprit atenția asupra reprezentării de gen în publicitate evidențiază faptul că stereotipurile redată în reclame sunt suma celor dobândite la nivel social (din societatea în care trăim) și la cel cultural (prin mentalități, valori, obiceiuri/ cutume).

Note :

1. Mi-am oprit atenția asupra unor volume de specialitate (cu autor unic sau colective), care s-au regăsit în bibliografia mai multor studii de gen, dar și asupra unor articole științifice apărute în ultimii ani, regăsite în baze de date internaționale. Nu voi puncta cercetările acum, deoarece toate aceste studii se vor regăsi în lucrare de față, prin citări, în note de final și în bibliografie.
2. Septimiu Chelcea, *Psihosociologie aplicată. Publicitatea* (Iași:Editura Polirom, 2016),85.
3. Mădălina Moraru, *Mit și publicitate* (București: Editura Nemira, 2009), 127.
4. Laura Grunberg (coord.), *Mass-media despre sexe. Aspecte privind stereotipuri de gen în mass-media din România* (București: Editura Tritonic, 2005), 19.
5. Septimiu Chelcea, *Psihosociologie aplicată*, 93.
6. Vincent Yzerbit, Georges Schadron, 1997, p.98, *apud*. Septimiu Chelcea, *Psihosociologie aplicată*, 95.
7. Adriana Milică, „*Relevanța culturală a modelelor publicitare – stereotipurile de gen*”, *Tradiție/inovație – identitate/alteritate: paradigmă în evoluția limbii și culturii române* (Iași: Editura Universității „Al.I.Cuza”, 2013), 440, <http://www.diacronia.ro/ro/indexing/details/V2562>.
8. Melinda Achim, „Aspects of Ethics in Advertorial Communication, in *Globalization and National Identity. Studies on the Strategies of Intercultural Dialogue*, edited by Iulian Boldea (Târgu-Mureș, Editura Arhipelag XXI:2016), 388.
9. Alina Coman, „Percepții asupra stereotipurilor de gen în publicitate”, *Sociologie românească*, vol.II, nr.1 (Iași: Editura Polirom, 2004), 102.
10. Alina Coman sublinia toate aceste aspecte, definind *patriarhatul mediatic* drept: „expresie a recunoașterii drepturilor femeii, dar și a promovării unor conținuturi mediatice suprasaturate în stereotipuri de gen (frumusețea feminină ca obligație, incompetența feminină, asimetria a avea – a părea, roluri de gen, socializarea genului, femeia ca produs de consum sexual, premise pentru victimizarea femeii).” (*Percepții*,112).
11. *Ibid*.
12. Referitor la această taxonomie, amintim și celelalte clasificări realizate de către Mădălina Moraru (*Mit*, 135-160): stereotipurile sociale sunt foarte apropiate de cele de gen, deoarece sunt cele care conferă anumite roluri sociale femeii și bărbatului.

- Acestea vizează diviziunea muncii între cele 2 genuri, precum și statusul diferențiat (p.148). Stereotipurile culturale „sunt cele care determină adaptarea valorilor și stereotipurilor la particularități autohtone, pentru a avea un anumit impact asupra publicului, care să se regăsească în scenariile publicitare” (154). Acestea au la bază *construirea unei culturi identitare* și apar sub forme ideologice, istorice, ale personalităților, tradiționale, de origine etc ; stereotipurile de vârstă – vârsta adolescenței, vârsta bătrâneții – sunt legate strict de vârsta biologică și ce scenarii se pot crea în jurul acesteia : „există o asociere între calitățile psihologice ale vârstei și produsele destinate ei, care susțin profilul respectiv.” (151).
13. Gordon Marshall, *Dicționar de sociologie* (București: Editura Univers Enciclopedic, 2003), 587.
 14. În acest sens, a se vedea afirmația „metafora comună pentru sex este corpul femeii” (Tom Reichert, Jacqueline Lambiase, 2003, p.273, apud. Septimiu Chelcea, *Psihosociologie*, 95)
 15. Chelcea, *Psihosociologie aplicată*, 102.
 16. Coman, *Percepții*, 104.
 17. Milică, *Relevanța culturală*, 441.
 18. A se vedea, în acest sens, analiza Andreei Săndoi, conform căreia „Prin profilul creat protagonistei reclamei se reușește cumularea unor trăsături: unele, considerate a fi specifice bărbaților (raționalitate, pragmatism, eficiență, independență), iar altele, percepute drept trăsături ale femeilor (hipersensibilitate, atașament) - ”Contribuția reclamei televizate la configurarea rolurilor sociale”, în *Philologica Jassyensia*, An X, Nr. 1 (19) (2014), Supliment: p.550. http://www.philologica-jassyensia.ro/upload/X_1supl_Sandoi.pdf.
 19. Coman, *Percepții*, 102.
 20. Andreea Săndoi, *Contribuția reclamei*, 549-550.

Bibliography:

- Achim, Melinda. "Aspects of Ethics in Advertorial Communication". *Globalization and National Identity. Studies on the Strategies of Intercultural Dialogue*, edited by Iulian Boldea, 382-89. Târgu-Mureș: Editura Arhipelag XXI, 2016.
- Băluță, Oana. *Feminism modern reflexiv [Reflective Modern Feminism]*. București: Editura Tritonic, 2013.
- Chelcea, Septimiu. *Psihosociologie aplicată. Publicitatea [Applied Psychosociology. Advertising]*. Iași: Editura Polirom, 2016.
- Coman, Alina. „Percepții asupra stereotipurilor de gen în publicitate” [”Perceptions of Gender Stereotypes in Advertising”]. *Sociologie românească*, vol. II, nr., Iași: Editura Polirom (2004): 101-116. https://www.researchgate.net/publication/313092510_Perceptii_asupra_stereotipurilor_de_gen_in_publicitate.
- Grunberg, Laura (coord.). *Mass-media despre sexe. Aspecte privind stereotipuri de gen în mass-media din România [Mass-media about Gender. Aspects related to the Gender Stereotypes in the Romanian Media]*. București: Editura Tritonic, 2005.
- Marshall, Gordon. *Dicționar de sociologie [Dictionary of Sociology]*. București: Editura Univers Enciclopedic, 2003.
- Milică, Adriana. ”Relevanța culturală a modelelor publicitare – stereotipurile de gen” [”The Cultural Relevance of Advertising Models – Gender Stereotypes”]. *Tradiție/ inovație – identitate/ alteritate: paradigm în evoluția limbii și culturii române*. Iași: Editura Universității „Al.I.Cuza” (2013), accesibil la <http://www.diacronia.ro/ro/indexing/details/V2562>: 439-447.
- Moraru, Mădălina. *Mit și publicitate [Mith and Advertising]*. București: Editura Nemira, 2009.
- Săndoi, Andreea. ”Contribuția reclamei televizate la configurarea rolurilor sociale” [”The Contribution of Television Advertising to the Configuration of Social Roles”]. *Philologica Jassyensia*, An X, Nr. 1 (19) (2014), Supliment: 549-559. http://www.philologica-jassyensia.ro/upload/X_1supl_Sandoi.pdf.

MATRIFILIA – SCRIITURA CA LIMBAJ AFECTIV

Diana ILIE

Universitatea din București, Centrul de Excelență în Studiul Imaginii
University of Bucharest, Center of Excellence in Image Studies
Personal e-mail: ilied95@yahoo.com

E TOWN

This study aims to depict women's authorship and their contribution to literature, while taking into consideration the genesis of female identity at the intersection between motherhood and feminism. I intend to do a neo-feminist exploration of the collective volume *Povești cu scriitoare și copii*, coordinated by Alina Purcaru, an example of writing the self using poetry and affection – in other words, *l'écriture féminine*. Given the fact that the main goal of this study is the investigation of motherhood, while focusing on specific issues such as the body, agency, autonomy, alterity, and their relation to the patriarchal norms, the result is a compassionate approach to writing from the point of view of female authors. To create and procreate become the epitome of this study, in a field ever so dynamic as the ethics of birth and literature.

Keywords: motherhood, female identity, feminism, authorship, *écriture féminine*, poetry

Scritura, prin natura sa reflexivă, ajunge să desecretizeze atât procesul creator, cât și intențiile care au generat-o. Este vorba despre un vector de cunoaștere prin descoperire, un vector care nuantează plăcerea scrisului, *juisarea* ideatică de care este nevoie pentru a se ajunge la o scriere plină de empatie, pulsație și veridicitate. Saunak Samajdar, teoreticiană și filozofă feministă, denumește procesul *știință-ca-trăire-ca-afect*, tocmai din dorința de a trasa puncte de sprijin între plăcerea ideilor și trecerea lor în concret, în ontic. Am ales să aprofundez ideea că scriitura feminină produce acest tip de transmitere a unor cunoștințe care sunt mai presus de stil (estetică), într-un mecanism în care *corporalitatea* creației este strâns legată și întretesută cu adevărata pulsație semiotică. Acest lucru se sprijină pe vocile unor teoreticiene precum Julia Kristeva, Rosi Braidotti, Elizabeth Grosz, Drucilla Cornell, Hélène Cixous și Luce Irigaray, pentru care scriitura feminină semnifică recunoașterea propriilor contribuții la

împărtășirea lumii.

În lucrarea de față este vorba despre forța pe care experiența și ciclicitatea motivelor, frustrările și reprimările dorințelor o au asupra scrisului. Din acest motiv, asocierea dorinței și a subconștientului cu termenul de *écriture féminine*² sau *cerneală albă* simbolizează acceptarea unui domeniu al vulnerabilității și al experienței subiective feminine. Mecanismele de putere și notorietatea literară sunt datate, deoarece autenticitatea poate fi obținută doar prin decodarea trăirilor care construiesc o literatură vorace, neiertătoare și intimistă. Motivația reală a acestor scriitoare este nu doar să acorde o șansă exprimării unui model de gândire-afect, ci să așeze în cuvinte instincte și intuiții care le-au fost întotdeauna respinse și stigmatizate – *matrifilia* sau scrierea ca limbaj afectiv. Este un proces care îndeapărtează, în sens simbolic, moartea. Acest fapt a generat și interesul meu pentru antinomia apărută între momentul nașterii și cel al morții, și felul în care

acești antipozi pot fi traduși în cuvinte potrivite. Așa cum notează H. Cixous³, curajul apărut în fața diferenței reprezintă și motivul pentru care autoarele se recunosc și își asumă riscul apropierii față de alteritate, o metodă prin care se pot susține, respecta și prin care își înlătură temerile.

De altfel, alegerea de a trasa legături între scriitură, maternitate și plăcerea scrisului vine ca răspuns în oglindă pentru gândurile pe care atât Luce Irigaray, cât și Julia Kristeva le aveau în legătură cu limbajul feminin. Din acea *jouissance* – plăcere a scrisului – translatată aici la nivel ideatic, apare un nou tip de forță, una eminentamente feminină. Într-adevăr, logica scrierii dominante nu poate relata experiența feminină, pentru că *limbajul feminin* (Kristeva) își trage seva din perioada pre-oedipală, din momentul în care mama și copilul aparțineau domeniului semioticii. Difuză, permeabilă, larg descriptivă, scriitura se întinde de la subconștient până la afect, acoperind acel spațiu liminal al intimității *ginotextuale*, adică încadratura de gen specifică acestui tip de scriere. În același spirit, am hotărât să analizez *Poveștile cu scriitoare și copii*, volumul coordonat de scriitoarea Alina Purcaru, pentru a porni o cercetare a scriiturii românești de autoare, cu epicentrul tematic simbolizat de experiența nașterii. Amândouă ipostazele – scrisul și nașterea – se unesc pentru a reda un peisaj interior și pentru a ilustra felul în care imaginea lumii poate fi citită ca într-o oglindă în care nu este nevoie să ne recunoaștem prin filtre auto-impuse.

Forța acestor texte, coroborată cu intenția de a renunța la estetizare, fetișizare și mecanisme livrești, transformă confesiunile scriitoarelor în puncte de pornire pentru surprinderea unui model emergent de limbaj puternic afectiv și intens corporal. Așa cum scriitoarea Svetlana Cârstean mărturisește chiar în începutul cărții, scrisul reprezintă o întoarcere la „corpul original al femeii”⁴, prin paralela pe care o face cu *Râsul Meduzei*. În continuare, definește scrisul prin analogii carnale: „de fiecare dată când scriu mă întorc în corp, în corpul cel mai intim, familiar, în cel în care stau cel mai bine, devin propriul meu conținător doar pentru că reușesc să produc un text cu toate organele lui la locul lor”; analogii menite să caracterizeze textele despre experiența maternă. Nașterea reprezintă aici o corporalitate redată prin travaliu. Vorbim despre o schimbare simbolică, având în vedere că noul corp este matern, desăvârșit de la început prin simțurile care i se subscriu; „există tactilitate în textele feminine, atingere, iar această atingere este una transmisă prin auz. Scriitura feminină înseamnă să dai mai departe ce a exclus Simbolicul, vocea mamei, redând lumii ceva arhaic”⁵. Scrisul și afectele se întrepătrund, lăsând să iasă la iveală ce au exclus feministe din cadrul analitic pentru a nu fi folosit împotriva lor, argumentul *biologiei mistice* despre care vorbea cercetătoarea Pamela McCollum. În vreme ce biologia ar putea fi folosită pentru a le încadra pe femei

într-o ierarhie din care să iasă pe poziții inferioare, aici este vorba despre recuperarea acestui handicap care a fost folosit împotriva lor dintotdeauna.

Biologia, în acest caz, ajută la aflarea modalității în care ființele ajung să se întrupeze, să prindă formă prin intermediul altei forme. Nu se mai poate vorbi despre o întoarcere la esențialismul biologic, nici despre o folosire a instrumentelor falocentrice, ci despre o punere la comun a acelor elemente esențiale care să le redea mamelor un teritoriu al subiectivității proprii: „Există un lapte alb și un lapte negru. Amândouă felurile de lapte sunt hrănitore. Amândouă sunt produse ale corpului, vitale, neprocesate, neinfestate, autentice.”⁶ Propriul corp nu mai este un câmp de luptă, ci un teritoriu al concilierii între diferențe: „propriul corp *explodează* – un cataclism fericit altfel – punând la un loc, împreună, diversele ei identități, le confirmă simultan și le permite să existe”. Corporalitatea dă măsura unui text deschis, acel *ginotext* care să ia pulsul dorințelor scriitoarelor și să reintroneze forța care le fusese refuzată. Dimensiunea corporală oferă carnalitate realităților trăite, între scriitură și experiență existând o țesătură de cunoaștere sensibile reciproce.

Într-o manieră mistică, textul Adinei Dabija, *Să ai un Alif*, așază pe același plan scrisul și nașterea, ca instanțe divine. Cele două planuri sunt creatoare de esență, formându-se, după spusele scriitoarei, „într-un moment de grație suspendat în curgerea orizontală a timpului” (32). Pasiunea pentru creație transcende timpul istoric, aducând în planul realității o față a timpului etern, acolo unde scrisul nu mai reprezintă o pură facticitate, ci un *scris-ființă*. Sintagma *a avea un Alif* propune o întoarcere la sacralitatea sarcinii și la comprimarea timpului istoric în favoarea ființării.

Dincolo de exprimarea unei mistici comune, autoarele dau voce unor idei care se sustrag sistemelor lingvistice precedente. Agentul tiraniei era, în acest caz, limbajul patriarhal, înlesnind practica unei *nașteri din perspectivă masculină*. În consecință, o experiență atât de intimă cum este nașterea poate fi acum articulată prin cuvintele și afectivitatea feminină, preluându-se astfel controlul asupra unor povești care nu mai pot fi trecute sub tăcere.

Limbajul matern al Adinei Dabija constituie moștenirea unui imaginar feminin marcat de religiozitatea actului procreării. Ca o incantație, textul său amintește de poetica Angelei Marinescu, o artistă a jongleriilor tragice, a metaforelor cărnii și a violenței feminine, care depășește normarea literară și taie adânc în corpul poeziei. Un text precum: „Te aștept pe tine, copil venit din dragoste pentru viață/dar tu ești viață și moarte, împreună, cu sufletul/în gură, ca un miel care suge lapte./până și eu mai sunt încă mielul mamei mele./alb și uscat, rănit în piept, cu sângele./țâșnindu-i printre buzele moi și roze/mielul cuvintelor care rămân ca niște dâre de foc./te aștept blândă și supusă ca o fiară/ținută în cușcă, fără mâncare și fără iubire/timp de patruzeci de

zile sau patruzeci de luni/sunt blândă și supusă ca o fiară ținută în cușcă./tu ești mielul doldora de sânge”⁷ așază în cuvinte expresionismul așteptării maternității. Așa cum Alexandru Cistelean menționează în prefața volumului *Subpoezie*, cuvintele ei se *corporalizează din reflex*, lăsând să iasă la iveală atât maternitatea, cât și viziuni multiple ale matriarhatului în lumi imaginate frenetic.

Complet diferită de confesiune și diaristică, scriitura masculină despre femei girează existența aceluși punct istoric în care bărbații deveneau *naturaliter* păpușarii literaturii. Așa cum Carol Poston argumentează în *Childbirth in Literature*, cele două ipostaze în care se înfățișează femeia înainte de modelul auto-reprezentării sunt *eroina și barbara*⁸. Nu întâmplător, literatura română canonică dă măsura subminării femeii și reducerii sale la câteva trăsături simple de caracter, însă atât de puternice, încât nu pot fi îndepărtate decât prin apariția unui filtru total nou. Aici se produce schimbarea, când textele de autoare sunt scrise atât de diferit și de personal, încât libertatea lor este cu greu recunoscută prin legitimitate în contextul literaturii existente. Conform Griseldei Pollock în *Inscriptions in the Feminine*, autogeneza artistică din modernitate a presupus o ucidere a tematicii materne și o înlocuire a acesteia cu subiectivitatea masculină. În timpul afirmării acestui tip de exprimare, cea mai facilă metodă de conturare a prezenței feminine a fost *hipersexualizarea* imaginii sale. Dacă ne gândim la metoda prin care *eroinele* literaturii românești sunt transformate din fete de casă în neveste, există un fir roșu care să unească poveștile lor – violența, prin natura sa sexuală, le întărește convingerile (tradiționale prin moștenire) că bărbații trebuie și pot să își exercite forța fizică pentru a le poseda.

Poate una dintre cele mai aspre pedepse pe care literatura română le-a aplicat femeilor a fost să încurajeze și să perpetueze modelul violenței ca normă socio-culturală. Literatura nu vorbește despre eroine, ci instaurează subminarea și domesticirea, iar femeile sunt transformate în vehicule ale privirii, dorințelor, frustrărilor și puterii arhetipale: „Pentru cele mai multe femei, violența – atât la nivel direct, cât și cultural – este practic un mod de viață, caracterul construit social al diferențelor de putere și valoare dintre bărbați și femei nefiind pus în discuție, ci acceptat ca un dat natural.”⁹ Violența culturală a permis ca generații întregi să se raporteze la femei prin prisma unor coduri și diferențe de gen impuse. Într-un astfel de cadru, reinterpretarea canonului și începerea unui dialog care să sublinieze toxicitatea literaturii trecutului nu sunt doar necesare, ci vitale.

Ar putea să existe un gen nou literar care să fie identificat cu escapismul feminin din calea opresiunii patriarhale. Constanța Buzea, poetă modernistă a succesiunilor naturale domestice, a maternității ca devenire feminină și a inspirației reieșite din convergența temerii și fascinației proprii creații, ridică semne de întrebare cu

privire la predispoziția feminină de refugiere în text din calea realității. Într-o vreme în care poetele române erau catalogate în funcție de capacitatea de a procrea (ca și cum maternitatea era un criteriu demn de discreditare), de fragilitate și sensibilitate, Constanța Buzea marșează în feminitate ca într-un câmp de luptă. Fiind agresată fizic și psihic de Adrian Păunescu, soțul său la acea vreme, Buzea manifestă convulsii poetice la granița dintre tulburare și martirizare:

Am dormit mult, un somn toxic. Pentru mine, viața va fi un timp monotonă. Fătul se mișcă, se rostogolește, dându-mi o dulce groază. Stau înzăpezită în mine, cu gleznele închegate, cu inima înfrigurându-mi-se de izbucnirile temperamentale ale bărbatului și de măștile carnavalști ale celorlalți. Lumea se agită peste puterile mele de a suporta, și se agită altfel decât mi-aș dori. Se distrează fiecare, poate mai mult decât ar avea omeneste nevoie, vrând să demonstreze ceva. Iar el este inepuizabil epuizant. Am semne că va obosi repede între mine și lumea care-l interesează și, când va fi să aleagă, va prefera agitația lumii. Perechea noastră are un destin bizar...¹⁰

Adeseori cuprinsă de disperarea mută a unei artiste sugrumate de capriciile și egomaniile soțului, ea s-a refugiat în maternitate ca într-un cocon în care creația și procrearea să se regăsească la capătul unei călătorii profund interiorizate. Mereu situată în umbră, însă încercând să materializeze maternitatea ca temă predilectă a textelor sale, Buzea devine o autenticistă a existenței, prin excelență, feminine. Jurnalul său susține o confesiune gradual crescândă, lăsând să se întrevadă exact momentele în care mărturiile sale inclemente cu privire la viața domestică o situează în categoria scriitoarelor care își caută corporalitatea într-o economie creatoare feminină.

La capătul opus, confesiunea poetei contemporane Domnica Drumea imaginează o lume în care să se izoleze alături de copilul său, construind astfel un refugiu în calea violenței societale: „aș vrea să trăim amândouă veșnic, într-o lume aseptică” și „Sfârcurile dureroase au început să se vindece, aș vrea să fie numai ale ei. Cusătura dintre picioare să fie numai a mea[...] Suntem invizibile. Suntem egale. Nu avem nevoie de haine. Epuizată, mă prăbușesc lângă ea.” (44) Invizibilitatea are, de această dată, un sens diferit de cel modernist, simbolizând exact opusul situației în care femeile își pierdeau vocea ca discurs. De altfel, marele *serviciu* pe care libertatea din prezent i-o datorează trecutului vine și din lipsa unei prezențe reale a femeilor în practica modernă. Așa cum Irigaray menționează în *This Sex Which Is Not One*, invizibilitatea este strâns legată de interdicția pusă în calea femeilor de a expune în cuvinte propriile experiențe corporale. Pentru că limbajul desemnează o modalitate extraordinară de exprimare a *realităților* corporale, iar vorbitorii trăiesc unic prezența lor încorporată, tăcerea

ar putea semnifica atât absența (invizibilitatea), cât și imposibilitatea de a descrie ca atare un eveniment subiectiv. Tot Irigaray ilustrează prin această reducere la tăcere tehnici de opresiune, încurajând femeile să scoată la iveală un limbaj propriu, care să aibă rădăcini afective și să producă un sentiment de alienare, deci distanțare de sistemele existente:

În cazul în care continuăm să vorbim limbi asemănătoare, dacă ne vorbim unele altora așa cum bărbații o fac de secole și așa cum am fost obișnuite să o facem, o să ne ducem dorul, ne vom dezamăgi pe noi însene. Iarși ne vor pătrunde cuvintele și vor trece peste noi. Ele se vor evapora, iar noi vom fi pierdute, absente, vom fi mașinării vorbitoare. Înveșmântate în pielea care ni se cuvine, dar nu a noastră, retrase în cuvinte potrivite, violate de ele.¹¹

Dincolo de puterea mesajului precedent, trecerea de la invizibilitatea ca stare de a fi la invizibilitatea ca fapt dorit se execută în termenii unei apropieri de eterogenitatea stilului pe care o atribuia Irigaray autoarelor. De altfel, soluția pe care o găsesc autoarele nu este întâmplător cea mai acută subiectivitate, ci reprezintă unica metodă de distanțare față de trecut și de *expulzare* a sinelui către lume. Așa cum Domnica Drumea continuă autoportretul matern: „E ca și cum corpul meu ar avea rezerve nebănuite, zăcăminte prețioase, izvoare subterane din care țâșnește lichidul vital pentru amândouă. E singura mea scăpare.” (44) Din exercițiul de scriere-creștere a copilului iese o paralelă firească a continuității existenței dublate. Chiar dacă tonul narațiunii ia forma unei confesiuni dureroase, poeta menționează că scriitura, căzând pe locul al doilea, este totuși o metodă de escapism din situațiile disperate apărute pe drum. De data aceasta, fără să se excludă, scrisul și maternitatea devin axele de susținere ale unei construcții autodiegetice complete.

Un alt tip de răspuns în fața sarcinii poate fi regăsit în metafora eludării morții. Pentru că femeile trăiesc atât de puternic nașterea, cu violența și ruptura vieții încastate în propriul corp, ajung să nu mai simtă teamă sau anxietate la gândul morții. Tot atât de natural ca nașterea, moartea planează asupra noastră, dând măsură clipelor pe care le petrecem în *așteptarea* sa. În acest caz, ce se întâmplă când intervine suspendarea morții în momentul nașterii? Despre acest fenomen vorbește scriitoarea Luminița Marcu, sprijinindu-se de imaginarea unui fragment de dialog între o viitoare mamă și doctorul său:

Vechea și nevindecata mea angoasă pare să fi luat o pauză. Frica de moarte e cam rușinată și retrasă în bârlog, nu doar că n-am decedat, dar am adus o ființă nouă pe lume. E ca și cum edificiul scheletului meu psihic s-ar fi prăbușit, atunci pe drum, și acum se reconstruiește, cu alte unghiuri, cu arcuri și volute de susținere mult mai bine calculate,

arhitectul s-a trezit din adolescența lui șuie și prelungită și a început să facă planuri adevărate, bine cumpănite. Acum acoperișurile trebuie să reziste, interioarele trebuie să fie luminoase și pilonii rezistenți, coloanele – nu doar ornamente cu frunze de acant, ci coloane utile, de susținere, adevărate. (79)

Autodiegeza ia forma unei metamorfoze complete. Propriul corp este privit prin lentila metaforică, devenind un templu, un sălaș al siguranței pe care mama o lasă moștenire copilului, renunțând prin acest gest la propria stare de bine și, mai presus de toate, la orice tip de certitudine. Moartea, în termenii descriși de Julia Kristeva, este conținută în fiecare gest și căutare proprie, femeile fiind depozitare ale celor două mari praguri existențiale. Din acest motiv, ea asociază imaginea mamelor cu zeul *Janus Bifrons*¹², reprezentantul naturii tranzitorii a existenței, al ritualurilor de trecere și, în mod automat, al antinomiilor de început și sfârșit, așa cum sunt văzute nașterea și moartea pretutindeni. Din acest motiv, gândurile Luminiței Marcu deschid o cale a descoperirii ambivalenței materne ca proces psihologic, acolo unde nașterea și moartea, binele și răul se scurtcircuitează și nu mai pot fi privite ca stadii distincte, ci, dimpotrivă, ca un fond comun cu sensuri reunite. După cum urmează, psihologic vorbind, mamele au capacitatea (chiar fără a conștientiza devenirea) de a conține toate aceste momente primordiale, însă fără a se pierde pe sine. În capitolul *Motherhood's janus head*¹³, psihologa Sarah LaChance Adams scrie despre ambivalența maternă sub forma confesiunilor pe care i le fac colegile de breaslă. Dacă lui Jane Lazarre ambivalența i se pare la fel de naturală precum despărțirile și reunirile cu propriul copil, Daphe de Marnefe consideră că rutina unei mame presupune și acceptarea acestor crize, care devin din ce în ce mai prezente în timpul creșterii copilului. Iată de ce starea de a fi a mamelor înseamnă, propriu-zis, o continuă forțare a propriilor limite și o înțelegere a extremelor. Tocmai acest travaliu de comprehensiune este sursa comună a scrierii și nașterii, unde scrierea devine instrumentul principal prin care poate fi descifrată nașterea, constituind, în același timp, și imaginea ei metaforică. De la înfruntarea temerilor, până la plenitudinea acceptării maternității drept condiție *sine qua non* a propriei existențe nu este decât un pas. Ștefania Mihalache, poate cea mai asumat revelatoare poetă a maternității, construiește lumi paralele pentru ea și cei doi copii, indicând două momente distincte de fericire în stare pură, reprezentate de cele două nașteri. Și pentru ea, timpul care se scurge între sine și copil este unul al descoperirii și al instaurării unei perioade a reveriilor, mai mult decât o tranșare frustrată a propriilor schimbări corporale și temeri. *Starea de a se regăsi pe sine în lume*, în sens heideggerian, nu semnifică doar dimensiunea interioară a trăirilor proprii, ci neapărat felul în care subiectul se găsește pe sine în relație cu

tot ce îl înconjoară. Tocmai din acest motiv, abordarea Ștefaniei Mihalache reprezintă modalitatea perfectă de a sintetiza partea de fericire nedisimulată în relație cu propriii copii:

Ei spun să-ți cânt, să-ți vorbesc, să te strig, spun că trebuie să îți aleg o melodie pe care tu s-o recunoști după naștere./dacă sunt și eu deja o mamă cu instincte,/o știmă care trăiește în lacuri și păduri./care se ferește de ochii privitorilor./o mică mamă verzuie și cu părul roșcat/care vine numai noaptea pe hornuri,/care se anină de streșini, care fumează în ierburile de pe câmp./dacă inima mea știe să fugă de câini/cu tine ascuns între pliurile ei, cred că nu ai încă nevoie să recunoști nimic. (*Pachetul auriu*, 99)

Distincția principală nu există între mamă și copil, ca identități singulare, ci între cei doi și lumea mereu pregătită să chestioneze și să limiteze nașterea, prin impunerea propriilor așteptări. Cel mai puternic impact rămâne cel al zoomorfiei și schimbării formelor corporale pentru a întâmpina o nouă viață. Cum Sarah LaChance subliniază, corpul matern este poate cel mai permeabil loc cu putință, fie din nevoia de a lărgi granițele sale, fie din *datoria* de a asigura o intrare-ieșire pentru erotism și durere. Permeabilitatea se încadrează în limitele corporalității, fiind definită de granița a ce rămâne înăuntru și ce iese, tocmai din această organicitate apărând și garanția sinelui. Așa cum am precizat anterior, toate limitele sunt puse la încercare, pentru că integritatea corporală se bazează atât pe comparația interior-exterior, cât și pe mutația perpetuă a granițelor. Ștefania Mihalache continuă periplul printre propriile senzații, menționând că sinele egotic, *eul tiranic*, amuțește, lăsând loc dublării corporale și subiective. Exact în aceeași logică, a împărțirii sinelui în coexistență, cercetătoarea Eva-Maria Simms consideră că alăptatul ia locul unuia dintre cele mai importante procese fiziologice în doi. Potrivit ei, alăptatul este totalizator¹⁴, neiertător, într-un sens, o pornire canibalică, însă una care să rescrie o relație de control asumat și, mai presus de toate, naturală până la frică și animalitate.

Tot Ștefania Mihalache scoate la iveală un tip de animism străvechi, situându-l în contrapunct cu marea cultură din care simte că este expulzată pe nedrept: „Eu însă eram mamă, eram toată numai natură, atâta natură că-mi venea, la propriu, să-mi ling copilul.” (103) Chiar dacă ar putea exista între mamă și copil un *vertij straniu*, așa cum îl numește Julia Kristeva, făcând referire la pierderea identității proprii, acest sentiment ia amploare în ultimele luni de sarcină și dispare atunci când are loc nașterea, iar copilul nu mai poate să producă o ruptură între starea de a fi a mamei și existența lui. Conexiunea descrisă de poetă seamănă, într-un fel, cu uitarea (chiar și temporară) de sine, deoarece, după naștere, corespondențele primare care

au loc între mamă și făt sunt atât de puternice, încât ajung să se descrie reciproc prin sintonii emoționale. Așa cum Eva Simms analizează în rapoartele sale psihologice, atunci când copilul are pentru prima dată parte de garanția propriei subiectivități *nedomesticite*, mama simte, aproape fără excepții, același tip de extaz care îi întrerupe procesele raționale și o situează în apropierea unei epifanii. În continuare, Simms explică forța corporalității prin raportarea continuă la alteritate, încercând să pună accentul pe înțelegerea situației în corp ca poziție favorizată de relația pe care o avem încastrată în corp de naștere. Cu alte cuvinte, dispar rațiunea și egocentrismul, printr-un proces de eliberare a lor din substratul existenței simultane a mamei și copilului.

Scrisul încurajează apariția mărturiilor cu privire la experiența maternă, dar ce se întâmplă când el poate fi eludat și ajunge să reprezinte o a doua natură, uitată și paralizată de actul matern? Chestionarea realității duble a autoarelor-mame semnifică și atenția oferită dorințelor acestora, dincolo de înțelegerea presiunii pe care o pot exercita atât scrisul, cât și copilul asupra lor. Tot Ștefania Mihalache continuă: „Nici acum nu mă gândesc la scris. Am impresia că deja cineva mult mai mare scrie cu mine, cu tot corpul meu, o poveste mult mai puternică, de carne și sânge. O poveste al cărei mister e închis în mine și pe care îl tot pândesc ca să-l aflui cumva înainte de termen.” (108) Din punct de vedere sociologic, Martha McMahon ajunge la concluzia că maternitatea nu semnifică neapărat sacrificiu de sine¹⁵, ci, mai degrabă, o reconfigurare a ideii de sine în funcție de straturile ființării. Potrivit acesteia, grija pe care femeile o arată copiilor și care surclasează propriile nevoi (fie ele și livrești) semnifică *moartea* unui vechi sine și apariția unuia nou, în urma unui proces de reconfigurare morală. Nu mai poate fi vorba despre o existență de sine stătătoare, ci despre o integrare treptată a celuilalt în propriul sistem de atenție și grijă.

Atunci când totuși dorința de a scrie reînvie un apetit pentru subiectivitate, impulsul creator trebuie să revină, independent de condițiile precare ale societății de a trata mamele, dincolo de așteptări și prejudecăți sau de presiunea individualizării, specific vestică. Uneori apăsătoare, presiunea de acest fel indică nivelul scăzut de empatie al oamenilor față de o situație reală, atât de familiară, însă total necunoscută și privită intruziv. Revenind la Ștefania Mihalache, confesiunea sa marchează momentele în care, dorindu-și să se întoarcă la scriitură, s-a confruntat cu „Opera, cercetarea ca un monstru cu gura larg deschisă, care așteaptă să-i arunci înăuntru familia, bucuria ta de zi cu zi. Pentru că cercetarea adevărată te vrea nefericită, te vrea frustrată și suferindă ca să-ți dea, cu zgârcenie, câteva rezultate, desigur, inegalabile.” (106) Dacă scrisul poate, în sens larg, să *aștepte* momentul propice de a reitera povestea scriitoarei, relația cu propriul copil se bazează pe o mediere constantă a afecțiunii celor doi.

Îndepărtarea de propriul copil poate semnifica, într-un fel, distanța pe care mama o ia față de identitatea pe care și-a asumat-o încă de la momentul nașterii. Tocmai din travaliul hotărârii pe care este nevoită să o ia scriitoarea și din încărcătura emoțională a acestui gest de distanțare față de copil apare și presiunea imensă la care se supune. Independent de tragismul situației, există momente de totală acceptare, când atât intimitatea, familiaritatea sau intenționalitatea, cât și timpul, subiectivitatea și apetența pentru creație converg, astfel încât scriitura reapare ca o strigare acută pentru exprimare: „O foame, o tânjire, o neliniște. Poate căutarea unei legături cu cea care scrie. Felul în care se refac legăturile rupte, cum se restabilesc și se întăresc punțile și podurile; asta este, în mod sigur, misterul unei gestații paralele.” (Ștefania Mihalache, 114) În cele din urmă, să admitti că dragostea pentru propriul copil nu înseamnă posesiune sau prezență constantă, ci acceptarea faptului că el este o ființă care se conectează, tot atât cât se diferențiază de mama sa, iterează drumul către regăsirea de sine și, implicit, spre corpul său literar.

Scriitoarea Simona Popescu privește senin spre ce a semnat maternitatea în cazul său, pare să dețină un cod secret prin care acceptă ambiguitatea legăturii dintre mamă și copil, fără a simți că pierde vreo clipă esența scrisului:

Venirea pe lume a copilului atât de mult dorit a deschis o ușă (până la cer) în viața mea – spre încă o viață! [...] Ciudat, fără să scriu efectiv pe hârtie, eram mult mai aproape de ceea ce eu gândesc că este/îmi aduce literatura – acea zonă de puritate, de intensitate în care viața se redimensionează. Copilul făcea parte din asta, fetița făcea posibilă lumea asta. Literatura sau viața? *Literatură și viața* contra a tot ce este împotriva literaturii și a vieții! (157)

A scrie despre maternitate și a avea experiența maternității înseamnă a explora o intersubiectivitate care permite creșterea în tandem a acestor lumi paralele. Așa cum Mielle Chandler descrie în eseul său despre subiectivitatea maternă⁶, reușita exercițiului de a scrie și a crește un copil în același timp este girată de fluxul perpetuu între subiectivitatea proprie (care oferă timpul și spațiul necesar scrierii) și subiectivitatea relațională, una activată prin procreare. *Literatură și viața*, așa cum Simona Popescu alege să își descrie accepția cu privire la amalgamul existenței de mamă autoare, urmărește formula pe care Julia Kristeva o descria în *Stabat Mater*. Ea îmbina eseistica reproducerii în siajul creștinismului și al științei, cu fondul poetic al maternității. Analiza făcută de Sarah LaChance Adams acestui text pune sub lupă exact acele fațete (simbolicul și semiotica) pe care Kristeva le suprapunea în exercițiul de îmbinare și reprezentare. Acolo unde simbolicul intră în scenă prin exercițiile formale, structurale și gramaticale, semiotica adună laolaltă tonalități și ritmuri care semnifică intenții corporale și care caută o cale de

ieșire din subconștient pentru asigurarea unui moment de catharsis. Kristeva găsește un echilibru între părți complet eterogene, ajungând să exprime un domeniu al maternității grație semioticii, prin întreruperile făcute la nivelul simbolicului. Cu alte cuvinte, ea pune accent pe capacitatea creatoare inerentă a maternității, vorbind despre cunoașterea trupească din care simbolicul se inspire.

Simona Popescu aduce în discuție subiectul atingerii ca garanție a relației deja consolidate între mamă și copilul născut. Atunci când mama reușește să vadă dincolo de unitatea cuibului, a coconului, ajunge nemijlocit la propria reflexie în oglinda lumii, regăsindu-se odată cu încercările de a-și consolida relația cu propriul copil. Concrețetea legăturii lor înseamnă creșterea treptată a importanței individualizării celor doi pe planuri separate, în acord cu sensibilitățile pe care le împărtășesc. Tocmai aici intervine momentul de distanțare și de recunoaștere a diferențelor fundamentale dintre mamă și copil, dincolo de *unanimitatea* generată de naștere. Precum Sarah LaChance argumentează, răspunsul etic al *unanimității* este benefic mai ales în prima etapă a dezvoltării copilului și a adaptării mamei cu noile ipostaze în care se regăsește, însă trebuie încurajate schimbările și situațiile care i-ar putea situa pe cei doi în contradicție. Cu alte cuvinte, mamele hotărăsc în numele copilului și îl protejează, urmând ca distanțarea să apară ca fenomen necesar, deși brutal în primă instanță.

Revenind la afecțiunea tactilă, ea reprezintă momentul în care este acceptată deplin gândirea maternă. În contextul *desprinderii* de mamă, afecțiunea haptică este singura metodă de a menține legătura vie chiar și după obținerea independenței:

Dacă ar fi să aleg un singur moment din toată viața mea, ar fi așa: copilul aleargă spre mine, eu stau ciucită, deschid brațele, copilul se apropie din ce în ce mai mult, se aruncă peste mine, eu mă clatin puțin, o cuprind cu totul, îi simt trupușorul cald, mirosul ăla de soare și praf și micșunea, părul moale, palma cuprinde capul de aur, lumea se oprește, apoi ne desprindem și copilul fără niciun dinte râde la mine cu gura până la urechi și nici nu mai e un copil, e pur și simplu Soarele. (Simona Popescu, 159)

În îmbinarea de simboluri sacre și senzații nealterate de exterior, gândirea maternă este susținută prin acceptarea diferențelor care îi aduc împreună pe cei doi. Rațiunea face punte cu afectivitatea pentru un echilibru necesar amândurora în planul experienței. Exemplul confesional al scriitoarei semnifică proiectarea gândirii materne asupra schemei mnemonice, tocmai pentru a marca felul în care, natural, copilul se transformă într-un individ independent, apropiat de sursa tuturor afectelor anterioare prin simțul tactil. Sunt obținute astfel distanța și intimitatea, fiind asigurate de încrederea pe care și-o acordă cele două părți implicate. Acest tip de antagonism

(aproape-departe/siguranță-incertitudine) nu susține de la început materializarea simultană a încrederii și independenței, din acest motiv apărând și momente de tensiune, oscilare între sine și celălalt, apăsare emoțională. Paradoxal, prin exact aceste momente de incertitudine trebuie să treacă cei doi pentru a putea evolua împreună, deși pe planuri separate.

Așa cum psihologul Martin Buber analizează în eseu *Distance and Relation*¹⁷, singurul lucru necesar înțelegerii depline a situației fiecărui individ în relație cu sine este chiar distanța. El conchide că afecțiunea unei mame este cu atât mai puternică cu cât crește *rebeliunea* copilului care își dorește independența. *Devenirea unui alt sine pentru mamă* (adică independența obținută de copil) se realizează nu neapărat ca modalitate psihologică, ci ontologică. Buber menționează că, în acest sens, despărțirea celor doi ar trebui să se numească *devenirea unui alt sine alături de mamă*, într-un total acord între instanțele subiective.

Revenind la metafora lui *Janus Bifrons*, mama rămâne cea care deține întotdeauna perspective multiple asupra nașterii, creșterii și maturizării copilului. Privirea sa este întoarsă către sine și celălalt, într-un joc continuu al afectelor și rațiunii, acolo unde simțul său etic este pus la încercare, iar simultaneitatea pare singura soluție de reconciliere a opozițiilor apărute. Împotriva temporalității, mama își îndreaptă toată atenția asupra noii vieți de care se îngrijește, reușind să înlăture presiunea redată de apropierea morții. În termenii lui Levinas, ea reconstruiește iubirea dând sens unui timp propriu. Nu poți avea un copil, ci poți să te regăsești în copil, așa cum sinele se oglindește într-un alter ego de care vrea să se apropie fără obstacole.

La Adina Rosetti, corpul matern se consumă și se descărnează de înțelesuri, amintind donația corporală aprofundată de Levinas în studiile sale filozofice, unde se produce o schimbare de atenție de la paternitate la feminitate și maternitate odată cu trecerea timpului. Se pune problema în aceste texte dacă există sau nu un simț al generozității care să preceadă existența fătului. Un argument favorabil în această direcție este reprezentat de puterea corpului de a se oferi fără voia mamei¹⁸:

...mama închide ochii înlăcrimați, uterul ei se strânge ca un ghem dureros, în sfârșurile umflute simte milioane de înțepături, dar tu ești fericit, sugi până la ultimul strop, din ochii mamei încep să curgă lacrimile, lacrimi și lapte, două șuvoaie care se amestecă, mama s-a transformat într-un izvor de lacrimi și lapte, nu mai are corp, nu mai are suflet, nu mai are minte, este doar un izvor uriaș de la care se adapă cei flămânzi și cei însetați. (177)

Dorința de împărtășire din propriul corp pune stăpânire pe voința *gazdei*, făcând-o să cadă într-o capcană a devenirii celuilalt în pofida propriilor simțiri. Cu toate că acest argument poate susține semnalele de

alarmă pe care le trage profesoara Cynthia Willett, cum că *martirajul* expus de Levinas în scrierile sale despre maternitate distruge sinele feminin, sunt de părere că este nevoie de o distincție clară în ce privește cele două viziuni. Levinas construiește maternitatea din start ca pe o vidare de sinele egotic, punând mai mult accentul pe nevoile copilului decât pe cele ale mamei, sub forma unei existențe corporale datorite de la început scopului de a se lăsa locuit și impregnat de o altă existență. În favoarea sa stă noțiunea de *agentivitate etică*, ceea ce înseamnă că el nu susține abandonarea de sine feminină și subjugarea ei, ci se pune în acord cu teoriile mai recente ale afectelor, oferind astfel un proto-model al valorii implicite de *îngrijire feminină*. Iată cum, în ciuda ambiguității care marchează subiectul din perspectiva lui Levinas, exemplele continuă sub forma unor discursuri ale împuternicirii materne, în ciuda vicisitudinilor fizice apărute în timpul sarcinii: „de la noi din casă nu vor lipsi laptele și lacrimile, și acum dormi, puiul meu, pentru că și mama a adormit de mult, cu tine strâns lipit de pântecul ei în care te-a legănat fără oprire, nouă luni încheiate” (Adina Rosetti, 179). În tabloul prezentat de Rosetti, tatăl joacă un rol pasiv, din acest motiv existând și pasaje în care scriitoarea își expune viața în termenii unei vacuități folositoare sieși și copilului, în lipsa unui ajutor concret. Sigur că, în acest caz, simțul etic este potențat cu atât mai mult cu cât se exercită într-un spațiu locuit în doi (ea și copilul), iar mama nu are parte de susținerea necesară. În termeni teoretici, maternitatea rămâne tributară moralității și poate fi citită ca „*locus al responsabilității*”¹⁹, iar acest fapt nu exclude că mama are nevoie de ajutor pentru a nu purta singură sarcina postnatală.

Capacitatea de a gestiona experiența trăită le plasează pe toate aceste autoare într-o sferă a alterității adoptate și îmblânzite. În condițiile în care își încep explorarea din interiorul unei nișe a scriiturii, recunoașterea vine abia în momentul în care reușesc să dărâme un sistem de *metafore preluate* de bărbați, așa cum numește Sarah LaChance încercările creatorilor de a deposeda femeile de propriile simțiri. Nu întâmplător, acest furt ideatic a creat posibilitatea ca femeile să se afișeze în colectivitate ca născătoare de corpuri, iar bărbații să fie priviți ca născători de idei. În textul *Yogurt Couvade*, scriitorul Rob Hardy întărește ideea că bărbații nu pot să se asocieze cu nașterea decât prin raportarea la *metafora vie*²⁰ și corporală a unei sarcini reale. Prin raportul pe care mamele/autoarele îl au cu un *celălalt* care le locuiește, ele își expun sinele unui val de sensibilitate disruptivă în sens levinasian. Tocmai din îmbogățirea sensibilității primare feminine, literatura s-a extins dincolo de conștiință și alienare reciprocă, înghițind între faliile apariției sale nedreptățile reprezentărilor anterioare.

Pornind de la scriitura în cheie feminină și feministă, am analizat un spațiu în continuă morfoză ideatică. Ideea principală a acestui studiu este felul în care maternitatea

(un vector care influențează afectivitatea și scrisul) sculptează în carcasa dură a patriarhatului inscripții feminine. Afectivitatea maternă a constituit terenul în care noțiunea de *matrifilie* să definească literatura inspirată de maternitate, pentru a marca evoluția către un tip de reprezentare alternativă. Nu întâmplător, exact narațiunile personale (scriitura de autoare) se împletesc cu fenomenologia atingerii. Este vorba despre o trecere prin registrele sinelui, acolo unde tactilitatea marchează atât un domeniu de înregimentare a intimității cu un *celălalt* care se împărtășește din corpul tău, cât și o apariție simbolică a expresiei *ginotextuale*. Textul (înfățișat aici ca lirică și confesiune) permite o ieșire de sub *tirană* limbajului, acolo unde ludicul salvează subiectul de normă și îi oferă o plajă de înțelesuri noi, pe care să le abordeze pentru a crea o legătură unică între propria experiență – vehicul al afectivității – și cititor. Lectura acestor texte și experiențe feminine ne apropie de ceea ce gândirea *matrixială* (Griselda Pollock) își propune, anume crearea de conexiuni între alterități, fiind implicit aici sensul apariției *juisării* ca plăcere oferită de text. Modalitatea de împletire a juisării

cu materialul scris dinamitează mesajul transmis de text, eliberându-l astfel de sub *opresiunea* codurilor și ajutându-l să expună liber o multitudine de înțelesuri noi, respectiv semiotica asociată maternității.

Subiectul feminin ocupă un spațiu care i-a fost interzis, însă nu abordează o perspectivă egotică de raportare la lume (în ciuda faptului că pornește de pe o poziție care ar putea fi considerată inferioară), ci materializează acele cunoștințe și pulsuni care îl situează într-un spațiu infuzat de spiritul noutății. Femeia (aici mamă) devine martoră și agentă a lumii pe care o îmbogățește prin autenticitatea propriilor experiențe, actualizând constant granițele unei existențe în care cunoașterea se fundamentează prin raportarea la un *celălalt* situat nu doar în proximitatea sa, ci în însăși esența intimității. Încurajând viața prin viață, mamele se întorc împotriva ideii de autoritate (fie ea textuală, artistică, teoretică) și instituie o trăire prin emoție nedisimulată, acolo unde corporalitatea este o inscripție a identității proiectate în exterior, iar afectivitatea devine un plan de articulare a tuturor relațiilor care pot apărea între oameni.

Note

1. Termen propus de Luce Irigaray în *Împărtășirea lumii*, trad. Ovidiu Anemțoaicea, (București: Hecate, 2015), 11.
2. Sintagmă propusă de Hélène Cixous în eseu *Râsul Meduzei* și reprezintă expresia necodată și neteoretizată a corporalității și sexualității feminine în scriere. Metafora Meduzei este utilizată aici pentru a arăta modul în care multiplicarea vocilor feminine se opune rigorilor patriarhale prin intermediul scrisului.
3. Hélène Cixous și Catherine Clément, *The Newly Born Woman*, trad. B. Wing, (Minneapolis, Minnesota: University Press, 1986).
4. Alina Purcaru, *Povești cu scriitoare și copii*, (Iași: Polirom, 2014), 25.
5. Hélène Cixous, *Castration or Decapitation?*, trad. Anette Kuhn, *Signs*, vol. 7, nr. 1, (1981): 41–55.
6. *Ibid.*, 26.
7. Poemul *Tă aștept pe tine* în *Subpoezie. Opere complete I*, (Bistrița: Charmides, 2015), 435.
8. Carol H. Poston, "Childbirth in Literature", *Feminist Studies*, vol. 4, nr. 2, (1978): 14–19.
9. Ina Curic și Lorena Văetiși, *Inegalitatea de gen: violența invizibilă*, (Cluj-Napoca: Eikon, 2015), 79.
10. Constanța Buzea, *Creștetul Ghețarului. Jurnal 1969–1971*, (București: Humanitas, 2009), 10.
11. Luce Irigaray, *This Sex Which is Not One*, trad. Catherine Porter și Carolyn Burke, (New York: Cornell University Press, 1985), 205.
12. Julia Kristeva, *Powers of Horror. An Essay on Abjection*, trad. Leon S. Roudiez, (New York: Columbia University Press, 1982), 161.
13. Sarah LaChance Adams, *Mad mothers, bad mothers & what a "good" mother would do. The Ethics of Ambivalence*, (New York: Columbia University Press, 2014), 29.
14. Eva-Maria Simms, "Milk and Flesh: A Phenomenological Reflection on Infancy and Coexistence", *Journal of Phenomenological Psychology*, vol. 32.1, (2001): 22–26.
15. Martha McMahon, *Engendering Motherhood: Identity and Self-Transformation in Women's Lives*, (New York: Guildford Press, 1995), 168.
16. Mielle Chandler, "Emancipated Subjectivities and the Subjugation of Mothering Practices", în *Redefining Motherhood: Changing Identities and Patterns*, ed. Sharon Abbey, Andrea O'Reilly, (Toronto: Second Story, 1998), 271.
17. Martin Buber, *Distance and Relation. Martin Buber on Psychology and Psychotherapy*, (New York: Syracuse University Press, 1999), 15.
18. Lisa Guenther, *op. cit.*, 95–96.
19. Lisa Guenther, *Like a Maternal Body: Emmanuel Levinas and the Motherhood of Moses*, *Hyphatia*, (2006): 119–136.
20. Rob Hardy, "Yogurt Couvade: Mr. Thirty-Eight Weeks", *Brain, Child*, vol. 5, nr. 3, (2004): 21–23.

Bibliography

- Curic, Ina, Lorena Văetiși. *Inegalitatea de gen: violența invizibilă. [Gender inequality: invisible violence]*. Cluj-Napoca: Eikon, 2005.
- Guenther, Lisa. *Like a Maternal Body: Emmanuel Levinas and the Motherhood of Moses*. *Hypatia*, 2006.
- Hardy, Rob. "Yogurt Couvade: Mr. Thirty-Eight Weeks." *Brain, Child*, vol. 5, nr. 3, (2004): 21–23.
- Buber, Martin. *Distance and Relation. Martin Buber on Psychology and Psychotherapy*. New York: Syracuse University Press, 1999.
- Chandler, Mielle. "Emancipated Subjectivities and the Subjugation of Mothering Practices." In *Redefining Motherhood: Changing Identities and Patterns*, edited by Sharon Abbey, Andrea O'Reilly, Toronto: Second Story, 1998.
- McMahon, Martha. *Engendering Motherhood: Identity and Self-Transformation in Women's Lives*. New York: Guildford Press, 1995.
- Simms, Eva-Maria. "Milk and Flesh: A Phenomenological Reflection on Infancy and Coexistence." *Journal of Phenomenological Psychology*, vol. 32, no.1, (2001): 22–26.
- LaChance Adams, Sarah. *Mad mothers, bad mothers & what a "good" mother would do. The Ethics of Ambivalence*, New York: Columbia University Press, 2014.
- Kristeva, Julia. *Powers of Horror. An Essay on Abjection*. Translated by Leon S. Roudiez. New York: Columbia University Press, 1982.
- Irigaray, Luce. *This Sex Which is Not One*. Translated by Catherine Porter and Carolyn Burke. New York: Cornell University Press, 1985.
- Buzea, Constanța. *Creștetul Ghețarului. Jurnal 1969–1971. [Top of the glacier. Journal 1969–1971]*. Bucharest: Humanitas, 2009.
- Poston, Carol. "Childbirth in Literature." *Feminist Studies*, vol. 4, no. 2, (1978): 14–19.
- Cixous, Hélène. *Castration or Decapitation?* Translated by Anette Kuhn. *Signs*, vol. 7, no. 1, (1981): 41–55.
- Purcaru, Alina. *Povești cu scriitoare și copii. [Stories with writers and children]*. Iași: Polirom, 2014.
- Irigaray, Luce. *Împărtașirea lumii. [Sharing the World]*. Translated by Ovidiu Anemțoaicei. Bucharest: Hecate, 2015.
- Cixous, Hélène; Clément, Catherine. *The Newly Born Woman*. Translated by B. Wing. Minneapolis, Minnesota: University Press, 1986.

STEREOTIPURI ȘI BARIERE DE GEN ÎN RUSIA CONTEMPORANĂ

Camelia DINU

Universitatea

University of Bucharest, Faculty of Foreign Languages and Literatures, Department of Russian and Slavic Philology
Personal e-mail: camelia.dinu@lls.unibuc.ro

GENDER STEREOTYPES AND BARRIERS IN CONTEMPORARY RUSSIA

The monograph *Gender Stereotypes in Contemporary Russian Society* analyzes the mechanisms that produce and transform gender types and how these stereotypes interact with political-economic discourse. The author presents original sociological research to demonstrate how gender stereotypes have evolved in the discursive realms of politics, economics, and the family in contemporary Russia of the past twenty years.

Keywords: sociology, gender studies, social stereotypes, „gender asymmetry”.

În Rusia, studiile de gen au început să se dezvolte în urmă cu trei decenii, după 1991, odată cu dispariția interdicțiilor și a dogmelor ideologice. Experiența istorică a Imperiului Rus și apoi a Uniunii Sovietice a generat o tendință represivă în abordarea studiilor de gen. Efectul a fost lipsa de popularitate și de atractivitate a domeniului în aceste perioade. Abia în ultimul deceniu, domeniul s-a delimitat și a fost instituționalizat. În ceea ce privește cantitatea contribuțiilor și dezvoltarea ariei de cercetare, în primul deceniu după căderea URSS s-a înregistrat un avânt considerabil în domeniul studiilor de gen, urmat de o stagnare. În prima perioadă au fost asimilate și au devenit „clasice” cele mai importante teorii occidentale, iar în ultimii ani s-a activat cercetarea sociologică a problematicii identității de gen pe teren rusec, cu accent pe definirea femeii în relație cu bărbatul, atribuirea rolurilor în societate, identificarea situațiilor de discriminare, violență domestică, hărțuire etc. La nivel teoretic, aș menționa (re)publicarea unor studii importante care sistematizează cercetările occidentale și rusești cu privire la aspectele de gen și întreprind analize ale problemelor de diferență fiziologică, psihologică și socială între bărbați și femei (Evgheni Ilin, *Пол и*

гендер/ Sexul și genul, 2010) sau care analizează genul ca fenomen cultural, bazându-se pe practica discursului despre masculinitate și feminitate în limba engleză (E.S. Grițenko, M.V. Sergheeva et al., *Гендер в британской и американской лингвокультурах*/ Genul în cultura lingvistică britanică și americană, ediția a 4-a, 2016). Tot în ultimii ani, în Rusia, s-a remarcat și o tendință de abordare a problemelor de gen în alte domenii: A.L. Vorobjitova, *Гендер в спортивной деятельности* (Genul în activitățile sportive), 2014; A.M. Lușnikov, M.V. Lușnikova, N.N. Tarusina, *Гендер в законе* (Genul în domeniul Dreptului), 2015; I.E. Adelgheim (coordonator), *Гендер и литература в странах Центральной и Юго-Восточной Европы* (Genul în literatura din țările Europei Centrale și de Sud-Est), 2013.

Prezenta monografie examinează mecanismul de producere și de modificare a stereotipurilor de gen în societatea rusă contemporană și problemele conexe ale interacțiunii discursului politico-economic cu cel de gen. Autoarea prezintă în lucrare rezultatele propriei cercetări sociologice, cu ajutorul cărora demonstrează modul în care au evoluat stereotipurile de gen în sfera politică, economică și familială, în ultimii douăzeci de

ani, în Rusia contemporană. Olesia Zaharova, născută în Novosibirsk, este jurist de formație și doctor în științe sociale al Departamentului de Științe Politice al Școlii Superioare de Economie din Moscova. În prezent este conferențiar la Institutul de Științe Sociale, Universitatea de Stat din Irkutsk.

„Asimetria de gen”, cum o numește autoarea, inerentă societății ruse moderne (exprimată în diferențierea discriminatorie a salariilor, segregarea profesională, distribuția inegală a muncii casnice etc.) este doar o parte din sistemul general al inegalității sociale. „Asimetria de gen” reprezintă unul dintre factorii care produc numeroase fenomene negative de natură matrimonială și demografică (de exemplu, creșterea numărului de femei singure și susținătoare ale familiei în rândul claselor sociale sărace), marginalizarea femeilor și răspândirea formelor de comportament antisocial (alcoolem, dependență de droguri, prostituție), deteriorarea stării de sănătate a femeii și, în consecință, deteriorarea stării de sănătate a generațiilor viitoare. Autoarea subliniază practica pe scară largă a violenței în familiile ruse, cauzată și de poziția inegală a bărbaților și femeilor în societate, și de vulnerabilitatea economică a acestora din urmă.

Problemele existente, arată autoarea, sunt cauzate nu numai de politica de stat și de situația economică din țară, ci și de factorii socio-culturali, în primul rând, de acțiunea stereotipurilor tradiționale de gen: „Stereotipurile de gen ca sistem de idei sociale despre rolul femeilor și bărbaților în societate și familie sunt cele care reproduc practici discriminatorii, creând un anumit tip de societate și de relații sociale. Stereotipurile de gen nu susțin doar ideologia dominației masculine, ci participă la formarea unui anumit tip de gândire patriarhal-autoritară” (p. 4). Stereotipurile de gen din societatea rusă demonstrează un grad ridicat de rigiditate, iar măsurile luate pentru a le elimina duc adesea la efectul opus, provocând „explozii de arhaism”, de rudimentarism. Pornind de la aceste observații și, implicit, ipoteze de lucru, autoarea consideră că este deosebit de relevantă „atât din punct de vedere științific, cât și practic, studiarea problemelor de rigiditate vs. variabilitate a stereotipurilor de gen, locul lor în procesul de reproducere socială și determinarea naturii impactului diferiților factori sociali asupra procesului de transformare a stereotipurilor” (*ibidem*).

Monografia are șase capitole. Primul capitol (*Социальные стереотипы как фактор формирования социальной идентичности в современном обществе/ Stereotipurile sociale ca factor de formare a identității sociale în societatea contemporană*) analizează conceptele de „gen”, „stereotip”/ „șablon” în arealul sociologic occidental și rus, definește și explică stereotipurile de gen și impactul acestora în formarea identității sociale. Analizând diferite abordări ale stereotipului social, sunt identificate funcțiile-cheie îndeplinite de stereotipuri,

care pot avea un impact negativ și pozitiv asupra societății și indivizilor (se subliniază ideea că în spațiul rus teoreticienii au insistat și pe componenta pozitivă a stereotipurilor). Este dezvăluită natura discriminatorie a stereotipurilor, pe baza delimitării indivizilor și a grupurilor sociale în „eu” și „celălalt”, „ai noștri” și „alții”. Al doilea capitol (*Гендер как объект социальной стереотипизации/ Genul ca obiect al stereotipizării sociale*) prezintă genul din perspectiva mai multor teorii: teoria constructului social, teoria metaforei conceptuale, teoria stratificării de gen, teoria genului ca un construct ideologic etc. Al treilea capitol (*Гендерные стереотипы в трансформационном аспекте/ Stereotipurile de gen din perspectiva transformării lor*) examinează factorii care influențează modificarea stereotipurilor de gen. Se relevă relația dintre gradul de rigiditate vs. flexibilitate a stereotipurilor de gen și sistemul de autoritate statală (puterea politică, regimul politic), sistemul social-economic, instituția familiei. Al patrulea capitol (*Гендерные стереотипы в контексте современного российского общества/ Stereotipurile de gen în contextul societății ruse contemporane*) demonstrează că un tip de relații bazat pe stereotipuri patriarhale de gen nu este doar un tip de relații între bărbați și femei sau un tipar de familie, ci și un model al structurii societății, care include economia, politica, știința, dreptul, religia și viața privată. Autoarea descrie în termeni generali principalele trăsături ale dominației masculine, pentru a demonstra modul în care aceasta funcționează în societatea rusă actuală. Al cincilea capitol (*Основные направления трансформации гендерных стереотипов в современном российском обществе/ Direcțiile fundamentale ale transformării stereotipurilor de gen în societatea rusă contemporană*) demonstrează, cu date și statistici, modul în care conținutul stereotipurilor de gen s-a schimbat în ultimii douăzeci de ani în sfera politică, economică și familială din Rusia. Al șaselea capitol (*Гендерные стереотипы в дихотомии ригидности и изменчивости: философское осмысление перспектив построения общества гендерной симметрии в России/ Stereotipurile de gen în dihotomia rigiditate-variabilitate: o perspectivă filosofică asupra construirii simetriei de gen în Rusia*) este dedicat analizei tendințelor de transformare a stereotipurilor de gen în societatea rusă, după Perestroika. Autoarea observă că scenariile de modificare a stereotipurilor de gen sunt diferite în funcție de sfera acțiunii lor. Dacă, la începutul anilor 2000, reformele au influențat pozitiv activitatea economică a femeilor, crescând numărul acestora pe piața muncii, inclusiv numărul lor în funcții de conducere (chiar dacă nu la nivel înalt), în sfera căsătoriei și a familiei se observă o decelerație față de ideologia socială liberală.

Din cele șase capitole ale monografiei, jumătate sunt teoretice. Lucrarea expune și compară numeroase teorii asupra genului, care pot părea redundante, dar care

arată, de fapt, că în Rusia este încă nevoie de instituirea unor instrumente metodologice și a unui limbaj specific în cadrul abordărilor istorice, poststructuraliste și feministe ale conceptului de gen. Ultimele trei capitole au caracter aplicat, oferind statistici și exemple concrete, binevenite, din societatea rusă contemporană. Lucrarea conține și o anexă cu chestionarele aplicate.

Din punctul meu de vedere, riscul și limitele lucrării provin din tendința pronunțată de generalizare. Studiile de gen ar trebui să cuprindă în Rusia și studiul istoriei vieții grupurilor etnice în diferite etape ale dezvoltării lor, dat fiind că Rusia este o entitate multietnică (sunt consemnate peste 150 de grupuri etnice pe teritoriul Federației Ruse). Pe de altă parte, notabil mi se pare faptul că monografia a apărut la o universitate din estul

Siberiei, deci nu la „centru”, ceea ce arată o dispersie a interesului pentru studiile de gen și în provincia rusă. Deși publicată acum șapte ani, lucrarea rămâne un reper pentru modul în care sunt sistematizate informațiile teoretice și sunt corelate observațiile practice, mai ales în contextul fragilității domeniului studiilor de gen în Rusia.

O istorie a relațiilor de gen, completă și lipsită de clișee ideologice și politice, nu a fost încă scrisă în Rusia și este dificil de estimat când se va întâmpla acest lucru, deoarece comunitatea științifică este încă dispartă. Există încă puține contribuții în sensul identificării, descrierii și explicării specificului național rus prin raportare la problematica genului.

Bibliography:

Olesia Zaharova, *Гендерные стереотипы в современном российском обществе*, Irkutsk: IGU, 2014.

REVIEW: LAJOS BALÁZS. MIKOR AZ EMBER NINCS ES EZEN A VILÁGON. PARASZTI NEMI KULTÚRA ÉS NEMI ERKÖLCS CSÍKSZENTDOMOKOSON. (CÂND OMUL ESTE ÎN AL ȘAPTELEA CER. CULTURA ȘI MORALĂ SEXUALĂ ȚĂRĂNEASCĂ.)

Katalin LAJOS

Universitatea Sapientia din Miercurea Ciuc, Facultatea de Științe Economice, Socio-Umane și Inginerești
Sapientia Hungarian University of Transylvania from Miercurea Ciuc,
Faculty of Economics, Socio-Human Sciences and Engineering
Personal e-mail: lajoskatalin@uni.sapientia.ro

REVIEW: LAJOS BALÁZS. WHAT MAKES YOU FEEL OUT OF THIS WORLD.
SEXUAL CULTURE AND MORALITY AMONG PEASANTS

The book of Lajos Balázs entitled *What makes you feel out of this world. Sexual culture and morality among peasants* (Pallas-Akadémia, 2009, 704 pag.) written in Hungarian is an ethnographic survey, a real monography of the topic of sexuality and sexual morality in a village of Eastern Transylvania, Csíkszentdomokos (Sândominic). The topic of the book on the one hand is part of various scientific fields (sociology, sexual-psychology, folkloristics etc.), but it is still a taboo in Romanian culture and it is recently also subject of a public debate about the necessity of sexual education in Romanian schools. On the other hand, there is no other work which tackles with the specific tools of ethnography this topic in such a depth, so it can be considered a really important achievement in the field worth to be translated at least in Romanian.

Keywords: Lajos Balázs, ethnography, sexual culture, sexual morality, in-depth interview

Cartea *Când omul este în al șaptelea cer. Cultura și morală sexuală țărănească* (Editura Pallas-Akadémia, Miercurea Ciuc, 2009, 704 pag.) este o monografie a vieții și moralei sexuale țărănești dintr-un sat din estul Transilvaniei,

Sândominic – Csíkszentdomokos. Lucrarea scrisă în limba maghiară impresionează nu numai prin volumul său, ci și datorită faptului că abordează prin mijloacele specifice ale etnografiei un subiect încă tabu, atât în

discursul public, cât și în discursul științelor culturii (maghiare, române și chiar europene).

Deși nu este o apariție editorială recentă, merită a fi pusă în lumina reflectoarelor din mai multe puncte de vedere: este o abordare și o analiză amănunțită și inedită a aspectelor vieții sexuale țărănești dintr-o comună secuiască, meticulozitatea cu care a fost realizată făcând din ea o lucrare de bază pentru înțelegerea fenomenelor, atitudinilor, mentalităților, experiențelor și practicilor legate de sexualitate în comunitățile rurale. Caracterul local al cercetării nu împiedică, ci chiar facilitează formularea unor concluzii generale privind acest segment al vieții.

Volumul prezentat aici este o „încoronare” a efortului științific al profesorului și cercetătorului Lajos Balázs, care studiază cultura populară – în speță marile rituri de trecere în satul Sândominic – încă din 1973. Ars poetica profesională l-a îndrumat să revele „oceanul din picătura de apă”, adică legitățile generale ale culturii reflectate prin cultura specifică a unei localități cu 6678 de locuitori, majoritar maghiari, situate la poalele Hășmașului Mare din județul Harghita.²

Volumul *Când omul este în al șaptelea cer. Cultura și morala sexuală țărănească* este rodul revelației că toate cele trei mari rituri de treceri din viața țărănească au strânsă legătură cu sexualitatea, impulsul biologic al omului transformându-se în cultură, devenind astfel un subiect de analiză al etnografiei. Cercetarea care pornise inițial ca un fel de experiment în anul 1985, a continuat timp de 15 ani printr-o cercetare pe teren cu o metodologie și un aparat științific atent elaborate, cartea de față fiind rodul analizei acestui material.

După cum formulează autorul în rezumatul în limba română al volumului, el consideră că în cercetările anterioare din literatura de specialitate privind riturile de trecere s-a neglijat „liantul” momentelor de trecere, și anume al „acelei substanțe spirituale, morale, psihice și faptice care umple intervalele între cei trei piloni ai vieții individului și totodată face ca aceștia să-și îndeplinească misiunea și funcția socială în viața colectivităților rurale. (...) Or intervalele de timp și fapte între marile momente ale trecerii sunt umplute și legate de factori ca iubirea și ura, pasiunea, atracții și refuzuri, interese, sentimente, instincte – adică porniri sufletești și sincere, și calculate și instinctuale care în societățile țărănești nu sunt deloc în afara culturii tradiționale.”³

Printr-o cercetare extinsă pe mai multe decenii, cu ajutorul a 35 de subiecți atent aleși (dintre care 65% sunt femei între 40-80 de ani), prin dialoguri de 45-50 de ore cu fiecare subiect în parte, autorul a reușit să releve aspecte culturale ale tematicii care exced abordarea celorlalte științe ale culturii. Metoda de bază a cercetării este interviul în profunzime, întrebările abordate (2120 la număr) pe parcursul acestor dialoguri și răspunsurile interlocutorilor apar în volum grupate potrivit logicii interne a cărții. Nu trebuie să uităm că succesul acestei

cercetări, care atinge cele mai intime laturi ale existenței umane, a fost posibil numai datorită relației de încredere, cunoașterii reciproce profunde între cercetător și partener de dialog, relație ce s-a bazat pe decenii de „conlucrare” pe marginea fenomenelor marilor treceri din viața umană din cultura populară.

Autorul afirmă că subiectul sexualității și al eroticii în localitatea studiată provoacă atitudini ambivalente. Pe de o parte, cuvintele de ordine în abordarea țărănească a tematicii sexualității sunt rușinea (de exemplu, menstruația este denumită „floarea rușinii”), teama și tăcerea; pe de altă parte, persoanele intervievate afirmă că nu există niciun alt subiect despre care să se vorbească atât de mult (ocaziile de muncă colectivă, chefurile legate de diferite evenimente sau obiceiuri sunt tot atâtea oportunități pentru a vorbi despre acest subiect mai în glumă, mai în serios).

Pentru cititor, această carte este o adevărată călătorie inițiată în atitudinile și experiențele legate de sexualitate în lumea rurală, cu posibilități de formulare a unor întrebări și concluzii privind existența (sau lipsa) educației sexuale în familie, existența (sau lipsa) dragostei în alegerea partenerului de viață, existența (sau lipsa) egalității de gen, existența (sau lipsa) conștientizării abuzului de diferite feluri în familie. Astfel, poate constitui și o bază științifică importantă pentru argumentarea necesității educației sanitare și sexuale în școli. Deși este un studiu condus într-o localitate de etnie maghiară, multe dintre fenomenele prezentate pot fi valabile și pentru colectivitățile rurale românești. Emese Petrik, un recenzor al cărții afirmă că „această antologie a unor confesiuni personale poate fi considerată un fel de catharsis colectiv: pe planul recunoașterii și al expresiei au ieșit la lumină remușcări, rușini, secrete suprimate în subconștient timp de mai mult de jumătate de secol.”⁴

Volumul este compus din 23 de capitole, fiecare cu subcapitole care detaliază variate aspecte ale temei propuse în capitol. Tipul de text dominant în volum este cel al interviurilor, aprecierile, povestirile acestora fiind grupate în funcție de tema capitolului, iar întrebările puse de către cercetător sunt și ele grupate la începutul subcapitolelor. Această abordare este una conștient asumată de către autor care dorește ca vocea dominantă a cărții să fie cea a subiecților, analiza teoretică rezumându-se la introducerea capitolelor și la interpretările, referințele științifice acolo unde era necesar. Astfel, textul cărții comportă și o valoare estetică prin dialectul și modul de exprimare inedit al persoanelor intervievate, și constituie, totodată, o dificultate dar și o provocare pentru oricare încercare de traducere a sa, necesitând în mare măsură traducere literară.

Introducerea (pp. 7-22) este un capitol cu un caracter teoretic dominant, face o incursiune în motivațiile operei, în literatura de specialitate etnografică maghiară

din prima parte a secolului al XX-lea, apoi de la începutul anilor 80, care atenționează asupra lipsurilor constatate în cercetarea vieții de dragoste a țărănimii. Balázs afirmă că cercetările ulterioare din domeniu nu reușesc să umple golurile menționate în aceste critici: se analizează erotica țărănească în diferite domenii ale culturii populare îndeosebi din punct de vedere estetic, însă nu se oferă o imagine de ansamblu asupra totalității vieții sexuale țărănești. Noutatea cercetării și implicit a volumului lui Lajos Balázs constă în faptul că materialul pe care se bazează analiza nu este una indirectă, ci, prin fragmentele dialogurilor purtate cu subiecții, oferă o abordare directă, realistă, neidealizată a culturii și moralei vieții sexuale țărănești.

În introducere se formulează întrebarea dacă este sau nu importantă cunoașterea culturii sexuale a unei comunități în secolul al XXI-lea când există ramuri specializate ale științelor care se ocupă de studierea sexualității. Concluzia autorului este că în pofida schimbărilor medicale și tehnice prezente și în acest domeniu al vieții, cultura și morala sexuală țărănească-rurală prezervă cunoștințe, practici, atitudini și mentalități tradiționale care în anumite perioade de criză reactivează (astfel de perioadă a fost cea ceaușistă cu legea ce interzicea avortul, iar în prezent un astfel de element de constrângere este lipsa accesului la medic din cauza prețului mare al serviciilor medicale particulare, lipsa din ce în ce mai acută a medicilor în zonele rurale și lipsa de informații).

Autorul argumentează că sexualitatea este un veritabil sistem cultural în cazul culturii populare „...deoarece este un sistem mental, psihic și pragmatic complex: o țesătură a instinctelor, a dorințelor, a tacticilor și a strategiilor care trebuie însușită, câteodată poate mai mult decât orice altceva. (...) Această cultură oferă o incursiune specifică în secretele atent ascunse și totuși arhicunoscute a sferei intime umane/țărănești – dragoste, erotică, viață sexuală –, iar această cultură nu este modelată de lumea generalizatoare a manualelor și a lucrărilor de specialitate puțin sau deloc studiate de către țărani. Sfera intimă cercetată este determinată de biserică, de societate, de economie, de tradiții: este determinată de cultura țărănească, de experiența de viață, de spiritualitatea și de imaginea asupra vieții țărănimii.”⁵

Cele 23 de capitole discută problematica sexualității începând din copilărie, trecând prin perioada pubertății, a începuturilor vieții sexuale a tinerilor adulți, viața sexuală premaritală și consecințele acesteia atât pe plan moral, cât și din punctul de vedere al întemeierii noii familii. Capitole distincte discută experiențele, interpretările privind noaptea nunții, viața sexuală ca parte a mariajului, frecvența și calitatea contactelor sexuale în căsnicie, conflictele legate de viața sexuală, perioada amurgului vieții sexuale. Începând din capitolul al 10-lea se analizează teme ca dragostea,

igiiena și normele sanitare ale vieții sexuale pe perioada menstruației și a actului sexual, metodele și substanțele afrodisiace, problemele vieții sexuale pe perioada gravidității, metodele de contracepție și de avort, zbaterea pentru a avea copii, relațiile controversate între femeie și bărbat privind egalitatea între sexe, aprecierile privind organele genitale. Ultimele capitole prezintă obiceiurile și credințele legate de prezicerea viitorului soț, credințele legate de erotică, fenomenele deviate (bigamie, incest, homosexualitate, sodomie, masturbare, fata bătrână, concubinajul, copilul din flori) și judecarea acestora în colectivitate. Un capitol de o atmosferă aparte este cel de-al 21-lea capitol, care prezintă un obicei erotic al cuplurilor căsătorite care dețineau oi, denumită „rostogolirea”. Toate aspectele discutate sunt atent așezate în contextul economic, politic, cultural al perioadelor la care se referă povestirile și confesiunile interlocutorilor.

Ultimele două capitole atrag atenția asupra discursului metaforic legat de erotică, capitolul al 23-lea fiind un dicționar dialectal al cuvintelor, expresiilor și frazemelor legate de viața sexuală.

Această succintă prezentare a conținutului volumului poate doar sugera bogăția de idei prezentată în carte. Dat fiind subiectul numărului tematic în care propun această recenzie, în speță starea studiilor de gen în România, consider că ar fi utilă prezentarea pe scurt a capitolului al 16-lea (pp. 527-572), care discută problematica relațiilor între bărbat și femeie. Titlul capitolului este: *Bărbat-femeie*, și în 50 de pagini care cuprind zece subcapitole abordează probleme legate de rolurile sociale ale bărbatului și femeii, și consecințele mentalității țărănești privind acest aspect. Desigur, și în celelalte capitole această relație este filonul de aur care guvernează textele, sexualitatea și erotică neputând fi separate de relația dintre cele două sexe. Autorul pornește de la ideea că, în sensul larg al cuvântului, cultura influențează atât cultura și morala sexuală, cât și rolurile sociale de bărbat și femeie, iar în cazul culturii țărănești individul este constrâns de legile intrinsece ale societății locale la conformare, la respectarea cu strictețe a acestor norme.

Titlurile celor zece subcapitole sugerează subiectele abordate : 16.1. *Recăderea în păcatul original*, 16.2. *Ce este permis unuia, ce nu este permis celuilalt?*, 16.3. *Despre situația egalității sexuale țărănești*, 16.4. *Pentru cine este rușine și pentru cine nu?*, 16.5. *Dorință, excitație, practică*, 16.6. *Diferențe erotice*, 16.7. *Remușcări din cauza adulterelor*, 16.8. *Cine este fidel?*, 16.9. *De ce primește bătaie femeia?*, 16.10. *Virginitatea ca mijloc de șantaj*. Confesiunile intervievaților oferă un tablou al profunde inegalități între sexe, inegalitate acceptată cu un gust amar de către femei ca un dat inevitabil care își pune amprenta asupra tuturor aspectelor vieții în general și asupra vieții sexuale în particular, și înainte și după căsătorie.

Tratez aici mai pe larg primele trei subcapitole.

Primul subcapitol, *Recăderea în păcatul original*, abordează diferența de atitudine față de sexualitatea bărbatului și cea a femeii. Pornind de la actul facerii omului din Biblie și a căderii în păcat, autorul subliniază că față de fetele nemăritate și față de femei în general este valabil un sistem mult mai restrictiv de norme în ceea ce privește „gustarea fructului interzis” decât în cazul bărbaților. Baza acestei diferențe este existența sau lipsa virginității, a purității. Pe când, în cazul bărbaților, virginitatea nu constituie o valoare, și se consideră că este în natura lucrurilor ca bărbații să-și încerce norocul pe plan sexual chiar și înainte de căsătorie, în cazul femeilor virginitatea are o valoare extraordinară și pierderea ei înaintea căsătoriei aduce o judecată aspră și consecințe grave din partea comunității (excluderea din viața socială a tinerilor, îngreunarea găsirii unui soț potrivit, interdicții privind purtarea rochiei albe de mireasă etc.).

Al doilea subcapitol, *Ce este permis pentru unul și nu este permis pentru celălalt?*, discută atribuțiile și așteptările legate de rolurile sociale ale bărbatului și ale femeii, ce attribute ar trebui să posedă femeia din perspectiva bărbaților (căldură, duioșenie, îngăduință, subordonare față de bărbat, liniștită și retrasă, din punct de vedere fizic să fie mai bine făcută, cu forme voluptuoase etc.), și viceversa, cum ar trebui să fie bărbatul din perspectiva femeii (să aibă minte mai ageră decât femeia, să nu-i permită orice femeii, să fie dominant în familie). O imagine plastică a femeii care nu-și acceptă rolul de subordonat este în traducere directă „să nu te urci pe pomul de castraveți”, adică să nu te încrezi și să nu-i urci în capul soțului, sancțiunea acestui comportament fiind adesea bătaia din partea soțului, sau disprețul comunității față de soțul considerat prea blând și slab.

Al treilea subcapitol, *Situația egalității sexuale în cazul culturii țărănești*, arată că pentru majoritatea interlocutorilor de sex feminin inexistența egalității pare să fie firească. La întrebările „Este egal bărbatul cu femeia? Care este mai presus? Cine consideră că este așa și de ce?” primul subiect, femeie de 69 de ani, oferă un răspuns contradictoriu: „Eu cred că ar trebui să fie. Dacă

ei se înțeleg reciproc, trăiesc și muncesc iubindu-se și apreciindu-se, aceștia sunt egali. Cei care îmbătrânesc frumos împreună. În caz de boală și în muncă se susțin reciproc, se iubesc. Aceștia chiar sunt egali. Dar acolo unde unul trage în altă direcție, și femeia și bărbatul umblă în direcții diferite, acolo vai și amar! Sunt și cazuri unde și în muncă, și în treabă conduce femeia, ea dă direcția. Aici nu mai e egalitate.”⁶

În concluzie, putem afirma că volumul lui Lajos Balázs invită cititorul la o lectură care oferă o incursiune în felul în care cultura populară în acest spațiu a gestionat aceasta temă secole la rând, și un bogat material textual privind cele mai intime aspecte ale vieții și moralei sexuale țărănești. Oferă, totodată, și subiecte de meditație asupra unor teme de mare actualitate: cum îndeplinește familia rolul de pregătire pentru viața sexuală, cum se realizează educația sanitară în familiile rurale, cât de acceptat este abuzul fizic și sexual asupra femeii în această lume tradițională. Aceste date etnografice din secolul al XX-lea dintr-o comună privind experiențele, aprecierile, judecățile, practicile, relațiile legate de viața sexuală ar putea fi valorificate în cercetarea științifică a subiectului în secolul al XXI-lea pentru a fi capabili să înțelegem fenomenele legate de domeniu astfel încât deciziile în politicile publice să fie luate în cunoștință de cauză. Consider că profunzimea lucrării, la care contribuie aspectele prezentate mai sus, susțin necesitatea traducerii ei în limba română și/sau în limba engleză.

Ca încheiere, atrag atenția asupra faptului că, inspirat din acest volum și cu consultarea profesorului Balázs, în 2013 s-a realizat filmul documentar *Szerelmpatak [Șuvoiul dragostei]*, regizat și produs de Ágnes Sós, iar personajele care apar în film au fost intervievate la origine de către dl. Balázs.

O altă apariție editorială recentă inspirată de această cercetare este cartea lui Lajos Balázs, *Cérna és tú. A paraszti világ szerelmi eposza. (Așa și ac. Epopeea vieții de dragoste a lumii țărănești)* (Editura Gutenberg, Miercurea-Ciuc, 2020), care este o transpunere beletristică a subiectului.

Note

1. Traducerile din prezenta recenzie din texte și studiile din limba maghiară sunt realizate de către autor (L. K.).
2. Rezultatul acestor cercetări longitudinale sunt prezentate în trei volume: Balázs, Az én első, 1994, 431 pg., Menj ki én lelkem, 1995, 284 pg., respectiv Szeretet fogott el a gyermek iránt, 1999, 392 pg.
3. Balázs, Amikor az ember, 701.
4. Petrik, A nemes érzelmek, 205.
5. Balázs, Amikor az ember, 20.
6. Balázs, Amikor az ember, 535.
7. Sós, Szerelmpatak. Accesul liber la acest film: <https://www.youtube.com/watch?v=4v3upk2KuZc>

Bibliography:

- Balázs Lajos. Az én első tisztességes napom. Párvasztás és lakodalmom Csíkszentdomokoson. [Prima mea zi de onoare. Alegerea partenerului și nunta la Sândominic, My first honourable day. The wedding in Sândominic] , București: Editura Kriterion, 1994.
- Balázs Lajos. Menj ki én lelkem a testből. Elmúlás és temetkezés Csíkszentdomokoson. [Ieși suflete din trupul meu. Obiceiurile de înmormântare la Sândominic, Leave, my soul, my body. Funeral rites in Sândominic.] Miercurea-Ciuc: Editura Pallas Akadémia, 1995.
- Balázs Lajos. Szeretet fogott el a gyermek iránt. A születés szokásvilága Csíkszentdomokoson. [M-a cuprins un dor pentru copil. Obiceiurile legate de naștere la Sândominic, I was overwhelmed by the wish for a child. Costumes linked to birth giving in Sândominic.] Miercurea-Ciuc: Editura Pallas Akadémia, 1999.
- Balázs Lajos. Amikor az ember nincs es ezen a világon. Paraszti nemi kultúra és nemi erkölcs Csíkszentdomokoson. [Când omul este în al șaptelea cer. Cultura și morala sexuală țărăneasă, What makes you feel out of this world. Sexual culture and morality among peasants.] Miercurea-Ciuc: Editura Pallas Akadémia, 2009.
- Balázs Lajos. Cérna és tű. A paraszti világ szerelmi eposza. [Ață și ac. Epopeea vieții de dragoste a lumii țărănești, Thread and needle. The epos of peasants lovelife]. Miercurea-Ciuc: Editura Gutenberg, 2020.
- Petrik Emese. "A nemes érzelmek belső holdudvara. [Haloul interior al sentimentelor nobile. In the Inner Halo of Noble Feelings". Létünk. Vol. 42. (2011): 1. 201-207. http://epa.oszk.hu/00900/00997/00016/pdf/EPA00997_Letunk_2011_01_201-207.pdf
- Szerelempatak [Suvoiu] de dragoste, Stream of Love], regizor și producător: Sós Ágnes. 2013. <https://www.youtube.com/watch?v=4v3upk2KuZ0>

CUM IUBIM? CODURI DE GEN ÎN ROMANUL DE DRAGOSTE ROMÂNESC

Daiana GÂRDAN

Facultatea de Litere, UBB
University

Personal e-mail: daiana.gardan@lett.ubbcluj.ro

THE WAY WE LOVE. GENDER CODES AND THE ROMANIAN EROTIC NOVEL

My paper aims to present how the Romanian romance novel written between late 19th century and the Second World War fictionalized some of the gender codes active in that particular timeframe in social and familial contexts. A very popular subgenre amid the unprofessional readers, romance fiction rises a new kind of responsibility for literary critics and historians, that traditionally gave little to no attention to the matter of toxic gender codes found in these novels. This article attempts to analyse, by means of both close and distant reading tools, a few narrative aspects that encoded gender inequality.

Keywords: erotic novel, Romanian novel, gender codes, gender roles, distant-reading

„De altfel, femeile de la război încoace deveniseră prea evidente, din generație în generație. Descoperindu-le pulpele, rochia le scurta *misterul*, după cum și părul care le descoperea și masculiniza ceafa. Nudismul desființa acest *mister* împruținat de dimensiunile hainelor. Odinioară erau un *foșnet pentru suflet*, acuma deveniseră un marș. Trăiau și ele încorporate în vremea mulțimilor, cot la cot cu viața de toate zilele, acceptând soarele pe față și pe trup, așa cum tinerețea străbunelor lor nu acceptase decât luna – pe vremea poezilor ei”¹.

„Nu știi dacă ați avut vreodată această impresie, dar ori de câte ori am văzut o femeie frumoasă într-o dimineață de iunie, am crezut că ea *se încheagă chiar pe loc din nelămuritul acela prea luminos* al aerului îmbătător de tare”².

„Mihaela avea atitudini rafinate, un spirit prompt în fața noutății, idei personale, o sensibilitate care fremăta în preajma poeziei. Și peste toate – *strălucitoarea avere feminină*. Farmecul ei stătea în faptul că ignora aceste

comori, arătând modestă, firească, săracă. De ce n-aș spune? O invidiam subteran, deodată intelectualitatea ei (deși lipsită de ostentație) mă înfrunța făcând să presimt certurile care ne așteptau. Oricum – era de preferat iadul cu o femeie deșteaptă, decât paradisul cu una proastă...”³.

„O femeie care începe să se plictisească, e în ajun să strice armonia... fă seama că vorbesc, în general... Dar credemă: eu am pledat într-o sumă de procese de divorț, în care adulterul fusese făptuit pentru că femeia se plictisea prea mult. Cei mai mulți oameni, fie din cauza afacerilor, fie din alte motive, își neglijează femeile în tot timpul zilei; unii și le neglijează și în timpul nopții. Atunci, ce vrei să faci bietele femeii? Ele și-au făcut din amor *marea și unica lor indeletnicire*. Trebuie să emancipăm cât mai curând femeile; să le dăm și lor drepturi politice și sociale; să le dăm ocupații, în sfârșit. Când femeia nu se va mai plictisi, statistica adulterului va scădea cu 80%”⁴.

Citatele de mai sus provin din patru romane care au

avut fiecare parte de numeroase reeditări în perioada postbelică și în contemporaneitate, toate clasate, aproape unanim, de către istoriografia literară drept literatură de consum, de raftul doi, toate promovate însă în spațiul public, pe diferite căi de popularizare, drept nemuritoare romane românești de dragoste.⁵ Toate, scrise de bărbați. Romanul erotic, sau de dragoste, reprezintă, probabil, cel mai consumat subgen românesc pe piața de carte dedicată publicului larg, numeroase colecții, de roman autohton sau de roman tradus, făcând dovada acestui succes pe plaja de cititori neprofioniști. Cel mai frecvent clișeu legat de acest segment de cititori se referă la predilecția publicului feminin. Mai degrabă decât manuale pentru seducători, romanele de dragoste sunt o nesfârșită sursă de divertisment pentru femei. Lectura empatică și de identificare, însă, predominantă în rândurile acestui public-țintă, ridică, cred, o nouă, neglijată până acum, responsabilitate din partea vocilor critice din spațiul cultural, și anume, responsabilitatea de a pune pe tapet importanța lecturii conștiente de traseul și destinul istoric al oricărei opere literare și de codurile de conduită socială și de gen pe care aceste obiecte culturale le conțin.

Cei patru autori citați au făcut carieră, în cultura românească, ca profesioniști ai sensibilității populare. Despre Ionel Teodoreanu și Gib Mihaescu, Nicolae Manolescu notează faptul că „răspund unei laturi precise din sensibilitatea cititorului epocii: arta lor constă în inventivitatea cu care reușesc să pună la dispoziția acestui cititor alimentul potrivit”⁶. „Latura precisă” la care se referă Manolescu pare să însemne sensibilitatea populară sau de consum la care ne refeream, dar una care reușește să depășească limitele unui cadru spațio-temporal anume. Reeditările numeroase ale celor doi autori și succesul lor de masă demonstrează că ceva din inventivitatea acestor autori răspunde la mai multe generații de public – un argument pe care Franco Moretti îl utiliza pentru a măsura și justifica prestigiul literar sau canonicitatea, în termeni de supraviețuire, a operelor literare⁷. Cei doi autori interbelici sunt, așadar, niște supraviețuitori.

Mihail Drumeș are mai puțină priză în rândurile celor mai vizibili exegeți, fiind expedit ca autor minor, de raft trei, care nu produce decât proză sentimentală naivă lipsită de valoare estetică. Dacă colegii săi de breaslă mai sus amintiți se bucură de o anumită valorizare după criteriile estetice, autorul *Invitației la vals* a avut parte de o grăitoare tăcere. Formele de promovare ale reeditărilor lui Drumeș sunt încă și mai grăitoare în ceea ce privește nu atât raftul pe care trebuie așezată literatura lui într-o bibliotecă cu ierarhizări valorice, ci mai degrabă locul privilegiat de care acesta se bucură pe piața cărții de consum. Despre *Invitația la vals*, Florea Firan scrie următoarele rânduri, convingătoare, cred, în argumentarea destinului de romanță comercială al acestui roman: „Romanul *Invitația la vals* este un

fenomen unic în literatura română, fiind un titlu atât de îndrăgit de cititori, încât, de-a lungul unui singur deceniu, treizeci și patru de ediții au fost epuizate. Cartea își seduce încă de la primele pagini cititorul, care rămâne cu sufletul la gură, conectat la acordurile poveștii de dragoste dintre cei doi studenți, Tudor și Micaela. Candoarea emoțiilor și a frământărilor sfâșietoare provocate de iubire, înregistrate de scriitor cu sinceritate și sensibilitate, are darul de a aduce revelația bucuriei de a trăi alături de cei dragi, făcând din *Invitația la vals* o lectură necesară maturității” (sublinierile îmi aparțin)⁸.

Pe Traian Demetrescu puțin l-au reținut ca romancier în istoriile literare, contribuțiile lui lirice fiind mai interesante pentru locul și funcțiile lor în evoluția simbolismului românesc decât au fost contribuțiile sale narative pentru traseul romanului. *Cum iubim* însă câștigă un public destul de mare de cititori, iar – studii mai aplicate ar putea demonstra această intuiție – romanele sale de dragoste, pe care G. Călinescu, de pildă, le expediază drept „elegiace și vapoaze”, iar pe autor îl laudă doar pentru o „mare ascuțime senzorială”⁹, reprezintă poate singurul calup coerent al subgenului erotic produs în secolul al XIX-lea.

Producători de succes al unui subgen foarte popular, acești autori sunt doar o mostră exploatabilă pentru o lectură în cheie feministă a romanului de dragoste „clasicizat” în spațiul românesc. Articolul de față face parte dintr-o cercetare extinsă a romanului de dragoste românesc modern care implică mai multe dimensiuni: distribuția sentimentelor și tiparele afective ale acestor romane, mecanisme de supraviețuire a tramelor erotice și, nu în ultimul rând, formulele de manifestare a codurilor de gen active în epocă și metabolizate într-un segment de literatură eminentă populară.

Revenind la pasajele reproduse la începutul eseului, felul în care operează acești autori cu stereotipiile de gen este cât se poate de transparent în aceste citate care reprezintă abia câteva exemple din sutele de paragrafe pretabile pentru o astfel de analiză. Sublinierea unor cuvinte ca *mister* sau sintagme ca *avere feminină* sau *nelămurit luminos* menite să descrie feminitatea așa cum o înțeleg și o livrează autorii de roman erotic îmi aparține. Este imediat vizibilă, astfel, paradigma în care operează acești autori din perspectiva codificărilor de gen. În primul citat, naratorul lui Teodoreanu deplânge „masculinizarea” și decăderea „eternului feminin”, un concept care nu a fost încă epurat din discursul cultural contemporan, utilizat abuziv în orice tentativă de descriere și concentrare a calităților presupus feminine. Naratorul privește, deci, femeia nu ca pe un individ activ și liber al societății moderne, ci ca pe un element decorativ și intangibil, a cărui transgresie din poziția inițială și – înțelegem – corectă spre o poziție care are date virile nu poate fi decât nocivă. O concepție similară este exprimată și de autorul *Donnei Alba*, care definește feminitatea prin capacitatea ei de a conține o frumusețe

cu valențe diafane – în fond, același tip de clișeu al femeii-muze. Același tip de obiectivizare a femeii pare să funcționeze la ambii autori: amândoi construiesc imaginea femeii ca madonă sau muză intangibilă, care nu poate și nu trebuie să coboare de pe pedestal.

Citatul extras din *Invitația la vals* reduce personajul feminin la aceeași entitate abstractă: peste toate calitățile intelectuale (o curiozitate pentru protagonist!) primează, notează naratorul-partener, „strălucitoarea avere feminină”, manifestată, lasă să se înțeleagă, printr-o (falsă?) naivitate sau printr-o admirabilă modestie. În fine, calitățile intelectuale ale femeii reprezintă, oricum, un defect sau o provocare, în tot cazul un *obstacol* în calea împlinirii maritale, dar unul dorit și incitant, în convenția dragostei-pasiune. Fraza care încheie citatul de mai sus („Era de preferat iadul cu o femeie deșteaptă, decât paradisul cu una proastă”) devine un citat-hit în cultura pop românească: la o simplă căutare, peste o sută de pagini personale și publice de blog și site-uri dedicate publicării unor „citate celebre” reiau această formulare, profund misogină, a lui Mihail Drumeș. Majoritatea proprietarilor paginilor personale sunt adolescente sau femei. Acest transplant comunică date relevante despre măsura în care romanul de dragoste cu alură de clasic rămâne, peste arc de timp, un puternic model de conduită erotică, a cărui lectură naivă, de identificare, ratează toxicitatea unor clișee de gen și produce emulație în mediul virtual și social actual. Generații întregi de tinere au citit roman de dragoste românesc nemediat de vreun filtru critic sau de o minimală educație de gen care să le ofere armele necesare recunoașterii unor stereotipuri care – deși explicabile, într-o anumită măsură, prin argumentul temporal – circulă în prezent cu aceeași fluiditate și pretenție de legitimitate cu care au circulat și în interbelic. Dovada acestei lipse de filtru o fac și odele aduse de critici, la rândul lor minori, ca mai sus amintitul Florea Firan, care promovează *Invitația la vals* drept „fenomen unic în literatura română” sau „lectură necesară maturității”. O mutație în discursul critic contemporan aplicat romanelor de consum și romanelor canonice deopotrivă care să țină cont și de această dimensiune a codurilor de gen nu este o chestiune pretențioasă, cred, ci o necesitate și o responsabilitate a criticii actuale.

În fine, ultimul citat prezintă o viziune de secol XIX. Romanul lui Traian Demetrescu, însă, este unul dintre puținele romane de secol XIX care rămâne în memoria culturală a publicului consumator de roman de dragoste și are parte de reeditări contemporane. *Cum iubim* pune pe tapet în numeroase instanțe stereotipurile de gen existente la finalul secolului, dintre care cel mai abitir explorat sau invocat de numeroși autori este *plictisul femeiesc*. Exponente ale clasei burgheze, femeile prezentate de autori precum Traian Demetrescu nu sunt definite altfel decât prin intermediul acțiunilor lor în raport cu instituția căsătoriei. Astfel, orice manifestare

a personalității este interpretată prin grila *plictisului* (și, în consecință, drept dorință de a depăși această stare) și este descrisă în termenii transgresiunii normelor maritale. Ceea ce Demetrescu pune explicit în pagină are corespondent în întreaga viziune a modernității, chiar și acolo unde naratorii nu o exprimă în mod direct: femeia își are locul, ca personaj feminin, doar prin ipostaze subalterne (soție, mamă, iubită, confidentă, amantă), iar toate elementele de intrigă prin care personajul feminin contribuie la avansarea poveștii sunt legate de transgresiuni imorale, dintre care adulterul și suicidul reprezintă principalele formule. Dacă adulterul feminin este o temă recurentă în toate literaturile mari de secol XIX – deci apetența scriitorilor români pentru astfel de trame poate fi justificată drept import literar tematic, suicidul feminin apare într-un număr coplesitor în romanul românesc modern, cu precădere în cazul romanelor erotice sau, în alte subgenuri, legat de scenariul erotic. *DCRR-1°* indexează 90 de cazuri de sinucidere în romane primii 100 de ani de roman românesc (1845-1945), dintre care 51 sunt sinucideri feminine. Mostrele de corpus de roman din aceeași perioadă verificate prin lectură sau analiză asistată de calculator (acolo unde există corpus digitizat și procesat) confirmă faptul că, în realitate, ocurența suicidului, în special feminin, este mai mare decât cea înregistrată nesistematic de autorii dicționarului romanului românesc. Tot din punct de vedere cantitativ, suicidul feminin este direct legat de evenimentele amoroase, iar clasificarea (o supra-clasificare) ar arăta în felul următor: suicid ca manifestare a vinei pentru transgresiunea morală (adulter sau chiar experiența violului sau abuzurilor sexuale la locul de muncă în cazuri izolate) și suicid ca manifestare a eliberării de suferința cauzată în urma eșecului amoros (fie că vorbim de divorț, femei părăsite, căsătorite cu altcineva decât bărbatul iubit din rațiuni de presiune socială sau familială sau de moartea soțului/amantului). Argumente similare cu cel invocat pentru problema adulterului pot fi formulate și în cazul acestei recurențe tematice. În fond, este ușor de acceptat adoptarea sinuciderii romantice în vogă în literaturile occidentale în secolul al XIX-lea. Indiferent de canalul de pătrundere al acestei teme, elementele cu tentă moralizatoare, invocate direct sau lateral, transformă suicidul – definit în termeni mai degrabă tragi-eroici când se petrece în cazul personajelor masculine – în pedeapsă cu valențe morale în cazul personajelor feminine. O conversație despre aceste elemente este și ea egal de necesară. O demistificare a poveștilor de dragoste cu final tragic – pe modelul numeroaselor cercetări și dezbateri aplicate operelor cu trame erotice din literatura universală¹¹ – este și ea un subiect necesar.

Tema emancipării femeilor are în majoritatea cazurilor conotații negative în romanul de dragoste românesc modern, asta reiese și din citatul care îi aparține lui Ionel Teodoreanu. La fel ca adulterul sau

suicidul, emanciparea prin elemente de vestimentație și sociabilitate sau prin asumarea unor roluri considerate eminentamente virile este și ea o formă de transgresie, pedepsită de autori prin diferite căi (de la exprimarea verbală a unor prejudecăți, ca simplă observație sau ca sancțiune, la aplicarea unor sancțiuni cu impact direct în destinul biografic al personajului).

Aceste date reproduc doar o imagine fragmentară e aceluși „male gaze” al romancierului român. Cum arată momentele erotice ale romanelor de dragoste vizate, unde codurile de gen își găsesc, probabil, cele mai transparente manifestări?

Un inventar al emoțiilor realizat cu ajutorul unui instrument de *topic modelling* (modelare tematică) pe un corpus de 20 de romane erotice scrise în perioada interbelică (realizat pentru o analiză anterioară acestui segment, cu mize diferite) produce, pe lângă alte date, un rest interesant de informație, exploatabil într-o analiză ca cea de față. Instruit pentru a identifica cuvintele și metaforele legate de afecte și scene erotice, programul transcrie și contextul proximal al acestor construcții lexicale. Verbele și adjectivele cele mai frecvente care alcătuiesc scenele de dragoste din romane devin vizibile, astfel, ca entități separate, iar ele sunt următoarele:

Adjective: *lacom; fierbinte; nesăbuit; beat; caldă; violent; neastâmpărat; senzuală; misterioasă/ (trup) misterios; tulburătoare; fermecătoare; vrăjit; devotată; dulce; pasivă, carnal(ă).*

Verbe: *a sili; a îmbăta; a strânge; a forța; a strivi; a înfrânge; a cuceri; a (se) abandona; a posedă; a vrea; a avea.*

Simpla inventariere a acestor verbe și adjective este, cred, suficientă pentru reconstrucția tipului de raport dintre cei doi amanți: femeia este fermecătoare, senzuală, caldă, dulce, devotată, pasivă; bărbatul este fără de control (beat, îmbătat, vrăjit, tulburat), neastâmpărat, care strânge, strivește, înfrânge, cucerește, sil(ui)este și posedă. O distribuție ca la carte între atributele codate cultural drept atribute feminine (care are un rol pasiv, care ispitește prin calitățile ei misterioase și senzuale, carnale) și cele codate drept masculine (control, dominație și impuls).

Romanele erotice de consum sunt, statistic, cele mai susceptibile de a conține și propaga aceste stereotipuri de gen. Dar asta nu absolvă în vreun fel romanele canonice. În realitate, aceleași stereotipuri de gen funcționează în ambele narațiuni, la Camil Petrescu în egală măsură cu Drumeș sau Traian Demetrescu. Diferența ține de vizibilitatea acestora la *distant reading*. În timp ce lexicul camilpetrescian este mai degrabă bazat pe sugestie și riscă să scape atunci când este tranșat pe părți de vorbire, autorii romanelor de consum folosesc o artilerie lexicală mult mai explicită, și, deci, mai ușor

detectabilă la un survol al măruntaielor desprecieate ale discursului lor literar.

Concluziile acestui scurt excurs prin conduita amoroasă a personajelor romanelor de dragoste sunt mai degrabă auto-explicative. Fără o serie de conversații solide în spațiul cultural despre aceste codificări de gen, romanele de dragoste românești moderne care se bucură încă de popularitate în rândul consumatorilor neprofesioniști de literatură riscă să perpetueze aceleași constructe culturale vetuste și nocive. Dintre romanele vizate pentru această analiză, cel puțin două sunt studiate intensiv și în școală și în universitate: *Ultima noapte de dragoste...* și *Maitreyi*. Culpă misogină a acestor romancieri canonici, dar și absorbția rapidă a personajelor lor drept modele pentru fete, cu precădere în școală, a fost subliniată deja de Mihaela în Ursa în articolul său, deja amintit, *Studiile literare românești și coduri de gen*, din care reiau aici unul dintre argumentele autoarei: „Puse în situația de a folosi canonul (școlar sau pe cel estetic) pentru a-și alege personajele preferate (exercițiu comun în practica didactică literară de oriunde, mai ales la vârsta preadolescenței), fetele din România întâmpină dificultăți din două direcții: prima este cvasi-absența unor personaje feminine care să invite la identificare, iar a doua este alegerea – din lipsă de opțiuni – a unor personaje care fie sunt victime ale unor violențe și abuzuri atroce (v. Ana din Ion, de Rebreanu), fie își fundamentează întreaga construcție de sine pe motivații narcisiste sau erotice (v. personajele lui Camil Petrescu), fie sunt mame teribile, bătrâne acrite, văduve ascetizate de datoria față de soț și copii (...). Din viciu didactic, reformulez: sunt romanele lui Camil Petrescu misogine? Da, pentru că autorul însuși, nu doar personajul său, era de părere că: «Dacă vrei să cunoști liniștit frumusețea unei femei, trebuie neapărat să o faci să sufere; numai suferința o înfrumusețează, așa cum numai când simt umbra morții cântă sublim lebedele» (*Ultima noapte de dragoste, întâia noapte de război*). Este suficient să recitim capitolul al treilea din *Ultima noapte...* ca să constatăm nu numai operațiunile de transfer dinspre naratorul implicit spre personajul masculin, cât și modul în care, în celebra scenă a filosofiei de budoar, delectarea erotică implică un bărbat subiect (profesorul de filosofie, obosit după o zi grea la universitate și pus pe glume de alcov) și o femeie obiect (consoarta seducătoare, de educație egală, interesată să primească o explicație, dar primind în schimb complimente, condescendență, săruturi). Nici măcar la nivelul schemelor erotice personajul feminin și cel masculin nu au aceeași demnitate ontologică, unul fiind recuzită, iar celălalt actor”¹².

O recalibrare, așadar, și în acest sens conștient și responsabil față de limitările și problemele romanelor de dragoste studiate, a discursului livrat de la catedră în studiul acestor romane, care să însoțească conversația despre formulă literară, reprezintă una dintre multele urgențe care trebuie rezolvate în deceniul nostru.

Note

1. Ionel Teodoreanu, *Lorelei*, București: Cartea Românească, 1935, p. 57.
2. Gib Mihăescu, *Donna Alba*, București: Eminescu, 1970, p. 145.
3. Mihail Drumeș, *Invitația la vals*, București: Art, 2013, p. 66.
4. Traian Demetrescu, *Cum iubim*, Craiova: Ralian și Ignat, 1896, p. 144.
5. Articolul de față face parte dintr-o cercetare extinsă dedicată romanului de dragoste din primii 100 de ani de roman românesc cu instrumente computaționale, dintre care *sentiment analysis* reprezintă cadrul metodologic principal.
6. Nicolae Manolescu, *Arca lui Noe*, București, Gramar, 2003, p. 214.
7. Vezi Franco Moretti, *Grafice, hărți, arbori. Literatura văzută de departe*, București: Tact, 2016.
8. Vezi Mihail Drumeș, *Invitația la vals*, București, Editura ART, colecția Seria de autor: Mihail Drumeș, cu o prefață de Florea Firan.
9. G. Călinescu, *Istoria literaturii române: de la origini până în prezent*, București: Minerva, 1985, p. 502.
10. Doru Burlacu et al, *Dicționarul cronologic al romanului românesc de la origini până la 1989*, Cluj-Napoca: Editura Academiei Române, 2004.
11. În spațiul românesc, Mihaela Ursa produce probabil cel mai coerent demers de detabuizare a felului în care rolurile de gen și codificările culturale ale genului au fost metabolizate în marile opere de literatură universală, în volumul *Eroticon. Tratat despre ficțiunea amoroasă*, București: Cartea Românească, 2012. Tot ea semnează, într-un volum colectiv recent dedicat investigării codurilor de gen în obiectele culturale și literare din spațiul românesc (*Țoe, fii bărbată! Coduri de gen în cultura României contemporane*, coordonată de Mihaela Ursa și îngrijită de Alexandra Turcu și Adrian Tătăran, Pitești: Paralela 45, 2019), un excelent articol care expune relația dintre instituțiile (simbolice și fizice) culturale și formaționale și orice dezbateri referitoare la codificări de gen și realități sociale feministe și emancipatoare.
12. Mihaela Ursa, *Studiile literare românești și codurile de gen*, în Mihaela Ursa et al (coord.), *Țoe, fii bărbată!...*, p. 47-48.

Bibliography:

- Burlacu, Doru et al. *Dicționarul cronologic al romanului românesc de la origini până la 1989*. Cluj-Napoca: Editura Academiei Române, 2004.
- Călinescu, G. *Istoria literaturii române: de la origini până în prezent*. București: Minerva, 1985
- Demetrescu, Traian. *Cum iubim*. Craiova: Ralian și Ignat, 1896.
- Drumeș, Mihail. *Invitația la vals*. București: Art, 2013.
- Manolescu, Nicolae. *Arca lui Noe*. București: Gramar, 2003.
- Mihăescu, Gib. *Donna Alba*. București: Eminescu, 1970.
- Moretti, Franco. *Grafice, hărți, arbori. Literatura văzută de departe*. București: Tact, 2016
- Teodoreanu, Ionel. *Lorelei*. București: Cartea Românească, 1935.
- Ursa, Mihaela. *Eroticon. Tratat despre ficțiunea amoroasă*. București: Cartea Românească, 2012.
- Ursa, Mihaela. „Studiile literare românești și codurile de gen”, în Mihaela Ursa (coord.), *Țoe, fii bărbată! Coduri de gen în cultura României contemporane*, ed. îngrijită de Alexandra Turcu și Adrian Tătăran, Pitești: Paralela 45, 2019, p. 41-66.

GEOFEMINISM IN ROMANIAN FICTION. AN INTRODUCTION

Alina BAKO

Universitatea "Lucian Blaga" din Sibiu
Lucian Blaga University from Sibiu
Personal e-mail: alina.bako@ulbsibiu.ro

GEOFEMINISM IN ROMANIAN FICTION. AN INTRODUCTION

The relationship established between geography, literature, the study of space and gender studies is one that generates increased knowledge regarding perspectives on literary works. From this vantage point, in the present essay we offer an analysis of several Romanian novels, temporally close to the beginnings of literature in Romania, from a geofeminist perspective, a hybrid concept which aids the mapping of literary territories. The maps thus resulted from this type of analysis offer a much more complex positioning within the European cultural space, even more so if one considers the surfacing of real historical elements, inserted into the novels analysed, which stand as samples for the present demonstration.

Keywords: geofeminism, Romanian fiction, character, mapping, gender studies, geocriticism

Context

Discussing from the analytical point of view based on the interaction between literature and geography, literature and space, between the humanities and the science of mapping, means centralizing a real and imaginary representation of the topos. In the present study we do not set out to discuss the articulation of these concepts, but to prove the viability of the concept of "geofeminism". It is common knowledge that geocriticism and the study of literary space are considered to have multiple common points, included under the more ample common denominator of literary geography. In the latest issue of *Literary Geography* (nr. 6/ 2020)¹, in a polemical dialogue, Sheila Hones and Robert T. Tally Jr. bring up the painfully fluid definitions of these concepts which Westphal had noted before: "Geocriticism will work to map possible worlds, to create plural and paradoxical maps, because it embraces space in its mobile heterogeneity"². From the vantage point

of the discussion undertaken in the present study, the most important conclusion is the one related to the scope of this research which is based on a "geocentered approach, which places place at the centre of debate"³. Geofeminism centralizes precisely the manner in which "the place" is mapped from the perspective of female characters / women in literary works. We can thus note the existing direct relationship between geocriticism and the concept of gender, an idea touched upon in various studies which offer different perspectives on this issue, such as: *Feminist Spaces: Gender and Geography in Global Context* (2018) by Oberhauser, Fluri, Whitson, Mollett, *Companion to Feminist Geography: Contexts, Work, City, Body, Environment, and State/Nation*, by Lise Nelson and Joni Seager, *Mapping Women, Making Politics: Feminist Perspectives on Political Geography* (2004) by Staeheli, Kofman, and Peak. At the centre of feminist debates one can certainly find body and corporality, but which analysed in the context of the place they take up in a real or imaginary geography, determine a hybrid tool

of analysis, geofeminism. By identifying the key topics of this approach such as: “space is gendered; “place produces gender”; one can identify in literary texts modes in which space is feminized or the manner in which space produces gender.

Literary Space – Gender – Women

One cannot tackle the relationship between space, place and gender without bringing up the theory of Doreen Massey, articulated in *Space, Place and Gender* which advances the interdependency between geography, gender and gender relations. The claim related to the role of women in British society, according to which “women are the domestic labourers”⁴ recalls Călinescu’s famous remark regarding the character of Ana from the novel *Ion* by Liviu Rebreanu: “women represent a work force, a dowry and a producer of offspring” (...). Massey notes that the place of women was closely tied to the realms of the domestic space, to housework, an aspect that changes along with the process of industrialization, and regarding Romania Miroiu observes “the beginnings of industrialization, the increase in culture, the revolt against the state of dependency and against the culture of gender inferiority”⁵. All of these brought about groundbreaking changes. These changes can also be traced by studying the manner in which female characters are constructed in various milestone novels in Romanian literature and the mapping of the space that these characters inhabit. The construction of the character by relating her to the space she belongs to can offer precious clues not only regarding the cultural area inhabited by the character, but also about the manner in which gender studies, by interacting with literary geography, can reveal further knowledge.

Romanian society with its predominantly rural character and agricultural preoccupations, witnessed a transformation along with the urbanization process and the migration to the cities, similar to other European areas, with space being shaped by political decisions and the particularities of the South-Eastern European region. Thus, the process of collectivization commenced after 1949, as massive industrialization, determined a population exodus towards urban areas, and thus a change in the manner in which women had access to work places otherwise reserved for men. The present essay chooses however to focus on the manner in which space influenced and interacted with the role that women at the end of the XXth century held until 1944, and how this role was mirrored in a changing way in literature. According to UN statistics⁶, in 1920 Romania had an urban population of 1,4 million people, in 1930 of 2 million, in 1940 of 2,8, in 1950 of 2,9, and in 1960 of 3,9 (representing 32% of the entire population of the time, considering that the United Kingdom in 1960 had a 78,5% urban population, Germany 76,4%, France 61,2%,

Poland 47,2%, Hungary 39,8%, Yugoslavia 27,8%). The data proves the preponderance of the rural population, an aspect which also had an impact on the evolution of the Romanian novel, and on the manner in which female characters are shaped and the spaces they inhabit.

The axes of study in the present essay were aligned along three major coordinates, with geofeminism becoming the primary research tool: the first refers to the individual role, the intimate space and the family relations of women in the novel, the second presents social interactions and the connections with other individuals in the community, while the third focuses on the manner in which female characters evolved and how they relate to the narrative space in the texts analysed. The texts taken up for discussion are representative for the period at the end of the XIXth and the beginning of the XXth century.

The Beginnings. “It Was Woman Who Banished Man from Paradise”.

Setting up a geography of feminine spaces, the way it appears in early Romanian literature, is related to the fact that in some XIXth century writings (such as the first novel considered of importance by Romanian criticism, *Ciocoii vechi și noi* (*Upstarts Old and New*) by Nicolae Filimon), the image of women is created through the eyes of men, and thus objectified. The dominating stance is the one that also forms the title of a chapter and is related to a sacred space: *Femeia a scos pe om din Rai* (*It Was Woman Who Banished Man from Paradise*). Consequently, women appear as a disturbing element, which seduces and destroys balance in a man’s life. Narrative events place her within a malefic, orgiastic space: for the sake of “luxury” “the proud and feeble-minded woman defiles the vows of faithfulness she has made to her husband”, and the supreme labelling is the one according to which luxury is considered to be “invented by Satan in order to bring about the fall of man by means of women, even though it had been brought to our country by the Phanariotes” (the Phanariotes – Greek rulers (from Fanar) imposed by the Ottoman Empire as rulers of the Romanian principalities, as vassals of the Turks). On the one hand, the text contains the idea of female weakness for wealth, but which had been previously established by the “European manufactory”. As an element of imagology, we can note that the foreigner – the Greek ruler, as well as European merchants, are the ones who bring about destruction, by tempting women and “making them succumb to sin”. Mieke Bal in *Death and Dissymmetry: The Politics of Coherence in the Book of Judges* brings up the manner in which violence interfered in family relations in religious texts, and the component of female submission and its secondary role in social life⁷.

With Filimon, space is shaped in accordance with concrete geography: “The opening of the Cișmeaua

Roşie club and its transformation into a theatre hall later on, led to an even greater proliferation of luxury”⁸. The feminization of space caters to the idea of damnation. “There was no family where this theatre hall was not a topic of conversation along with the outfits women required to attend it. Women were mortifying their husbands, and youngsters their parents, to buy them new attire, diamonds and perfumes”⁹. In fact, as noted in official archives, Cişmeaua Roşie was “the first theatre hall in Bucharest”, built on Calea Victoriei at the intersection with Berthelot street. The initiative belonged to princess Ralu, the daughter of the Phanariot ruler Caragea, and she is the one who signs the official establishment papers which gave birth to a creative space of representation and staging. In the narrative text of Filimon however, the authorial voice perceives the theatre as a “luxury” meant to corrupt women and, above all, to drive men into poverty. The separation of genders is obvious, without resorting to artistic means, thereby producing a type of resistance Rose mentioned regarding the exclusiveness and proliferation of elements of novelty. Spatial geography is modelled by the presence of femininity, viewed as exaggerated and vulgar sexuality, which almost always entails male damnation. Cities such as Paris are also described by relating them to women of loose morals, which bring about destruction of reason through tempting the senses:

as soon as they reach the gates of Paris, they fall prey to women and youngsters of loose morals which further deprave them; and upon their return to the homelands, instead of bringing with them the enlightenment of civilized Europe, they bring only vice and depravity or if one of them manages to learn anything there, this intellectual education, not sustained by a moral component, causes more harm than good to this wretched country that feeds such vipers in its bosom”¹⁰.

The narrative discourse has only one dominant component, the ethical one, associating cities to spaces of doom, where women represent the supreme evil that contaminates the minds of the young generation. The sententious and sarcastic tone is meant to condemn the behaviour of men sent to study in the West, and who end up falling prey to the charms of Parisian women. A double-edged conclusion appears here: the first is related to the fact that the female element is merely an erotic tool, immorality being the direct result of it, and the second, which we will encounter in various novels, is the one according to which women did not have access to education. In a literary chronicle of the XIXth century in Bucharest, Ioana Pârvolescu notes that women had two types of roles in society: a secondary one, under the form of five pillars, “mothers, wives, muses, daughters, sisters” and an episodic one: “mistresses, servants, daughters of pleasure”¹¹. In the traditional Romanian society of the XIXth century, seduction implied a negative

component, one of turning away from the moral codes imposed by society. The paradox was that usually the seductive, thus evil, element was woman, who disrupted the man’s equilibrium.

The discourse of power is constructed by means of the male character who, paradoxically, uses seduction of women as a tool for obtaining power. We are witnessing here a type of sabotaging power through power, through enforcing one’s own position of force by means of a constant considered to be weaker. Jane Miller notices that, in actual fact, women are not seduced by men, but by “stories men have told about these seductions”¹² and by female imagination which arises from such stories. For her, seduction is the manner in which power is manifested in “societies based on inequity”¹³. Thus, one of the upstarts, Andronache Tuzluc, who will be sabotaged in his turn by Dinu Păturică, concludes that power can be seized by seducing the daughter of the man holding supreme power, the ruler Caragea: “he knew from experience that the key to the worldly and the other-worldly heaven was held by women; this is why he channelled all his efforts of intrigue towards the lady companions of princess Ralu, the beloved daughter of prince Caragea”¹⁴. The reader is informed that he got to know the princess through one of her maids of honour, used by Tuzluc as a tool to reach his scope. The law which acted as a Civil Code, during Caragea’s reign, in its first chapter entitled “Pentru bărbați și femei (For Men and Women)” stated that “only men can be noblemen and judges and administrators. Only men can become bishops, priests and deacons. Women are forbidden to enter any political positions, positions of authority or other public positions”, and in chapter XIV, marriage is defined in the following manner: “Marriage is the union of the man with a woman in order to produce offspring”. Inheritance was also not exempt from these rules: “Under the Caragea code girls did not inherit their parents, only boys did, with the obligation however of ensuring a dowry for their sisters.”¹⁵

Women are always pictured in reclusive spaces, which imprison them and where they perform household tasks such as: “two were spinning, one was combing linen and the other was knitting a sock”¹⁶. The female character, Maria, finds out that “the prince had already decided who her future husband was going to be”, which in its turn implies a discourse of power, firstly directed at the father, and secondly at the woman, who had to get married at the age of fourteen. Another hypostasis of womanhood, painted in contrasting shades to the angelic figure of Maria, is Chera Duda, Andronache Tuzluc’s mistress, characterized by vanity and greed: “The female heart, even if it can sometimes get drunk on ambitious aspirations of grandeur, wealth and other vanities so beloved by the female gender, will at some point still awaken to other stronger, more overpowering pleasures”¹⁷. Attitudes such as “a guilty conscience” by

means of which the narrator tries to impose his ethical views, represent a weak point: “let us leave this type of weakness to hysterical women, and us men should do what everybody else is doing”. Gender roles in the Romanian society of the Phanariot era were strictly set out, and one can observe this from the delimitation between genders. The space of lavish feasts and merrymaking is enriched by female characters, included in order to raise the revellers’ spirits, because “nothing can be complete if women are absent from the midst of men, the most pleasant of caresses in such cases. The revel that lacks women is like a wedding lacking musicians! Chioftea claims”¹⁸. Recurring to such statements is yet another power display, with the man holding the instruments of force, provided to him by his gender.

There are some historical explanations regarding the spaces those women of loose morals belong to who were invited to these parties: “In those times, and henceforward, harlots were the most degraded and vulgar of women; the Scaunelor ghetto was the place of residence of such women”. From the Bucharest city archives we find out that the Scaunelor ghetto was also referred to as Caravanserai (the Romanian language features the verb a *curvășări* with the sense of leading a life of loose morals), using a Turkish term, denoting an inn located at the side of the road. This space is a frontier one, at the limit between two worlds, with people from all walks of life having access to it. The association of the transit-space with the women present at the party denotes a complete integration of these women in the zone set out by the author, a part of medieval Bucharest. We encounter passages featuring historical figures such as Tudor Vladimirescu (a revolutionary of the year 1821) or Alexandru Ipsilant. The brief insertions regarding women are related to the abuse committed to them by soldiers, and the incidents are treated with benevolence, while condemning the harsh punishment instilled upon the soldiers by the captain:

Tudor simply had to be less harsh with a group of youngsters who had abandoned the sweetness of a tranquil life in order to fight for the liberation of their homeland, often bereft of food and other basic necessities; he however had served in the Russian army and had inherited from it that unmatched harshness which was to become the main cause of his downfall; shoplifting, rape and other such examples of disorderly behaviour, and even less serious offenses, the captain was punishing by beheading or hanging”¹⁹.

Stealing and raping are seen as similarly grave offenses, being referred to as “disorderly behaviour”, which testifies to the dominant attitude of the era regarding women. As a member of society, women are almost entirely absent, surfacing only when they function as erotic instruments, meant to aid the manifestation of power and pleasure. On a symbolic level, the situation mirrors a patriarchal

mindset, which created certain patterns encountered in the collective consciousness. The XIXth century, with its Balkan influences and the Ottoman rule, was dominated by a social matrix which advanced the total submission of women, where women had no access to education, critical thinking was entirely eliminated, in the face of a total phallogocentric subordination. In these terms, between periphery and centrism, women take up a marginal position, the only spaces accessible to them being the bedroom, and even if they possessed some dignity, being the wives or daughters of powerful men, they were under constant surveillance of other women or of a trustworthy servant. Jean Baudrillard, in the essay *Seduction*, argues that “All masculine power is a power to produce. All that is produced, be it the production of women as female, falls within the register of masculine power. The only, and irresistible, power of femininity is the inverse power of seduction. In itself it is null, seduction has no power of its own, only that of nulling the power of production”. He advances an interesting hypothesis, of inversed poles, by means of the concept of seduction. In order to achieve this, “[the] feminine [must be] considered not as a sex, but as the form transversal to every sex, as well as to every power, as the secret virulent form of in-sexuality”. Seduction is more important than phallic power, because it becomes a power in itself “The seductive form prevails over the productive form”²⁰.

..

A singular case in the canonical novel of the XIXth century is *Mara* by Ioan Slavici, where the actions of the female character are not related to seduction, but to forms of production, because Mara is a tradeswoman who makes money. Many syntagma were used in order to describe “the first businesswoman in Romanian literature”, “the capitalist woman”²¹, and the space in which the character moves is shaped by her actions. Aware of the importance of education, Mara sends her daughter to Lipova, to a convent, in order to be educated. The novel features various female typologies: the first time when Națl travels to Buda, his mother believes that “some women must have robbed him of his senses”, for him to abandon his home. About Reghina, Bandi’s mother, “a servant at Radna, a sturdy, beautiful and mature woman” it is known that she wandered through the “Cladova woods”, before giving birth and had become an invalid. Marta is described by relating her to her husband, Bocioacă: “She was constantly trying to please him and be to his liking, but above all to keep him away from temptations. This is why she felt more at ease among men than women, she hated beautiful women, she could not stand those that were liked by their husbands and was taking any woman as an enemy that was praised by her husband”²². After marrying Națl, Persida faces the hardships of life, “sitting alone in her room and thinking about all affairs of life”²³. Virginia

Woolf wrote in her 1929 essay *A Room of One's Own* that “a woman must have money and a room of her own if she is to write fiction; and that, as you will see, leaves the great problem of the true nature of woman and the true nature of fiction unsolved”²⁴. Persida has the seeds of the power of seduction within her: “That she had been beaten by him, seemed quite normal to her; but her mind stood still upon realizing that she herself had been capable of slapping him, that she had been capable of marrying a man who had stripped her of her true self”²⁵. Mara advises her daughter, just like Dinu Păturică does in the aforementioned novel, that the supreme value that shapes the world is money: “Money, my dearest, she said, money is a great power, it opens all doors and destroys all laws, and you have money, enough money, a lot of money”²⁶. “Mara travels the world, vividly running, bargaining and arguing with people”, and the markets she visits are sources of income: “from the right-hand shore of the Murăș river, where the locals gather for the weekly market from as far as Sovârșin sand Soboteliu and the vintners from as far away as Cuvin. On Thursday morning she crosses the Murăș and sets up her vending stalls on the left-hand shore, where the Banatians from Făget, Căpălnaș sand Sân-Miclăuș gather. Friday night, after the cocks crow, she leaves for Arad”²⁷.

In the XXth century novel one can witness the presence of female characters who perform multiple functions, in relation to the space they belong to: for example, a decorative function, through the addition of the erotic pattern, completing the narrative event, or in another novel the representation of different hypostases of womanhood, in different spaces, which generate different types of behaviour.

The first instance is related to Liviu Rebreanu's novel *Forest of the Hanged*, where the female space is limited, appearing only occasionally, in a decorative manner, whereas the male protagonist, Apostol Bologa, is searching for answers to the uncertainty generated by belonging to an Empire's army. The subject matter is simple: the main character, enrolled in the Austro-Hungarian army, because Transylvania belonged to this empire, is torn between his duty of faithfulness to the oath he took, and the pain of fighting against the Romanian army, located on the other side of the barricades. Within this dramatic historical context, the female character has an unimportant role in the narrative economy. The pattern constructed by Rebreanu is the one of the woman who sacrifices herself for the good of her husband and of her family. The first of these women is the priest's wife, seen as a fleeting apparition, in a domestic space, taking care of children: “a woman who truly loves you, even in the face of sacrifice” priest Constantin observes. Ilona, the woman he loves, after his break-up from Marta, is the one Bologa wishes to marry, promising her that “he

will educate her, and dress her better than any lady”²⁸. The lack of access to education is thus underlined, by referring to a general state of the society of the time. Similarly, the stereotype of the spinster is also present in the novel, when Apostol Bologa is hanged for treason. Published in 1920, the novel narrates the events of the First World War, while also inserting elements belonging to the public space. The mayor's wife also appears briefly, almost as in a flash back, an opportunity for the narrator to remark “We men are of stronger spirit and can handle much, but women...”, underlining the female character's sensitivity. Even the portrayal of the mother is sketched out by resorting to tiny details regarding the female condition: while studying in Sibiu, she is married to a lawyer in the headmistress' living room, even if she did not graduate yet, and the appearance of her child Apostol gives meaning to her family life.

The second hypostasis appears in relation to Camil Petrescu's novels, which were more often referred to as belonging to the European family than other post-WW I writers. The way in which the feminization of space functions and its transformation from the perspective of female presence are elements which associate Petrescu's prose to a new semantics of the narrative topos. Thus, in the canonical novel *Patul lui Procrustes* (*The Bed of Procrustes*), published in 1933, femininity is perceived as an interaction with memory and space: “because of its prolonged stay in the other room, the woman's body regained its personality, its skin got aired, it has an element of novelty, an undefined impression of a new beginning”²⁹. The intimate space manages to imprint a new vision into corporality, perceived however exclusively through the male senses. Female characters are either described within this intimate space, or in large spaces, such as restaurants, “all of them interesting due to their clothing and hair-do's”³⁰. The created space is an elusive one, “this hall with multiple, too glaringly lighted mirrors” becomes feminized, mirrors being objects belonging par excellence to the sphere of female beautification. A pretext for the description of a heterogenous world is also the act of taking part in shopping sprees: “groceries were always brim-full of people because there were women there, dressed in furs and slippers which allowed a view of the silk stockings beneath the tight coat”³¹. Described as an exclusively female activity, going shopping is an occasion to describe the female attire. The male gaze upon the passing women retains a few details which suggest femininity. The detail regarding Bucharest's population of “three hundred thousand people” constitutes an element of history of the Capital. In 1915, Bucharest had 378.867 inhabitants³², and during the census of 1930, the population had already reached 570.881, due to the migration from the villages to the city. Urban life is populated by the “passer-by in a car”, by the “commissioner delivering a package”, and the woman occupies a limited, closed

place: “anyone could have entered and seen this woman in her reddish cardigan and dress the colour of cafe au lait, talk to her, seen her boyish figure, always ready to morph into a smile”³³. The feminization of space is produced through the introduction of significant details regarding the woman’s clothes, but also through the added observations related to her body type and emotions (the smile). Mrs. T., whose real name is Maria Mănescu, reads, the author notes, anything from new models in foreign art magazines to books from various domains: law, medicine, sociology, history, and even aviation (alluding to the narrator’s profession). The space of reading is extended, from the sentimental novels read by the female characters of XIXth century fiction, to the modern woman who “does not allow a single day to pass without reading a newspaper ... Someone once told her that this is a male preoccupation. -Excuse me, I resent attending five o’clock teas where society ladies exchange the newest gossip; and I am not interested in anything they have to say”³⁴. The male hypostasis of “reading the newspaper” corresponds to the “boyish figure” previously described, and renouncing gossip, a trait usually associated with women, offers a new vantage point of construction of a female character. Not only does Fred Vasilescu, the male protagonist, observe such detail about gender in the intimate space, but he also inserts a few important details. Recalling that it was her who got him into the habit of reading “Nouvelles litteraires and Candide”, the narrator brings up a text that promotes women’s independence and gender equality, as discussed by Arthur Scherr in “Voltaire’s ‘Candide’: A Tale of Women’s Equality”³⁵.

The spaces inhabited by the character are the town of Movilă, the road to Berlin, or Bucharest’s summer gardens, such as the “Popovici”. Party locations are judged by those who attend them. A line belonging to another one of the novel’s male characters, Ladima, reads: “it is not appropriate for you to go there... impossible people will be in attendance: harlots and servants, I’ve been told, make up the majority of female guests”³⁶. An interesting passage for the manner in which space is directly ordered by gender is the one describing the visit to “Tekirghiolul-Movilă”. The manner in which men are separated from women makes the author digress on topics such as nudity and sexuality:

The so-called cold baths in the lake have separate changing rooms for men and women... a fence, prolonged ten feet into the water, separates the two empires of complete nudity. In the lake however, especially because of the husbands who are looking for their wives, this separation ends, even though people are not even wearing tops. Furtive glances directed towards the shore offer Edenic visions. No detail is lost, and identifications are not a difficult task. Well, in the evening I was dancing with the women I had seen in their

full splendour, with the same feeling I had while attending any other dance. Transposed on another scale, life in a seaside resort is exactly the same as the corresponding life in a city: jealousy, friendship, joy, interests, admiration, emotion, psychological shame, if I may say so”³⁷.

The two models of femininity analysed by Petrescu are opposed, the main difference being the one related to a type of dynamics of the vital flux: “Emilia has something of a tool that improperly conducts electricity”, a “powerless battery”, while “Mrs. T. seems to be always powered by a flow which makes her excessively sexual. I believe that this continuous flow was actually her thinking”³⁸. Having a living body is the same for the author as the flux of thoughts, as intelligence. The instinctual nature, the basic needs are observable only in the absence of female intelligence, when a sick body, “reminds you, mercilessly, that the human being is made of guts”.

The texts singled out for discussion and analysis through the lens of geofeminism propose different visions, conditioned on the one hand by the literary and cultural epoch they belong to, and on the other hand by the authorial view, determined in its turn by a novelistic literary formula which differs from one case to another. The early novel, written by Filimon, constructs a vision of boudoir femininity, where woman is a mere tool for seizing power, being thus dominated by the masculine element, in a Capital witnessing important political and social upheaval. With Slavici, also in a XIXth century novel, the vision becomes more emancipated, with the woman working in order to make a living, and the space is the one of the provincial market. Power is designated by money, as the supreme value of mercantilism, which decides destinies. The spaces described, such as the inn, or the church, integrate women without ever belonging completely to her. Education was very difficult to access for girls, and oftentimes did not lead to fruition, as is the case with Apostol Bologa’s mother in Rebreanu’s *Forest of the Hanged*. Even though the novel’s map features places belonging to various areas, from Budapest, to Vienna, Zirin, Lunca or Făget, the female character plays a minimalist role, with only a few references to basic education, literacy, and the female way of dealing with the reality of war. In the last text discussed in the present study, geofeminism was used in identifying two different fictional spaces, inhabited by two opposed models of femininity: the one of the harlot, Emilia, pictured at the theatre, or in intimate rooms, and the one of Mrs. T., who travels, is in constant movement, her spatial dynamics equating for the author an exacerbated sexuality.

We can thus observe that the analysis which resorts to such instruments reveals interesting connections to the historical and geographical data of the space where narrative events are located, but it also becomes a mode of producing knowledge of the female space in the past centuries.

Note

1. Robert T. Tally Jr, "Spatial Literary Studies", in *Literary Geographies Journal*, (nr. 6, 2020), 2.
2. Bertrand Westphal, *Geocriticism. Real and Fictional Spaces* (New York: Palgrave Macmillan, 2011), 73.
3. *Ibid.*, 112.
4. G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent* (București: Minerva, 1985), 732.
5. Mihaela Miroiu, *Drumul către autonomie. Teorii politice feministe [The Road Towards Autonomy. Feminist Political Theories]* (Iași: Polirom, 2004), 62.
6. [https://population.un.org/wup/Archive/Files/studies/United%20Nations%20\(1969\)%20-%20Growth%20of%20the%20World%27s%20Urban%20and%20Rural%20Population.%201920-2000.pdf](https://population.un.org/wup/Archive/Files/studies/United%20Nations%20(1969)%20-%20Growth%20of%20the%20World%27s%20Urban%20and%20Rural%20Population.%201920-2000.pdf)
7. Mieke Bal, *Death and Dissymmetry: The Politics of Coherence in the Book of Judge* (Chicago: University of Chicago Press, 1988)
8. Nicolae Filimon, *Ciocoi vechi și noi [Upstarts Old and New]* (București: Minerva, 1985), 45
9. *Ibid.*, 67.
10. *Ibid.*, 9.
11. Ioana Pârvulescu, *În intimitatea secolului 19*, (București: Editura Humanitas, 2005), 102.
12. Jane Miller, *Seductions: Studies in Reading and Culture. Jane Miller* (London: Virago, 1990), 1.
13. *Ibid.*, 43.
14. Filimon, *Ciocoi*, 38.
15. <https://lege5.ro/Gratuit/heztqmjt/codul-civil-din-1818-codul-caragea>
16. Filimon, *Ciocoi*, 89.
17. *Ibid.*, 97.
18. *Ibid.*, 109.
19. *Ibid.*, 46.
20. Jean Baudrillard, *Seduction* (New York: St. Martin's) 1990, 83
21. Nicolae Manolescu, *Arca lui Noe. Eseu despre romanul românesc* (București: Minerva, 1980), 23
22. Ioan Slavici, *Mara* (București: Minerva, 1961), 59.
23. *Ibid.*, 89
24. Virginia Woolf, *A Room of One's Own* (London: Penguin, 1945), 45
25. Slavici, *Mara*, 103
26. *Ibid.*, 106.
27. *Ibid.*, 145.
28. Liviu Rebreanu, *Forest of the Hanged* (Oxford and New York: Casemate, 2017), 98.
29. Camil Petrescu, *Patul lui Procust* (București : Minerva, 1982), 79.
30. *Ibid.*, 109.
31. *Ibid.*, 176.
32. http://bmim.muzeulbucurestiului.ro/fisiere/07-Bucuresti-Materiale-de-Istorie-si-Muzeografie-VII-1969_142.pdf
33. Petrescu, *Patul lui Procust*, 39.
34. *Ibid.*, 143.
35. Arthur Scherr "A Tale of Women's Equality", *The Midwest Quarterly*, vol. 34, no. 3, 1993, 261.
36. Petrescu, *Patul lui Procust*, 189.
37. *Ibid.*, 187.
38. *Ibid.*, 182-183

Bibliography

- Bako, Alina. *L'espace fermé et les représentations des maladies imaginaires et imaginées dans le roman roumain des années. 1960-1980*, Palermo: Aracnee Editrice, 2015.
- Bal, Mieke. *Death and Dissymmetry: The Politics of Coherence in the Book of Judge*, Chicago: University of Chicago Press, 1988.
- Baudrillard, Jean. *Seduction*, New York: St. Martin's, 1990.
- Brosseau, Marc. *Des romans-géographes. Essai*. Paris : L'Harmattan, 1996.
- Brosseau, Marc. "L'espace littéraire en l'absence de description : un défi pour l'interprétation géographique de la littérature", *Cahiers de géographie du Québec*, vol. 52, n° 147, (2008) : 419-437
- Brückner, Martin. *The Geographic Revolution in Early America: Maps, Literacy, and National Identity*. Chapel Hill, NC: The University of North Carolina Press, 2006.

- Călinescu, G. *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, București: Minerva, 1985.
- Filimon, Nicolae. *Ciocoii vechi și noi [Upstarts Old and New]*, București: Minerva, 1985
- Hones, Sheila. *Literary Geographies: Narrative Space in Let the Great World Spin*. Basingstoke: Palgrave MacMillan, 2014
- Manolescu, Nicolae. *Arca lui Noe. Eseu despre romanul românesc*. București: Minerva, 1980.
- Massey, Doreen B. *Space, Place, and Gender*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1994
- Miller, Jane. *Seductions: Studies in Reading and Culture*. London: Virago, 1990.
- Miroiu, Mihaela. *Drumul către autonomie. Teorii politice feministe [The Road Towards Autonomy. Feminist Political Theories]*, Iași: Polirom, 2004.
- Moretti, Franco. *Atlas of the European Novel, 1800–1900*. London: Verso, 1998.
- Nelson L. & Seager J. (eds.), *A companion to feminist geography*, London: Blackwell Publishing, 2005.
- Oberhauser, Ann M., Fluri Jennifer, Whitson, Risa and Mollett, Sharlene. *Feminist Spaces: Gender and Geography in Global Context*, London: Routledge, 2018.
- Page, Ruth. *Stories and Social Media: Identities and Interaction*. London: Routledge, 2011.
- Pârvulescu, Ioana. *În intimitatea secolului 19*, Bucharest: Editura Humanitas, 2005.
- Petrescu, Camil. *Patul lui Procust*, București : Minerva, 1982.
- Rebreanu, Liviu. *Forest of the Hanged*, Oxford and New York: Casemate, 2017.
- Scherr, Arthur in "Voltaire's 'Candide': A Tale of Women's Equality" (*The Midwest Quarterly*, vol. 34, no. 3 (1993): 26
- Slavici, Ioan. *Mara*, București: Minerva, 1961.
- Staeheli, Lynn, Kofman, Eleonore, Peak, Linda. *Mapping women, making politics: feminist perspectives on political geography*. New York: Routledge, 2004.
- Tally, Robert T. "Spatial Literary Studies", *Literary Geographies Journal*, nr. 6 (2020)
- Tally, Robert T. *Ecocriticism and Geocriticism. Overlapping Territories in Environmental and Spatial Literary Studies*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2016.
- Westphal, Bertrand. *Geocriticism. Real and Fictional Spaces*. New York: Palgrave Macmillan, 2011.
- Woolf, Virginia. *A Room of One's Own*, London: Penguin, 1945.

PROZA SCRITOARELOR POSTBELICE. CONDIȚIILE CELUI DE-AL DOILEA VAL DE RATARE

Ioana MOROȘAN

Universitatea din București, Facultatea de Litere
University of Bucharest, Faculty of Letters
Personal e-mail: morosan.gyongyi@gmail.com

CURATING N

The paper aims to outline the historical contingencies shaping Romanian literature written by women during the interwar and especially the postwar periods. In this pursuit, certain theoretical foundations are provided by the theories of authorship and subjectivity associated with Michel Foucault, Louis Althusser and Judith Butler. Finally, a series of quantitative analyses are presented as material support for the varying degrees and aims of marginalization of literature written by women.

Key words: literature written by women, marginalization, analysis of power relations, quantitative analysis of historical data, postwar Romanian literature.

În ceea ce privește literatura scrisă de femei din secolul trecut, sunt incontestabile atât reprezentarea ei lacunară, cât și consemnarea ei cu multă superficialitate în istoriile literare. Caracterul deficitar al proiectelor de istoriografie literară, pe care l-au dovedit prin opțiunea pentru abordări mai degrabă esențialiste și monografiste decât bransate la realitatea sistemului literar, rămâne responsabil, în parte, pentru neglijarea totală a contribuțiilor pe care le-au adus scriitoarele, la fel ca oricare altă categorie marginalizată a câmpului, în evoluția formulelor literare de la noi. Desigur, argumentele pentru descalificările și marginalizarea pe care le-au suportat autoarele de-a lungul secolului XX sunt multiple. Dincolo de receptare și comunitatea critică legitimizează aflate sub paradigma discursurilor paternaliste, regimul minor destinat autoarelor rămâne tribut ar condițiilor socio-culturale, care marchează portofoliul identitar al femeilor (accesul limitat și întârziat

la educație, obiectualizarea și confiscarea autonomiei lor de capitalul simbolic și economic masculin, dubla povară la care sunt supuse, mai ales în decadele postbelice etc.). Așadar, punând în lumină faptul că producția literară a femeilor s-a aflat mereu într-un regim de tutelaj, privată de autonomie, obiectul demersului de față îl va constitui radiografierea succintă a raportului dintre regimul minor al creației și identitatea auctorială a prozatoarelor din perioada postbelică, epocă în care caracterul heteronom al discursului literar, în general, se articulează în cel mai precis mod.

Astfel, lucrarea de față face apel la câteva premise teoretice din sfera disciplinară a teoriilor despre auctorialitate. Mai particular, pornind de la formula relativ contradictorie prin care Michel Foucault reconsideră instanța auctorială: demiterea autorului și succedarea ei de privilegierea condițiilor de constituire a subiectului auctorial, demersul încearcă să articuleze,

astfel, un portet-robot al mecanismului prin care figura generală a autoarelor într-un context, se construiește ca prezență marginală în câmpul literar sub condițiile în care modelarea ei suportă reglementările unor organe de putere instituționalizate, care guvernează asupra ei și controlează producția ei literară. Accepțiunile lui Foucault asupra strategiilor de constituire a subiectului auctorial, plasate în structuri sociale sau istoriste, obligă la focalizarea asupra unei analize centrate asupra decodării contextelor, care implică, în cazul de față, radiografierea problematicilor responsabile pentru producția literară deficitară a femeilor în câmpul literar și subreprezentarea ei în discursurile de critică sau de istoriografie literare. Abordând într-o logică deterministă relația dintre *frame*-ul socio-politic, cultural sau ideologic al unei perioade și literatura unei comunități marginale, recursul final la analiza cantitativă este menit să confirme, prin date cuantificabile, influența pe care au avut-o cadrele extra-literare asupra economiei romanului semnat de prozatoare. Am considerat interferența acestor direcții teoretice despre auctorialitate/subiectivare și uzitarea unei abordări cantitative un instrumentar legitim și ofertant în argumentarea pozițiilor pe care le-au putut ocupa scriitoarele (sau care le-au fost prescrise, mai degrabă!) în câmpul literar al secolului trecut și, în speță, în decadele postbelice.

Demersul își propune investigarea condițiilor și pozițiilor ocupate de literatura femeilor din perioada postbelică. Analiza de față implică abordarea dintr-un unghi extra-literar, pentru a vedea cum remodelează ideologia perioadei fișa identitară a femeilor, dar și restructurările pe care le aduce la nivelul praxisului social. Mai departe, urmărim modul în care noile condiții impuse de agenda ideologiei de stat reformează structura câmpul literar și, implicit, felul în care își exercită scriitoarele funcția auctorială. O imagine mai clară în stabilirea pozițiilor ocupate de autoare, în această ordine de idei, poate fi obținută prin datele exacte care indică evoluțiile cantitative ale publicațiilor semnate de acestea și contribuția lor la economia romanului postbelic. Prin urmare, investigația impune accesarea aparatului de analiză cantitativă, măsurători care relevă dinamica relațiilor de putere, a legilor și a concepțiilor sociale și instituționale ale epocii. Reprezentarea grafică a evoluției pe care a cunoscut-o producția literară a scriitoarelor justifică anumite asimetrii, ierarhii și problematici existente în câmpul literar al momentului. Astfel, urmărim prin rezultatele investigației cantitative să legitimăm teza care stă în spatele analizei de față, și anume, aceea de a arăta faptul că odată cu schimbările radicale pe care le-a adus noua agendă, în pofida a ceea ce era la nivel ideologic postulat, regimul de minorat al autoarelor nu a fost deloc depășit. Relațiile de putere rămân necalibrate, mai mult, situația scriitoarelor se situează în siajul aceleiași marginalizări

deja consacrate în perioada interbelică. Cu toate acestea, mutațiile care se resimt asupra condiției femeilor sunt semnificative, întrucât, în comparație cu interbelicul, care instituționaliza și practica cu documente vizate toate formele misoginiei, diagonalele agendei comuniste interferează și sunt cât se poate de paradoxale, căci, deși postulează paritatea sub raport de gen, ajunge să legifereze, în cele din urmă, cele mai brutale măsuri asupra femeilor. Practic, confiscarea autonomiei femeilor comportă acum multipli agenți (patriarhatul de stat și patriarhatul tradițional, deopotrivă)¹, oricum, în niciuna dintre contextele secolului trecut – fie că vorbim de prima jumătate a secolului, în care condiția femeilor trece sub auspiciile dominației monolitice masculine, sau de anii postbelici, când identitatea femeilor e tutelată de patriarhatul puterii politice –, nu au existat reglementări reale de reabilitarea raporturilor de gen. Înainte de a analiza poziția autoarelor în câmpul literar, pentru a ști în ce punct ne situăm odată cu instaurarea regimului comunist, câteva coordonate importante ale literaturii *feminine*² din perioada interbelică trebuie trasate succint.

Proza *feminină* interbelică, cel puțin, o parte destul de însemnată din aceasta, ridică fanionul tematic și estetic care li se asignează *volens nolens* de critica machistă a vremii (*lirism, emoție, pudoare, alcool, vag poetic, sentimentalism*)³. Așadar, puține au fost autoarele care au depășit aceste formule și s-au racordat la esteticile mișcărilor literare mondiale, precum și, implicit, care scriu la paritate cu bărbații. Prin urmare, în contextul în care producțiile literare suportă ierarhizări și taxonomii după o logică falocentrică, textele autoarelor rămân, inevitabil, cazuri de rată⁴ și cu desăvârșire nefrecventate. Puține ajung să constituie obiect al unor programe de studiu, sau, mai mult, al canonizării. În afară de Hortensia Papadat-Bengescu, de revizitări sumare, mai ales în cadrul puținelor studii aplecate asupra producției literare a scriitoarelor, se mai bucură poate Henriette Yvonne-Stahl, Lucia Demetrius, Adela Xenopol, Sofia Nădejde or Ioana Postelnicu⁵, în timp ce majoritatea scriitoarelor interbelice au rămas cazuri nerecuperate de instituția academică, a criticii și a istoriei literare.

În altă ordine de idei, putem observa că atât cadrul social, cât și câmpul literar rămân impermeabile în fața unor reformatări în favoarea recalibrării relațiilor de putere după criteriul de gen. Culpabile de minoratul femeilor la nivel social și cultural rămân: educația, care are un puternic caracter asimetric, iar accesul inegal distribuit la educație va rezista și în anii postbelici⁶, limitarea accesului la spațiul public, lipsa unei legiferări reale care să prevadă măsuri de securizare a femeilor atât în spațiul public, cât și în cel privat, de asistență socială or a unei legislații care incriminează practicile excluzive, discriminatorii și chiar abuzive la care se supune comunitatea femeilor. În consecință, toate

subsumările pe care le-au suportat, confirmă faptul că autonomia femeilor rămâne încă un subiect indezirabil, drept dovadă, una din cele mai democratice constituții de până atunci excluzându-le total dreptul la vot. De cealaltă parte, nici situația scriitoarelor într-o lume a bărbaților nu e mai promițătoare, tradiția structurilor de gândire machiste guvernează supra câmpului literar, iar o astfel de observație se susține și numai dacă luăm în considerare consemnările fugare despre atmosfera generală a cenaclului *Sburătoul*, de exemplu, unde autoarele sunt așezate pe scaunele de la margine ale salonului literar⁷, sunt considerate incapabile de a produce un text demn de anvizajat în dezbaterile serioase, de a aborda teme tari, Lovinescu invocând cu trivialitate argumentul lipsei de virilitate⁸. Așadar, din acest punct, putem considera ușor șarjată afirmația Biancăi Burța-Cernat, care, imputându-le scriitoarelor interbelice că-și iau angajamentul literar doar cu jumătate de normă, lipsindu-le curajul, susține că ele rămân doar niște „revoltate în filigran, care se opresc la jumătate de drum”⁹. Poziția cercetătoarei poate părea, din acest unghi, cel puțin exigentă în ceea ce privește situația scriitoarelor. Lipsa de curaj rămâne, în fond, tributara practicilor socio-instituționale care le expediază la subsolurile sferei publice. Cu toate că multe dintre acestea provin din *upper-middle classul* românesc al vremii, un sistem social și politic care se scontează pe principiile unui discurs dominant paternalist, ierarhic, pe deplin încorporat, inculcat și asumat de ambele părți ale baricadei, lasă foarte puțin loc negocierilor rolurilor de gen. Atitudinile reacționare în fața agendelor mișcărilor de femei din perioada interbelică, care aveau ca prim obiectiv obținerea dreptului la vot, s-au reificat în abolirea revendicărilor de drepturi civile de către femei, larg disputate în intervalul dintre cele două constituții, 1923-1938, considerându-se, pe fondul crizei politice, minore, chiar „potrivnice intereselor naționale”¹⁰ și „un moment nefavorabil pentru lărgirea drepturilor electorale”¹¹. Aceași atitudine reculantă este rezervată și altor reglementări care vizau restaurarea condiției sociale și private a femeilor: de exemplu, democratizarea avortului, pusă în lumină de mișcarea femeilor socialiste, este respinsă în 1935¹². De altfel, și vandabilitatea femeilor sub forma traficului de servicii sexuale, care dobândește amploare în perioadă dintre războaie¹³, nu va adopta în practică niciuna dintre amendamentele propuse în cadrul Conferinței Uniunii Femeilor Muncitoare din 1933¹⁴, care vizau securizarea socială și medicală a femeilor din acest sector. În cele din urmă, sub auspiciile dominației carliste, chiar și dreptul electoral pentru femei, ajunge, în cele din urmă un drept pur formal¹⁵. Astfel, toleranța cât se poate de limitată a claselor politice din anii premergători epocii comuniste la programul mișcărilor feministe rămâne responsabilă pentru realizările formale ale obiectivelor propuse de agendele acestor mișcări, ceea ce dovedește faptul că

primele decade ale secolului trecut reprezintă un teren minat în vederea restaurării relațiilor de putere.

Oricât de mult s-a încercat înregistrarea unor salturi în democratizarea discursului literar, democratizarea câmpului literar sub raport de gen a rămas o realitate străină literaturii române interbelice. În acest sens, în măsura în care nu se poate vorbi de o tradiție a literaturii scrise de femei, iar în anii dintre războaie fenomenul se plasează doar la începuturile ei, e firesc ca aceasta să se profileze după o logică a diferențierii/a marginalizării. Configurarea literaturii femeilor drept alteritate subordonată și minoră funcționează în ambele direcții ale diferențierii în acest câmp literar ierarhizat: mai întâi, minoratul social, politic, civil, cultural și economic repercutează sub aceeași formă a unei poziții secundare în cadrul instituțiilor literare aflate sub autorizația discursului masculin, exclusiunea lor din orice ierarhie este explicită din partea autorității saloanelor literare sub lozincă unei formule de a scrie altfel decât bărbații, „întrucât, ambițiile literare ale femeilor ațipesc de obicei pe perna alcovului”¹⁶. În economia producției literare, autoarele sunt anexe ale discursului dominant, sunt percepute ca diferențe și își asumă poziția care le este dată de autoritate, private fiind de orice urmă de agentivitate. Așadar, poziția față de doxă, relația cu centrul a scriitoarelor este definită printr-un act de *gaslighting*, mai exact, printr-o definire manipuloare a scriiturii autoarelor, la care acestea procedează fără a chestiona structura reductibilă la o formulă deficientă de creație, atât estetic, cât și tematic sau stilistic în care sunt înscrise. În contextul situației scriitoarelor din câmpului literar al perioadei interbelice, (forme de dominație, transparente prin asignarea unor poziții minore unei comunități de autori și acceptarea tacită a acestor poziții de cei marginalizați, se articulează în cazul prozatoarelor prin asumarea fără contestare a poziției care-i este rezervată și, mai ales, a „formulei feminine de creație”¹⁷, deficitară și secundară în raport cu producția literară „tare” a bărbaților. Acceptarea tacită a poziției minore se reflectă în economia romanului scris de femei prin predilecția romanelor de dragoste or recurența tramelor sentimentale, care își vor dovedi duranța în producția romanică a prozatoarelor și în anii postbelici (v. fig. 1.). Astfel, revolta în filigran a scriitoarelor despre care vorbește Bianca Burța-Cernat, nu e altceva decât rezultatul acestui raport de excludere, de situare într-o poziție minoră și de asumare implicită a poziției minore, de autoexcludere, în fond, fenomen care stă la baza caracterului marginal al publicațiilor semnate de femei și pe care vom încerca în cele ce urmează să-l nuanțăm, instrumentând câteva dintre propunerile de teoretizare ale mecanismelor de subiectivare și ale auctorialității propuse de Michel Foucault.

Fără a porni un excurs în această direcție, amintim doar că în logica tendințelor din zona unor curente de abordare, în speță, poststructuraliste, a subiectului

auctorial, declarația morții autorului și a denunțării autonomiei subiectului va plasa teoretizările vizavi de auctorialitate în diferite formule metodologice scontate pe anvizajarea unor anumite tipuri de relații, fie ele de producție, de putere sau de alt fel. Odată cu denunțarea autorului prin delimitarea lui de actul enunțativ și înlocuirea acestuia cu profilul *scriptorului*, articulat simultan cu actul scrierii, cu limbajul¹⁸, conform lui Roland Barthes, celebrarea scriptorului se produce, în logica structuralistă, prin articularea sa ca structură de semne, dobândind o poziție centrală în detrimentul instanței auctoriale, în înțelesul său tradițional, corelate unei biografii și a unei persoane reperabile în realitate, care deține autoritatea asupra textului¹⁹. Mai departe, în contextul reformulărilor teoretice și al propunerii unui nou profil auctorial, Michel Foucault extinde reprezentarea barthesiană a autorului, căruia i se spulberă piedestalul de făuritor al discursului, de identitate omogenă, care deține sensurile ce constituie obiectul exegezei. Asistăm, așadar, la o formă radicală de certificare a morții autorului, iar pentru a nu lăsa loc substituirilor impropriei propuse pentru acest post vacant, Foucault desființează instanța auctorială, regândind conceptul de autor prin relevarea funcțiilor sale și punerea lui în relație directă cu textul, în cadrul căruia îndeplinește un rol strict funcțional, în sensul în care poate fi operat drept criteriu de clasificare și categorisire a textelor și de stabilire a raporturilor dintre acestea²⁰. Astfel, Foucault repune în discuție subiectul care este investit aici cu o funcție exclusiv discursivă, iar, în această ordine, subiectul auctorial este regândit în termenii funcționalității lui, în acest context, relevanță dobândește funcția-autor, dependentă de structurile socio-instituționale în care este înscrisă și care o reglementează, relevantă fiind funcționarea subiectului auctorial sub anumite condiții specifice²¹. Prin urmare, auctorialitatea este situată într-o paradigmă a socializării, a configurării lui ca rezultat al relațiilor de putere și al discursului dominant, una din mizele principale ale tezei reprezentând-o analiza sistemelor legislative, instituționale, a normelor etico-sociale particulare universului în care funcția auctorialității este exercitată și epuizată²².

Mai mult, potrivit lui Foucault, identitatea auctorială rămâne un fabricat al corpului autoritar, care impune prin strategii de putere și sisteme normative grilele comportamentale și atitudinale²³. În altă ordine de idei, ne rămâne posibilitatea reconstituirii anumitor coordonate, a valorilor și a (pre)judecăților prevalente, căci, în fond, istoria auctorialității reconciliază istoria „diferitelor lui câmpuri de constituire și de validitate, a regulilor sale succesive de utilizare, a mediilor teoretice multiple în care s-a desfășurat și desăvârșit elaborarea sa”²⁴. Pe scurt, subiectul auctorial teoretizat de Michel Foucault urmează *grosso modo* modelul unui subiect determinist care comportă o dimensiune

funcționalistă în detrimentul subiectului ca entitate umanistă. Auctorialitatea este „construită și modificată de totalitatea experiențelor sale”²⁵, determinată și reglementată fiind de sistemele istoriste în care se înscrie.

Mergând până la aria disciplinară a studiilor de gen, trebuie spus că în siajul teoriilor foucauldiane despre natura deterministă a constituirii subiectului ca rezultat al unui proces, condiționat de dispozitivele de putere, de mecanisme relaționale și de socializare, se situează accepțiunile lui Judith Butler asupra subiectului. Premisele performativității butleriene vizează denunțarea ideii genului binar instituționalizat prin forme represive, prin care se urmărește imprimarea modelelor comportamentale hegemonice/heterosexuale²⁶. Genul, în fond, devine, în accepțiunea lui Butler, performarea la nivel cultural a rolurilor condiționate de identitatea (biologică) de sex, impusă indivizilor încă de la naștere: „genul nu este pentru cultură ceea ce este sexul pentru natură, genul reprezintă în același timp și acel mijloc cultural prin care «natura sexuată» sau «sexul natural» este consacrat ca fiind «anterior discursului», culturii, neutră din punct de vedere politic, asupra căreia acționează cultura”²⁷. Iar, de fapt, ceea ce denunță Butler sunt constructele coercitive impuse de discursul hegemonic instituționalizat al puterii dominante și în cadrul cărora individul trebuie să-și exercite funcțiile sociale. Or, susține Butler, aceste reglementări coercitive asupra comportamentului impuse sub criteriul genului binar, se traduc, în fond, prin privarea absolută a individului de agentivitate, ea postulând caracterul multiplicabil pe care îl poate avea identitatea de gen.

Despre forme ale coerciției în procesele de subiectivare tratează pe larg și Foucault, atunci când vorbește despre sistemele normative ale autorității exercitate prin intermediul formelor instituționale (educație, justiție, etc.). Cu atât mai mult, revenind asupra teoriilor despre subiectivare, într-o manieră poate și mai nuanțată și critică, chestiunea subiectului constituit prin condițiile impuse de vocea unei autorități instituționalizate/ a strigătului²⁸ autoritar se articulează sub discursul lui Louis Althusser. Instituind o schemă scontată pe un principiu al interpelării care reconciliază modelul religios cu cel social²⁹, Althusser identifică aceleași mecanisme ale funcționării puterii și subiectivării în ambele cadre, cel religios și secular deopotrivă. Pe scurt, propune un model bazat pe principiul accederii la legea dominantă ca principiu intrinsec al constituirii subiectului. Strigătul polițistului la care individul răspunde involuntar e o condiție a subiectivării pe care Althusser o identifică cu o recunoaștere falsă, însă, cu toate acestea, întoarcerea spre lege e un gest immanent al existenței, întrucât garantează identitatea și absolvirea individului de vina originară³⁰, de a fi încălcat legea înaintea cunoașterii ei, ceea ce determină relația de

complicitate cu legea subminatoare. Astfel, și ideologia își dovedește eficacitatea, prin modul în care procedează la formarea conștiinței, care impune restricțiile asupra a ceea ce poate fi exprimat/ arătat.

Interferența acestor direcții teoretice survine la nivelul proclamării subiectivării ca proces în cadrul relațiilor de putere și a unor structuri de reglementare. Bunăoară, Foucault identifică subiectivarea ca produs al sistemelor juridice de putere, astfel se face că „gubernamentalitatea înțeasă drept câmp strategic al relațiilor de putere”³¹, devine o condiție imanentă a constituirii subiectului, însă, totodată, articularea subiectului implică și „practicile sociale de separație”³² față de structurile de putere. Acest principiu al subiectului care comportă dimensiunea de „corelat alienat al dispozitivelor de putere”³³ și care obligă la o separație de aceste dispozitive este reiterat de Judith Butler, atunci când inserează procesul subiectivării în cadrele exteriorului constitutiv, care conferă inteligibilitate termenilor pe care indivizii le au³⁴ și de care se impune diferențierea. Conform lui Butler, există o legătură de dependență negat(iv)ă și o nevoie de diferențiere față de autoritatea (masculină, în acest caz.)³⁵ care semnifică și dispune de autonomia auto-întemeiată, iar această dependență și diferențiere în sine constituie o relație care asigură o autonomie iluzorie³⁶. În fond, Butler postulează dependența și poziționarea diferențială drept condiții ale subiectivării. Cu alte cuvinte, relativizarea autonomiei subiectului, trecerea lui în regimul unui proces, fasonat de dispozitive de putere și cadre constitutive, transformă subiectivarea într-un produs al unor acte performative prescrise de raporturi de putere și discursuri dominante.

Desigur, mizele direcțiilor teoretice schematizate mai sus sunt mult mai complexe de atât și cu totul altele, însă le-am considerat relevante în argumentarea pozițiilor periferice ocupate de scriitoarele din spațiul literar românesc și, mai ales, a acceptării subliminale ale acestor poziții, asta cu atât mai mult, cu cât aceste perspective teoretice pun sub chestiune organele de putere legitimize, care își exercită autoritatea prin diferite strategii normative, rechiziționându-și autonomia subiecților, și care conferă identitate, condiționând articularea oricărui profil, fie acesta auctorial, de gen sau de alt tip. Operarea noțiunilor centrate asupra relațiilor de putere/ opresiune își găsesc validitatea în contextul discuțiilor despre caracterul machist și misogin al istoriografiilor literare și al literaturii, în general, de la noi. E firesc ca – într-un context în care femeile sunt private complet de autonomie și le sunt restrânse drepturi fundamentale, or sunt confiscate deopotrivă de ambele instituții ale patriarhatului, în perioada postbelică (ideologia de stat paternalistă și autoritatea falocentrică) – sistemele de putere care o subminează și viziunile care vin la pachet cu acest *status quo* să nu se fi metastazat și în câmpul literar. Așadar, repunerea în discuție a auctorialității or a proceselor de subiectivare

răspund anumitor problematici pe care demersul de față le chestionează. Pornind de la ipoteza lui Foucault, că auctorialitatea stă sub semnul relațiilor de putere și a cadrelor socio-instituționale care o reglementează, sau al lui Althusser, că subiectivarea este condiționată fundamental de întoarcerea și supunerea involuntară la strigătul legii și de internalizarea dispozitivelor de putere; or, mai particular, că impunerea unor modele comportamentale după criteriu genului binar și stabilite tot de instituțiile hegemonice reglementează modalitățile în care indivizii pot performa, după Judith Butler, – am putea transpoza toate aceste scheme ale funcționării puterii asupra politicilor instituției literare. Cum la fel de bine, putem spune aici că același mecanism al puterii legitimize care semnifică și dă o semnificație identităților subordonate se regăsește în dinamica de poziționare în cadrul câmpului.

Bunăoară, profilul scriitoarelor este expedit în discursurile criticii legitimize la un model auctorial insuficient, această autoritate (machistă prin tradiția ei), le reduce la o scriitură absolut dispensabilă câmpului, întrucât, autoarele „ne-au dat, în chip firesc, o literatură de umbră și de șoapte, de mister și alcov capitonat”³⁷, așa cum spune Lovinescu, una din vocile autoritare ale câmpului literar. Întrucât, private de drepturi civile fundamentale, obiectificate trivial în cadrul saloanelor de întruniri ale membrilor *upper-class*-ului interbelic, sau instrumentate în spațiul domestic, fiind total angajate și subordonate responsabilităților impuse de instituția familială, precum și imperativelor ideologiei de stat, femeile dispun de o autonomie extrem de limitată, fapt care repercutează asupra condiției scriitoarelor și a pozițiilor pe care și le pot revendica. De fapt, ce putem spune este că sunt complet private de autonomie în individualizarea propriului profil auctorial, urmând, mai degrabă, un model impus. Așadar, devine problematică și stabilirea relației cu sine, cu propriul adevăr, dezvăluirea a ceea ce sunt/ar putea însemna profilul lor identitar, în măsura în care ethosul or comportamentul le sunt reglementate de norme instituționale și impuse de manualele de conduită *feminină* ale unui Lovinescu și nu numai. Pe scurt, ele nu-și aparțin, sunt identități confiscate, asemenea celui care se întoarce cu fața spre lege, iar întoarcerea nu e nicidecum chestionabilă, ci o condiție imperativă a prezenței lor (chiar și așa escamotată!) pe scena literară.

Cât despre perioada postbelică, ideologia comunistă marchează reforme însemnate asupra condiției femeilor. Mai întâi, trebuie spus că agenda noii ideologii este prima care legiferează egalitatea de gen, însă amendamentul care vizează recalibrarea relațiilor de gen nu-și confirmă validitatea în practica socială. Dimpotrivă, ce se întâmplă, de fapt, este că femeile suportă în contextul dat o anexare totală a autonomiei și a identității lor la agenda ideologiei de stat. Astfel că, la nivelul sferei publice, femeile trec de sub tutela exclusivă a dominației

masculine, sub dominația relațiilor de producție, pe care se structurează programul ideologiei, în timp ce, în sfera vieții private, sunt deopotrivă confiscate de partid și trecute, totodată sub slujba îndatoririlor domestice: „bărbații erau doar supușii statului ca oameni generici, femeile erau supuse și ca femei, căci nu facultățile reproductive ale bărbaților au fost controlate de către stat, ci cele ale femeilor, autonomia ambilor a fost grav încălcată prin aceea că nici unii, nici alții nu puteau să își facă planuri personale de viață în afara politicii oficiale. Doar că femeile erau supuse unei duble predestinări, cea politică și cea naturală”³⁸. Ceea ce se impune a fi menționat aici este că o ideologie care să coexiste cu cea a statului, constituia un fapt absolut indezirabil și chiar incriminat, prin urmare, conceptul feminismului era complet eradicat, nu putea fi evocat în discursurile publice sau să fie inclusă ca disciplină de studiu, cu atât mai puțin. Iar, privind un pic în urmă, chiar și sub o formă nearticulată teoretic³⁹, feminismul ca militantism real pentru echitatea de gen și pentru recunoașterea unor drepturi fundamentale pentru femei, constituia un aspect în mod tranșant abolit de discursul ideologiei de stat care se proclama, paradoxal, egalitaristă. Ar fi o referință importantă, în acest sens, cazul Clarei Zetkin, una dintre importantele activiste ale spațiului ex-sovietic, contestată de Lenin pentru frivolitatea preocupărilor ei.

Așadar, amendamentele noii prevederi reverberază exclusiv la nivelul distribuirii indivizilor ca forță de muncă în procesele de producție. Astfel că, putem vorbi de conturarea unei noi reprezentări publice ale femeii, depășind valențele pe care le comporta în perioadele precedente, „încetează din a mai fi obiect sexual, ea devenind colega și egala bărbatului”⁴⁰. Cu toate atitudinile refractare, atunci când vine vorba de trecutul comunist, poate că afirmația următoare nu s-ar bucura de prea mare audiență, dar trebuie admis și faptul că o dată cu instaurarea noului regim, care atrage după sine dizolvarea structurilor sociale clasiste, sunt aduse și o serie de măsuri care vizează securitatea socială și financiară a femeilor: munca salarizată (chiar dacă salarizarea este inegală, iar accesul la anumite profesii pentru femei este restricționat), scăderea ratei șomajului, sprijinul statului în creșterea copilului (prin înființarea masivă a școlilor și a grădinițelor)⁴¹ etc.

Investigarea condițiilor sociale pe care le-au cunoscut femeile sub comunismul românesc confirmă faptul că a vorbi despre o oareșce paritate sub raport de gen, în context postbelic, ar fi o afirmație imposibil de argumentat. Mai întâi, multitudinea de organizații de femei existente de-a lungul decadelor postbelice și implicarea lor activă în viața publică nu avea drept scop lupta pentru recunoașterea statutului egal și a drepturilor acestora, ci se articula sub raport ideologic, paritatea era prevăzută tot sub raport ideologic, deși,

într-adevăr, reversul fațetei demonice a comunismului a însemnat pentru o parte însemnată, în speță în rândul categoriilor vulnerabile, accesul la educație, alfabetizare, accesul la salarizare, chiar dacă aceste idei, din nou, nu sunt prea mult popularizate. Însă, ceea ce ar fi important de avut în vedere aici este că toate aceste reglementări sociale se produc pe fondul unei ideologii care urmărește să-și subordoneze indivizii în totalitate. Singura egalitate, de fapt, era cea în fața unei ideologii opresive, identitățile lor se articula doar în cadrele producției, în limitele profilului omului nou, o asimetrie de gen pregnantă se profilează, așadar, și acum, în acest context. Dacă toți indivizii se supuneau infantilizării generale, aflându-se sub patronajul statului paternalist, femeile suportau deopotrivă dominația patriarhatului de stat și a celui tradițional⁴². Mutilările pe care le-a implicat agenda dictaturii au repercutat mult mai puternic asupra condiției femeilor: de la angrenarea lor coercitivă în făurirea destinului proletar până la angajarea lor, impusă într-o manieră și mai coercitivă în proiectul maternalist, reglementat prin controlul natalității, toate acestea constituie argumente destul de solide pentru a considera epoca postbelică drept o altă etapă de expediere a femeilor la periferie. Firește că noile condiții au reverberat asupra situației scriitoarelor, al căror discurs este supus acelorași mecanisme de fidelizare la noul program. Controlul instituției critice machiste sub care s-a aflat discursul autoarelor în interbelic este dublat și de controlul ideologiei, acum nu doar că sunt condiționate să scrie texte sentimentaliste și de alcov, ci trebuie să contribuie la edificarea noii formule realist-socialiste, epoca postbelică înscriindu-le într-un al doilea val de ratare.

Și nu în ultimul rând, în încercarea de a schița poziția scriitoarelor în câmpul literar din anii totalitarismului postbelic, s-ar impune excursul prin istoriografiile literare care radiografiază autorii perioadei cu pricina. Vom face trimitere, cu precădere, la două dintre istoriile literare postbelice: istoria lui Nicolae Manolescu și a lui Eugen Negrici, criteriul de selecție al acestora nefiind altul decât plasarea lor deja pe lista istoriilor consacrate și recurența pe care o înregistrează în bibliografiile disciplinelor de specialitate, tocmai pentru a vedea cum este recomandată proza scrisă de femei în istoriile de referință. Cu toate acestea, trebuie semnalat faptul că, per ansamblu, istoriografia literară românească prezintă urmele unui demers deficitar, iar în cazul celor două istorii abordate, trebuie spus că dacă istoria lui Eugen Negrici se scontează, totuși, pe o contextualizare istorică, un demers semnificativ mai riguros decât istoria lui Manolescu, cea din urmă nu e altceva decât un compendiu de suprainterpretări emfatică. Înaintea aplecării asupra a ceea ce au înregistrat istoriografiile din producția românească a femeilor, vom recurge la câteva observații referitoare la prezența cantitativă a producției

de romane semnate de scriitoare, pentru a arăta faptul că literatura femeilor din perioada postbelică încă suportă condițiile unui fenomen marginal. Pentru susținerea acestor observații, precum și pentru reprezentarea grafică a evoluției romanului, am accesat *Dicționarul cronologic al romanului românesc de la origini până în 1989*, preluând publicațiile cuprinse între 1947 și 1989. Iar conform datelor din dicționar, din aproximativ 1400 de autori care publică proză în acest interval, abia puțin peste 200 sunt femei, ca dovadă că regimul de producție literară al femeilor este cât se poate de redus în raport cu monopolul cantitativ al prozei bărbaților. Așadar, pentru epoca postbelică, proza femeilor constituie sub o cincime din întreaga producție românească a perioadei.

Revenind asupra prezenței prozatoarelor în istoriografiile literare citate mai sus, reprezentarea lor aici, mai întâi că frizează aproape limita excluderii totale, iar în al doilea rând, discursurile istoriilor literare tratează cu destulă neglijență textele semnate de femei. Dintr-un număr de aproximativ 200 de prozatoare, istoria lui Nicolae Manolescu recuperează, însumând toate generațiile care s-au succedat, abia 3 autoare (Dana Dumitriu și Gabriela Adameșteanu pentru proza anilor '60 și Adriana Bittel pentru proza anilor '80, în timp ce, anii '40 constituie un blank total, conform lui Manolescu, în anii '40/'50 proza scriitoarelor este inexistentă, sau, cel puțin, neadecvată nici măcar pentru o succintă mențiune). Nici istoria lui Eugen Negrici nu este mult mai calibrată sub raport de gen, proza autoarelor se rezumă aproximativ tot la cele trei nume amintite mai sus, *Literatura română sub comunism* dispensându-se aproape total de abordări particulare ale autoarelor. Acum, pe lângă mantra misogină a instituțiilor criticii și ale istoriografiei literare, trebuie avute în vedere și mizele acestor istorii, care nicidecum nu-și propun o reevaluare a literaturii române, elaborând analize exhaustive care să recalibreze și să includă autori și formule expediate la margine, obiectivul istoriilor literare, aplecate asupra postbelicului, fiind consacrarea autonomiei esteticului, a literaturii pentru literatură⁴³, fiind împinse într-un con de umbră atât literaturile minore/marginale, cât și producția ideologizată. Literatura este clasificată în funcție de raportarea la doctrina ideologice de stat: în textele heteronome ale aserviților și scriitura autonomă, validă estetic și tolerată, iar scopurile de reabilitare a canonului după criteriul pur estetic și viziunea ierarhică sunt vădit declarate: „canonul nu poate fi decât estetic. Și cum credem că ne vom putea lipsi de el tocmai azi când atacul masiv, grav, necruțător vine dinspre dispariția criteriilor de valoare și a ierarhiilor, urmare a consumatorismului, a bătăliei canonice de tip american

și a încercării de abolire a spiritului critic?”⁴⁴.

Reconsiderarea autorilor se produce după criterii imprecise, care țin mai mult de convingeri subiective, iar acest fapt este observabil chiar de la o aplecare superficială asupra acestor istorii, în măsura în care, discursul este unul mai degrabă al interpretărilor aproape obtuze, în cazul lucrării lui Nicolae Manolescu, sau al unei analize contextuale dintr-o perspectivă relativ subiectivă asupra evenimentelor și a istoriei, la Eugen Negrici. Iar în acest context, șansa literaturii scrise de femei la o reprezentare mai justă este cât se poate de nerealistă. Însă, chiar dacă însumează un procent extrem de redus în raport cu regimul de creație al bărbaților, totuși, autoarele contribuie la economia romanului postbelic cu peste 500 de titluri, din care abia dacă sunt recuperate titlurile Gabrielei Adameșteanu, iar cu mai puțin ecou, ale Danei Dumitriu sau ale Adrianei Bittel.

Literatura postbelică se desfășoară pe diagonale discursive paralele. Scena literară a perioadei e marcată de confruntări continue (din care autoarele aproape că sunt cu desăvârșire excluse) dintre autorii tolerați și propaganda ce urmărește să-i anexeze autonomia estetică, precum și de boicotul din partea autonomiștilor a doxei heteronome, și invers. Scriitoarelor nu sunt menționate nici de o parte, nici de alta a baricadelor, regimul lor de creație situându-se tot în conurile de umbră ale câmpului literar, fie că-i vorba de literatura aservită, fie că vorbim de literatura ca literatură, opusă ideologizării. Astfel, nici istoriografiile postbelice nu oferă o imagine prea clară asupra fenomenului literar în întregime, cu atât mai puțin asupra situației scriitoarelor din deceniile cu pricina, deși, o abordare cantitativă confirmă prezența și contribuția lor, totuși, deloc neglijabilă la dinamica desfășurării discursului literar, atât sub auspiciul propagandistic, unde a funcționat ca discurs tolerat, cât și sub angajamentul ideologic, spre a deservi agenda partidului. Odată cu ideologizarea masivă a literaturii, se produce o democratizare a scrisului sub raport de gen și o democratizare a scrisului în general, întrucât sunt dizolvate reperele estetice, formule literare validate de instituțiile criticii în jurul cărora se articulau textele, scopul acum fiind acela de a făuri noua literatură a cărei destinație este punerea în circulație și deservirea ideologiei comuniste în versiunea ei totalitară. Astfel se explică și spike-ul pe care-l cunoaște literatura femeilor în anii '50, o altă creștere înregistrându-se odată cu perioadele de liberalizare, iar o ușoară scădere coincide cu a doua jumătate a anilor '80, când instituția cenzurii își înăsprește condițiile de aprobare a manuscriselor:

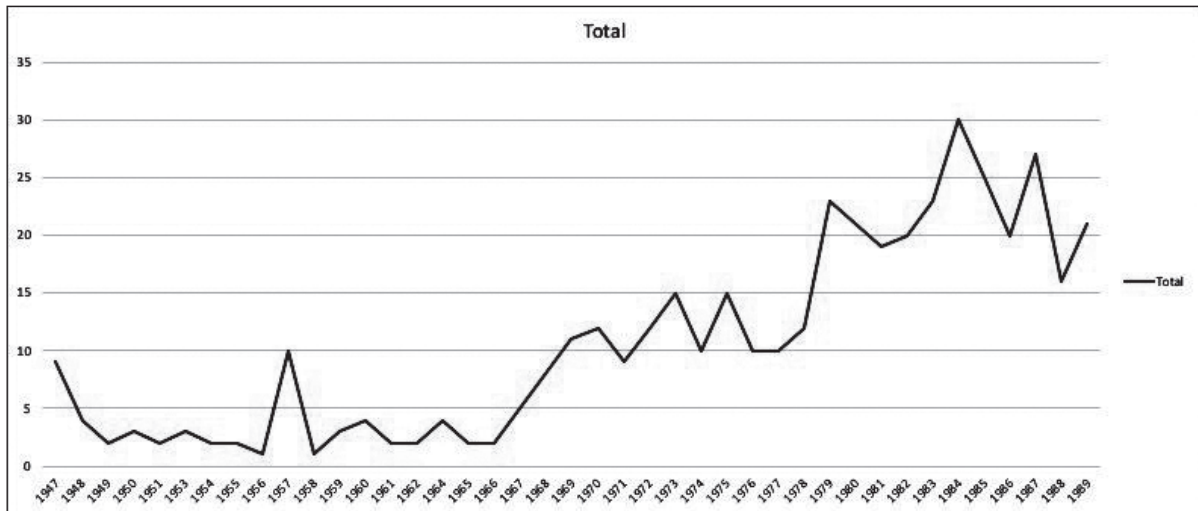

Figura 1. Evoluția volumului de romane scrise de femei între 1947-1989

În sfârșit, reiterând ceea ce discutăm mai sus despre schemele de putere și autoritatea legilor socio-instituționale care restricționează agentivitatea, în cadrul lor fiind exercitate funcțiile de dominație și submisiune, găsim relevantă aducerea în discuție a aserțiunilor lui Foucault despre constituirea subiectului auctorial ca produs al relațiilor de putere și al discursurilor dominante. Aceste premise teoretice își găsesc legitimitatea în analiza regimului creativ al scriitoarelor, ilustrat de formulele și tramele predominante în textele lor. Graficul ilustrează această dinamică relațională din interiorul câmpului literar, care transpare la nivelul tramelor adoptate în romanele scriitoarelor. La fel de adecvată în cadrul acestei discuții este și teoria performativității după criteriul tiparului de gen, a performa în praxisul social ca o femeie sau ca un bărbat/ a scrie ca o femeie sau ca un bărbat, sunt reglementări deloc străine care s-au impus în cadrul regimurilor de scriere. Ce putem spune este că regimul minor, profilul auctorial și formulele de scris asumate de autoare sunt și ele la rândul lor rezultatul unei relații de putere asimetrice și ale unui discurs dominant, care le-a subsumat și le-a prescris o formulă admisă a modului în care pot performa în discursul literar. Nu întâmplător, producția literară a femeilor din economia romanului postbelic înregistrează o majoritate însemnată de romane cu tematică erotică/ de dragoste, ca dovadă că regimul lor de creație s-a situat, pe de o parte, în siajul literaturii de alcov și sentimentale, unde critica interbelică le-a expediat, iar apoi, cantitativ vorbind, la paritate scriu romane realist-socialiste, când trec de sub tutela dominației tradiționale masculine, sub tutela patriarhatului de stat. Așadar, întreaga economie a romanului scris de femei din perioada postbelică înregistrează o predilecție constantă pentru romanele de dragoste/ tramele erotice (reprezentând aproximativ 22% din întreaga producție), succedată fiind de producția

literară ideologizată (romanul realist-socialist având o pondere de 17%). O adevărată ascensiune cunoaște și literatura pentru copii. Cotele ridicate ale producției de romane pentru copii (care acum însumează un procent de 12%), un subgen cu totul marginal, din punct de vedere cantitativ, în prima jumătate a secolului XX, reprezentând sub 5% din producția literară a scriitoarelor⁵, pot avea și o cauzalitate conjuncturală. Impunându-se, în context postbelic, portretul femeii robuste, mamă și muncitoare, dedicată îndeplinirii directivelor impuse de partid și aplicată asupra nevoilor familiale, devine cu atât mai dezirabilă exercitarea și în scris a rolului de educatoare al viitorilor constructori ai societății socialiste⁶. În a doua parte a perioadei postbelice vor câștiga teren în portofoliul prozatoarelor romanele sociale (16%) și psihologice (15%), rămânând marginale romanele de aventuri (8%), senzație (6%), dar mai ales romanul istoric (4%).

Întorcându-ne la ceea ce citam mai sus despre misterul și sentimentalismul feminin, care le sunt asigurate scriitoarelor, acestea sunt formule tributare paradigmelor falocentrice, care s-au impus scriiturii femeilor și au fost înregistrate de istoriografiile literare, cam acestea fiind singurele „recomandări” de care s-au bucurat. Prin tradiție, lumea literelor de la noi a fost o lume a bărbaților, refractară la schimbarea acestei paradigme, chiar și în momentele în care era dezirabilă orice formă de democratizare. Scriitoarele rămân subordonate unui discurs autoritar paternalist, ele au internalizat această formulă care li s-a impus, întrucât constituia o condiție imanentă a articulării discursului lor, nu întâmplător rămân doar niște revoltate în filigran. Instituția literară nu poate fi văzută, în acest sens, decât ca o instituție a „gubernamentalității”, în termenii lui Foucault, unde discursul dominat machist își impune legile, care condiționează scriitura femeilor, iar atunci când se poziționează critic față de acest *status-quo*,

subversiunea le clasează în ordinea virilității, fără a li se admite singularitatea actului, cum s-a întâmplat și în cazul Hortensiei Papadat-Bengescu. Aceste raporturi de putere servesc drept criterii centrale ale concursurilor de legitimare din interiorul câmpului literar și rămân responsabile pentru faptul că azi se poate vorbi de literatura scriitoarelor în termenii unui fenomen marginal. Adoptând această perspectivă deterministă în discuțiile aplecate asupra cazului de ratare al scriitoarelor de la noi, se poate cu ușurință conchide că un context socio-intituțional și cultural, scontate pe relații de putere din poziții de dominatori și dominați, major-minor, autoritate /obediță, etc. este cu totul necalificat să răspundă unei democratizări a câmpului artistic sub raport de gen și nu numai. Pe scurt, un

aparat social alimentat de praxisuri și legi ierarhice și guvernat de discursuri dominante, face impermeabilă eliberarea de sub jug a unui discurs minor, care ar putea să-i conteste hegemonia.

Cu alte cuvinte, în secolul trecut, terenul literar românesc nu era pregătit să-și întâmpine scriitoare, în măsura în care se califica încă drept spațiu „bucolic și semănătorist, cu ulițe pline de praf arhaic”⁴⁷. Iar, dincolo de asta, ratarea scriitoarelor în cursul istoriei literare, trebuie văzut și ca reflexie a efortului depus de discursul hegemonic pentru a menține ordinea simbolică, marginalizarea unora, însemnând consolidarea pozițiilor discursului dominant prin eliminarea pericolului de a fi deturnat⁴⁸.

Note:

1. Mihaela Miroiu, *Drumul către autonomie. Teorii politice feministe* (Iași: Polirom, 2004) p. 188
2. Vom ezita pe cât posibil utilizarea conceptului de *feminin* în cursul lucrării, întrucât, aceasta în sine e problematică și constituie, conform istoriografilor literare de la noi, o categorie care transgresează limitele genului și comportă stigmatul de a fi insuficient în raport cu literatura semnată de bărbați.
3. v. Elena Zaharia-Filipaș, *Studii de literatură feminină* (București: Paideia, 2004), p. 6.
4. Caracterul marginal al prozei semnate de scriitoare din perioada interbelică este expus și analizat pe larg de Bianca Burța-Cernat, *Fotografie de grup cu scriitoare uitate. Proza feminină interbelică* (București: Cartea Românească, 2011), p. 9
5. Am permis această selecție de autoare, luând în considerare frecvența și abordarea lor consistentă în studii dedicate fenomenului literar „feminin” din lucrările Biancăi Burța-Cernat, *Fotografie de grup cu scriitoare uitate*, ale Elenei Zaharia-Filipaș și ale Lianeii Cozea, *Prozatoare ale literaturii române moderne*, Oradea: Biblioteca Revistei Familia, 1994.
6. Miroiu, (*op. cit.*, pp. 204-205).
7. Observațiile lui Vladimir Streinu despre cenaclul *Shurătorul* pot fi consultate în Elena Zaharia-Filipaș, (*op.cit.*, p.11).
8. Lovinescu articulează dihotomia paradigmei *feminine* („*duioșie*”, „*dulcegărie*”, „*exaltare*”, „*instinctualism*”, „*sentimentalism*”, „*lirism*”) și *masculine* („*sete de cunoaștere*”, „*spirit analitic*”, „*luciditate*”) de creație, cât despre autoare emergente, își manifestă deopotrivă mefiența, dar le atribuie în același timp caracteristicile virilității: „elogiind romanele *Fecioarele despletite* și *Concert din muzică de Bach*, Lovinescu apreciază maturitatea naratoarei, darul observației și puterea de creație adică acele trăsături virile care-i conferă o notă diferențială față de întreaga literatură feminină”, analiza poziției lui Lovinescu față de producția românească a prozatoarelor poate fi consultată în studiul Elenei Zaharia-Filipaș, (*op. cit.*, p. 10-12.)
9. *Ibid.*, p. 11.
10. Stefania Mihăilescu, *Din istoria feminismului românesc. Studiu și antologie de texte (1928-1948)*, Iași: Polirom, 2006, p. 29.
11. *Ibid.*, p. 60.
12. *Ibid.*, p. 44.
13. *Ibid.*, p. 45.
14. *Ibid.*, p. 44.
15. *Ibid.*, p. 64.
16. Eugen Lovinescu apud (*Ibid.*, p. 25)
17. „Ne îndreptăm cu siguranță spre feminismul integral, așa că urmașii noștri vor trăi sub regimul egalității totale. Sunt însă romantici ce-și închipuie că, numai în ziua când femeile vor avea toate drepturile, își vor da seama de ceea ce au pierdut, întrucât podoaba lor cea mai mare era tocmai în neegalitate și lipsă de drepturi, și cu farmecul fragilității au cucerit lumea” Eugen Lovinescu apud Elena Zaharia-Filipaș, (*op.cit.*, p. 12).
18. „language knows a ‚subject’, not a ‚person’, and this subject, empty outside of the very enunciation which defines it, suffices to make language ‚hold together’, suffices, that is to say, to exhaust it”, Roland Barthes, *The Death of the Author*, in *Image Music Text*, essays selected and translated by Stephen Heath, London, Fontana Press, 1977, p. 145.
19. „The Author is thought to nourish the book, which is to say that he exists before it, thinks, suffers, lives for it, is in the same relation of antecedence to his work as a father to his child. In complete contrast, the modern *scriptor* is born simultaneously with the text, is in no way equipped with a being preceding or exceeding the writing, is not the subject with the book as

- predicate; there is no other time than that of the enunciation and every text is eternally written here and now”, *ibid.*
20. *Ce este autorul? Studii și conferințe*, traducere din limba franceză de Bogdan Ghiu și Ciprian Mihail, cuvânt înainte de Bogdan Ghiu, postfață de Corneliu Bîlbă, (Cluj-Napoca: Idea Design & Print, 2004), p. 43.
 21. *Ibid.*, p. 37.
 22. *Ibid.*, p. 46-48.
 23. *Ibid.*, p. 493.
 24. Michel Foucault, *Arheologia cunoașterii*, traducere din limba franceză, note și postfață de Bogdan Ghiu, (București: Rao, 2010), p. 8-9.
 25. Michel Foucault, *Theatrum philosophicum. Studii, eseuri, interviuri*, traducere de Bogdan Ghiu (partea I), Ciprian Mihail, Emilian Cioc și Sebastian Cioc (partea a II-a), ediție îngrijită de Ciprian Mihail, (Cluj: Casa Cărții de Știință, 2001), p. 107.
 26. Judith Butler, *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity*, (New York: Routledge, 2010), p. 97.
 27. „gender is not to culture as sex is to nature; gender is also the discursive/cultural means by which “sexed nature” or “a natural sex” is produced and established as “prediscursive,” prior to culture, a politically neutral surface on which culture acts” (trad. mea), *ibid.*, p. 91.
 28. Louis Althusser, *On The Reproduction Of Capitalism. Ideology And Ideological State Apparatuses*, preface by Etienne Balibar, introduction by Jaques Bidet, translated by G.M Goshgarian, (London: Verso 2014), 262-263.
 29. *Ibid.*, p. 194.
 30. *Ibid.*, 191.
 31. Michel Foucault, *Hermeneutica subiectului. Cursuri la Collège de France*, traducere de Bogdan Ghiu, (Iași: Polirom, 2004), p. 243.
 32. *Ibid.*, 492.
 33. *Ibid.*, 493.
 34. Judith Butler, (*op. cit.*, p. 472).
 35. *Ibid.*, 193.
 36. *Ibid.*, p. 61.
 37. Lovinescu apud Elena Zaharia-Filipaș, (*op. cit.*, p. 8.)
 38. Mihaela Miroiu, (*op. cit.*, p. 188).
 39. *Ibid.*, 185.
 40. *Ibid.*
 41. v. Mihaela Miroiu, (*op.cit.*, p. 187).
 42. Mihaela Miroiu, Otilia Dragomir, *Lexicon feminist*, (Iași: Polirom, 2002), p. 188.
 43. Eugen Negrici, *Literatura română sub comunism*, ediția a III-a, (Iași: Polirom, 2019), p. 655.
 44. Nicolae Manolescu, *Istoria critică a literaturii române. 5 secole de literatură*, (Pitești: Paralela 45, 2008), p. 1451.
 45. v. Daiana Gârdan, *The Great Female Unread*, în „*Metacritic Journal for Comparative Studies and Theory*”, 4.1 (July 2018). <https://www.metacriticjournal.com/article/97/the-great-female-unread-romanian-women-novelists-in-the-first-half-of-the-twentieth-century-a-quantitative-approach>, (accesat la 25.10.2020).
 46. „Imaginea femeilor era, ne reamintește Gail Kligman în *Politica duplicității*, 2000, aceea a unor ființe robuste. «cu o mână pe strung și alta pe steag», capabile de o îmbinare armonioasă și fericită a celor două roluri, de mamă și muncitoare, propaganda făcând apologia șansei de a avea dublă zi de muncă. Ele puteau și trebuiau să muncească, să nască, să crească și să educe copii, «constructorii de mâine ai societății socialiste multilateral dezvoltate», Mihaela Miroiu, *Drumul către autonomie*, ed. cit., p. 208.
 47. v. *ibidem*, p. 13.
 48. „Oamenii cultivați resimt cultura ca aerul pe care îl respiră și doar cine știe ce mare criză (și critica ce o însoteste) îi poate face pe să se simtă obligați să transforme *doxa* în *ortodoxie* sau în *dogmă* și să justifice sacrul și modalitățile consacrate de a-l cultiva” Pierre Bourdieu, *Regulile artei. Geneza și structura câmpului literar*, ediția a II-a, traducere din limba franceză de Laura Albulescu și Bogdan Ghiu, prefață de Mircea Martin, (București: Editura Art, 2007), p. 252.

Bibliography:

- Althusser, Louis, *On The Reproduction Of Capitalism. Ideology And Ideological State Apparatuses*, preface by Etienne Balibar, introduction by Jaques Bidet, translated by G.M Goshgarian, London: Verso 2014.
- Bourdieu, Pierre, *Regulile artei. Geneza și structura câmpului literar*, ediția a II-a, traducere din limba franceză de Laura Albulescu și Bogdan Ghiu, prefață de Mircea Martin, București: Editura Art, 2007.
- Burța-Cernat, Bianca, *Fotografie de grup cu scriitoare uitate. Proza feminină interbelică* București: Cartea Românească, 2011.
- Butler, Judith, *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity*, New York: Routledge, 2010.
- Dicționarul cronologic al romanului românesc de la origini până la 1989*. București: Editura Academiei Române, 2004

- Foucault, Michel, *Arheologia cunoașterii*, traducere din limba franceză, note și postfață de Bogdan Ghiu, București: Rao, 2010.
- Foucault, Michel *Ce este autorul? Studii și conferințe*, traducere din limba franceză de Bogdan Ghiu și Ciprian Mihali, cuvânt înainte de Bogdan Ghiu, postfață de Corneliu Bilbă, Cluj-Napoca: Idea Design & Print, 2004.
- Foucault, Michel, *Hermeneutica subiectului. Cursuri la Collège de France*, traducere de Bogdan Ghiu, Iași: Polirom, 2004.
- Foucault, Michel, *Theatrum philosophicum. Studii, eseuri, interviuri*, traducere de Bogdan Ghiu (partea I), Ciprian Mihail, Emilian Cioc și Sebastian Cioc (partea a II-a), ediție îngrijită de Ciprian Mihail, Cluj: Casa Cărții de Știință, 2001.
- Mihăilescu, Ștefania, *Din istoria feminismului românesc. Studiu și antologie de texte (1928-1948)*, Iași: Polirom, 2006.
- Miroiu, Mihaela, *Drumul către autonomie. Teorii politice feministe*, Iași: Polirom, 2004.
- Miroiu, Mihaela, Dragomir, Otilia, *Lexicon feminist*, Iași: Polirom, 2002.
- Manolescu, Nicolae, *Istoria critică a literaturii române. 5 secole de literatură*, Pitești: Paralela 45, 2008.
- Negrici, Eugen, *Literatura română sub comunism*, ediția a III-a, Iași: Polirom, 2019.
- Zaharia-Filipaș, Elena, *Studii de literatură feminină*, București: Paideia, 2004.

„SCRIITURA FEMININĂ” ȘI CAPCANELE GENULUI ÎN POEZIA ANILOR 2000. O RELECTURĂ A (PRE)JUDECĂȚILOR CRITICE ÎN JURUL TEXTELOR SCRISE DE SVETLANA CÂRSTEAN ȘI ELENA VLĂDĂREANU

Teona FARMATU

Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, Facultatea de Litere
Babeș-Bolyai University of Cluj-Napoca, Faculty of Letters
Personal e-mail: teonafarmatu@gmail.com

“THE FEMALE WRITING” AND THE GENDER TRAPS OF THE 2000S POETRY.
A RE-READING OF THE CRITICAL (PRE)CONCEPTIONS AROUND THE TEXTS WRITTEN BY SVETLANA
CÂRSTEAN AND ELENA VLĂDĂREANU

This article attempts to clear up the concept of “female writing” such as Hélène Cixous developed it in her manifesto *The Laugh of the Medusa*. Along with the hard side of Generation 2000, the women also asserted themselves through a radical attitude, which led to a critical legitimation by exhibiting the forms of discrimination against women, as well to a reductionist labelling with “female poetry”. By analysing the poetics of two different Romanian authors, Svetlana Cârstean and Elena Vlădăreanu, this paper also investigates the applicability of Cixous’ concept to these writers.

Keywords: female writing, Svetlana Cârstean, Elena Vlădăreanu, corporality, Generation 2000, gender identity, cultural construct.

Marcat, cu precădere, de efervescenta și de spiritul neoavangardist al manifestelor fracturiste și al celui utilitarist (jalonate de textul semnat de Dumitru Crudu și de Marius Ianuș, *Manifestul fracturist*, din 1998, apoi de volumul individual al lui Marius Ianuș, *Manifest anarhist și alte fracturi* din 2000, și, în 2003, de poemul-manifest *eu sunt poemul utilitar* al lui Adrian Urmanov), începutul literar al anilor 2000 se consolidează, mai degrabă, în

jurul unei poetici abrupte, violente și liberaliza(n)te din mai multe puncte de vedere (lingvistic, socio-cultural, ideologic și individual), care dorește să marcheze vădit ruptura de autorii optzeciști și nouăzeciști deopotrivă. Subiect încă dezbătut în critica literară actuală, fenomenul douămiist este, cu siguranță, o mișcare eclectică și disruptivă în peisajul literar de la începutul acestui mileniu atât prin spiritul de frondă al noii

generații de autori, cât și prin fermitatea cu care tinerele scriitoare s-au afirmat pe scena literară a perioadei. Dacă analizăm generațiile precedente, unde prezența și activitatea culturală a femeilor este restrânsă (deși substanțială), generația douămiistă pare să fie cea în cadrul căreia autoarele sunt cel mai mult vizibile.

Concomitent cu manifestele menționate, care își construiesc scheletul prin negare, radicalitate și atitudini exhibiționiste, perioada de tranziție și de așa-zis progres socio-cultural își găsește efectul și în exploatarea feminității, a sexualității și în (re)contextualizarea poziției și rolului femeii în societatea contemporană, cel mai adesea prin intermediul discursului poetic. Svetlana Cârsteian (al cărei poem *Floarea de menhină* devine unul dintre textele-reper din *Tablou de familie*, 2005, luând amploare abia în 2008, la debutul individual al autoarei), Adela Greceanu, Elena Vlădăreanu, Ruxandra Novac, Zvera Ion, Domnica Drumea, Lavinia Bălulescu, Miruna Vlada sunt câteva dintre poetele care se afirmă în peisajul douămiist în descendența unor Mariana Marin, Angela Marinescu și Marta Petreu. În cazul acestor poete din generații anterioare, corporalitatea și feminitatea nu rămân doar niște teme de exploatat, ci, prin intermediul lor, se ajunge la experiențe mult mai complexe (o mistică *noir* în cazul Angelei Marinescu, o radicalitate voluptuoasă și angajată existențial la Mariana Marin, distingând-o în peisajul optzecist și, nu în ultimul rând, o psihofilosofie corporală la Marta Petreu). Deși cea dintâi, Angela Marinescu, se poziționează contra discursului douămiist, negând orice fel de legătură cu noua generație, tinerii autori, în speță poetele, recuperează, chiar dacă inconștient, voluptatea și brutalitatea discursive, precum și lipsa inhibițiilor biblio-biografice ale poetei care a debutat în 1969. Într-o anchetă realizată de revista *Vatra*, „Angela Marinescu și poezia tânără”, Radu Vancu repune în discuție o relație rarisimă în literatura română: „pe de o parte, fără poezia Angelei Marinescu, nici douămiștii noștri n-ar fi devenit întrutotul douămiști; pe de alta, fără poezia douămiștilor, nici Angela Marinescu n-ar fi devenit întrutotul Angelei Marinescu”¹. În altă ordine de idei, însă, polemica douămiștilor cu optzeciștii și desprinderea totală de modelele precedente a condus critica literară către un reflex legitimator, astfel încât figura Angelei Marinescu a fost cea mai apropiată de poeticele violente și dezinhibate ale tinerilor autori. Nevoia de legitimare a unui nou grup aflat în curs de coagulare și, totodată, vehemența lui negatoare a produs drept efect în critică ralierea lui la o poetă care nu a aparținut în mod programatic unei generații și care s-a sustras etichetărilor de istorie literară. Poate mai mult decât scriitura ei, personalitatea empirică (nu neapărat poetică) a Angelei Marinescu este liantul dintre ea și douămiști. În plus, faptul că era o prezență feminină nonconformistă a înregimentat în conștiința critică, din ce în ce mai mult, ipostaza de militantă dezinhibată sexual, care s-ar potrivi (unanim?) tinerelor scriitoare de

la începutul mileniului, creându-se, în mod paradoxal, un alt construct cultural/mentalitar, tocmai ceea ce douămiștii încercau să renege prin scriitura lor. Desigur, din punct de vedere valoric, nu toate poetele care s-au afirmat în jurul anilor 2000 sunt de același calibrul, cum și în cazul poezilor este valabil, însă uniformizarea autoarelor printr-un construct cultural (o ipostază „de avarie”, de exhibare a formelor discriminării) întretine aceeași tradiție a minoratului scriitoarelor.

Afinitățile poetelor douămiiste² cu predecesoarele lor devin, astfel, factori coagulanți (nu neapărat înnoitori) ai tinerei generații, care, se pare, nu realizează ruptura radicală pe care o dorea, aceasta rămânând, mai degrabă, doar la nivel teoretic prin manifestele amintite. Revenind la prezența și afirmarea consistentă a autoarelor, critica literară a dezvoltat pe marginea acestor mișcări conceptul de „scriitură feminină” sau de „poezie/lirică feminină”, pe care îl atribuie, cu precădere, pe fondul „atacurilor” (explicite sau subînțelese ale) autoarelor la adresa unei societăți patriarhale și, mai cu seamă, a unor cutume perpetuate la nivel mentalitar, care fixează, în principal, rolul femeii în societate. Preluând acest concept-etichetă, Ovio Olaru dezvoltă în articolul *Sunt o doamnă, ce **** mea. Noul alfabet al doamnălor. Problematika de gen în poezia românească* ipoteza conform căreia „corporalitatea și corpul ar face obiectul unei autoînscenări cu valențe sexuale, fapt care nu ar reflecta atât o trăsătură a întregii poetice douămiiste, cât una dintre particularitățile poeziei feminine ale perioadei”³. Perspectiva este una reduționistă cel puțin din două motive: mai întâi, conceptul de „poezie feminină” îl presupune *in absentia* pe cel de „poezie/literatură masculină” (probabil niciodată clarificat și, cu atât mai puțin utilizat, în critica sau teoria literară românească), deci etichetarea nu face decât să uniformizeze proiectele literare ale autoarelor. În al doilea rând, corporalitatea investită cu statutul de „autoînscenare cu valențe sexuale” nu reprezintă neapărat o temă predilectă pentru poete, dacă ne uităm la grupajul „avortând anusian” al lui Adrian Urmanov⁴, din volumul de debut al acestuia, *Cărnuri canonice*, sau la *cântecelele eXcesive* ale lui Dan Sociu. În același articol, Ovio Olaru afirmă faptul că „[d]acă la poezii bărbați sexualitatea nu reclama o apartenență de gen, în volumul Ruxandrei Novac, *ecografitti*, de pildă, sexualitatea ia forma și expresia sexualității feminine”. Dincolo de o generalizare găunoasă în sfera masculină („poezii bărbați”) și o accentuare, în sfera feminină, a unui aspect, până la toată urma, aplicabil deopotrivă literaturii scrise de femei și de bărbați, și anume „sexualitatea”, versuri precum cele ale lui Dan Sociu ar contrazice afirmația: „orice băiat o știe./ La treispe ani începi să fii un individ complex/ preocupat de jocuri, de sport și geometrie/ și deodată creierul ți-e ocupat de sex./ [...] Pentru că toți anii chinuți de reverie/ ar trebui, ar fi drept, așa par să promită/ să se termine când fuți.”⁵ De ce nu ar fi și aici vorba despre o formă de legitimare

masculină prin sexualitate? Dar lucrul acesta nu e atât de important nici în valorizarea poeziei Ruxandrei Novac, nici în cea a lui Dan Sociu.

În fond, mizele principale ale întregului pluton *hard* douămiist erau observarea frustrată a realității, obscenizarea și sexualizarea ei și a comportamentelor eului răzvrătit, al nonconformistului care trăiește în condiții precare, dar empatic la „realitatea dură”, postcomunistă și deziluzionată⁶. În ciuda faptului că feminismul occidental nu avea atunci ecouri semnificative în cultura română, relevanța atitudinilor antipatriarhale și anticapitaliste (deseori exteriorizate printr-un registru vulgar, pentru a crește efectul de directete și șoc) ale autoarelor nu pot fi subestimate, însă nici nu ar trebui să reducă poezia lor la mize feministe (fie explicite sau nu) prin instrumentalizarea corpului și a sexualității (!). Din contră, autoarele chestionează anumite comportamente-construct și anumite prejudecăți prin lentila mărită a eului, cu tot ceea ce presupune această *persona* autentică, exacerbată afectiv și corporal, îndreptată spre a defula, spre a se ex-prima prin tonalități de la cele mai grave până la cele sarcastico-ironice. Un astfel de exemplu constă în câteva dintre versurile Ruxandrei Novac: „așa cum femeile care se fardează o fac pentru nimeni/ așa cum fetele care își arată sânii o fac pentru nimeni”⁷. Ovio Olaru observă doar faptul că „sexualitatea feminină nu devine la Novac un act de *empowerment* sexual-politic, ci e instrumentalizată generic în cheie douămiistă pentru aportul de expresivitate în discurs, dovadă fiind faptul că obiectul – în sens larg – al unei dorințe erotice nu este materializat niciodată, iar sexualitatea vocii rămâne la un stadiu declarativ, desfășurându-se în absența actului erotic *per se*”⁸. Cu alte cuvinte, discursul care rămâne la un stadiu declarativ ar fi lipsit de oricare altă miză în afară de una estetică, însă Ruxandra Novac este mult mai subtilă, țintind o miză mai înaltă, angajată social. De fapt, poeta sugerează prin retorica negației refuzul femeii de a fi un obiect sexual înfrumusețat, artificializat, deconstruind totodată un construct mentalitar conform căruia machiajul devine un act provocator, deci îndreptat spre celălalt, spre a suscita reacții, excluzându-i acestui comportament întrebuințarea strict pentru sine. Așadar, valoarea unor astfel de versuri nu provine dintr-o miză pur declarativă în conjuncție cu sexualitatea exacerbată. Exemple precum acesta sunt multe în volumele autoarelor douămiiste, însă, nefiind scopul articolului de față, ne rezumăm doar la unul.

Una dintre temele cele mai exploatate în poezia douămiistă este, fără îndoială, corporalitatea și, mai cu seamă, sexualitatea. Grațiana Benga are dreptate când compară miza milenariștilor cu un reflex biologic: „Scrisul tinerilor nu reflectă contactul cu o realitate socială dezamăgitoare, ci e menit să se exprime împotriva acestei realități. E similar unui răspuns prin anticorpi la un atac viral asupra trupului”⁹. Abordată atât

în poezia cât, mai ales, în proza interbelică (prin Camil Petrescu, Max Blecher, Hortensia Papadat-Bengescu sau Anton Holban) și modificându-se substanțial în scriitura postmodernilor, corporalitatea ajunge să fie pentru douămiști și o strategie pentru obținerea „unei maxime autenticități”¹⁰, și un câmp tematic *per se* dinamitat să exhibe latențele întreținute de cenzura și autocenzura perioadei comuniste, cu ecouri în cea postdecembristă. Deși studiul său despre intimitate și corporalitate este exclusiv dedicat prozei, e simptomatică pentru noua generație afirmația Simonei Sora conform căreia corpul postmodern, așa cum apare el în romane de după 1989, „este un corp fragmentar, dispersat, rizomat, un trup-formă, o graniță (adesea transgresată) între eu și lume, dar și – în sine – un corp-univers ce poate fi străbătut și cartografiat”¹¹. Nici pentru douămiști corpul nu e mai puțin fracturat, moștenindu-i pe nouăzeciști, însă tinerii autori nu numai că depășesc „granița”, corporalitatea echivalând cu subiectul însuși, dar, mai mult, corpul e primul care reacționează la noul context social aflat în derivă. Precaritatea, feminitatea și masculinitatea (în sensul familiarizării subiectului cu propriile metamorfoze trupesti), intimitatea, sexualitatea, relațiile interumane extrem de tensionate, greața și radicalitatea față de condițiile sociale în care se trăia în preajma noului mileniu¹² sunt dominantele poeziei noii generații. Angajarea existențială prin degradarea și traumele corporale transpar în textele douămiștilor mai mult decât în cele ale predecesorilor acestora, care, de altfel, și-au trăit adolescența și tineretea într-o epocă dictatorială, cel puțin restrictivă și distructivă pentru societate și pentru individ. Corpul reprezintă, pentru tinerii autori, sursa primă a materialului poetic, elementul capabil să exprime direct, febril, în manieră incontestabilă și cât mai veridică instabilitatea planului socio-politic asupra celui individual. „Nevoia de a reinvesti discursul liric cu ontologie”¹³ pare să fie îndeplinită, mai ales, prin intermediul corpului, care, de cele mai multe ori, primește și alte funcții în afară de cea estetică deja sterilă odată cu discursurile optzeciștilor și, în continuarea lor, ale nouăzeciștilor.

Deși este comun și poezilor douămiști, discursul violent, visceral, sexualizat a fost asociat, în mare măsură, cu poetele, astfel încât critica literară a dezvoltat și utilizat sintagma de „scriitură feminină”, cu precădere de „poezie feminină” în baza componentei sexual-viscerale, care le-ar scoate din umbră pe poete. Fie că utilizarea a fost una conotată pozitiv sau, de cele mai multe ori, negativ, antrenând statutul de minorat al autoarelor, sintagma a prins din ce în ce mai mult contur odată cu autoarele care s-au remarcat în cadrul generației 2000 și care, s-ar părea, s-au impus valoric tocmai printr-un astfel de discurs. Așadar, voi încerca o clarificare succintă a conceptului de „scriitură feminină” („écriture féminine”) și al aspectelor pe care acesta le angrenează, așa cum sunt argumentate în articolul-manifest din 1975,

Le Rire de la Méduse, al lui Hélène Cixous, promotoarea termenului în cauză. Mai întâi, conceptul este indisociabil relaționat atât cu corporalitatea: „Et pourquoi n'écris-tu pas? Écris! L'écriture est pour toi, tu es pour toi, ton corps est à toi, prends-le.”¹⁴; cât și cu obstacolele care au constituit factorii inhibitorii în parcursul artistic al femeilor: „Écris, que nul ne te retienne, que rien ne t'arrête: ni homme, ni imbécile machine capitaliste où les maisons d'édition sont les rusés et obséquieux relais des impératifs d'une économie qui fonctionne contre nous et sur notre dos; ni toi-même”¹⁵. O altă chestiune esențială e reprezentată de solidarizarea femeilor, perspectivă relativ opusă egalității și fraternității dintre femei și bărbați, pe care le dorea Simone de Beauvoir¹⁶: „J'écris femme: il faut que la femme écrive la femme. Et l'homme l'homme”¹⁷. Astfel, autoarea își construiește demersul pe un sistem de diferențe, deci nu de opoziții radicale de tipul masculin-feminin (nuanțând faptul că opoziția în care se plasează este față de acel „homme classique”, nu față de persoanele de sex masculin, în general), pledând pentru exacerbarea feminității și a sexualității feminine, care, conform considerațiilor sale, nu au fost explorate în plenitudinea lor, femeile fiind singurele în măsură să le desfășoare creativ pentru ele, dar nu în mod obligatoriu și necesar contra Celuilalt.

Cu toate acestea, „écriture féminine” rămâne, în fond, un concept-valiză ce reunește o diversitate ideatică, pe scheletul căreia Cixous problematizează și militează pentru o stilistică feminină, care să autentifice autoarele, făcându-le recognoscibile, așa cum, în paralel, există o stilistică masculină care autentifică autorul-bărbat. Cu alte cuvinte, particularitățile stilistice și tematiche ale scriiturilor originează în diferențele biologice, corporale, care nu pot fi valorificate decât printr-o corespondență de gen cu creatorul. Așadar, „scriitura feminină” e, mai degrabă, rămasă doar la nivel conceptual, cvasiteoretizată, dar prin care Cixous încearcă să demonstreze autonomia femininului și pe cea a masculinului printr-un sistem de diferențiere a lor, nu de comparații deficitare: „Impossible de définir une pratique féminine de l'écriture, d'une impossibilité qui se maintiendra car on ne pourra jamais théoriser cette pratique, l'enfermer, la coder, ce qui ne signifie pas qu'elle n'existe pas. Mais elle excédera toujours le discours que régit le système phalocentrique; elle a et aura lieu ailleurs que dans les territoires subordonnés à la domination philosophique-théorique”¹⁸. Cert și problematic deopotrivă este faptul că autoarea propune pentru femei corpul drept sursă de legitimare a scrisului acestora, prin care, totodată, să depășească perimetrul falocentric. Mai mult, una din nuanțele textului *Le Rire de la Méduse* o constituie pledoaria pentru luarea în posesie a propriului corp, care semnifică atât ieșirea din falocentrism, cât și apropierea limbii, a scrisului, în genere („voler dans la langue”). Altfel spus, Cixous susține ideea conform căreia femeile trebuie să *se scrie*

pe ele însele, iar bărbații pe ei înșiși, corpul având pentru femeie o mai mare forță de semnificare și fiind, de fapt, marca sa distinctivă după decenii întregi de dominație masculină: „En corps: plus que l'homme invité aux réussites sociales, à la sublimation, les femmes sont corps. Plus corps donc plus écriture”¹⁹.

Pentru a observa cum se modifică feminitatea, corporalitatea și sexualitatea de la o autoare a cărei biografie este marcată de perioada comunistă, la o autoare al cărei traseu poartă amprente tranziției, îmi voi concentra, în continuare, analiza asupra a două poete: Svetlana Cârstean și Elena Vlădăreanu, care, deși diferite ca expresie și încadrate în generații distincte, abordează tematici similare în maniere opuse. În plus, voi investiga în ce măsură conceptul de „scriitură feminină”, așa cum l-a gândit și teoretizat Hélène Cixous, poate fi discutat în legătură cu cele două autoare, pe care le-am ales tocmai datorită diferenței majore de tonalitate: o dată, discursul Svetlanei Cârstean este unul asumat așezat, cvasimetamorizat (ecou al nouăzeciștilor), dar angajat social și existențial, forțând o conștiință formată și modelată într-o epocă, prin excelență a manipulării sociale, să deconstruiască fundalul istoric și să-l metabolizeze în mod subiectiv²⁰. La polul opus, se situează discursul Elenei Vlădăreanu, visceral, necenzurat, asumat în ceea ce privește profanarea pudorii lectorului și angajat, la început, doar existențial, iar, odată cu cele mai recente volume, și socio-politic. Debutul întârziat al celei dintâi vine în prelungirea stingerii vervei douămiiștilor, a laturii *hard* care își epuizase excentricitățile. De cealaltă parte, Elena Vlădăreanu pare să fie, însă, singura care reușește să își elaboreze în continuare proiectele poetice sub hegemonia aceluiași tonalități radicale și problematizante prin volume ca *bani. muncă. timp liber* (2017) și *minunata lume disney* (2019), volume primite bine de critica de întâmpinare și, totuși, concomitente cu poeticele mult mai *soft* ale valului de după 2010²¹.

Svetlana Cârstean²² își construiește volumul de debut în jurul prizonieratului, aspect pe care nu doar că îl putem afla din confesiunile autoarei²³, însă majoritatea poemelor conduc, prin idei diverse și alternând forma (epică sau, dimpotrivă, concisă), spre încarcerarea subiectului, a cărui identitate de gen fluctuează în funcție de caracterul său metamorfic. Apropierea autoarei de Simona Popescu, pe care o propune Adriana Stan²⁴, prin filonul pluralității individuale, se reflectă și la nivelul corporal-sexual, unde subiectul este, din nou, divizat între felurite ipostaze: femeie („Sunt femeie,/ corpul meu plutește de atâta timp,/ deasupra apelor întinse, alb ca o lumină,/ impudică și tăcută.”²⁵), mamă („Sunt o mamă nemiloasă./ care-și îmbrățișează copilul,/ până la sufocare”²⁶), băiețel („Am fost un băiețel singur căruia într-o zi i s-au împletit codițe și i s-au pus fundițe albastre și bentița de elastic pe cap”²⁷.) sau, pur și simplu, copil, însă, în cea din urmă ipostază, e vorba de o conștiință a inocenței pliată pe deja formată(ta)

conștiință a adultului. Ironia fină, și ea închisă în, sau, cel puțin, îndreptată spre universul carceral, provine din mimarea infantilismului și din pluralitatea identității de gen. Raportat la manifestul feministei Hélène Cixous, scriitura Svetlanei Cârstean pendulează între dimensiunea corporală, prin care se încearcă (auto) definirea subiectului (plus o tentativă de stabilizare a unui eu debusolat de schimbările fundalului politic) și o dimensiune mult mai eclectică, unde amestecul identitar scoate la suprafață o conștiință lucidă, al cărei vid subiectiv nu pare să poată fi „spart” nici măcar prin asumarea unei singure identități de gen: „Somnul tău spune totul despre tine.[...] Acolo mângâi și te lași mângâiată de bărbați pe care nu i-ai văzut niciodată sau pe care i-ai văzut, dar nu ai îndrăznit să-i mângâi. Acolo îți sau pur și simplu spui ce nu ai spus la lumina soarelui, acolo te miști încet căci ai tot timpul din lume”²⁸. Așadar, eșecul monoidentitar (de altfel, rodnic în conceperea mizei volumului) se opune viziunii lui Cixous, pentru care asumarea condiției de femeie și, mai cu seamă, a sexualității feminine legitimează o scriitoare și o investește cu forța de a contracara ipostaza de subiacent al masculinității. Dacă luăm în considerare și mărturiile poetei, proiectele Svetlanei Cârstean se distanțează de „scriitura feminină” concepută de autoarea feministă: „Cixous i-a spus Meduză. Fostei imagini a femeii. Care, oricum, nu va pieri vreodată. Și a creat eticheta de « écriture féminine ». Nu cred în scriitură feminină decât dacă noțiunea transcende genul”²⁹.

Interesant este, la poetica autoarei care își plasează fundalul istoric înainte de 1989, felul prin care metabolizează contextul socio-politic. Dacă la Elena Vlădăreanu, vom vedea, funcția estetică devine, de-a lungul volumelor sale, doar un pretext pentru a conferi textelor o funcție militantă și profund angajată, la Svetlana Cârstean fundalul istoric este, mai curând, un pre-text pentru a chestiona niște probleme, în primul rând, intime și de actualitate precum: identitatea de gen, rolurile pe care societatea le așteaptă de la femei și de la bărbați, experiența maternității, sexualitatea etc.; aspecte pe care poeta nu le instrumentalizează în scopul legitimării unei identități feminine, a unei *persona* influente care să își câștige un anumit statut. Din contră, discursul Svetlanei Cârstean dialoghează, la nivel simbolic, cu un trecut propriu (mai puțin cu un fundal colectiv), miza fiind aceea de a reuși să-și aproprieze anumite „moșteniri” socio-culturale, anumite comportamente care țin, dincolo de datele istoriei, de o dimensiune intimă, familială, de unde și titlul celei de-a doua părți a cărții: *Cartea părinților sau „Sunt cuminte, promit”*. „Moștenirile”, față de constructele socio-culturale (acestea din urmă mult mai pregnante în volumele-manifest ale Elenei Vlădăreanu), conțin o dimensiune intimă, profund subiectivă, astfel încât credințele de tipul „copiii trebuie să fie cumiți”, „mama spală, calcă și face mâncare pentru noi toți”, iar

„tata stă la birou până ce termină tot ce are de lucru” ori obligativitatea ca „orice fetiță să-și viseze prințul” apar în poeme drept subiecte prolifiche, deconstrucția lor nefiind dusă până la capăt, tocmai pentru că altfel și-ar pierde din doza lor afectivă. Odată cu „redundanța ironică a spațiului domestic, în care «mama e cuminte», «tata e cuminte», «toată casa noastră e cuminte», prozaicul însuși devine fantomatic și neliniștitor”, iar „dezorientarea băiețelului-fetiță e cu atât mai frapantă”³⁰. Vidul relațiilor interumane („Singurătatea mea nu se mai măsoară în lungi conversații cu ele, ci în adâncimea inboxului meu gol”³¹) și sexualitatea adiacentă acestuia („Multă sexualitate, nu-i așa, în pustietatea/ asta?”³²) demonstrează, contrar opiniei lui Octavian Soviany, că poeta nu vrea să instrumentalizeze sexualitatea, de aceea o concepe la un nivel intim, afectiv, nu pentru a o exhiba: „Floare de menghină./ te desfac în bucăți, petală cu petală, fără teamă, mă uit la tine ca altădată la propriul meu sex./ ca la propria mea frică,/ ca altădată/ la bubele mele dragi când începeau să prindă o coajă subțire și apoi/ din ce în ce mai groasă”³³.

Soviany consideră că „sexul, la rândul său, e o sursă permanentă de anxietate, de aceea însemnele feminității vor fi repudiate”³⁴, însă aspectele feminine există, fără îndoială, în *Floarea de menghină*. Maternitatea, relația mamă-fică („Mă gândesc la burta mamei mele pe care niciodată n-am văzut-o, nici măcar într-o poză. Burta ei, cu mine în ea, rămâne un secret veșnic”³⁵) ori schimbările corporale („Întâmplător și fără nicio legătură, tot cam pe-atunci au început să-mi crească și sânii. Întâmplător și fără nicio legătură, sânul meu stâng a fost întotdeauna mai mic decât cel drept.”³⁶) sunt aspecte esențiale care marchează poetica Svetlanei Cârstean și pe care va miza și în al doilea volum, *Gravitație*. Ceea ce e demn de remarcat reprezintă maniera autoarei de a-și folosi uneltele nu *contra* unui Celălalt, ci *pentru* explorarea și afirmarea unei identități scindate, tensionate și convulsive. Scriitura ei este una „feminină” în măsura în care angrenează în identitatea sa poetică teme ale feminității, pe care le cultivă nu fără o doză substanțială de onestitate, care o apropie și de autenticitatea douămiiștilor³⁷ și de sarcasmul moderat al poezilor post-douămiiști.

Corporalitatea, așa cum o conceptualiza Cixous, drept materie indispensabilă și autolegitimatoare pentru scriitoare, este, la Svetlana Cârstean, la fel de stratificată (și de semnificantă) precum identitatea de gen. Fie că avem un corp înstrăinat (ca în poemul *Instrucțiuni de folosire a corpului*), fie un corp, din contră, însușit („îmi ung corpul cu o cremă strălucitoare, mă îmbrac, mă pieptăn frumos”³⁸) sau un corp redus la statutul de formă („- trupul o carcasă goală/ un galantar golit de cu seară”³⁹), întotdeauna simbolistica lui deschide și alte perspective decât strict cea asupra corporalității feminine. Pe de-asupra, întregul volum e guvernat de o conștiință lucidă care tranșează ironic și evasiresemnat

o *questa* individuală pe un fundal istoric și el stratificat, bătuit în același timp de „cenzura comunistă” și de „solitudinea internautică post-decembriștă”⁴⁰.

Încă de la debutul său oficial, cu volumul *Pagini*, Elena Vlădăreanu se distinge printr-un discurs grav, dezinhibat sexual și revoltat, în cadrul căruia feminitatea și relațiile cu persoanele de sex masculin sunt menite să ivească misoginismul și sexismul din societatea românească de la începutul anilor 2000.⁴¹ Intitulat generic *Pagini*, volumul pare a fi, datorită oralității lui, rezultatul unei defulări necontrafăcute, însă acompaniate de un pseudonarator (un „martor”) care, prin intervenții suprapuse, convoacă, de fapt, pluralitatea vocii poetice principale, a acestei „elena” sau „elenav” care se confesează în semn de protest. Prejudecățile, rolul prestabilit al femeii în societate, ipostaza ei de obiect sexual sau standardele de frumusețe demonstrează faptul că poeta lucrează cu niște constructe culturale, care, spre deosebire de Svetlana Cârștean, depășesc dimensiunea individuală și devin urgente colective. În ciuda unei laturi monologale, prin care autoarea își expune în mod franc intențiile („eu nu fac decât să încerc să mă eliberez de mine însămi”⁴², „vreau să văd dacă pot fi dezinhibată până la capăt”⁴³), și a experiențelor eșuate împânzite tensionant de-a lungul poemelor, vocea poetică militează împotriva unor forme de abuz generalizate și înregimentate în societate ca normale („el îi băgase în cap că femeia la menstruație devine un fel de bărbat”, „așa sunteți voi, vârsătoare, toate la fel”, „hai, mă, nevastă, că e urâtică, pentru tine este normal s-o vezi frumoasă, doar e fata ta, dar ea este urâtică în comparație cu alte fete”). În *Pagini*, sexualitatea apare sub formele ei negative, alienante pentru subiect, iar „autoînscenarea cu valențe sexuale”⁴⁴ este înlocuită de autoblamare și de autoflagelare prin imaginarea unor scenarii care provin dintr-un subconștient colectiv feminin. De pildă, imaginarea unui viol este un efect al spaimelor mentalului extraindividual, care implică, mai întâi de toate, anxietatea și frica femeilor față de agresivitatea bărbaților: „tot atunci a venit peste tine gândul cel rău, marius ar putea să te violeze fără nicio jenă”⁴⁵. La limita (deseori, trecută) dintre un scenariu imaginat și unul real (ceea ce contează mai puțin), supratema volumului e strâns legată de valențele pe care le primește corpul: conștiința poetică, fără îndoială a unei femei, desfășoară realmente o luptă de a nu deveni un obiect sexual, o „marionetă”, în timp ce prezențele din jurul ei întrețin permanent corpul femeii drept sexualitate, carnalitate, plăcere etc., aspecte pe care autoarea le concepe ca pe niște situații fals particulare. Am putea vorbi în cazul acesta de luarea în posesie a propriului corp, așa cum propunea Hélène Cixous, însă, în volumul de față rămâne doar la stadiul de încercare, încă de luptă atât la nivel corporal (cu propriile complexe sau experiențe erotice eșuate), cât și la nivel mentalitar (cu constructele socio-culturale). Direcțea „paginilor” are o miză nu neapărat de șocare

a lectorului prin stridentă, ci de trezire a conștiinței, de activare a ei dincolo de „universul ficțional” cu care cititorul este obișnuit. Din perspectiva aceasta, volumul conține *in nuce* ceea ce Mihai Iovănel numește depășirea „conștiinței corporale (...), evoluând către o poezie din ce în ce mai abstractă”, astfel încât „autobiografia autoarei devine pretextul unor contextualizări din ce în ce mai largi”⁴⁶, odată cu cărțile ulterioare.

Cel de-al doilea volum al Elenei Vlădăreanu, *Fisuri* (2003), anunță și el proiectul din 2005, *europa. zece cântece funerare*, prin două coordonate principale: moartea și corporalitatea grefate în contextul istoric al tranziției (frigul, lipsa alimentelor, precaritatea existenței). Așezându-și volumul, încă de la prima pagină, sub semnul poeticității Mariane Marin („mutilarea...râmelor la tinerete”⁴⁷), viscerală și tragică deopotrivă, autoarea devine din ce în ce mai conștientă de sine, de propriul corp și de propriul sex: „sunt o femeie-iona mă târăsc/ în pântecul animalului cu labe solzoase/[...]/ las dăre roșii pe covor trag granițe/ (hotărăsc!)”⁴⁸. Când Hélène Cixous formula cele două niveluri inseparabile, individual și istoric, unde se produce ruptura către eliberarea (fie simbolică, fie reală a) femeii, vorbea despre o „decenzurare” a corpului, singura care ar permite, la primul nivel cel puțin, și deprinderea fluidității scrisului⁴⁹. Totodată, acest „dé-censuré” corporal implică, obligatoriu, risipirea oricăror inhibiții ale femeii față de propriul trup și de metamorfozele lui⁵⁰. Din acest punct de vedere, stilistica din *Fisuri* ar putea fi „etichetată” ca feminină: „în acest timp eu visez-galopez/ pe un câmp de zambile mirosul nu-mi/ dilată nările mirosul îmi dilată sexul/ sexul meu lacom ca o gură/ pe un câmp de zambile/ acoperit cu testicule de berbeci – un strat/ gros de vreo 15 cm”⁵¹. Deși autoflagelarea continuă („în fond, la ce ți-ar folosi/ să știi cum plâng eu/ și cum îmi smulg părul de durere/ cum îmi înfig unghiile în carne”⁵²), sexualitatea este asumată, conștientizată și, cel mai important, autenticată drept marcă a subiectului feminin, al identității sale de gen: „iubitule, asta e lumea mea pe care tu nu o s-o cunoști niciodată”⁵³. Abia acum putem afirma că poeta practică o „scriitură feminină”, prin care se ex-primă, însă nu în mod gratuit, ci concomitent cu turbulențele istoriei, care au rolul lor de catalizatori în tensionarea mecanismelor poetice. Pentru Cixous, a lua în posesie Cuvântul (« la Parole ») înseamnă recăpătarea de către femeie a drepturilor asupra ei-înseși⁵⁴, ceea ce va constitui o miză puternică în *spațiu privat. a handbook* (2009) și *Non Stress Test* (2016).

Urmărind evoluția poetică a Elenei Vlădăreanu (fiindcă volumele sale dialoghează între ele) se observă un crescendo la nivel de subiect poetic, în sensul în care este depășită trauma individuală (generată de complexe, relații problematice, abuzuri etc.), astfel încât lasă loc unor proiecte de tip manifest, unde poeta își asumă un glas colectiv. De altfel, în ceea ce privește

dimensiunea estetică, în volumele cele mai recente ale autoarei (din 2017 și 2019) procesul este invers: funcția socio-politică câștigă în pregnanță, textele având mize realmente angajate, care urmăresc, în primul rând, să deconstruiască o anumită mentalitate, violentând jena, pudoarea, falsa inocență, complezența și ipocrizia umane. În *hani. muncă. timp liber* (2017), cea mai „feminină” și feministă parte a volumului este capitolul al doilea, cel despre muncă, unde autoarea ficționalizează mărturiile ale femeilor abuzate, constrânse, ale căror vieți libere sunt sacrificate, scoțând la iveală tot felul de cutume și de situații sociale hipercunoscute, dar, de obicei, neglijate sau ignorate. De pildă, povestea-situație, devenită aproape generică în societatea românească, a femeii căsătorite, abuzate de soțul bețiv, mamă care face tot posibilul să își salveze copiii, sacrificându-se pe ea: „Maică, io am ținut singură toată casa. Ziua munceam la câmp, sapă, coasă, arat, semănat, că așa era atunci, mânăm singură caii. [...]. Am crescut și trei copii. Ce-a făcut omul meu? Ce să facă? A băut”⁵⁵. De fapt, visceralitatea din primele volume ale Elenei Vlădăreanu, care, după cum am văzut, era permeabilă, pe alocuri, la vizunile lui Cixous asupra „scriiturii feminine”, este travestită aici în directetea minții libere, efervescente și răzvrătite împotriva toxicității socio-politice, iar ceea ce frapează nu mai e dezinhibarea și revolta expuse, ci doza substanțială și esențială de realism în combinație cu o profundă ironie (aproape tragică) asupra vieților omenești. De remerțat este faptul că autoarea nu își mai asumă doar vocea colectivă a femeilor, ci, pe lângă aceasta, și o voce colectivă a artiștilor, indiferent de genul lor: „Când aveam douăzeci de ani era cineva care îmi spunea tot timpul: / Voi, artiștii, sunteți niște paraziți. Meritați să fiți împușcați. / Eu, dacă aș avea o armă, v-aș lichida pe toți”⁵⁶. Ideea lui Cixous despre corespondența dintre autor și conceperea stilistico-tematică a scriiturii lui e, astfel, depășită.

Așadar, oprindu-mă asupra câtorva aspecte pe care Svetlana Cârsteian și Elena Vlădăreanu le propun în poezia lor, este important de observat faptul că transgresarea (până la absență a) visceralității, în cazul celei dintâi, și, din contră, paroxismul ei, în cazul celei de-a doua, nu sunt (nu ar trebui să fie) aspectele care legitimează autoarele drept poete valoroase în peisajul literar contemporan. În ambele cazuri, corporalitatea și sexualitatea, fără îndoială importante în conturarea volumelor, sunt relaționate cu mize mai înalte și mai largi: Svetlana Cârsteian propune variațiuni identitare ale unui eu dezarticulat, mizând pe o mitologie subiectivă, fluidă datorită granițelor sale semionirice, în timp ce Elena Vlădăreanu pornește de la această „scriitură feminină”, prin care își apropiază sexualitatea și corpul, pentru a dezvolta, pe parcurs, volume-manifest. În fond, radicalitatea celei din urmă s-a coagulat într-o stilistică proprie, un *hallmark* pe care îl explorează asumat și angajat, lucru care demonstrează, din partea

poetei, conștientizarea saturației acestor teme tratate în manieră sexual-viscerală, tipică începutului anilor 2000. Atât deosebirea de temperament liric, cât și fundalul istoric ce influențează poezia lor (pentru Svetlana Cârsteian, mai mult, perioada comunistă, iar, pentru Elena Vlădăreanu, cea post-decembristă) intervin semnificativ în conturarea temeticii volumelor. Prin urmare, atribuirea etichetei de „poezie feminină” nu ar face decât să reducă complexitatea și mizele volumelor la anumite caracteristici considerate specifice femeii, existente empiric și ficțional, fără îndoială, dar care nu fac decât să întrețină, în continuare, poziția de minorat a autoarelor și să traseze câteva bariere hermeneutice neesențiale. De asemenea, mizele feministe, militante, angajate (acolo unde fie există explicit, fie sunt *in nuce*) nu ar trebui să invite la receptarea poetelor, (doar) apelându-se la ieșirea acestora din minorat prin intermediul primatului sexualității și al corporalității feminine exacerbate (!) în detrimentul altor aspecte pe care volumele le angrenează.

În urma problematicii expuse în jurul conceptului de „écriture féminine”, cu care operează adesea critica literară, se impune, în primul rând, prudența utilizării acestuia atât în cadrul unei generații, cât, la un nivel mai restrâns, și în interiorul proiectelor poetice ale aceleiași autoare. Din păcate, corespondența autor-tematică (după modelul existenței unor subiecte specifice femeilor și altele specifice bărbaților) nu face decât să aducă un deserviciu poetelor și poezilor doămiști (ale căror volume au rezistat valoric), care, de cele mai multe ori, nu rămân la stadiul gratuităților sexual-corporale sau al carnalității justificate exclusiv estetic. De altfel, o antinomie de tipul „poezie feminină/ poezie masculină” ar antrena aceeași patimă a etichetărilor reducioniste. Cenzura și autocenzura comuniste, inhibatoare, ale căror efecte s-au resimțit și după momentul '89, întreținerea tabuurilor și a constructelor culturale în mentalul colectiv (cu precădere, relaționate cu poziția femeii în societate), dezechilibrul și vidul existențial al tranziției și, nu mai puțin important, afirmarea masivă a poetelor în jurul anilor 2000, precum și inexistența anterioară a unei figuri feminine drept reper de generație sunt factori care, împreună, au determinat afirmarea masivă și agresivă a poetelor la început de mileniu. Totodată, dezbaterile feministe, în care s-ar încadra și Hélène Cixous încă din poststructuralism, nu au fost purtate în spațiul românesc nici măcar în anii '90, critica literară operând cu un concept („écriture féminine”), în fond, vidat de aspectele sale originare și care a rămas, mai degrabă, unul naiv-peiorativ. Astfel, articolul nu își propune să nege temele feminității și existența unei conștiințe feminine, ci să invite la nuanțare și la precauție atunci când, pe de o parte, este utilizat conceptul de „scriitură/poezie feminină” în analiza literaturii scrise de femei și, pe de alta, când acesta este relaționat cu sexualitatea, corporalitatea și visceralitatea.

Note

1. ***. „Angela Marinescu și poezia tânără – anchetă”, *Vatra*, 11 octombrie, 2016. <https://revistavatra.org/2016/10/11/angela-marinescu-si-poezia-tanara-ancheta>.
2. Utilizăm termenul din punct de vedere al criteriului generaționist, nu al celui de vârstă.
3. Mihaela Ursa (ed.), *Țoe, fii bărbată. Coduri de gen în cultura României contemporane*, volum îngrijit de Adrian Tătăran și Alexandra Turcu (Pitești: Paralela 45, 2019), 67-68.
4. Urmanov, Adrian, *Cărnuri canonice* (Constanța: Pontica, 2001).
5. Dan Sociu, „Sexul e nebunie” în *Vino cu mine știu exact unde mergem. Antologie 1999-2014*, cu ilustrații de Felix Aftene și postfață de Bogdan-Alexandru Stănescu (Iași: Polirom, 2014), 200.
6. „În pragul noului mileniu, societatea românească era descumpănită, dezorientată, dezamăgită. O parte a ei s-a retras în dezabuzare, o alta a virat spre retorismul agresiv al extremelor. Politic, apropierea noului mileniu scotea la suprafață artefacte din vechiul timp al autoritarismului.”, Grațiela Benga, *Rețeaua: Poezia românească a anilor 2000* (Timișoara: Universitatea de Vest, 2016), 18-19.
7. Ruxandra Novac, *ecograffiti*, ediția a III-a revăzută (București: Tracus Arte, 2018), 58.
8. Mihaela Ursa (ed.), *Op.cit.*, 83.
9. Grațiela Benga, *Op.cit.*, p. 18.
10. Marin Mincu (coord.), *Generația 2000 (Cenaclul Euridice)* (Constanța: Pontica, 2004), VII.
11. Simona Sora, *Regăsirea intimității* (București: Cartea Românească, 2008), 274.
12. „ei se doresc atehnici, brutali, ignoranți, angajați în realul imediat și subversivi în raport cu realitățile societății de tranziție, căreia îi exploatează liberalizarea, dar pe care o critică din interior, denunțând schimbarea de regim drept o farsă.”, Ovio Oлару, „Douămiismul poetic românesc. Condițiile unei schimbări de paradigmă”, *Revista Transilvania*, nr. 6 (2017): 20.
13. Emanuel Modoc, „De la avangarda istorică la neoavangarda douămiistă (II)”, *Revista Transilvania*, nr. 11-12 (2018): 36.
14. Hélène Cixous, „Le Rire de la Méduse”.
<https://idoc.pub/documents/helene-cixous-le-rire-de-la-meduse-ylxjr2odnm?fbclid=IwAR3BdJAU7PZELRYIB3oU-EeZDb7O-PdRlhYSQGoQsXGbdudqAg7pLXoauOG>.
15. *Ibid.*
16. « Autrement dit, Beauvoir, à la suite de Marx, privilégie in fine un rapport « fraternel » entre les hommes et les femmes. Cixous n'a jamais envisagé les choses en ces termes. [...] Pas de fraternité, pas de camaraderie [...] mais une « sororité » bien entendue, privilégiant avant tout, à des fins stratégiques, les rapports des femmes entre elles. », Martine Reid, „En corps, brèves observations sur le manifeste d'Hélène Cixous”. *Tangence*, nr. 103 (2013). <https://www.erudit.org/fr/revues/tce/2013-1103-tce01398/1024969ar>.
17. Hélène Cixous, „Art. cit.”
18. *Ibid.*
19. *Ibid.*
20. Într-o cronică la *Floarea de menghină*, Adriana Stan își încheie articolul printr-o distincție limpede și favorabilă discursului poetic al Svetlanei Cârstean: „autoparodiile existențiale ale autoarei au o miză mai puternică decât experimentele autentice cu bătaie scurtă ale multor poete de astăzi.”, „Ce visează Oblomov”, *Tribuna* nr. 150 (2008). <https://metacritic.wordpress.com/2011/08/25/ce-viseaza-oblomov>.
21. „Însă, în raport cu *manifestele hard* de la începutul noului veac, putem remarca preponderența *stilisticilor soft* de azi. La fel cum putem sesiza, în continuare, că *poeticile dark* ce cartografiau mizeria tranziției românești au făcut loc, din 2010 încoace, *gesturilor light*.”, Alex Ciorogar, „Metamodernismul poetic românesc”, *Euphorion*, nr.4 (2017).
<http://revista-euphorion.ro/metamodernismul-poetic-romanesc>.
22. Am stabilit ordinea celor două după criteriul cronologic.
23. În confesiunea de pe coperta a IV-a a volumului, Svetlana Cârstean afirmă: „*Floarea de menghină* este cea mai scurtă definiție a prizonieratului meu”.
24. „Viziunea straturilor exuviale ale eului amintește într-un fel de scriitura Simonei Popescu, fără ca Svetlana Cârstean să aibă cătuși de puțin perspectiva ludic-postmodernă și patima acesteia pentru suprafețe.”, Adriana Stan, „Art.cit.”
25. Svetlana Cârstean, *Floarea de menghină*, ediția a doua (București: Trei, 2015), 60.
26. *Ibidem.*
27. *Ibid.*, 46.
28. *Ibid.*, 90.
29. Svetlana Cârstean, „Fragmente din jurnalul M(ed)uzei”, *Observator cultural*, 21 aprilie, 2016. <https://www.observatorcultural.ro/articol/fragmente-din-jurnalul-meduzei>.
30. Adriana Stan, „Art.cit.”
31. Svetlana Cârstean, *Op.cit.*, 77.

32. *Ibid.*, 79.
33. *Ibid.*, 87.
34. Octavian Soviany, *Cinci decenii de experimentalism. Compendiu de poezie românească actuală, volumul al II-lea. Lirica epocii postcomuniste*. (București: Casa de Pariuri Literare, 2011), 148.
35. Svetlana Cârstean, *Op. cit.*, 50.
36. *Ibid.*, 76.
37. „sofisticarea întunecată a *Florii de menghină*, un poem arhetipal de mare forță, dar o completează cu gestualismul și nevoia de sinceritate a poeziei de după anul 2000.”, Mircea Cărtărescu pe coperta a IV-a a volumului.
38. Svetlana Cârstean, *Op.cit.*, 64.
39. *Ibid.*, 8.
40. Adriana Stan, „Art.cit.”
41. În articolul citat, Ovio Olaru remarcă fermitatea vocii poetice și epicitatea volumului, poeta „construind un schelet epic în care anecdote misogine, relatări de incidente sexiste, căsnicii nefericite, avorturi [...] pot fi mai amplu și mai direct expuse.”, 84.
42. Elena Vlădăreanu, *Pagini*. (București: Vinea, 2003), 42.
43. *Ibid*, 10.
44. Ovio Olaru, „Sunt o doamnă, ce **** mea. Noul alfabet al doamnelor. Problematika de gen în poezia românească” în *Țoe, fii bărbată. Coduri de gen în cultura României contemporane*, coord. Mihaela Ursa (București: Paralela 45, 2019), 67.
45. Elena Vlădăreanu, *Pagini*, 109.
46. Mihai Iovănel, „Text de sarcină”, *Scena9*, 12 decembrie, 2016. <https://www.scena9.ro/article/text-de-sarcina>.
47. Elena Vlădăreanu, *Fisuri*. (Constanța: Pontica, 2003), 7.
48. *Ibid.*, 51.
49. „À censurer le corps on censure du même coup le souffle, la parole.”, Hélène Cixous, „Art. cit.”
50. „Écrire, acte qui non seulement « réalisera » le rapport dé-censuré de la femme à sa sexualité, à son être-femme, lui rendant accès à ses propres forces.”, Hélène Cixous, „Art.cit.”
51. Elena Vlădăreanu, *Fisuri*, ed.cit., 50.
52. *Ibid.*, 59.
53. *Ibid.*, 62.
54. „Écrire pour se forger l’arme antilogos. Pour devenir enfin partie prenante et initiante à son gré, pour son droit à elle, dans tout système symbolique, dans tout procès politique.”, Hélène Cixous, „Art.cit.”
55. Elena Vlădăreanu, *bani. muncă. timp liber*. (București: Nemira, 2017), 49.
56. *Ibid.*, 10.

Bibliography:

- ***. „Angela Marinescu și poezia tânără – anchetă” [“Angela Marinescu and the young poetry – enquiry”]. *Vatra*, no. 11 (2016). <https://revistavatra.org/2016/10/11/angela-marinescu-si-poezia-tanara-ancheta>.
- Benga, Grațiela. *Rețeaua: Poezia românească a anilor 2000 [The network: The Romanian poetry of 2000s]*. Timișoara: Universitatea de Vest, 2016.
- Cârstean, Svetlana. „Fragmente din jurnalul M(ed)uzei” [“Fragments from Medusa’s diary”]. *Observator cultural*, no. 819 (2016). <https://www.observatorcultural.ro/articol/fragmente-din-jurnalul-meduzei>.
- Cârstean, Svetlana. *Floarea de menghină [The Vise Flower]*. Bucharest: Trei, 2015.
- Cârstean, Svetlana. *Gravitație [Gravity]*. Bucharest: Trei, 2015.
- Giorogar, Alex. „Metamodernismul poetic românesc” [“The Romanian poetic metamodernism”]. *Euphorion*, no. 4 (2017). <http://revista-euphorion.ro/metamodernismul-poetic-romanesc>.
- Cixous, Hélène. „The Laugh of the Medusa.” *Signs* 1, no. 4 (1976): 875–893. translated by Keith Cohen and Paula Cohen. <http://www.jstor.org/stable/3173239>.
- Iovănel, Mihai, „Text de sarcină” [“Pregnancy text”]. *Scena9*, December 12, 2016. <https://www.scena9.ro/article/text-de-sarcina>.
- Mincu, Marin, ed. *Generația 2000. Antologie [The 2000s Generation. An Anthology]*. Constanța: Pontica, 2004.
- Modoc, Emanuel. „De la avangarda istorică la neoavangarda douămiistă (II)” [“From Historical Avant-Garde to the Neoavant-garde of the 2000s”]. *Transilvania*, no. 11-12 (2018).
- Novac, Ruxandra. *ecograffiti [ecograffiti]*. Bucharest: Tracus Arte, 2018.
- Olaru, Ovio. „Douămiismul poetic românesc. Condițiile unei schimbări de paradigmă” [“Romanian Poetry of the 2000s. The Setting for a Change in Paradigm”]. *Transilvania*, no. 6 (2017).

Reid, Martine. "En-corps, brèves observations sur le manifeste d'Hélène Cixous" ["En-corps, brief observations on Hélène Cixous's manifesto"]. *Tangence*, no. 103 (2013).

<https://www.erudit.org/fr/revues/tce/2013-1103-tce01398/1024969ar>.

Sociu, Dan. *Vino cu mine știu exact unde mergem. Antologie 1999-2014* [Come with me I know exactly where we're going. An Anthology 1999-2014]. Iași: Polirom, 2014.

Sora, Simona. *Regăsirea intimității* [The Rediscovery of Intimacy]. Bucharest: Cartea Românească, 2008.

Soviany, Octavian. *Cinci decenii de experimentalism. Compendiu de poezie românească actuală, volumul al II-lea. Lirica epocii postcomuniste* [Five decades of Experimentalism. Compendium of Current Romanian Poetry, the second volume. The Lyric of Post-communist Era]. Bucharest: Casa de Pariuri Literae, 2011.

Stan, Adriana. "Ce visează Oblomov" ["What Oblomov dreams of"]. *Tribuna* no. 150 (2008).

<https://metacritic.wordpress.com/2011/08/25/ce-viseaza-oblomov/>.

Ursa, Mihaela ed., *Țoc, fii bărbată. Coduri de gen în cultura României contemporane* [Țoc, be (wo)man. Gender Codes in the Culture of Contemporary Romania]. Pitești: Paralela 45, 2019.

Vlădăreanu Elena. *bani. muncă. timp liber* [money. work. free time]. Bucharest: Nemira, 2017.

Vlădăreanu, Elena. *Fisuri* [Fissures]. Constanța: Pontica, 2003.

Vlădăreanu, Elena. *Pagini* [Pages]. Bucharest: Vinea, 2003.

CELLA SERGHI ȘI PROZA FEMINISTĂ PSIHOLOGICĂ

Andra-Maria VELIȘCU

Universitatea
Universitatea Westminster, Londra
Personal e-mail: andraveliscu@gmail.com

CELLA SERGHI AND THE FEMINIST PSYCHOLOGICAL PROSE

The purpose of this paper is to attempt to offer a proper re-evaluation of Cella Serghi's literary debut and overall importance when it comes to Romanian literature. Her debut novel was extremely well-received by the Romanian readership; however, many of the critics dismissed her prose as being a reflection, or at least the result of Camil Petrescu's guidance and influence. After examining the marginalisation and the unjust simplification that her prose suffered, the paper introduces some considerations on feminism in Romania, for a more accurate depiction of her significance.

Keywords: Cella Serghi, women's writing, Romanian feminism, literary reception, marginalisation, literary canon.

Pe 22 octombrie 1907, într-o familie de vechi dobrogeni din Constanța, se naște Cella Marcoff, cunoscută publicului românesc sub pseudonimul Cella Serghi. În cadrul criticii românești, se consideră că „Cella Serghi este o scriitoare raportabilă <<psihologismului interbelic>>, reprezentat la noi de Ticu Archip, Henriette Yvonne Stahl, Lucia Demetrius, Sanda Movilă, Cella Delavrancea, Ioana Postelnicu ș.a.”¹ Trebuie însă menționat că această clasificare *grosso modo* este pusă în discuție de autoare, pe bună dreptate, deoarece romanul său de debut, *Pânza de păianjen*, este publicat în 1938, cu numai un an înaintea declanșării celui de-Al Doilea Război Mondial. Astfel, prin comparație cu romane precum *Ținerețe* (1936) al Luciei Demetrius sau cu primele volume din *Ciclul Hallipilor* de Hortensia Papadat-Bengescu, Cella Serghi nu are avantajul unui context social și politic favorabil la debut.

Sintagma „psihologism interbelic” apare de multe ori însoțită de evidente conotații ironice, făcându-se astfel o încadrare superficială a autoarelor, corelându-se literatura produsă de acestea cu „tendențele” acelor

decenii. Totuși, lucrurile nu sunt atât de simple, iar miza literaturii feminine este mult mai mare, mai ales dacă luăm în calcul situația perioadei din punct de vedere politic și social. Această miză, reprezentată de emanciparea statutului femeii, este urmărită cu îndârjire de toate aceste scriitoare, fiind o nouă etapă în cadrul curentului feminist românesc. Însă critica literară acordă acestei trăsături comune un cu totul alt înțeles, reducând-o la o simplă lipsă a originalității. Literatura prozatoarelor de după 1920 este tratată mai ales prin prisma unui „spirit de echipă”, iar „solidaritatea de ton și de mentalitate se referă nu atât la inițiativele originale, cât la o anumită rutină. E ceea ce observa Pompiliu Constantinescu. (...) <<literaturele scriu cu nervii și exprimă un lirism visceral, deghizat sub întâmplările atâtor eroine, sau acordat la prima persoană.>>”²

Observațiile referitoare la această „tematică prea înrudită” a autoarelor vremii apar constant, demonstrând o reală iritare la adresa literaturii produse de reprezentante ale filonului feminin. De multe ori, operele scriitoarelor sunt introduse laolaltă și comentate

împreună, în capitole foarte scurte, pe când analiza dedicată romanelor lui Camil Petrescu, de exemplu, caută să trateze romanele acestuia într-o manieră cât mai completă. Nu numai critici ai vremii, ci și unii critici contemporani afișează o atitudine prin care par a face o concesie acestui compartiment al literaturii: astfel, criticul Eugen Negrici susține: „Admitem, *totuși*, că, în privința scriitoarelor interbelice (și poate numai a acestora), se poate invoca o anume conjuncție fericită a astrelor care a făcut atractivă lumea literaturii lor.”³ (s.m. – A.V.) Există aici sugestia faptului că în orice altă perioadă, această „tendință” a acestui „alt concept confuz, deci comod și util”⁴ – literatura feminină – nu ar fi avut priză la public. Acest „spirit de echipă” ar trebui privit, în schimb, ca aflat în același spirit cu noțiunea de solidaritate feminină și de acțiune colectivă care apar la Simone de Beauvoir, figură emblematică pentru feminismul francez, deoarece a reușit să articuleze primul punct de vedere referitor la problemele femeilor din Franța. Odată cu *Al doilea sex*, se declanșează al doilea val feminist francez. Pendularea ce se naște desparte un nimic *punctat de rare momente de revoltă și momentul Simone de Beauvoir, ce aduce o totală depășire a ideologiilor care îngrădeau femeile, le limitau și defineau existența și acel raison d'être* în parametri rigizi și înguști, modelați în jurul figurii ordonatoare a bărbatului. Beauvoir atrage atenția, în 1949, asupra lipsei totale a solidarității între femei, și împinge înțelegerea tuturor cititorilor săi înspre următorul aspect: până când nu va fi contestat statu-quo-ul existent, până când femeia nu se va postula pe sine însăși ca Subiect, privind-și existența din interiorul propriei existențe, fără internalizarea unor raționalizări masculine, și până nu va exista o revoluție în înțelegerea a ceea ce presupune mai exact existența ca ființă umană, lucrurile nu se pot schimba.

Cât despre Serghi, ea afirmă următoarele: „Despre formula <<literatură feminină>>? Cred că nu există o asemenea literatură... Nici surorile Brontë, nici Margaret Mitchell, nici Hortensia Papadat-Bengescu, nicio scriitoare cu adevărat mare n-a scris <<literatură feminină>>, în sensul peiorativ pe care-l are această formulă.”⁵ Chiar Eugen Lovinescu, „mereu curtenitor cu femeile, în stilul galanteriei de modă veche a începutului de secol”, notează că „literatura nu e în genere o vocație feminină, ci bărbătească.”⁶ Aceste excepții, care sunt cumva *îngăduite* în rândurile scriitorilor bărbați, apar în lumea literară și trezesc interesul prin noutatea perspectivei pe care o aduc: „Din generația tânără care apare la *Sburătorul* în ultima perioadă, în jurul anului 1935 și după aceea, trei <<siluete feminine>> au reținut în special atenția lui Lovinescu: Lucia Demetrius, Ioana Postelnicu și Cella Serghi.”⁷ O posibilă explicație a acestui fenomen ar fi că femeia nu era privită drept producătoare de cultură: „Cu foarte puține excepții, cultura de până acum este creație bărbătească. Femeile există în această cultură mai degrabă ca proiecții, ca

umbre, căci ele nu s-au povestit, ele nu s-au numit, ci au fost numite, ele nu s-au definit, ci au fost definite, ele nu și-au găsit locul, ci locul le-a fost găsit.”⁸ Singur Mihail Sebastian pare să reușească a face o constatare justă și „tot într-o *Notă la un roman feminin* (1936), remarcă lipsa frivolității și gravitatea literaturii scrise de femei: <<Pare curios, dar femeile aduc în literatură un plus de gravitate, ce contrazice prejudecățile noastre despre ușurința lor.>>”⁹

Tocmai de aceea, scopul articolului de față este încercarea unei reevaluări pertinente a debutului literar al Cellei Serghi; pentru aceasta este necesară „o abordare nediscriminatorie, netendențioasă, care să nu mai izoleze așa-numita literatură feminină în expeditivitate capitole-ghetou destinate exclusiv autoarelor – ca în *Istoria* lui G. Călinescu, dar și ca în sintezele istoricilor de după el (Ov. S. Chrohmălniceanu, I. Negoitescu sau Dumitru Micu), ci să le (re)integreze firesc pe autoare – în funcție de formula adoptată, de *Weltanschauung*, de afinități livrești etc. – într-un flux al istoriei (și al vieții literare) la care, de altminteri, au participat *nu separat, ci alături* de confracții lor scriitori.”¹⁰ (s.a. – B.B.C.)

În literatura de specialitate există, într-adevăr, studii serioase¹¹ care se ocupă de operele prozatoarelor noastre, însă trebuie să recunoaștem că numărul lor este incomparabil mai mic față de cel al studiilor dedicate sectorului masculin al aceleiași perioade. Adevărul este că „literatura minoră”, produsă de femei, a fost deseori înghesuită în capitole expeditivitate, criticii ratând șansa explorării potențialului său valoric și inovativ. Ca urmare, opțiunea pentru literatura Cellei Serghi își găsește motivația în faptul că, la rândul său, aceasta este tratată ca aparținând mai degrabă unui „compartiment” marginal al literaturii interbelice, cu toate că *Pânza de păianjen* se remarcă încă de la început, iar în timp dobândește un statut aparte în cadrul literaturii noastre, neegalat până la momentul actual de altă autoare, statut datorat succesului înregistrat în rândul publicului ce a avut ca urmare numeroase reeditări. Remarcăm necesitatea de a evidenția contribuția adusă literaturii române moderne de către Cella Serghi, întrucât considerăm că opera sa a „sufert” de multe ori datorită unei inexplicabile treceri cu vederea a criticii literare, în aceeași măsură în care autoarei i-au fost făcute imputări cel puțin nedrepte. Există, în privința literaturii produse de scriitoarea din Constanța, și mai ales când vine vorba de *Pânza de păianjen*, un paradox ce nu poate rămâne neobservat: admirația și recunoașterea oferită de către public acestui roman este invers proporțională cu atenția oferită de către critica literară. Totodată, apropierea scriitoarei de Camil Petrescu și Mihail Sebastian a dus automat la un inevitabil șir de răutăți și mici răzbunări: „Toți dușmanii acestor importanți scriitori au tăbărit pe cartea mea, astfel că, în prima recenzie ce mi-a fost făcută (în *Timbul*, nu s-a spus un cuvânt despre roman, în schimb, pe trei coloane, s-a vorbit cu venin,

despre manșeta cu care apăruse cartea și pe care scria <<Liviu Rebreanu, Camil Petrescu și Mihai Sebastian au recomandat editurii acest roman>>.”¹²

Din toate motivele enunțate anterior, este evident că poziția scriitoarei în literatura română este una ingrată. Lucrarea de față are în vedere și o interogare a canonului în privința sa; de asemenea, prin comentariile incluse, articolul se dorește a fi un punct de plecare în deschiderea unor noi posibilități de analiză în contemporaneitatea criticii literare românești. Încă de la primele pagini ale cărții scrise de către Burța-Cernat, aflăm că „un discurs asupra scriitorilor marginali nu presupune obligatoriu o contestare canonică. A scrie o sinteză de istorie literară (sau o istorie-parțială ori globală-a unei literaturi) în care să fie înglobați și autorii de rang secund ori terț, nu implică în mod necesar o supraevaluare a acestora. Termenul de <<istorie a literaturii>> și termenul de <<canon>> se suprapun doar în parte: canonul este, prin definiție, restrictiv, limitat la valorile mari (...); în timp ce istoria literaturii selectează și valorile de al doilea și al treilea plan și nu se definește numai ca sumă de individualități (de opere individuale de excepție), ci în mod esențial ca narațiune care dă seama despre fenomene, contexte, tectonici, relații.”¹³ În timp ce opinia formulată mai sus este validă, în cazul Cellei Serghi această interogare apare ca fiind necesară, deoarece existența sa, ori a *Pânzei de păianjen*, a fost uneori pusă sub tăcere cu totul, negându-i-se, astfel, orice merit literar, oricât de insignifiant ar fi putut părea a fi. Situația în cauză este reprezentată de apariția lucrării monumentale din anul 1941, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, în care George Călinescu „nu-i acordă *Pânzei de păianjen* nici chiar <<onoarea>> unui articol demolator (pe care Luciei Demetrius nu i-o refuză totuși...), nu va scrie de altfel niciodată niciun rând despre această autoare; în *Istoria literaturii române de la origini până în prezent* Cella Serghi nu figurează nici măcar în enumerări.”¹⁴ Călinescu nu se sfiște să o „sară” pe Serghi, anulându-i din condei orice valoare posibilă într-o scrisoare trimisă lui Al. Rosetti.¹⁵

În ultimul interviu pe care îl acordă înainte de a muri, referitor la acest subiect, Cella Serghi face referire la orgoliul lui Călinescu și descrie obiceiul acestuia de a merge la librăria Alcalay pentru a urmări câte exemplare din *Enigma Otiliei* și câte din *Pânza* (romanul care, credea el, îi face concurență) se vindeau zilnic.¹⁶ Se poate observa cât de ușor a fost trecută cu vederea această mare nedreptate de către critica românească în momentul în care se pune mai mult accentul pe „domeniul anecdotic” (folosind cuvintele lui Burța-Cernat) al explicației pe care Cella Serghi o oferă decât evenimentului în sine. Aceasta nu a fost unica „scăpare” a criticului, Camil Petrescu sau Mihail Sebastian exprimându-și la rândul lor nemulțumirea față de subiectivitatea excesivă a acestuia.

Cu toate acestea, în epocă scriitoarea era percepută ca

fiind arogantă, mereu nemulțumită și gata de a se plânge de lipsa de apreciere a criticilor.¹⁷ Cel puțin, aceasta este imaginea autoarei din perspectiva majorității criticilor contemporani, cu câteva excepții notabile, precum Doina și Ilie Rad, ale căror volume încearcă să se apropie mai mult de figura Cellei Serghi și să desprindă eticheta de „frivolă”, de „cochetă” cu care a fost asociată excesiv.

Preliminarii

La data la care Cella Serghi debutează, literatura produsă de către autoare este întâmpinată cu observații seci ce o cataloghează ca fiind în mod necesar o proză subiectivă, departe de a fi desăvârșită, deși reușește să aducă notabile inovații. Inevitabil, însă, prozatoarele și „toate creațiile lor literare aveau să fie încadrate, forțat și ca reflexie a mentalității vremii, într-o categorie artificială și adesea depreciativă, aceea a <<literaturii feminine>>. <<Puține sintagme au avut parte de mai multă neîncredere, condescendență, zeflemea, decât aceea de literatură feminină.>>”¹⁸

Imediat după absolvirea Bacalaureatului, Cella îl cunoaște pe Camil Petrescu la ștrandul Kiseleff. Prima impresie lăsată de acesta nu își va pierde niciodată din intensitate: „niște ochi albaștri, albaștri cum parcă nu mai văzusem.”¹⁹ Visul său de a se înscrie la Conservator nu se îndeplinește, ajungând în schimb la Drept. Spre finalul vieții, mărturisește că motivul principal pentru această schimbare radicală de carieră a fost emotivitatea de care nu a scăpat niciodată și care ar fi constituit un impediment pentru o actriță aspirantă. Tot în vara aceea, Cella pleacă la Mangalia, așteptând o minune: „speram să apară pictorul de care fusesem îndrăgostită la șaisprezece ani, sau, cine știe, poate scriitorul Camil Petrescu.”²⁰ Cel care își face apariția, însă, este „tânărul inginer care de trei ani venea la noi în casă și în care familia mea vedea un pretendent.”²¹ Curând după aceea, Serghi, care tânjise întreaga viață după libertate și după acea „iubire împărtășită (...) care inspiră romanele mari”²², se vede în schimb căsătorită cu respectivul inginer, Puiu Seni, care va inspira personajul Michi Ioanescu din *Pânza de păianjen*. Cu toate că simțea o vie afecțiune pentru acesta, ea însăși recunoștea că făcuse acest pas mai mult din dorința de a scăpa de sărăcie și mai ales pentru a se simți protejată, așa cum avea să mărturisească, folosind vocea Dianei, în roman: „Căsătoria mea cu Michi mi se părea că (...) m-ar abate din calea unor primejdii, că m-ar împiedica să cad într-o prăpastie.”²³ Această nevoie acută de stabilitate, de a se simți în siguranță vine pe fondul unei copilării marcate de fuga din calea războiului, de sărăcie și dese schimbări de locuință, ca urmare a nesfârșitelor probleme financiare ale familiei. Cu toate acestea, afecțiunea pentru Puiu Seni va crește, autoarea decidându-se cu greu să divorțeze. Tabloul acestor frământări este monumental zugrăvit în roman: „Mi-e frică de tot ce e dincolo de acești patru pereți

în care s-a adăpostit viața mea cu Michi. Dar simt că e ultimul moment când pot să trec de apăsarea lor. Toate argumentele, pentru și împotriva plecării mele, au fost cântărite timp de o lună, clipă cu clipă (...) Cred că ți-ai vorbi tot așa și dacă mâine m-aș sinucide.”²⁴

Pe Camil Petrescu îl reîntâlnește după un an, iar odată cu întoarcerea lui Mihail Sebastian de la Paris, trioul va deveni o constantă a vieții literare bucureștene, deși la acea vreme Cella Serghi nu publicase nimic, iar gândul de a o face nu îi încolțise încă în minte. „Când a apărut Mihail Sebastian printre noi nu-mi amintesc, dar parcă n-ar fi lipsit niciodată. (...) Masa cea mai însuflețită: a noastră.”²⁵ Prezența ei în compania celor doi scriitori pare a-i irita pe anumiți critici, care o interpretează ca pe o nouă dovadă a cochetăriei și frivolității sale înnăscute, fără a lua în considerare faptul că figura sa a reprezentat, în fapt, o prezență benefică pentru Sebastian și Petrescu, pentru care sinuciderea apărea uneori drept singura cale de a scăpa de mizeria vieții: „înțeleg ce sursă de vitalitate eram pentru ei, cât de stenică era prezența mea, nu numai prin ceea ce ei numeau <<aptitudine la fericire>>, dar prin atâtea idei și imagini, atâtea sugestii pe care le dădeam și pe care le regăsesc în opera lor.”²⁶

Sugestiile despre care vorbește Serghi vor fi subiectul unui nou atac. Se va vorbi despre excesiva importanță pe care și-o acordă sieși și despre faptul că „ea crește pe zi ce trece în propriii ochi”, ajungând până la a „pretinde că vestimentația ei a servit ca model pentru vestimentația Elei Gheorghidiu sau va sugera că Doamna T. este chiar ea.”²⁷ Un simplu cititor, care nu consultă cartea de memorii a lui Serghi, își va însuși fără îndoială aceste „constatări” făcute de Bianca-Burța Cernat, astfel creându-se o imagine neconformă cu realitatea. Fiindcă, la o simplă privire aruncată asupra pasajelor la care Burța-Cernat face referire, vom vedea că autoarea nu și-a acordat niciodată aceste „merite”, ba din contră. În memoriile sale, Serghi prezintă discuțiile purtate cu Camil Petrescu în privința celebrelor sale romane, *Patul lui Procust* și *Ultima noapte de dragoste, întâia noapte de război*. Părerea pe care aceasta și-o menține, referitor la *Patul lui Procust*, este că Emilia este un personaj mult prea vulgar, ea insistând pe necesitatea introducerii unui personaj care să echilibreze balanța. Astfel, „pledează” pentru introducerea Doamnei T.: „-Scrisorile Doamnei T., Camil! Din tot ce am citit, din tot ce ai scris, scrisorile astea îmi plac cel mai mult. (...) Numai prin cele trei scrisori și personajul există. Doamna T. există, Camil.”²⁸ (s.a. – C.S.) Camil Petrescu, care nu a admis niciodată deschis că acest capitol a fost ideea Cellei Serghi, relatează în *Manuscriptum* dificultatea pe care a întâmpinat-o la integrarea acestuia în roman. Dintre critici, Șerban Cioculescu este unicul care „observă că <<nici scrisorile Doamnei T., cu care se deschide cartea, nici cele două epiloguri, nu fac corp comun cu opera, sau mai bine zis cu capitolul central.>>”²⁹ Cât despre acuza că Cella Serghi s-ar considera inspirația pentru Doamna T.,

aceasta este infirmată chiar de către autoare, care aduce în discuție măiestria scriitorilor de a culege amănunte din realitate și de a le refolosi în crearea unui personaj imaginar. Într-adevăr, și autoarea se declară „uluită să descopăr cum se poate jongla cu adevărul din viață. Desigur că recunoșteam unele amănunte și împrejurări. Dar personajul creat e prea complex, prea viu ca să mă identific cu el. Și, desigur, că <<sufletul alterat de sentimentul irevocabilului>> nu era în legătură cu mine. Și nu știu în urma cărei scene s-ar fi simțit <<resemnat după nădejdi contradictorii și înfrângeri definitive.>>”³⁰

Cât despre situația din *Ultima noapte de dragoste, întâia noapte de război*, nici vorbă ca vestimentația ei să fi reprezentat modelul pentru roman; în schimb „îi dădeam sugestii pentru rochiile pe care urma să le poarte eroina.”³¹

Desigur, mult mai facilă este menținerea și chiar consolidarea imaginii de femeie care caută să se afle în preajma unor bărbați importanți în lumea literară mânată de interese personale. Uneori, această atitudine negativă se regăsește pe alocuri și în opera Biancă Burța-Cernat, după cum am arătat anterior. În fragmente precum „s-ar zice că scriitoarea apelează la aceste amintiri interbelice ca la un fel de certificate ale apartenenței la high life”³², critica adusă lui Serghi este cât se poate de vizibilă. Totuși, Burța-Cernat pare a se contrazice singură (și totodată contrazice și opinia conform căreia Serghi „l-a admirat până la idolatrie”³³ pe Camil Petrescu), când subliniază că „departe de a-și face idoli din acești prieteni ai săi, Cella Serghi îi privește, cu nonșalanță, camaradereste, ca pe niște egali.”³⁴ Acest lucru ne poate da o indicație prețioasă despre caracterul și intențiile sale. De asemenea, argumentul referitor la falsa modestie și la excesiva siguranță de sine poate fi contracarat prin modul în care Serghi se raportează la publicarea unor fragmente în reviste precum *Viața românească* sau *Revista Fundațiilor*: „de fiecare dată mi se spunea:<<Uite, ai să apari în acest număr cu Sadoveanu, cu Hortensia Papadat-Bengescu.>> Atunci eu lucrăm, lucrăm, îmi dădeam seama ce înseamnă să apari lângă ei. Câteva pagini pe care aceștia le scriau poate în câteva zile eu le scriam în câteva luni, ca să fie undeva la nivelul respectiv.”³⁵

Pânza de păianjen: geneză, analiză și receptare critică

Debutul literar al Cellei Serghi se produce în 1938: Pânza de păianjen este rezultatul unui travaliu îndelungat, de nu mai puțin de cinci ani, și a altei tentative eșuate de a scrie o carte. Camil Petrescu este cel care remarcă talentul său de povestitoare în repetate rânduri, încurajând-o să scrie reportaje. „De ce nu scrii? Am să-ți aduc un caiet, să-ți așterni acolo verva. N-o mai risipi.”³⁶ Astfel, sub pseudonimul Cella Marin, ea ajunge să publice câteva materiale cu un mare succes în epocă, printre acestea numărându-se Week-end în Bucegi sau

Meci de fotbal; lăudată pentru modul spontan în care sunt scrise reportajele, ea spune deschis: „M-am chinuit îngrozitor pentru această spontaneitate. Am refăcut de 30 de ori.”³⁷ Din cauza acestui consum mare pe care îl presupun cele câteva pagini scrise, alege să renunțe la jurnalistică. Însă dorința, necesitatea, poate, de a scrie un roman nu apar decât în urma a două întâmplări care o marchează profund pe Serghi. Prima dintre acestea, un accident de mașină pe care îl evită la limită, o determină să se întrebe: „Pentru ce m-am născut, dacă nu pot răspunde la întrebarea: pentru ce am trăit?”³⁸ Dar șocul cel mai mare a venit odată cu moartea tatălui ei: „Trebuia să salvez din naufragiul, care e moartea, imaginea lui care abia acum mi-era dragă. Trebuia să salvez din naufragiul, care era viața mea, toate bogățiile pe care le purtam cu mine: dugheana bunicului, antichitățile ciobite, cioburile copilăriei mele și tot ce a urmat.”³⁹ Eruptia se produce: Cella Serghi va scrie, febril, ani întregi, apoi va rescrie cartea de nenumărate ori, revenind mereu la remușcările legate de ultimele zile ale tatălui său, remușcări ce vor constitui, în cele din urmă, relieful celui mai bun capitol al romanului – părere împărtășită și de către critica literară. Păreața cu care autoarea descrie aceste ultime clipe ale bărbatului energic, naiv și visător care i-a marcat copilăria este un element de marcă al marilor scriitori. Romanul va ajunge să-i consume toate resursele, iar după divorț „sărăcie însemna, pentru mine, să n-am bani pentru a dactilografia manuscrisul romanului meu.”⁴⁰ Într-o zi, Serghi, aflată la plimbare cu Camil Petrescu, se întoarce panicată acasă, temându-se să nu se fi întâmplat ceva cu manuscrisul său. Această frică irațională – după cum poate fi ea considerată de către oameni aflați în afara fenomenului literaturii – merge până într-acolo încât portăreasa care face curat a fost instruită ca „dacă se întâmplă ceva, să ia manuscrisul în brațe și să fugă cu el, să nu se sinchisească de nimic altceva.”⁴¹ Deși pot apărea cu ușurință extravagante sau exagerări, Camil nu o ridiculizează, fiind conștient de efortul supraomnesc presupus de scrierea unei cărți, tocmai de aceea va merge neîntârziat la bancă pentru a-i lua acesteia un safe pentru manuscris. „Un burete fermecat a șters într-o clipă ani de suferință. Am uitat tot ce am pățit din pricina lui, tot ce pe drept sau pe nedrept i-am imputat. Mi-era iremediabil drag. Gestul lui (...) era cu atât mai tulburător, cu cât știam că nu-și face iluzii prea mari despre valoarea lui, despre talentul meu.”⁴² Probabil că Cella Serghi pune atât de mult preț pe acel manuscris pe care încă nu apucase să îl dactilografieze deoarece, după cum a spus chiar ea, romanul reprezenta încununarea eforturilor sale desperate de a lăsa în urmă „o singură carte, ca o singură viață, a mea”⁴³ – la acea dată, nu își dădea seama că tocmai experiența scrisului va constitui fundamentul celei de-a doua cărți.

„Când am terminat cartea – credeam că am terminat-o – n-am îndrăznit să i-o dau lui Camil Petrescu. Erau sau

nu un roman cele cinci sute de pagini în care Diana se zbate ca într-o pânză de păianjen...”⁴⁴ Serghi îl convinge după insistențe repetate pe un Mihail Sebastian ezitant să fie primul care îi citește manuscrisul, însă, după ce acesta se asigură că eroul principal nu este Camil, acceptă, sfârșind prin a recunoaște talentul de prozatoare al prietenei sale. La rugămintea sa, Liviu Rebreanu va citi și el manuscrisul dactilografiat – „ziua cea mai fericită din viața mea a fost și rămâne aceea în care Liviu Rebreanu a pus mâna mare și grea pe umărul meu și mi-a spus: <<Ești un scriitor.>>”⁴⁵ Pe lângă inevitabila grilă de analiză feminină care se impune în acest moment – anume de ce, până în momentul în care o figură mitică a literaturii române nu îi recunoaște talentul literar, autoarea nu pare a fi pe deplin conștientă de acesta – autoritatea lui Rebreanu în lumea literară a acelui moment este de necontestat. La o scară mai redusă, același lucru poate fi spus și despre Sebastian – la aflarea veștii că acesta a fost primul cititor al manuscrisului Pânzei, Petrescu, uimit, pare că ia pentru prima dată în calcul posibilitatea ca Cella Serghi să aibă un real talent. Ajuns acasă, îl chestionează pe Sebastian, cerându-i să compare manuscrisul în comparație cu operele altor scriitoare cunoscute. Iată cum părerea favorabilă a unui scriitor are darul de a influența atât de mult interesul altor scriitori pentru o carte. Mai mult, părerea favorabilă a respectivului scriitor tinde să fie corelată cu tipul de relație pe care o are cu scriitoarea încă virtuală la acea dată. Căci, să nu uităm care a fost prima reacție a lui Rebreanu la cererea lui Sebastian, conform memoriilor lui Serghi: „-Mai întâi m-a întrebat dacă sunt amoretat de autoare. I-am răspuns: <<Are talent.>> <<Bine, bine, dar ești amoretat de ea?>> <<Are talent.>> <<E și părerea lui Camil?>>”⁴⁶

Bianca Burța-Cernat se pronunță tranșant: „Odată publicat romanul, autoarea își contemplă triumfătoare fotografia expusă, împreună cu volumul, în vitrina librăriei Alcalay.”⁴⁷ Nici vorbă de triumf, însă, pentru autoarea „cu fața verzuie, nesigură de rezultat, prăpădită, obosită.”⁴⁸ Aceasta notează următoarele: „fotografia mea în prim plan și multă lume adunată în fața vitrinei. (...) Geo mă întreba într-o scrisoare: <<Dar tu? Ți-ai văzut cartea în vitrină? Ți-a dat lucrul ăsta mulțumirea pe care o așteptai, sau a fost ca un lucru mult așteptat, mai incolor decât credeai?>> (...) I-am răspuns printr-o lungă scrisoare, în care am vrut să înțelegă ceea ce atât de bine exprimă André Maurois în mai puțin de două rânduri (Memorii): <<În acea noapte a victoriei, când am rămas singur în camera mea, m-am simțit epuizat, învins.>>”⁴⁹ Sentimentul care o cuprinde este cum nu se poate mai grăitor dacă este să luăm în considerare situația politică și dezastrul ce părea că nu mai poate fi evitat („-Berlinul amenință! striga băiatul cu ziare”⁵⁰). Autoarea argumentează că „Fericirea nu-i veselă. E sfioasă și tristă. Nu-ți vine să sari, să dansezi, să-ți arunci căciula în tavan. Nu-ți vine să chiui, să cânti.

Îți vine să strângi ochii și pumnii, să te aduni ca pentru o rugăciune.”⁵¹ Odată cu distanța dintre momentele menționate și scrierea memoriilor, autoarea reușește să surprindă în câteva fraze scurte climatul tensionat al acelor zile. Referințele la strângerea ochilor și rugăciune par să indice o nouă corespondență cu ororile războiului. Ceea ce pentru ea reprezenta o victorie în acea zi pălea în fața prăpastiei care se căsca brusc și care avea să cuprindă întreaga lume, iar autoarea nu rămâne indiferentă atunci când vine vorba de imaginea de ansamblu.

Stilul autoarei, considerat a fi dens și cenușiu, este punctat de multe ori de adevărate explozii ce contribuie la creionarea unei radiografii a eroinei romanului, Diana Slavu. Complexitatea personajului este, din păcate, ignorată, considerându-se că romanul „nu este în cele din urmă decât tot un jurnal intim, plasat într-un prezent estompat și dezorganizat de memorie. (...) Demersul epic este suficient de comun și monoton, ca și destinele care-l ilustrează. De la început și până la sfârșit, această Diană notează în jurnalul ei gesturi și fapte insignifiante, în scopul de a clarifica erotic o dramă care nu are nimic dramatic în ea. În căutarea amorului ideal, eroina trece prin viața câtorva bărbați, pictorul Petre Barbu, placidul Michi, pentru a se decide asupra trogloditului Alex, lângă care feminitatea ei ultragiată în felurite împrejurări pare a-și recăpăta strălucirea.”⁵² (s.m. – A.V.) Ironia comentariului este evidentă și prezintă o simplificare eronată și nedreaptă, neconformă cu profunzimea operei. Caietele Dianei au o forță lăuntrică extraordinară. Prezentul „dezorganizat de memorie” reprezintă fluxul conștiinței în forma sa pură, reușind să transforme cea masă amorfă de idei într-o narațiune ce capătă un ritm interior mai alert sau mai lent și care captează cititorul, „forțându-l” să ofere atenția sa întregă fiecărei pagini, pentru a putea capta nuanțe, tonuri la fel de distincte unul față de celălalt precum descrierile mării ce apar de-a lungul operei. Mai mult, folosirea formei Diană duce cu gândul la o uniformizare totală, la lipsa individualității care să poată duce la crearea unui personaj memorabil. Cu alte cuvinte, Diana nu poate fi remarcată, nu a fost construită pentru a ieși în relief dintre filele cărții. Însă „Tot ce făcea, tot ce spunea era parcă pus între ghilimele. Diana nu intra pe ușă, irupea, și avea zilnic ceva de povestit. Totdeauna grăbită, avea părul vâlvoi, ochii ei verzi scăpărau.”⁵³ Petre Barbu va spune despre părul Dianei: „cel mai frumos păr pe care l-am văzut vreodată: viu, neliniștit, ca și ea. Schimba nuanța după ore, după vreme. Am vrut de atâtea ori să-l prind în pânzele mele, dar ba era roșcat-aprins, ba cenușiu, trist.”⁵⁴ Imprecizia, o oarecare transparență, împreună cu intensitatea cu care trăiește fac din Diana un personaj unic. Tușele precise ale autoarei au darul de a o fixa pe Diana Slavu în peisajul literaturii române drept unul dintre personajele nedreptățite și care ar merita o analiză mult mai detaliată. Autoarea menționează replica unei fete, care, întrebată fiind dacă este îndrăgostită, răspunde:

„Cum să fiu îndrăgostită fără Alex, fără mare, fără cort, fără furtună?”⁵⁵ Numărul mare de ediții ale cărții este un indicator real al faptului că eroina Pânzei de păianjen a ocupat și ocupă, cel puțin în rândul cititorilor, un loc de seamă în galeria personajelor făurite de prozatori români. Publicul s-a identificat cu Diana, cu drama războiului, cu suferința acelor ani, pe care autoarea o descrie în cuvinte atât de exacte. Ceea ce reușește este transgresarea celui „accidental individual în direcția general-umanului, a picturii de medii și de caractere.”⁵⁶ S-ar părea, însă, că aceste detalii nu sunt relevante pentru critica românească, ale cărei considerații rămân centrate exclusiv pe tema erosului, care nu este nici pe departe singura dezvoltată în roman, ci parte a unui întreg complex.⁵⁷

Ilinca Dima, prietena cea mai bună a Dianei, este cea care introduce pasaje ample din caietele pe care Diana i le încredințează înainte să fugă la Paris. Vestea îi este adusă de către mama sa, care declară triumfătoare: „Când ziceam eu că nu-i o relație pentru tine... Frivolă, cochetă a fost totdeauna... Dar asta le întrece pe toate! Și ce bărbat! Astea au noroc...”⁵⁸ Când toată lumea este dispusă, ba chiar dornică să asculte și să răspândească vorbe răutăcioase despre Diana, reacția organică a Ilincăi este adevăratul indicator nu numai în ceea ce privește natura relației dintre acestea și legătura puternică ce le leagă, ci mai ales atunci când vine vorba de caracterul Dianei. Ilinca este singura persoană care cunoaște iubirea Dianei pentru Petre Barbu și chinurile prin care a trecut, precum și adevărata sa situație materială. „N-am ascultat. Nu auzeam decât atât: <<A fugit Diana!>>A fost de parcă, deschizând gazeta, i-aș fi văzut numele într-un chenar de doliu. M-am simțit deodată nespuse de singură. Mi s-a făcut frică, fără să știu de ce, și frig.”⁵⁹ Relația strânsă din opera Cellei este curmată brusc, violent, iar fuga Dianei este comparată cu o înmormântare. Moartea simbolică a Dianei reprezintă o încheiere violentă a unei relații foarte strânse, de solidaritate feminină; dezvoltarea fiecăreia dintre aceste fete este marcată în mod fundamental de legătura pe care o are cu prietena sa, iar desprinderea este dureroasă, resimțită în mod acut de Ilinca, persoana rămasă „în urmă”.

Finalul Pânzei de păianjen aduce cu sine luarea de poziții specifică intelectualilor acelei perioade. Opinia unanimă a criticii este că valoarea operei lui Serghi scade dramatic după instaurarea regimului comunist, și, într-adevăr, și scriitoarea menționează la un moment dat necesitatea eliminării unui anumit balast existent, ca urmare apărând modificări substanțiale ce duc, practic, la apariția unei cărți noi, nu a unei îmbunătățiri. Pasivitatea era de neconceput, iar pentru Serghi „scrisul trebuie să fie, mai degrabă, militant, nu doar un simplu și grațios exercițiu stilistic. Tăcerea scriitorilor, consideră ea, în aceste contexte istorice, ar fi sinonimă cu o complicitate periculoasă.”⁶⁰ Această opinie este similară cu ceea ce se promova în Franța la acea vreme prin așa-numita *littérature engagée*, anume scrierea unei literaturi

cu scop utilitar, în acord cu noua convingere că scriitorii aveau o responsabilitate. Există o întregă discuție dedicată concesiilor pe care și Cella Serghi le face odată cu venirea comuniștilor la putere, însă aspectul social pe care autoarea, prin Diana, îl subliniază la încheierea cărții este privit în lucrarea noastră drept momentul de trezire a conștiinței personajului și de desprindere din neputința de a acționa cu care se confruntă până atunci. Să nu uităm cât de mult a fost cântărită plecarea la Paris, cât de mult a fost cântărit divorțul de Michi-respins invariabil, categoric atunci când Diana se află lângă el și vede că „fruntea nu avea nicio urmă de cută; obrazul, nicio umbră. (...) Abia-mi stăpâneam lacrimile. Cum puteam nesocoti atâta încredere? Mi se părea criminal să zdruncin atâta liniște.”⁶¹ Muștrările de conștiință încetează în clipa în care Alex sună sau Diana decide, după câteva zile de agonie, să treacă pe la apartamentul acestuia, nemaiputând rezista fără a-l vedea, numai pentru ca în final să nu se hotărască să facă pasul decisiv nici înspre Alex. „Încercam să fac tranzacții cu conștiința mea, dar nu izbuteam decât să-mi pierd liniștea.”⁶² Desprinderea de tot ce înseamnă această lume, de Alex, Michi, de insistențele lui Geo și ale lui Ștefăniță, de acea iubire adolescentină numită Petre Barbu, toate acestea sunt surprinse în câteva tușe precise în încheiere, tușe ce stabilesc trecerea de la un oarecare egocentrism la o conștientizare a responsabilității care îi revine pe plan social: „Ilinco, am fost la femeia de care ți-am vorbit. O casă plină de copii. Mi-e rușine că am stat atâta timp departe de tot ce se întâmplă pe lume. Parcă am trăit singură într-o odaie cu toți pereții de oglindă și m-am văzut pe mine, numai pe mine și iar pe mine în mii de exemplare. În timpul ăsta s-au chinuit oameni în închisori pentru idei generoase și condiții de viață mai demne, au muncit în laboratoare, zi și noapte, pentru a înainta cu o fracțiune de pas în neînțeleșul vieții. Eu ce-am făcut? Umeri încovoiați, împovărați ca ai tatii, ce am făcut pentru ei?”⁶³

Câteva considerații despre feminismul românesc și reprezentarea sa în literatura Cellei Serghi

„(...) Eu am trăit epoca în care trebuia să lupt pentru fiecare an de școală sau pentru drepturi care azi ni se par de la sine înțeles *drepturile femeii*. Pentru ca aceste drepturi să devină o realitate, am pledat în fiecare din cărțile mele; în fiecare am combătut apolitismul în care se obișnuise să trăiască femeia, fără a participa la tot ce frământă lumea.”⁶⁴ (s.a. – C.S.)

„A te naște femeie în România sfârșitului de veac XIX nu părea să fie cea mai fericită soartă pe care ți-o putea hărăzi Dumnezeu. (...) femeia trebuia să se supună de-a lungul vieții unui întreg set de constrângeri și prejudecăți care făceau din ea, în cel mai bun caz, un cetățean de rangul doi.”⁶⁵

Într-adevăr, modul în care societatea a funcționat în România a fost echivalent, pentru mult prea mult

timp, cu această atitudine legată de femei. Mișcarea de emancipare a femeilor române nu a fost suficient cercetată, urmând a fi mai apoi dată la o parte și chiar falsificată odată cu instaurarea regimului comunist, prin atribuirea unor merite inexistente Elenei Ceaușescu, în detrimentul adevăratelor reprezentante ale feminismului românesc.⁶⁶ În Introducerea acestei antologii extrem de utile și de bine realizate apar prezentate situații care permit comparația cu situația din Franța și din alte țări, situație pe care am prezentat-o în capitolul întâi, când am analizat ideile Simonei de Beauvoir legate de emanciparea femeilor. O primă observație este aceea că în 1913, procentul femeilor din cadrul populației active din România era cu mult peste cel din Franța, spre exemplu (43,4%, respectiv 32,4%). Această cifră este motivată prin „numărul mare de femei care lucrau la domiciliu pentru patronii micilor stabilimente industriale și al celor care îndeplineau, în diverse domenii, munci necalificate în condiții deosebit de vitrege, *neacceptate de bărbați*.”⁶⁷ (s.m. – A.V.) Același tipar ca în Franța: bărbații dețin funcții în posturi bine plătite și considerate onorabile, femeile rămânând a executa munci umiltoare, prost plătite și care le afectează sănătatea din cauza condițiilor precare.

Ideile esențiale de solidaritate, de fraternitate și de emancipare pe plan economic a femeilor pentru evitarea unei căsătorii în care acestea să fie dependente de soții lor-toate acestea sunt elaborate într-un *Studiu social* al Mariei C. Buțureanu, o scriitoare și publicistă cu o remarcabilă intuiție și viziune. Pentru Buțureanu, „doctrina feministă tinde, nu la ridicarea morală numai a unui sex, ci a întregului gen uman. (...) Fericirea acordată ei, așa după cum întreaga ei ființă o cere, nu se poate ca să nu se răsfrângă și asupra celorlalți. (...) Femeile și bărbații să meargă alături.”⁶⁸ Astfel, ea face referire la nevoia unei revoluții în ceea ce ține de înțelegerea ființei umane și de punerea sub semnul întrebării a statu-quoului existent. Dacă la Buțureanu apare conceptul de fericire care se răsfrânge asupra altora, Simone de Beauvoir va nota același lucru, anunțând că „e cu neputință să faci lumină asupra propriei tale vieți fără s-o luminezi și pe-a altora, pe ici, pe colo.”⁶⁹ Buțureanu își continuă analiza, care pare o reflectare întocmai a unora dintre pasajele pe care le regăsim în *Al doilea sex*, demonstrând, dacă mai era nevoie, că femeile de pretutindeni se confruntă cu aceleași probleme, așadar setul de soluții și de recomandări urmând a fi mai mult sau mai puțin același. „Femeia și bărbatul luminați și educați în principii comune se vor înțelege mai bine. Unirea lor nu va mai fi numai cea a corpurilor și a aventurilor lor; ci unirea inimilor și a cunoștințelor. Iar viața socială, lipsită până acum de partea sentimentală, va câștiga, căci se va stabili *adevărata fraternitate*.”⁷⁰ (s.m. – A.V.)

Din păcate, nu numai eforturile mișcării feministe românești sunt negate sau insuficient recunoscute; există un șir de figuri de excepție, precum prințesa Martha Bibescu, descendentă „prin mama sa, Emma

Mavrocordat – a 14 voievozi ai Țării Românești, dublă posesoare de sânge mușatin și basarab”, care se căsătorește cu George Valentin Bibescu, „urmașul Brâncovenilor și, prin mama sa, Valentina, posesor de sânge napoleonid.”⁷¹ Martha Bibescu începe să scrie de la 20 de ani, atingând performanța de a publica la prestigioasa editură Gallimard și câștigând aprecierea unor nume sonore ale literaturii franceze, precum Jean Cocteau, Marcel Proust sau Robert de Montesquiou. Printre cele mai bune cărți ale sale se numără *Au bal avec Marcel Proust, Catherine-Paris* („considerată de mulți una dintre capodoperele literaturii interbelice franceze”⁷²) sau *Izvor, țara sălcilor*, în care „nu dă doar dovada imensului său talent literar, ci și a profunzimii cu care înțelegea sufletul ascuns al românilor. În fond, *Izvor* nu e cu nimic mai prejos decât *Pădurea spânzuraților, Craii de Curtea Veche* sau *Cel mai iubit dintre pământeni*, doar că e mai puțin cunoscută publicului larg.”⁷³ Martha, care ajunge să se plaseze în fruntea literelor franceze, va rămâne un nume străin pentru publicul larg din România, iar amărăciunea pe care probabil a simțit-o în legătură cu lipsa recunoașterii sale ca scriitoare în propria țară s-a tradus prin alegerea epitafului „Martha Bibescu, scriitoare franceză.”⁷⁴

Am considerat necesară această mică digresiune înspre altă figură feminină tocmai pentru a schița, în linii mari, tabloul situației literaturii scrise de femei în anii premergători debutului literar al Celinei Serghi. Nu este de mirare, prin urmare, că literatura interbelică feminină a fost tratată atât de superficial, dacă luăm în considerare situația unei scriitoare precum Martha Bibescu. Aflată pe culmile succesului în Franța, în România natală numele său este sinonim cu cel al soțului său, iar mai târziu cu intrigile legate de relațiile avute cu nemții și de asocierea cu aceștia, lucru care o va face să cadă în dizgrație.

În *Pânza de păianjen*, Serghi introduce tematici și remarci feministe sau care au rolul de a evidenția situația precară, ingrată a femeilor, folosind vocea Dianei pentru a-și exprima indignarea față de modul în care funcționează societatea. Astfel, atunci când Diana, aflată în ultimul an la drept, decide să își găsească un nou post ca secretară de avocat, se izbește de nenumărate refuzuri ce nu au nicio legătură cu abilitățile sale în domeniu, ci cu *nenorocul* de a se fi născut femeie și, pe deasupra, o femeie frumoasă, „nostimă”: „Mă gâtuia revolta. Ajunsesem atât de greu pe băncile Universității. Cunoșteam studente care locuiau în cămin, în condiții crâncene, umblau nemâncate, apa le intra prin pingelele rupte... Oare știați că în ziua când vor porni, cu licența în buzunar, să caute de lucru, li se va răspunde: <<Ești prea nostimă, prea tânără, soția mea e geloasă...>>”⁷⁵

Serghi mărturisește că ea a fost prima din familia sa care și-a luat Bacalaureatul; „În casă nu am găsit nicio carte. Cele câteva fascicule cu *Drama de la Mayerling*, *Drama de la Sarajevo* și *Afacerea Dreyfuss* le citea mama, pe când eu învățam abecedarul. (La Brăila, în refugiu,

l-am descoperit pe Sherlock Holmes.)”⁷⁶ Experiența personală a autoarei până la obținerea diplomei de Bacalaureat este folosită ca sursă de inspirație pentru roman și pentru evoluția Dianei. Fiecare an de școală a reprezentat o luptă pentru achitarea taxei, a uniformei, la toate acestea adăugându-se accesele de furie ale tatălui din momentele în care, rămânând iar fără serviciu sau fiind tras pe sfoară de partenerii cu care spera să dezvolte o idee într-o muncă profitabilă, singurii bani pe care îi aveau ar fi urmat să ajungă către școală, nu spre a fi folosiți pentru nevoile familiei. Atunci, tatăl Dianei se opunea violent unui nou an școlar, însă mama sa a fost cea care a reușit mereu să găsească o soluție: „Nu știu de unde a găsit banii, ce a mai vândut, pe unde s-a mai împrumutat. << -Măcar pe primul trimestru! Uite taxa... Pe urmă, o să vedem...>>”⁷⁷

Moartea bunicii Dianei o determină pe aceasta să-și amintească cu drag de ea, iar nouă ne oferă posibilitatea de a înțelege și mai bine drama unei femei fără școală. „Mă lua de mână și mă ducea peste tot. Poate și fiindcă nu știa să citească avea nevoie de mine.”⁷⁸ La cinematograful, bunică se bazează pe Diana pentru a-i spune ce se întâmplă în film, acest lucru atrăgându-i fetei reproșuri din partea altor spectatori, deranjați de faptul că fata vorbea destul de tare- mai ales după ce auzul bunicii sale slăbise considerabil odată cu înaintarea în vârstă. La cei 14 ani neîmpliniți de atunci, Diana nu înțelegea cât de greu îi fusese bunicii ei să se descurce în viață, ca femeie care nu știa nici măcar să silabisească. „Abia acum îmi dădeam seama cât trebuie s-o fi chinuit faptul că nu știa carte și îmi era cu atât mai dragă, și remușcările mă sfâșiau.”⁷⁹ Acest tip de trai era cu atât mai dureros, cu cât le făcea pe femei dependente de bărbații lor în totalitate. Ele nu erau capabile să ducă la bun sfârșit nici cele mai simple sarcini, de multe ori, deoarece educația nu era considerată o necesitate pentru femei, crezându-se că o femeie fără școală este mai fericită; în fapt, situația se afla la polul opus, iar regretul și chinul de zi cu zi al tuturor acelor femei este captat în această rememorare emoționantă, care lasă să se întrevadă o pledoarie pentru educația femeilor.

Prejudecățile legate de abilitatea unei debutante de a scrie o proză atât de consistentă, la o vârstă atât de tânără, îi fac pe oameni să considere că Celine Serghi nu ar fi putut fi cu adevărat autoarea *Pânzei de păianjen*; apropierea de Camil Petrescu (și, mai departe, de Mihail Sebastian) le oferă posibilitatea de a face speculații și de a afirma fără înconjur: „Da, cartea e bună, dar nu cumva i-a scris-o X, nu i-a stilizat-o Y, n-a ajutat-o Z?”⁸⁰

Ca o concluzie a analizei întreprinse în acest studiu, este evident că receptarea romanului de debut al Celinei Serghi a fost mai degrabă săracă și superficială, în condițiile în care literatura feminină este privită drept o literatură minoră, sentimentală și profund neoriginală. Cu toate acestea, contribuția autoarei la dezvoltarea romanului românesc este de netăgăduit, intrând așadar în conflict cu opinia criticii referitoare la subiect.

Note:

1. Ilie Rad, *Cella Serghi. Interviuuri. Cu douăsprezece scrisori inedite către Ilie Rad*, ediție îngrijită, prefață și notă asupra ediției de Ilie Rad și Maria Judele (Cluj-Napoca: LIMES, 2005), 5.
2. Pompiliu Constantinescu, *Scrieri*, vol. IV (București: Minerva, 1970), 81, citat în Al. Protopopescu, *Romanul psihologic românesc*, Ediția a II-a, cu o postfață de Vasile Andru (Pitești: Paralela 45, 2000), 236.
3. Eugen Negrici, *Iluziile literaturii române* (București: Cartea Românească, 2008), 204.
4. *Ibid.*, 201.
5. Ilie Rad, *op. cit.*, 22.
6. Elena Zaharia-Filipaș, *Studii de Literatură Feminină* (București: Paideia, 2004), 5.
7. *Ibid.*, 18.
8. Mihaela Miroiu, *Gândul umbrei: abordări feministe în filosofia contemporană* (București: Alternative, 1995), 53.
9. Mihail Sebastian, *Notă la un roman feminin*, în „R.F.R.”, an III, nr. 5, 1 mai 1936, p. 508, citat în Al. Protopopescu, *op. cit.*, p. 237.
10. Bianca Burța-Cernat, *Fotografie de grup cu scriitoare uitate: proza feminină interbelică* (București: Cartea Românească, 2011), 7.
11. Vezi, spre exemplu, Bianca Burța-Cernat, *Fotografie de grup cu scriitoare uitate: proza feminină interbelică* (București: Cartea Românească, 2011); Elena Zaharia-Filipaș, *Studii de Literatură Feminină* (București: Paideia, 2004); Al. Protopopescu, *Romanul psihologic românesc*, Ediția a II-a, cu o prefață de Vasile Andru (Pitești: Paralela 45, 2000); Sanda Radian, *Portrete feminine în romanul românesc interbelic* (București: Minerva, 1986). Aceste studii vor fi utilizate și în cadrul lucrării noastre.
12. *Ibid.*, 104.
13. Bianca Burța-Cernat, *op. cit.*, 7.
14. *Ibid.*, 280.
15. Doina Rad, *Viața ca rescriere. Cella Serghi* (Cluj-Napoca: Accent, 2010), 62.
16. Ilie Rad, *op. cit.*, 100.
17. Bianca Burța-Cernat, *op. cit.*, 261.
18. Doina Rad, *op. cit.*, 64.
19. Cella Serghi, *Pe firul de păianjen al memoriei*, Ediția a doua revăzută, adăugită (Porus, 1991), 11.
20. *Ibid.*, 14.
21. *Ibidem*.
22. *Ibidem*, 69.
23. Cella Serghi, *Pânza de păianjen*, Ediție ne varietur, cu o postfață a autoarei (București: Minerva, 1971), 217.
24. *Ibid.*, 40.
25. Cella Serghi, *Pe firul*, 29.
26. *Ibid.*, 33.
27. Bianca Burța-Cernat, *op. cit.*, 266.
28. Cella Serghi, *Pe firul*, 52.
29. *Ibid.*, 105.
30. *Ibid.*, 107.
31. *Ibid.*, 22.
32. Bianca Burța-Cernat, *op. cit.*, 263.
33. Elena Zaharia-Filipaș, *op. cit.*, 19.
34. Bianca Burța-Cernat, *op. cit.*, 262.
35. Ilie Rad, *op. cit.*, 54.
36. Cella Serghi, *Pe firul*, 33.
37. Ilie Rad, *op. cit.*, 71.
38. Cella Serghi, *Pe firul*, 70.
39. *Ibid.*, 71.
40. *Ibid.*, 183.
41. *Ibidem*.
42. *Ibidem*.
43. Ilie Rad, *op. cit.*, 99.
44. Cella Serghi, *Pânza*, 462.
45. *Ibid.*, 463.

46. Cella Serghi, *Pe firul*, 185.
47. Bianca Burța-Cernat, *op. cit.*, 279.
48. Cella Serghi, *Pe firul*, 225.
49. *Ibid.*, 225-227.
50. *Ibid.*, 226.
51. *Ibidem*.
52. Al. Protopopescu, *op. cit.*, 241-242.
53. Cella Serghi, *Pânza*, 28.
54. *Ibid.*, 17-18.
55. Ilie Rad, *op. cit.*, 82.
56. Bianca Burța-Cernat, *op. cit.*, 274.
57. *Ibid.*, 278.
58. Cella Serghi, *Pânza*, 39.
59. *Ibidem*.
60. Doina Rad, *op. cit.*, 143.
61. Cella Serghi, *Pânza*, 326.
62. *Ibid.*, 333.
63. *Ibid.*, 455.
64. Cella Serghi, *Cartea Mironei*, Prefață de Elena Zaharia-Filipaș (București: Litera Internațional, 2009), 403.
65. Dan și Alice Falcan, „Martha Bibescu, prințesa căreia îi era frică să nu-și uite viața”, *Historia*, an XVIII, nr. 194 (2018): 12.
66. Vezi Ștefania Mihăilescu, *Din istoria feminismului românesc: Antologie de texte: 1838-1929* (Iași: Polirom, 2002), 11-12.
67. Statistica profesiunilor din România după recensământul general al populației din 1 ianuarie 1913 (București: 1913), citat în Ștefania Mihăilescu, *op. cit.*, 15.
68. Ștefania Mihăilescu, *op. cit.*, 153.
69. Simone de Beauvoir, *Puterea Vârstei*, Traducere și note de Anca-Domnica Ilea (Timișoara: Amarcord, 1998), 8.
70. Ștefania Mihăilescu, *op. cit.*, 156.
71. Dan și Alice Falcan, *loc. cit.*, 15.
72. *Ibid.*, 38.
73. *Ibid.*, 34.
74. *Ibid.*, 50.
75. Cella Serghi, *Pânza*, 312.
76. *Ibid.*, 459.
77. *Ibid.*, 141.
78. *Ibid.*, 87.
79. *Ibidem*.
80. Ilie Rad, *op. cit.*, 21.

Bibliography

- Beauvoir, Simone de, *Puterea vârstei*, Traducere și note de Anca-Domnica Ilea [The Prime of Life]. Timișoara: Amarcord, 1998.
- Burța-Cernat, Bianca, *Fotografie de grup cu scriitoare uitate: proza feminină interbelică* [Group photography with forgotten women writers: interwar women's prose]. Bucharest: Cartea Românească, 2011.
- Falcan, Alice, Falcan, Dan, „Martha Bibescu, prințesa căreia îi era frică să nu-și uite viața”. [“Marthe Bibesco, the princess afraid of forgetting her life”]. *Historia*, XVIII, no. 194 (2018): 12.
- Mihăilescu, Ștefania, *Din istoria feminismului românesc: Antologie de texte (1838-1929)* [From the history of Romanian feminism: Anthology of texts (1838-1929)]. Iași: Polirom, 2002.
- Miroiu, Mihaela, *Gândul umbrei: abordări feministe în filosofia contemporană* [The Thought of the Shadow: Feminist Approaches in Contemporary Philosophy]. Bucharest: Alternative, 1995.
- Negrice, Eugen, *Iluziile literaturii române* [The illusions of Romanian literature]. Bucharest: Cartea Românească, 2008.
- Protopopescu, Al., *Romanul psihologic românesc*, Ediția a II-a, cu o postfață de Vasile Andru [The Romanian psychological novel, second edition, with an afterword by Vasile Andru]. Pitești: Paralela 45, 2000.
- Rad, Doina, *Viața ca rescriere. Cella Serghi* [Life as rewriting. Cella Serghi]. Cluj-Napoca: Accent, 2010.
- Rad, Ilie, *Cella Serghi. Interviu. Cu douăsprezece scrisori inedite către Ilie Rad*, Ediție îngrijită, prefață și notă asupra ediției de Ilie Rad și Maria Judele [Cella Serghi. Interviews. With twelve letters to Ilie Rad, edited by, and with a foreword and note on

- the edition by Ilie Rad and Maria Judele]. Cluj-Napoca: LIMES, 2005.
- Serghei, Cella, *Cartea Mironci*, Prefață de Elena Zaharia-Filipaș [Mirona's Book, foreword by Elena Zaharia-Filipaș]. Bucharest: Litera Internațional, 2009.
- Serghei, Cella, *Pânza de păianjen*, Ediție ne varietur, Cu o postfață a autoarei [The cobweb, with an afterword by the author]. Bucharest: Minerva, 1971.
- Serghei, Cella, *Pe firul de păianjen al memoriei*, Ediția a doua revăzută, adăugită [Along the spidery thread of memory, second edition, revised]. Porus, 1991.
- Zaharia-Filipaș, Elena, *Studii de Literatură Feminină* [Studies in women's literature]. Bucharest: Paideia, 2004.

DETABUIZAREA POEZIEI CONFESIVE FEMININE. STUDIU DE CAZ: MEDEEA IANCU

Eylül-Sabo-Andrada YUNUSOGLU

Universitatea din București, Facultatea de Litere
University of Bucharest, Faculty of Letters
Personal e-mail: pr@litere.ro

OVERCOMING THE TABOO OF CONFESSIOAL FEMININE POETRY. CASE STUDY: MEDEEA IANCU

This article aims to briefly examine Medeea Iancu's poetry books *Divina tragedie* and *Cântarea care a biruit toate cântările*, by analysing the way in which confessional poetry becomes an act of redefining the feminine language. This study addresses the issue of how feminine poetry is perceived, focusing on the way women are taught to behave and speak for the most parts of their lives. Firstly, my attempt is to analyse the discourse from a feminist point a view, focusing on the way the patriarchal culture dictates the norms of language. Secondly, this study will show that there is a form of tabooing encompassing feminine poetry, which eventually alters books' interpretation. Therefore, I will try to question the taboos that are formed around the feminine point of view and how the feminine expression tends to be limited. I chose Medeea Iancu's first books, because I think it is necessary to study the process in which her feminist discourse has evolved. Additionally, my research has the objective of determining whether Medeea Iancu's feminist position, as assumed in her latest volumes, can also be observed in the aforementioned books. Furthermore, Medeea Iancu's poetry can be considered a significant stage in the evolution of Romanian feminist poetry and it constitutes an authentic and original voice.

Keywords: confessional poetry, feminism, femininity, Medeea Iancu, postmodernism, empowerment.

1. INTRODUCERE

Odată cu anii '60, un nou fenomen complex ia locul modernității, despre care se credea „că a ajuns la final sau că traversează o profundă criză de identitate”¹. Acest fenomen se numește postmodernism și reprezintă o nouă sensibilitate, care se eliberează de constrângerile materialismului, moralei, individualismului, a conștiinței de sine, de depolitizare, anxietatea creată de războiul rece și de bombele nucleare, și în special de ipocrizie². Jean-Francois Lyotard definește postmodernismul ca o neîncredere în metanarațiuni, deoarece funcția

narativă își pierde logica, eroul, pericolul și scopul ei cel mai important³, adică „finalitatea universală”⁴. Pentru scriitorii postmoderni realitatea nu este „decât un amalgam de interpretări și ficțiuni”⁵.

Postmodernismul românesc ia naștere odată cu generația '80. Acesta se împarte în două categorii: aripa textualistă și cea „lunedistă”. Dacă prima este orientată programatic către text, atunci cea de a doua este orientată către realitate⁶. Noua poezie este „descriptivă, are <<priză la real>>, enumeră la nesfârșit obiecte și suprafețe în desfășurări poetice orale, torențiale, [p] oemele sunt lungi, dezordonate, copleșite de imagini,

[r]ealitatea apare în ele torsionată de o subiectivitate nelimitată, marcată de colocvial, derizoriu, sordid⁷. Chiar dacă optzeciștii sunt considerați primii postmoderni, generațiile precursore vor continua „în direcția prozaizantă și biografică”⁸.

Generația 2000 românească vine cu o nouă estetică și o nouă sensibilitate, care surprinde furia, dezamăgirea, revolta, trauma, delirul, decadența, atitudinea antisentimentală, anti-intelectuală, sarcasmul, cinismul, grosolănia, vulgaritatea, agresivitatea, refulările și defulările reprezentate de complexul Narcis sau cel oedipian, refugiul în alcool, sex, droguri și violență, folosindu-se de un discurs poetic la persoana I, în care actualizează și redefinesc: avangardismul, neoexpresionismul și suprarealismul⁹. Lumea pe care aceștia o creează este una în travaliu, iar acest lucru se reflectă din atitudinea pe care poeții o au. Printr-o poetică subiectivă, biografică și confesivă și mai radicală decât a predecesorilor lor, generația 2000 își refulează traumele și încearcă să își păstreze rezistența în fața „normalității” social acceptabile, având, astfel, o voce importantă care continuă poetica postmodernă și chiar o depășește.

Douămiștii au un discurs radical, prin care se revoltă față de criza poeziei, pe care o resimt. Trecerea de la un discurs liric la unul prozaic aduce în prim-plan trauma personală și ruptura ireductibilă și definitivă¹⁰. Criza devine un motiv și un substituent al actului creator¹¹. Așadar, aceasta se manifestă prin angoasă, suferință, violență, boală, refuzul echilibrului etc. Pentru Generația 2000, opera reprezintă imaginea corpului, iar aceasta „devine astfel plăcere dejectivă: avort, defecație, defulare, exces, pubelă, smârc, loc viran de sedimentat imondității”¹². De aceea caută să șocheze și scandalizeze cititorul, fiind asemănată cu o „*criză juvenilă*” în genere, dar care se instalează agresiv, cu pretenții de <<maturitate>> și de <<autenticitate>>¹³.

În privința limbajului, se observă că este trivializat, iar scopul este același ca al operei, adică trebuie să șocheze, „*construind destrucții*” în mod deliberat sau fascinații noi: ale noroiului, ale izolării în infern, ale doliului ca stare <<erotică>>, șocantă – considerate toate acestea ca *experieri* maxime, <<spirituale>>, chiar <<mistice>>¹⁴.

Medeea Iancu este una dintre cele mai interesante reprezentate ale douămiștilor. Printr-o poezie puternic confesivă, aceasta surprinde criza de identitate, specifică douămiștilor, și o leagă de criza corporalității¹⁵. Discursul poetic la persoana întâi prezintă ipostaza unică a unui eu angrenat în propria traumă, care printr-o subiectivitate „explorată continuu, va păstra constantă doza de umanitate necesară construirii unei lumi noi”¹⁶. Medeea Iancu creează, atât în *Divina tragedie* (2011), cât și în *Cîntarea care a biruit toate cîntările* (2015), un univers puternic afectat de moarte și de efectele pe care aceasta o are asupra tuturor. Poezia confesivă oferă un spațiu

în care poetul își poate asuma „frustrările, spaimile, traumele, rușinea ori fragilitatea, neputința”¹⁷. Medeea Iancu șochează prin autenticitatea limbajului poetic și prin felul în care reduce „distanța de transpunere la minim, ca și cum viața s-ar scrie singură pe pagina cărții”¹⁸, valorificând o traumă existențială, pe care în *Divina tragedie* o surprinde prin inocența copilului, iar în *Cîntarea care a biruit toate cîntările*, prin caracterul evocator și prin puterea cuvântului rostit.

Atât poezia confesivă feminină, cât și feminitatea s-au lovit de un soi de tabuizare, deoarece, în general, există o distincție între discursul de tip feminin și cel masculin. Limbajul ajută la dezvoltarea sexismului, deoarece într-o cultură formată după tiparul patriarhal, observăm că dacă o fată folosește un limbaj dur, specific băieților, aceasta va fi izolată ori s-ar simți ridiculizată¹⁹. Când o femeie refuză să vorbească ca o doamnă este considerată nefeminină²⁰, dar această reacție nu face decât să îngreieze discursul feminin. Faptul că este rezumat doar la metafore, personificări, care generează o realitate redusă, în general, la ceea ce convențional este considerat feminin, frumos, nu face decât să întărească diferențierea de gen dintre femei și bărbați. Acestora li se oferă posibilitatea de a se exprima liber, „dur” fără a fi oprimați de o reacție negativă.²¹ Discursul feminin își găsește specificul în arta spectacolului asemenea actrițelor, poetele pun accentul pe corporalitate, iar important nu este ce se spune, ci cum se spune²².

Formula confesivă relevă nevoia de exteriorizare a dramei existențiale cu care eul se luptă, totuși, trebuie luat în calcul că „niciodată dramele personale nu sunt total rupte de contextul istoric, social, politic, cultural sau de mentalități ori colectivitate”²³. Așa că poezia Medeei Iancu nu face excepție. De altfel, la fel ca Sylvia Plath, aceasta folosește o tehnică „*impulsivă*”²⁴, care indică nevoia de „o intensă căutare a cuvântului potrivit spre a păstra limpezimea emoției”²⁵.

2. DIVINA TRAGEDIE (2011)

Cu acest volum, discursul poetic al Medeei Iancu este coborât în „straturile cele mai familiare ale limbajului, pline de detalii tușante, care sunt poetice, nu prin normă, ci prin reliefurile lor viu, spontan inscriptibil într-un text obținut prin colaje absolut aleatorii, dar inscriptibile în ordine existențială”²⁶. Cu o notă puternic biografică, surprinde prin ochii unei copile lumea din jur, oferind astfel un soi de inocență.

Structurat în trei părți: *Allegro*, *Allegro con Molto*, *Largo*, poemele nu par să aibă o legătură cronologică între ele, ci mai degrabă, pot fi citite aleatoriu, efectul cel mai important al textului fiind „agonia ce se desfășoară în perimetrul inocenței”²⁷. La nivelul discursului putem observa că „eul real și cel fictiv nu se mai deosebesc”²⁸, iar acest lucru face ca poezia să fie „mai autentică decât realitatea *per se*”²⁹.

La fel ca Sylvia Plath, Medeea Iancu scrie o poezie confesivă care este absorbită de biografism și în care „evidențiază preferința pentru teme-limită, incomode, care atacă sexualitatea ca mijloc de închegare a identității”³⁰. Poezia confesivă a fost considerată de multe ori un

mijloc terapeutic pentru problemele psihice ale unor poeți, doar că intenționalitatea sa estetică infirmă din start o asemenea îngustarea a ariei de analiză, departe de a fi exclusiv remediu, aceasta clarifică și reordonează conținutul tensional al imanentei, gânduri, spaime, traume etc, fără a le șterge cu buretele, ba din contră, ele apar și mai evidente, și mai revendicative³¹.

Vocea eului se plasează în interiorul poemului, astfel fiind un alter-ego al poetei. Întreaga lume se conformează viziunii pe care aceasta ne-o conturează, nu există o învingere a morții, ci mai degrabă, o consolare cu ideea că moartea este o traumă esențială fiecărui individ:

rochia mea de mireasă este o rochie neagră.
rochia mea de mireasă va fi o rochie neagră
rochia mea de mireasă va fi o rochie mică
[...]
în Franța eu sunt un emigrant.
îmi plac spitalele și ușile lor pe care scrie
AJUTOR.
jasmine îmi freacă miinile cu lămiie.
AJUTOR.
să bei
să mănânci
să nu faci copii
să nu te mai uiți la filme cu vampiri
să nu urci mai mult de trei etaje
să nu tușiți
să vă ia dracu
[...]
în România cobor pe scări și aștept să mor
am chemat invitați am chemat lăutari
am chemat ursitoare.
[...]
nu mai pot să-ți curăț genunchii
lacrimile mele miros a iod
afară e alb
am intrat într-un sac alb
tu îmi mîngîi spinarea caldă
AU-COEUR AU-COEUR AU-COEUR
sîngele meu care mănîncă
sîngele meu care e trist
sîngele meu care s-a lipit de casa ta
sîngele meu este un arc.³²

Acest poem este din *Allegro* și se observă că „granița dintre biografie și autoficțiune este, de cele mai multe ori, fluctuantă și îndeajuns de greu de trasat ori de prins

în tipare”³³. Discursul oscilează între vocea copilei prin sintagme la viitor și vocea femeii care este conștientă de drama prin care a trecut. Orice text poartă o amprentă a autorului, care scrie sub influența elementelor care îi determină mediul social, orice abatere de la normele impuse de societate sunt etichetate ca fiind deviate sau excese de nebunie³⁴. Strigătul de ajutor pare să fie cel al femeii adulte care rămâne marcată de drama experimentată în copilărie.

Cu toate acestea, limbajul folosit este cât se poate de neînfrumusețat, cu trimiteri constante la moarte, la viața în spital, la lucrurile considerate într-o critică patriarhal-tradițională ca fiind „nefeminine”. Poezia Medeei Iancu detabuizează limbajul feminin printr-un limbaj „neînfrumusețat”. Aceasta prezintă temele menționate într-un mod autentic și chiar brutal, dar vocea copilei oferă o perspectivă inocentă, dar nu naivă. Poezia confesivă feminină a încercat, de cele mai multe ori, să evadeze din realitate, dar poezia Medeei Iancu, nu face decât să arate o realitate pe cât se poate de autentică, pe atât de traumatică. Nu urmărește un model tradițional de poezie confesivă feminină, ci și-l însușește pe cel „tradițional”:

..
e dezgustător să fii tandru.
sub pielea mea este un strat de metal lucios
sunt fragilă
la micul dejun dinții mei sunt var
sunt atât de curată
sunt atât de săracă
aștept un trup mic într-o cutie de sardele
cu minute rabatabile
moartea este comestibilă

sunt o grămadă de ore
cărora le e foame
nu am co
nu am c
nu am
nu am
copii

plec în vârful picioarelor.
unica noastră inimă este amînată;
alunec
alunec
alunec
alunec³⁵

Metafora balerinei, „plec în vârful picioarelor” are înțeles de dorință, de speranță pentru vindecare. Cu toate acestea, poezia începe prin afirmația „e dezgustător să fii tandru”, ceea ce într-un discurs poetic feminin este conotat negativ, deoarece poeta face o afirmație dură la adresa idealurilor feminine, pe care bărbații le instituie. Tandrețea care reprezintă una dintre

trăsăturile definitorii ale feminității, este respinsă, deoarece viziunea poetei asupra propriei persoane este una respingătoare: „sub pielea mea un strat de metal lucios/ sunt fragilă/ la micul dejun dinții mei sunt var/ sunt atât de curată/ sunt atât de săracă”.

Atât teoreticieni feminisți, cât și anti-feminisți au dezbătut problema limbajului feminin în raport cu cel masculin. Teoreticiene precum Sara Mills și Robin T. Lakoff susțin că există o diferență, până și la nivelul limbajului, așadar, bărbaților le lipsesc din vocabular anumite elemente care sunt specifice doar femeilor, bazându-se, astfel, pe o teorie care întărește diferența de gen. Femeile sunt, de cele mai multe ori, mai tăcute, nu intervin în conversație și se folosesc de mai multe propoziții interogative decât bărbații³⁶. Chiar dacă, aceste afirmații au fost făcute la nivelul discuțiilor colocviale, această stereotipie s-a perpetuat și asupra literaturii. Totuși, limbajul nu ține strict de sexualitatea individului, ci de societatea în care acesta s-a dezvoltat. Dacă aceasta este subordonată unei culturi tradițional-patriarhale, atunci va exista o dominație de acest tip și în limbaj.

Vulnerabilitatea expusă într-o poezie confesivă, poate să fie catalogată ca o trăsătură specifică femeilor, dar ceea ce Medeea Iancu face în *Divina tragedie*, nu arată decât puterea pe care aceasta a avut-o asupra propriei drame, oferind, astfel, o voce incontestabilă și puternică, care nu se ascunde după metafore și înfrumusețări ale realității pe care aceasta o descrie:

niciodată Mama nu ajunge la 5
pe bufet avem un coș cu pachete de biscuiți
sunt 5 pachete de biscuiți fiecare pachet este o oră
ora în care am tăiat o felie de brânză
rafturile miros a zăr și a lemn rînced a cremă de cafea
cînd calc pe covoare ceva fișie umed sub tălpi.
în fiecare dimineață mama mamei măsoară igrasia de pe
pereți cu o lingură de lemn pe care o bagă apoi în sobă.
acolo și-a ars mama pantofii cînd era mică

lui lucian i-am vorbit mult despre tata.
cînd a murit era foarte cald soarele era un ghem roșu verde
alb un fel de mușuroi de furnici care se urcau lesne pe
mine pînă cînd groapa s-a umplut de furnici și sforile s-au
rupt.

mi-e dor de tata încerc mereu să imaginez alt film
speriată
speriată
speriată
șterg cuțitul de pantaloni.

coșciugul a căzut pe o parte
nu am tremurat nu am plîns.
era într-o zi de octombrie.
cînd te uiți în oglindă trebuie să te aștepți ca în ziua
următoare să moară cineva.

[...]
eu îți zic toate acestea ca să înțelegi zbuluciumul singurătății
nu sunt curajoasă nu sunt autoritară.

[...]
pentru că sunt singură în salon și privesc oamenii
cum pătrund năucii prin niște găuri luminoase care prind
contur. aici ne întîlnim noi³⁷.

La fel ca la Sylvia Plath, moartea tatălui este una dintre temele centrale ale poeziei Medeei, ar putea fi chiar drama primară. Din această cauză fiecare eveniment se leagă de tată:

..
tu dormi cu mine îmi scoți șosetele din picioare mă
pieptăni îmi curăți unghiile.
cînd sunt tristă vreau să-mi vorbești
să-mi spui nu mai fi tristă.
nu
mai fi
tristă
nu
mai
fi

nu vreau să plîng. tata plîngea și ieșea cu perna pe balcon
și plîngea.

nu vreau să rămân singură în casă fără tine.
tata mai țipa uneori la mama
plîngeam ascunsă sub brad.

nimic grav
tata plîngea cu capul în wc. .
încep să mînc covorul cel verde de foame
cu iubirea nu se moare de foame,

[...]
azi îmi spui că pot să cad în tine
căderea va fi zbor
nu îi voi simți fundul.
sau
inima mea este a ta³⁸.

De amintit faptul că această perspectivă a copilei, este o strategie, pe care și Sylvia Plath a folosit-o, „reflectând o luptă acerbă cu sine, pe viața și pe moarte”³⁹. Dispariția tatălui schimbă întreg parcursul evolutiv al fetei, aceasta „va fi toată viața bântuită de imaginea magnetizantă și multifacetată a tatălui”⁴⁰. Iubitul poate fi un substitut, dar cu timpul singura certitudinea rămâne moartea.

Pentru a ilustra mai bine drama pe care o conturează moartea tatălui și felul în care aceasta influențează relațiile:

eu și tata
tata, aș mînc mereu cu scortîșoară
luni seara îmi voi face hemoglobina
tu nu ești cu mine
tu nu mai ești cu mine

tu ai plecat
 [...]

tata, eu am început să dezlipesc pământul bucată cu
 bucată pînă îmi voi face o groapă
 tata, sunt previzibilă.
 [...]

el m-a lăsat în ploaie
 am început să plîng
 [...]

el nu m-a dezamăgit.
 [...]

tata, eu sunt mică mică de tot
 ia-mă în brațe
 nu mai pot
 nu mai pot
 [...]

tata, eu sunt o proastă o fragedă o moartă
 el nu vine mîine el nu vine poimîine el nu vine
 el nu vine el nu vine el nu vine⁴¹

..
 Oscilând între tată și el, la prima vedere, nu se poate face o diferență, da se observă că, de fapt îi mărturisește tatălui conflictul interior pe care îl resimte: „eu sunt o proastă o fragedă o moartă”. Iubirea este văzută ca o slăbiciune, iar moartea este singura certitudine pe care poeta o are.

Dacă la Sylvia Plath conflictul se revarsă și asupra lui Dumnezeu, respingându-l pentru că i-a luat tatăl, atunci în poezia Medeei Iancu se observă o analogie între Dumnezeu și iubit, între Dumnezeu și tată:

MAMA SPUNE CĂ NU POT SĂ MOR DE LEUCEMIE PENTRU
 CĂ ÎN CURÂND VOI FI CATOLICĂ.

Mama spune că dumnezeu m-a salvat pentru că mă
 gândeam la tine.
 dumnezeul meu e străin.
 în fiecare oraș e altul.

CEL MAI INTIM LUCRU E
 cînd dumnezeu ești tu
 [...]

eu am părul roșu ca inima⁴²

Se folosește de motive aparent religioase, pentru a sublinia ideea că divinitatea îi aparține individului. În spatele unei aparente confesiuni ale unei copile, a unei transcendente se ascunde realul și scepticismul femeii adulte, care conștientizează, deja, efectele dramelor pe care le-a trăit.

Divina tragedie surprinde un discurs poetic care se ascunde în spatele imaginii fetei care printr-o voce inocentă relatează boala și pierderile pe care ea le-a suferit, încă din copilărie. În ceea ce privește limbajul nu urmează modelul tradițional, care ar fi considerat feminin, ci mai degrabă, radiografiază drama, pe care o

expune ca pe o confesiune, mai întâi a fetei, apoi a femeii care mediază acest monolog brut. Miezul dramei este patologic și o va urmări întreaga viață, dar dacă aparent fata nu conștientizează acest lucru, intervine vocea adultă care face diferențierea între cele două voci:

..
 mîncăm împreună
 trupșorul meu face flori.
 trupșorul meu face pădăii
 am o broască de jucărie
 îi întorc cheia și ți-o dau ție.
 asta e tot.
 să nu uiți.

nu mă interesează sexualitatea mea.
 am stat atîta vreme într-un PET SCANNER

[...]

privește pielea mea.
 dezgustă-te nu o să plîng.
 nu o să plîng.

[...]

ei se holbează la mine
 unde-ți sunt oasele
 unde-ți sunt pumnii.
 de crăciun nu ninge
 de crăciun mor sub brad.

[...]

astăzi mi-au desfăcut picioarele și m-au privit.
 mi-au băgat un laser și m-au privit și ei⁴³

Trauma nu este doar una fizică, provocată de boală, este, de fapt, o traumă existențială care rămâne temă centrală și în volumul *Cîntarea care a biruit toate cîntările*.

3. CÎNTAREA CARE A BIRUIT TOATE CÎNTĂRILE (2015)

Volumul este structurat în două părți: *Nocturn I și II* și „prezintă un cerc vicios de reinventări ale condiției umane”⁴⁴. La fel ca în *Divina tragedie*, realitatea este expusă tot prin filtru confesiv și biografist, vocea eului fiind la persoana I, dar diferența stă în faptul că „realitatea este pusă în funcțiune de principiile oralității, căci da, versurile din *Cîntarea...*, înainte de toate, au această menire de a fi rostite”⁴⁵. În ceea ce privește temele abordate se observă o similitudine cu cele din volumul mai sus menționat, dar lipsește inocența generată de alter-ego-ul creat în *Divina tragedie*. Cu toate acestea, dacă în primul volum metafora nu este o evadare din lumea reală, în acest volum se observă o preferință mult mai pregnantă pentru limbajul abstractizant („Gleznele mele sunt un fir de/ Iarbă”⁴⁶, „Amurgul îl întind pe/ Pleoapă”⁴⁷, „Sîngele meu e o/ Doină”⁴⁸).

Formula confesivă este păstrată și în acest volum, chiar dacă comparativ cu *Divina tragedie*, se observă o formulă mult mai temperată a vocii poetice. Dacă în primul

volum, poeta își expune mult mai direct vulnerabilitățile, în *Cîntarea...*, discursul poetic evoluează. Cu toate că este abstractizant, plin de personificări și metafore, nu trece în sfera a ceea ce în mod tradițional este considerat feminin. Poemele din acest volum „funcționează ca niște combine generatoare de tropi, întâlnim și imagini/personificări intangibile, cvasi-grotești”⁴⁹:

VOMA ASTA, DOAMNE, -n care
Toți îngerii-ai trimis, toți
Îngerii,

Răgușindu-mă, schimonosindu-mă, toți
Îngerii-necați în
Chiuveta spitalului de zi,

Și sîngele meu de
Rai golit, de adn-ul
Tău, doamne, toți.

Îngerii mînjindu-mi gura,
Împuținîndu-mi
Părul,

Lăsîndu-mă o nadă
Omului⁵⁰

Discursul poetic feminin este influențat de mai mulți factori, iar de multe ori acesta se supune unei stereotipii impuse. Femeile au fost mereu membrele unui grup minoritar, iar acest lucru se vede și în literatura feminină. De cele mai multe ori scriitoarele au ales fie să se supună convenției scrisului feminin, abordând, astfel, teme specifice precum iubirea, familia, moartea, dar într-o perspectivă mult mai înfrumusețată, fie au imitat scriitura masculină ori, în sfârșit, au încercat să își creeze o voce nesupusă convențiilor impuse de factorii externi⁵¹. Totuși, Medeea Iancu are o voce autentică și originală, discursul ei poetic nu se supune normelor poeziei confesive feminine, în sensul în care feminitatea acesteia nu este reprezentată de convențiile sociale.

Poemele din *Cîntarea...* surprind o dramă existențială profundă, care dacă în *Divina tragedie* este filtrată mai întâi prin ochii copilei, aici vocea îi aparține unei femei mature, care nu numai că reflectă la dramele proprii, ci și poezie. La fel ca Sylvia Plath, Medeea Iancu încearcă să ajungă la totalitate a poemelor sale, dar această încercare „o va arunca mereu pe poetă de cealaltă parte a ființei sale, acolo unde se vede nevoită să înfrunte stări limită”⁵²:

CE ȘANSĂ, ce
Șansă să

Scoți din tine
Miezul, să-l întinzi
Săracilor.

..
Și sub litere, laptele tău,
Mamă,
..
Sîngele meu în martie,
Prins cu bold de rochiță⁵³

Astfel, poezia confesivă a Medeei Iancu din acest volum nu încearcă să evadeze din realitate, ci reprezintă un mod prin care poeta descrie efectele pe care trauma le are asupra individului, și felul în care aceasta se manifestă din punct de vedere feminin, lăsând deoparte trăsăturile discursului liric feminin. Cu toate acestea, temele sunt atât de personale, încât textul și cititorul sunt influențați de genul scriitoarei. Dacă în literatura americană, de obicei, textele par să se adrese unei audiențe generale, de cele mai multe ori acestea se adresează unui public predominant masculin⁵⁴, iar acest lucru se observă și în literatura română. Poete precum Medeea Iancu impun în literatură vocea feminină, care reflectă o realitate percepută din acest punct de vedere, iar poete asemenea Elenei Vlădăreanu, Mirunei Vlada, Svetlanei Cârstean, Dominicăi Drumea oferă perspective diferite asupra ideii de feminitate, încercând să soluționeze o criză identitară.

Cîntarea... este un volum metafizic, în care drama este un punct de transcendență. Medeea Iancu pleacă de la o experiență personală, dar prin acest volum reușește să cuprindă la nivel macro drama existențială, pe care o descrie prin: imaginarul greu de vizualizat, metafore, discurs fragmentat, având rolul de a șoca cititorul și a-l face conștient de această dramă, cu care poezii generației 2000 s-au luptat:

ASCULTĂ-MĂ și întoarce-mă la
Tine. O piatră din zidul Sionului
Sînt.

La picioarele tale ca și
Cîmpia Edomului:

..
Eu eram.
Mai goală ca și
Coroană ciugulită de
Viermii de mătase,

Brațul meu era mai subțire ca
Firele lor albe de păr. Cuvîntul meu surd
Se lovea ca și grindina de caselor lor
[...]

Nu mă vezi. În inima pietrei lovesc
Și lovesc și lovesc
Și lovesc –
Vadul își ține mîna pe gură.
[...]

Tălpile mele nu mai au
Voce. Din părul meu s-a făcut
Șa pentru animale. Din oasele mele
S-a făcut căpăstru pentru
Drum.

Din unghiile mele s-au făcut agrafe pentru
Cozile altor femei.
[...]⁵⁵

Motivele religioase sunt mult mai pregnante în acest volum, dar, cu toate acestea, rămâne o urmă de scepticism în ceea ce privește Divinitatea. La fel ca în *Divina tragedie*, această funcție este atribuită fie tatălui, fie iubitului.

În *Cîntarea...*, sacrificiul nu se referă numai la persoana, ci și la actul de creație:

NU MAI AM PUTERE să mișc
Literale. Eu, pagină albă,
Scut de lumină –

Poemul meu este ruina templului grec.
Poemul meu este o constelație de cicatrici.
Poemul meu este o crimă.
[...]⁵⁶

Aceste versuri surprind atât atitudinea poetei față de ceea ce scrie: „Poemul meu este o constelație de cicatrici”, identificându-se astfel cu poezia confesivă, cât și criza resimțită la nivelul actului de creație: „NU MAI AM PUTERE să mișc/ Literale”.

Natura, la fel ca pentru mulți poeți, reprezintă un refugiu, un spațiu protector care are un caracter emfatic asupra trăirilor intense ale poetei: „Glezele mele sunt fire de iarbă”⁵⁷, „Tot mai aproape de tine./ Tot mai aproape de mine. Sar scânteii pînă la mătasea fluturilor”⁵⁸. Mihók Tamás menționează că „portativele concepute în tandemul om-natură sunt susținute mai ales prin verbul <<a fi>>, poeta târându-și astfel, de-a lungul *Cîntării...*, dorința febrilă de conectare”⁵⁹:

SUNT STUPUL GOL și
Încuiat.

Un arbore și clopotele lui de
Nuiele.

Coaptă e via,
Smălțuită de
Îngeri:

Firului de iarbă gura
Îi astup.

Cîmpie întinsă și înflorită sînt

Pașii mei.
[...]
Sus, atît de sus
O torță în care suflă fără
Efort:

Sînt un dejun pe
Iarbă⁶⁰

Volumul surprinde atitudinea meditativă a poetei, și chiar, o revoltă împotriva destinului și a suferinței create de boală. În *Divina tragedie* confesiunea transcendentală este a fetei, pe când în *Cîntarea...* este a femeii. Chiar dacă discursul este abstractizant, acesta rămâne lucid și autentic. Metaforele nu înfrumusețază experiența traumei, ci o potențază. Imaginile nu fac decât să expună o realitate, care și printr-un filtru abstractizant nu este decât o reprezentare a unei drame.

4. CONCLUZII

Poezia confesivă a fost supusă mai multor interpretări, iar de cele mai multe ori, aceasta a fost considerată un mijloc terapeutic prin care vocea lirică și poetul se confundă. În ceea ce privește poezia confesivă „aceasta, nu fără teme, are un statut aparte cu cât discursul poetic este mai absorbit și valorizat în sfera biografiei, cu atât evidențiază preferința pentru teme-limită, incomode, care atacă sexualitatea ca mijloc de închegare a identității”⁶¹. De altfel, temele abordate de poezii confesive „provin din sfera acelor trăiri considerate intime ori tabu”⁶².

Analizând cele două volume ale Medeei Iancu am observat că temele abordate de poetă sunt moartea, boala, transcendența, familia și iubirea. Dacă în *Divina tragedie* inocența copilei ar putea fi privită ca un paravan, consider că, de fapt, vocea lucidă a fetei nu face decât să detabuizeze aceste teme. Cititorii pot să se raporteze mult mai ușor la drama descrisă. Există anumite frânturi în text care fac trecere de la perspectiva infantilă la cea a femeii mature, dar emfaza creată prin intermediul copilei oferă o viziune lucidă și autentică asupra temelor mai sus menționate.

În *Cîntarea care a biruit toate cîntările*, poeta se axează pe aceleași teme, doar că limbajul se schimbă. În *Divina tragedie* se observă, de cele mai multe ori, o structură simplă, atât la nivelul textului, cât și la cel la nivel stilistic. Cu toate acestea, poeta are tendința de a crea niște imagini artistice greu de vizualizat, pe care le mediază printr-o confesiune brută, neînfrumusețată. În *Cîntarea...* discursul poetic, din punct de vedere stilistic, este mult mai puternic încărcat de o figurație abstractizantă, fiind construite imagini greu de vizualizat. În schimb discursul poetic este unul de tip fragmentat, ruptura versurilor reprezentând un potențator al dramei existențiale.

Detabuizarea propriu-zisă a poeziei confesive se întâmplă, mai ales, în volumul *Divina tragedie*, atât prin discursul liric „netradițional”, cât și prin existența a celor două voci, una inocentă, iar alta matură. Volumul expune drama prin care poeta trece, boala potențează drama existențială și chiar o motivează, iar universul liric creat nu este decât o altă formă de realitate, expusă în forma ei cea mai autentică. Temele abordate de poetă în acest volum nu au nevoie de un limbaj înfrumusețat, nu au nevoie de o mediere, ci sunt descrise într-un mod rudimentar. În *Cântarea care a biruit toate cântările*, poeta pare să contureze o realitate încărcată din cauza dramei existențiale, care nu se ascunde în spatele discursului încărcat de metafore și abstracțiuni, ci se folosește de ele pentru a crea o lume în care criza se resimte la toate nivelurile, nu numai la nivelul individului, ci și al divinității, naturii etc. În primul volum discursul liric este mult mai direct, poezia fiind mult mai dură decât cea din *Cântarea...*, dar Medeea Iancu păstrează aceeași formă brută și în limbajul abstractizant:

Pieptul lui e o sticlă în care rîul
Șuieră.
Obrazul meu este o
Streașină –⁶³

De altfel, vocea rămâne aceeași, iar autenticitatea discursului reprezintă unul dintre motivele principale prin care poeta reușește să detabuizeze poezia confesivă.

În ceea ce privește interpretarea textului, poete precum Medeea Iancu revendică exprimarea sentimentelor în scris și oferă astfel o voce feminină nonconformistă. Tabuul în poezia feminină stă în modul în care textul

este receptat, deoarece, de cele mai multe ori, dacă un text scris de un bărbat este puternic sentimentalizat atunci acesta este apreciat pentru expunerea propriilor experiențe, pe când femeile nu sunt apreciate⁶⁴, această reacție duce la întărirea diferențelor de gen și le oferă bărbaților un statut privilegiat, pe când femeilor li se cataloghează această trăsătură ca un efect al propriului gen⁶⁵. Robin T. Lakoff ridică această problemă a limbajului folosit de către femei și bărbați, aceasta menționează că din punct de vedere lingvistic, stereotipurile impuse de cultura patriarhală, își manifestă dominanța și în această arie. Plecând de la această premisă, dacă genul feminin este asociat cu ideea de frumos, acest lucru se reflectă și în limbaj, ceea ce consider că duce la o receptare filtrată de „frumos” și de aceea, în general, discursul poetic feminin este analizat prin trăsăturile specifice genului, iar intenționalitatea auctorială este ignorată. Atunci când textele sunt analizate din acest punct de vedere inegalitățile de gen sunt accentuate, dar printr-o puternică reprezentare feminină în poezie balanța se echilibrează, iar textului nu i se va mai atribui o caracteristică de gen.

Ambele volume ale Medeei Iancu sunt reprezentative pentru poezia confesivă feminină și pentru revendicarea anumitor teme, care atunci când au fost abordate de scriitoare au fost interpretate doar printr-un filtru normat de o cultură patriarhală. Voci ca ale Medeei Iancu preiau tabuurile din literatură, oferindu-le și o perspectivă feminină, care nu se mai supune regulilor de până acum. Acestea fiind lucide, autentice și directe, oferind o viziune clară asupra realității și reușesc să își câștige un loc la fel de important în literatură ca cel al bărbaților.

Note

1. Matei Călinescu, *Cinci fețe ale modernității*, traducere de Tatiana Pătrulescu și Radu Țurcanu (Iași: Polirom, 2017), 299.
2. Gerhard Hoffman, *From Modernism to Postmodernism: concepts and strategies of postmodern American fiction.*, (Amsterdam: Rodopi, 2005), 13.
3. Jean-Francois Lyotard, *The Postmodern Condition: A report on Knowledge*, traducere din franceză de Geoff Bennington și Brian Massumi (Manchester: Manchester University Press, 1984), XXIV.
4. Matei Călinescu, *Cinci fețe ale modernității*, 307.
5. *Ibid.*, 341.
6. Mircea Cărtărescu, *Postmodernismul românesc*. (București: Humanitas, 1999), 150.
7. *Ibid.*
8. *Ibid.*, 165.
9. Grațiela Benga, *Rețeaua: Poezia românească a anilor 2000*. (Timișoara: Editura Universității de Vest, 2016), 112-113.
10. Ștefania Mincu, *Douămiismul poetic. Despre starea poeziei II* (Constanța: Pontica, 2007), 9.
11. *Ibid.*, 10.
12. *Ibid.*, 11.
13. *Ibid.*
14. *Ibid.*, 12.
15. Grațiela Benga-Țuțuiianu, „Boală și miracol în poezia tânără contemporană”, *Analele Universității de Vest din Timișoara. Seria*

- de Științe filologice nr. LI-LII (2013-2014): 171.
16. Daniela Moldoveanu, *Poezia confesivă feminină*, prefață Gheorghe Manolache (București: Editura Muzeul Literaturii române, 2014), 21.
17. *Ibid.*, 24.
18. Al. Cistelean, „De la autenticism la autenticitate”, *Revista Astra*, nr. 3-4 (2011): 2.
19. Robin Tolmach Lakoff, *Language and Woman's Place* (New York: Oxford University Press, 2004), 40.
20. *Ibid.*, 41.
21. *Ibid.*, 45.
22. Raluca Bibiri, *Autoreprezentarea feminină. O psihanaliză culturală*, prefața Sorin Alexandrescu (București: Editura Universității din București, 2014), 59-60.
23. Daniela Moldoveanu, *Poezia confesivă feminină*, 35.
24. *Ibid.*, 38.
25. *Ibid.*
26. Ștefania Mincu, „Medeea Iancu și Divina tragedie”, *Contemporanul*, nr. 2 (719) (2012): 18.
27. Al. Cistelean, „De la autenticism la autenticitate”, 3.
28. Daniela Moldoveanu, *Poezia confesivă feminină*, 41.
29. *Ibid.*
30. *Ibid.*, 43.
31. *Ibid.*, 47.
32. Medeea Iancu, *Divina tragedie* (Timișoara: BrumaR, 2011), 16-17.
33. Daniela Moldoveanu, *Poezia confesivă feminină*, 51.
34. Sara Mills, *Feminist Stylistics* (London: Routledge, 1986), 21.
35. Medeea Iancu, *Divina tragedie*, 23-24.
36. Sara Mills, *Feminist Stylistics*, 34.
37. Medeea Iancu, *Divina tragedie*, 28-29.
38. *Ibid.*, 33-34.
39. Daniela Moldoveanu, *Poezia confesivă feminină*, 72.
40. *Ibid.*, 73.
41. Medeea Iancu, *Divina tragedie*, 40-42.
42. Medeea Iancu, *Divina tragedie*, 45.
43. *Ibid.*, 17-18.
44. Mihók Tamás, „Scâncetul sângelui din Eden”, *Revista Vatra*, nr. 3-4 (2016): 28.
45. *Ibid.*
46. Medeea Iancu, *Cîntarea care a biruit toate cîntările*. (Pitești: Paralela 45, 2015), 49.
47. *Ibid.*, 28.
48. *Ibid.*, 89.
49. Mihók Tamás, „Scâncetul sângelui din Eden”, 28.
50. Medeea Iancu, *Cîntarea...*, 38.
51. Sara Mills, *Feminist Stylistics*, 46.
52. Daniela Moldoveanu, *Poezia confesivă*, 81.
53. Medeea Iancu, *Cîntarea...*, 17.
54. Sara Mills, *Feminist Stylistics*, 56.
55. Medeea Iancu, *Cîntarea...*, 64-65.
56. Medeea Iancu, *Cîntarea...*, 10.
57. *Ibid.*, 49.
58. *Ibid.*, 56.
59. Mihók Tamás, „Scâncetul...”, 29.
60. Medeea Iancu, *Cîntarea...*, 81.
61. Daniela Moldoveanu, *Poezia confesivă feminină*, 42-43.
62. *Ibid.*, 67.
63. Medeea Iancu, *Cîntarea...*, 28.
64. Robin Tolmach Lakoff, *Language...*, 45.
65. *Ibid.*

Bibliography:

- Benga, Grațiela. *Rețeaua. Poezia românească a anilor 2000 [The network. Romanian poetry of the 2000s]*. Timișoara: Editura Universității din Vest, 2016.
- Benga-Țuțuianu, Grațiela. „Boală și miracol în poezia tânără contemporană” [“Sickness and miracle in contemporary young poetry”]. *Analele Universității de Vest din Timișoara. Seria de Științe filologice*, nr. LI-LII (2013-2014):171-178.
- Bibiri, Raluca. *Autoreprezentarea feminină. O psihanaliză culturală [Feminine auto-representation. A cultural psychoanalyse]*. București: Editura Universității din București, 2014.
- Călinescu, Matei. *Cinci fețe ale modernității [Five faces of modernity]*. Traducere de Tatiana Pătrulescu și Radu Țurcanu. Iași: Polirom, 2017.
- Cărtărescu, Mircea. *Postmodernismul românesc [Romanian postmodernism]*. București: Humanitas, 1999.
- Cistelean, Alexandru. „De la autenticism la autenticitate” [“From authenticism to authenticity”]. *Revista Astra*, nr. 3-4 (2011): 2.
- Hoffmann, Gerhard. *From Modernism to Postmodernism: concepts and strategies of postmodern American fiction*. Amsterdam: Rodopi, 2005.
- Iancu, Medeea. *Cântarea care a biruit toate cântările [The song that prevailed all songs]*. Pitești: Paralela 45, 2015.
- Iancu, Medeea. *Divina tragedie [The divine tragedy]*. Timișoara: Editura BrumaR, 2011.
- Lakoff, Robin Tolmach. *Language and Woman's Place*. New York: Oxford University Press, 2004.
- Lyotard, Jean-Francois, *The Postmodern Condition: A report on Knowledge*. Traducere din franceză de Geoff Bennignton și Brian Massumi. Manchester: Manchester University Press, 1984.
- Mihók, Tamás. „Scâncetul sângelui din Eden” [“The cry of blood from Eden”]. *Revista Vatra*, 2016, nr. 3-4: 28-29.
- Mills, Sara. *Feminist Stylistics*. London: Routledge, 1998.
- Mincu, Ștefania. „Medeea Iancu și Divina tragedie” [“Medeea Iancu and the Divine Tragedy”]. *Contemporanul*, nr. 2 (719) (2012): 18.
- Mincu, Ștefania. *Douămiismul poetic românesc. Despre starea poeziei II [Romanian poetic of the 2000s generation. On the condition of poetry II]*. Constanța: Pontica, 2007.
- Moldoveanu, Daniela. *Poezia confesivă feminină [Feminine confessional poetry]*. București: Editura Muzeul Literaturii Române, 2014.

REVIEW: MIHAELA URSA, ADRIAN TĂTĂRAN ȘI ALEXANDRA TURCU (COORD.), ZOE, FII BĂRBATĂ! CODURI DE GEN ÎN CULTURA ROMÂNIEI CONTEMPORANE

Emilian-Cătălin LUNGU

Universitatea din București, Centrul de Excelență în Studiul Imaginii
University of Bucharest, Center of Excellence in Visual Studies
Personal e-mail: ianlungu@yahoo.com

REVIEW: MIHAELA URSA (COORD.), ADRIAN TĂTĂRAN ȘI ALEXANDRA TURCU (EDS.), ZOE, BE A MAN!
GENDER CODES IN THE CULTURE OF CONTEMPORARY ROMANIA

The recent publication of the collective volume on gender studies *Zoe, fii bărbată! Coduri de Gen în cultura României contemporane / Zoe, be a man! Gender Codes in the culture of contemporary Romania*, (Paralela 45, 248 pag.) casts light on the different problems regarding gender topics which are embedded in a Romanian local context, highlighting especially the inequality that women have been facing and the possibilities of liberation from within the corrupted, patriarchal matrix, with the studies mainly rooted in second wave feminist theories. The approach of the research conducted in this volume is interdisciplinary, featuring studies with a focus on various subjects in the humanistic field.

Keywords: gender studies, gender equality, gender quotas, literary studies, visual studies, humanities

Apariția volumului de studii de gen *Zoe, fii bărbată!* (2019), coordonat de Mihaela Ursa și editat de Alexandra Turcu și Adrian Tătăran, reprezintă o inovație în peisajul critic românesc, un demers salutar care se înscrie în fenomenul recent de popularizare al studiilor de gen în Europa de Est. Ca ramă teoretică, studiile de gen au înflorit în spațiul vestic și american, ele cunosc însă o încurajatoare emergență în ultimele două decenii și în periferii și semi-periferii, spații care produc, deja, debateri de mare relevanță în economia acestui domeniu.

Studiile de gen sunt o apariție – am putea spune – organică în domeniul universitar, ca urmare a progreselor dezbaterilor feministe sub forma unui fenomen cultural, Scandinavia fiind unul dintre nucleele europene ce produce masiv teorie contemporană de gen. Programele universitare de studiu și centrele de cercetare s-au fondat, incipient, sub denumirea de *woman studies*, care a evoluat, în timp, înspre *gender studies*, fenomen explicabil prin apariția teoriilor de val trei ce consideră feminismul ca o practică intersecțională, ce integrează teorii ce privesc comunitățile minoritare – prin urmare,

gender studies actualmente încapsulând atât *race studies*, *queer studies*, *postcolonial studies*, *religious studies* etc. Din nefericire, în peisajul universitar românesc lipsesc, aproape total, programele și cursurile de *gender studies*, aceste manifestări academice fiind mai mult desfășurate sub alte denotații.

Volumul de față propune o detabuizare a unor probleme de gen existente în România, cu o asumată concentrare asupra secolului al XX-lea și asupra contemporaneității, încercând, pe cât de mult posibil, o popularizare a problematicii de gen în context local. Așadar, munca colectivă a colaboratorilor acestui volum reprezintă o abordare inovatoare și revigorantă în spațiul critic românesc, care de multe ori se ferește de lecturi în cheie feminisă.

Se poate identifica o pluraritate de opțiuni în ceea ce privește abordarea unui domeniu în cheie de gen, prin urmare, metodologia centrală a acestui volum se leagă de interdisciplinaritate. Așadar, volumul prezintă o ramificare bogată: studii literare, studii politice/ideologice, studii vizuale, studii mitologie sau studii muzicale. Acest fapt denotă ideea că lecturile în cheie de gen pot fi, la rândul lor, aplicate cu mare versatilitate și deschidere pe o varietate de domenii, *gender studies* fiind, în continuare, o zonă academică în plină expansiune. În cele ce urmează voi prezenta, pe rând, cele nouă studii ce aparțin volumului colectiv.

Mihaela Ursa abordează în studiul ei anumite piste posibile pentru restructurarea și inovarea canonului literar românesc. Pentru reversarea ștergerii femininului din canonul literar românesc, aceasta sugerează că trebuie păstrat un echilibru între rigiditatea conservatoare ce nu permite modificări ale etalonului literaturii naționale și corectitudinea politică ce epurează canonul, închizând ochii la criterii precum ar fi cele estetice. Este motivat canonul deja existent prin frica de ideologizare, dar în același timp, prin ignoranța față de elementul politic ce se găsește în literatură. Ulterior, Mihaela Ursa justifică necesitatea de regândire a canonului prin nevoia elevilor de a intrat în contact cu *role-models* cât mai diverși, prin lecturi identificatoare, drept consecință elevii reușind să dezvolte empatie și toleranță în urma lecturii de literatură ce are de-a face cu o minoritate, contactul cu canonul modelând în acest sens și o plasticitate în receptarea diferențelor identitare.

Din punct de vedere al cronologiei interne, studiul Daianeî Gârdan dedicat romanului românesc scris de femei în prima jumătate a secolului al XX-lea se poziționează primul din seria de studii care vizează producția literară autohtonă. În analiza ei, Daiana Gârdan folosește metodologii precum *distant reading* și studiile cantitative pentru a ajunge la observația frapantă conform căreia mai puțin de un sfert din literatura narativă românească între anii 1900 și 1940 este scrisă de femei, asta în condițiile în care, pe de altă parte, publicistica era masiv exploatată de feministe. Valorile

scăzute de reprezentare sunt, desigur, o consecință a accesului restricționat al femeilor la învățământ în această perioadă, a scrie fiind o practică mai degrabă potrivită pentru românele din pătura socială bună. Producția literară feminină, majoritar erotică – după cum găsește Daiana, se dovedește, de fapt, nu atât ancorată în criterii estetice, cât în valoarea sa militantă – un act de pionierat, ce reflectă cautarea independenței față de patriarhat. Totuși, actul de pionierat a fost mai bine tradus în folietonistică, discursului, jurnalistic față de cel literar, reușind să pună pe tapet clar și imperativ problemele și dorințele emancipative ale femeilor. Așadar prima jumătate a secolului al XX-lea reprezintă o perioadă mai fertilă pentru dezvoltarea feminismului românesc, decât pentru dezvoltarea locală a unei *écriture feminine*.

Discuția despre literatura femeilor se mută de la începutul secolului al XX-lea la începutul secolului al XIX-lea și de la roman la poezie în ancheta realizată de Ovio Olaru pe poezia douămiistă. Acesta urmărește în detaliu reformularea problematicii de gen în poezia feminină douămiistă și posibilitatea existenței unui program militant sub care să se construiască această schimbare de paradigmă poetică. Acesta observă tranziția radicală de la poezia ca act cultural, specifică optzeciștilor, la poezia ca act angajat social, dar și ca act detabuizant. Scopul poeziei douămiiste se aliniaza perfect, atât cronologic, cât și tematic, cu demersul feminist de val trei, ce privește eliberarea individului minoritar de toxicitatea și nedreptățirea patriarhală și formarea unei ontologii personale, exterioare matricei dominante. Explorarea sexualității feminine și denunțarea sexismului, prin supapa libertinajului, par elementele prime ale campaniei poeziei feminine douămiiste; totuși, această așa-zisă campanie neavând asumată o miză de *gender equality*, teoria de gen fiind complet absentă la nivelul imaginarului literar la debutul anilor 2000, după cum găsește și Ovio Olaru. În orice caz, chiar și fără eticheta de *gender empowerment*, machismul s-a dizolvat treptat ca urmare a *agency*-ul discursiv al autoarelor douămiiste, actanța discursivă nefiind menită programatic, ci mai degrabă simptomatic.

Abordarea ajunge în contemporaneitatea recentă în studiul despre literatura pentru copii realizat de Eva Sărășan. Literatura contemporană pentru copii reprezintă o literatură recent devenit populară, după explozia ei în țările scandinave (și de altfel, importul masiv de literatură scandinavă prin traducere). În România aceasta poate fi clasată chiar sub eticheta de literatură minoră, cel puțin până recent. Studiul Evei Sărășan caută să identifice și să explice factorii ce au contribuit la dezvoltarea literaturii pentru copii în România, în special folosindu-se, precum Daiana Gârdan, de *distant reading* și studiul cantitativ. Pe lângă, aceasta observă, în cheie de gen, o preponderență pentru debutul cu literatură pentru copii în cazul scriitoarelor, fapt ce poate fi

asociat cu fetișizarea maternității ca motivație internă și organică pentru elaborarea narațiunilor pentru copii. Raporturile de gen în literatura pentru copii, sunt, totuși, după cercetarea Evei Sărășan, mult mai dinamice decât ar părea la prima vedere, existența unei migrații între literatura majoră și minoră fiind înfăptuită atât de femei, cât și de bărbați în ultimul deceniu.

O modificare de registru se întâlnește în studiul lui Adrian Tătăran și în cel al lui Emanuel Modoc, sfera de cercetare fiind cea politică/ideologică, cei doi căutând intersecții cu feminismul în eseurile lor. Adrian Tătăran tratează un subiect important, dar relativ nepopular în studiile de gen contemporane, respectiv întrepătrunderile dintre anarhism și feminism. Feminismul anarhist este o subramură a feminismului (radical) din anii '70, ce chestionează feminismul dominant, prin regândirea premiselor sale. Feminismul anarhist, după cum găsește Adrian, nu caută o reformare a sistemului patriarhal, ci o transgresare a sa, depășirea dominației, nu obținerea de drepturi.

Emanuel Modoc, pe de altă parte, investighează în analiza sa modul în care egalitatea de gen a fost influențată de relațiile de producție în perioada comunistă, și cum intersecția dintre acestea a dus la o creștere a reprezentării de gen - creștere, totuși, artificială. Având în vedere că manifestele feministe declarative au fost suprimate, practica foiletonistică abundentă de dinainte de comunism moare treptat, după cum arată autorul. Așadar, pe timpul comunismului nu se mai poate discuta de mișcări de *empowerment* de gen, ci mai mult de neutralizare a sa. Chiar dacă neutralizarea de gen a dus la creșterea artificială a reprezentării feminine în politică și societate (și chiar în cultură, dacă ne uităm la șaizeciști), identitatea feminină este formulată în continuare printr-un discurs clișeic sexist - după cum se arată din analiza manualului destinat educației fetelor, „Cartea fetelor”.

Ultimul tronson de analiză pe care se aplică grila de gen este cel al studiilor culturale. Aici, Maria Fărâmbă, Andrei Zamfirescu și Alexandra Turcu cercetează domenii precum studiile muzicale, studiile mitologice sau studiile vizuale. Maria Fărâmbă observă hermeneutic și comparativ muzica celor de la DakhaBrakha și Adei Milea, încercând să pulseze ideea că abordarea lor artistică unică, mesajul pur politic și inspirația folclorică (folclor urban *versus* folclor tradițional) au pus la loc ferit acești artiști de industria muzicală masculinistă, ce manageriază imaginea artistelor feminine într-o prelucrare hipersexualizată în media.

În ceea ce privește domeniul mitologiilor comparate, Andrei Zamfirescu discută în eseu său percepțiile despre feminin din imaginarul Evului Mediu și remarcă faptul că acest imaginar funcționează printr-o dihotomie conceptuală. Femeia Evului Mediu este văzută fie ca domnița idealizată, fie ca vrăjitoarea detestată, această dualitate fiind purtată în imaginarul colectiv chiar și în modernitate. Oricum ar fi fost portretizată femeia medievală, aceasta cădea inevitabil sub opresiunea masculină, atât prin iubirea curtenească a cărui subiect era, cât și prin furia inchizitorilor.

În final, eseu despre *female gaze*, pe care îl propune Alexandra Turcu, intră sub cupola studiilor culturale vizuale. Aceasta încearcă o definire a *female gaze*-ului, termen destul de sumar folosit în critica de gen, pentru faptul că acesta este, în general, definit ca fiind absolut opozabil contrapărții sale - *male gaze*. Alexandra Turcu pleacă de la terminologia Laurei Mulvey pentru *male-gaze* și merge în zona culturii pop, nu a studiilor academice, pentru o definire cât mai aproape de realitate a termenului. În cultura românească contemporană, observă Alexandra prin studiul de caz pe vernisajul *Woman, All Too Woman*, termenul de *female gaze* nu există momentan decât simptomatic, fiind pregătit, însă, pentru a fi integrat cât mai curând în receptarea critică a operelor feminine.

O critică ce poate fi adusă volumului, la nivel global, se referă la limitările sale teoretice. Contemporaneitatea per se a volumului este chestionabilă, dacă ne raportăm la teoria supusă analizei în cheie de gen, aceasta aparținând, în foarte mare parte, programului teoretic al valului doi feminist, teoriile valului doi fiind ulterior regândite critic de teoreticienii paradigmei următoare, dar reintegrate în ideile sale progresiste și, implicit, înglobate în deja conturatul val patru. Însă, dacă privim mai în detaliu, se observă câteva derapaje de la lectura în cheie de gen în anumite studii, prin abordarea exhaustivă a unui subiect țintă și apoi atașarea sumară a grilei de gen eseului inițial.

Cu toate acestea, trebuie salutat și încurajat demersul academic al autorilor pentru calitatea sa educativă, interdisciplinară și, de altfel, revigorantă în spațiul academic românesc. Mai mult decât atât, volumul de față inspiră și deschide noi posibilități pentru noi cercetări în domeniul studiilor de gen la nivel național, fiind primul volum colectiv de această natură din România, care, chiar cu micile sale derapaje, este unul dens și util ca instrument deopotrivă academic și cultural.

Bibliography:

Mihaela Ursa, Alexandra Turcu, Adrian Tătăran (coord.), *Țoe, fii bărbată! Coduri de gen în cultura României contemporane*, Pitești: Paralela 45, 2019, ISBN: 978-973-47-2993-7, 248 p.

A CONVERSATION BETWEEN DUAL AND TRIPLE SYSTEM THEORIES AND SOCIAL REPRODUCTION THEORY

Cătălina STANISLAV

Universitatea Utrecht
Utrecht University

Personal e-mail: catalinastanislav@gmail.com

DANUBIAN PROVINCES: HISTORY OF A NOTION

This article attempts to understand if we can speak of a transition from Feminist Marxism to Feminist Materialism and Social Reproduction Theory, using a critical apparatus consisting of theorists such as Silvia Federici, Heidi Hartmann, as well as SRT feminists like Cinzia Arruzza, Tithi Bhattacharaya, Nancy Fraser and Susan Ferguson. Starting from the proponents of the “Wages for Housework” campaign, I will make a short incursion into dual and triple system theory, to the unitary theory of Social Reproduction.

Keywords: Social Reproduction Theory, Feminist Materialism, Marxist Feminism, double system theory, triple system theory

The controversies between feminism and Marxism have been and perhaps still are, depending on how you look at them, layered. There have been several attempts to understand women’s role as workers in the society through social reproduction and to understand their contribution to the capitalist economy or what this contribution should be, exactly. Based on Heidi Hartmann’s essay, “The Unhappy Marriage”, and Cinzia Arruzza’s “Functionalist Determinist Reductionist”, I will look at dual and triple system theories and the unitary theory of social reproduction and mark the evolution from one to the other, as well as what each of them stands for and if the transition from what social reproduction theory meant to Marx to what social reproduction theory means to feminist theorists like Arruzza or Susan Ferguson could have been done regardless of dual and triple system theory. In other words, are dual and triple system theories a transition point to social reproduction theory or two separate socio-economical

lines of thought? Starting from Marxist feminism and the campaign “Wages for housework”, which began in Italy in the 70s and produced waves of responses after that, I will shortly go through some of the responses this movement has received and produced amongst feminist theorists at the time.

An Incursion into Dual and Triple System Theories

Housework is understood by the proponents of the “Wages for Housework” campaign as “the most pervasive manipulation, and the subtlest violence that capitalism has ever perpetrated against any section of the working class.”¹ It may have seemed like the campaign was simply advocating for the women’s right to be paid for the work they did in the house, for them to join the labor force, but, as shown in what follows, it had more than one facet. In her essay “Wages against housework”, Federici emphasizes the difference between the ways in which male work is

perceived -- as real work, and the way women's work is perceived as unimportant, even unnoticed work, going even further and saying that housework, imposed as it was on women, "has been transformed into a natural attribute of our female physique and personality, an internal need, an aspiration, supposedly coming from the depth of your female character."² The text, however, underlies many other aspects of women's role under capitalism, as well as their relation to capitalism. Without the care they offer in private, the public aspect could not function. Without the pillar of support they embody, their husbands could not go and do paid work. But Federici argues that imposing wages for housework might give women the opportunity to then refuse the housework, because, as Angela Davis puts it, housework is non-stimulating, creative or productive, so nobody should waste their time doing it.³ So, what could wages for housework actually do for women? As Federici herself puts it, it could bring forward a revolutionary perspective:

"If we start from this analysis we can see the revolutionary implications of the demand for wages for housework. It is the demand by which our nature ends and our struggle begins because just to want wages for housework means to refuse that work as the expression of our nature, and therefore to refuse precisely the female role that capital has invented for us. To ask for wages for housework will by itself undermine the expectations that society has of us, since these expectations—the essence of our socialization—are all functional to our wageless condition in the home."⁴

It does not mean, however, to just include women into the workforce in one way or another. In fact, Federici goes on to state how pointless it is to make a comparison between women's fight for waged housework and a raise in the wages of male factory workers. The fundamental difference is that when they struggle for more wages, men continue to enforce the flaws and constrictions of capitalism, deepening us further in to the system, whereas for women it means escaping it. This fight puts women face to face with capitalism, the very system that oppresses them. Such an understanding of this phenomenon is indeed revolutionary: "When we struggle for wages for housework we struggle unambiguously and directly against our social role."⁵

Thus, to denaturalize housework, we need to transform it into paid work, because the unpaid nature of this work has made it "the most powerful weapon", as Federici puts it⁶, used to further perpetuate the idea that housework is not work. Like most Marxist feminists, she locates the construction of femininity within capitalism, but what is truly interesting in her approach, and what she actually claims in her famous work "Wages Against Housework," is that women already denaturalize housework solely by *demanding* they be paid for it,

focusing rather on the importance of the performative act of demanding, than on its final outcome. But does wages for housework actually solve the problem of the "double day", as Hartmann calls it, or does it just grant women a wage for their work, but maintain the attitude that housework is effortless and something women enjoy to do for their husbands and children? Federici argues that the reason why men find it so easy to accept what women do for them is because they regard it as an easily performed voluntary act of care and love.

While Federici considers the source of oppression to be the very nature of the work, Angela Davis, in *The Approaching Obsolescence of Housework: A Working-Class Perspective*, claims that desexualization might not actually solve the problem of oppression, which leads to her tying privatization to oppression: "housework need no longer be considered necessarily and unalterably private in character." Her solution to put an end to oppression as well as possible economic tensions is for housework to become industrialized and socialized. She ties her argument of private property being the culprit to Engel's argument in the *Origin of Family, Private Property and the State*. In the same way, Mariarosa Dalla Costa and Selma James pose an interesting question in *The Power of Women and the Subversion of the Community*, where they argue that this private character of women's housework is actually an illusion:

"Woman on the other hand has been isolated in the home, forced to carry out work that is considered unskilled, the work of giving birth to, raising, disciplining, and servicing the worker for production. Her role in the cycle of social production remained invisible because only the product of her labor, the laborer, was visible there."⁷

This makes me go back to what Federici's argument that when women think they serve one man, they actually serve all men. Still, to this point the problem is systemically embedded into capitalism. Heidi Hartmann then takes it from here and argues, throughout her essay, *The Unhappy Marriage of Marxism and Feminism*, that we ought to look both ways, that women's source of oppression comes from both capitalism and patriarchy. Furthermore, she tries to argue that a materialist analysis will better be able to identify what our society needs, which is a reorganization in which capital and patriarchy are two separate autonomous modes of production and this suggests that patriarchy is "not simply a psychic, but also a social and economic structure." Like Hartmann, Christine Delphy also thinks of patriarchy as a system independent of capitalism and argues for solidarity as a weapon to aid the end of oppression: "Mobilization for this struggle should be based on patriarchal oppression, and thus includes all individuals oppressed by patriarchy and hence interested in its destruction, that is, all women."⁸ Hartmann offers some political background

to support her dual system theory. The premise which sets it all off lies in her disapproval of how early Marxists, like historian Eli Zaretsky, understand private property as the cause of women's oppression, similar to how they thought capital stands behind the exploitation of workers. If capitalism were to end, it does not mean women's oppression will end as well:

"Moreover, even if capitalism created the private sphere, as Zaretsky argues, why did it happen that women work there, and men in the labor force? Surely this cannot be explained without reference to patriarchy, the systemic dominance of men over women. From our point of view, the problem in the family, the labor market, economy, and society is not simply a division of labor between men and women, but a division that places men in a superior, and women in a subordinate, position."⁹

Hartmann refers to Zaretsky and Engels' conception of family and community as a romanticized view. He points out that, in this logic, all categories of Marxism are sex-blind and incapable of explaining why only certain people will fill certain positions. This leads to what is maybe the chore argument for developing a dual system theory, which is that Marxism analyzes women's position in the society through looking at men and women in relation to the economic system, instead of looking precisely at the relation between women and men. To summarize, feminist materialism proposes an understanding of patriarchy and capitalism as completely separate modes of production. While Hartmann seems to believe that reconceptualizing production is what will help us realize the kind of society we want, Delphy wants a "total destruction of the patriarchal system of production and reproduction."

Feminist materialists like Hartmann and Delphy have tried to build a better analysis based on the one Marxism offers, but do dual system theories support themselves? Addressing this question, Cinzia Arruzza speaks about the limitations of the dual and triple system theories. One could argue that the dual system theory was missing something, but feminists like Sasha Roseneil or Sylvia Walby have included "racism" as an autonomous system. If we go back to Marxists and Angela Davis' various mentions of women of color and how they relate to the status of "housewife", we can notice that although it was noted that women of color experience oppression differently, it still seems to be attributed to privatization and the capital, rather than racism.

From Feminist Materialism to Social Reproduction Theory

I will now turn to Cinzia Arruzza, whose social reproduction theory stance stems from what she calls *limitations* of the double and triple system

theories. She claims that, because we find ourselves at an *impasse* we need to reconsider a unitary system theory, or as Susan Ferguson puts it, *a truly integrative analysis*. Social reproduction theory, the way Ferguson perceives it, is a theory that "could avoid the pitfalls of economic reductionism and functionalism if its material foundations were conceived as social and historical, not abstract, narrowly defined economic relations."¹⁰ Another definition of social reproduction is given by Johanna Brenner and Barbara Laslett: "the activities and attitudes, behaviors and emotions, and responsibilities and relationships directly involved in maintaining life, on a daily basis and intergenerationally."¹¹ It seems from here that the materialist line of thought of separating capital from patriarchy, from race, is quite abstract thinking for social reproduction feminists. Although dual and triple system theories are all based on Marxist theories, Arruzza feels like they have not managed to reshape Marxism in the sense that they intended to. Since the struggle of Marxist feminism is precisely pinpointing the dynamics of the relationship between women's oppression and capitalism, dual and triple system theories, as Arruzza claims, "reproduce a fragmented perception of the social world."¹² To explain the manners in which materialist feminists have tried to overcome the Marxist base-superstructure (and did not succeed, according to Arruzza), she explores the limitations of interplay between social relations and the notion of *consubstantiality* introduced by French feminists such as Danièle Kergoat and Jules Falquet, where they superimpose gender, class and race. *Consubstantiality* borrows this interconnectedness it preaches for from intersectionality and Arruzza goes further to explain why this line of thought is problematic. One of the reasons, as we have previously learned from Hartmann, Sylvia Walby or Christine Delphy is that these systems, be they dual or triple, are related to production and they are systems on their own, which include exploitation, domination and oppression, while determining each other at the same time. To explain why these materialist theories lead ultimately to infinite determinism and reductionism and to reinforce how a unitary theory could help break the chain, Arruzza metaphorically compares intersectionality to the theory of consubstantiality, explaining that if intersectionality is a mechanical interaction, consubstantiality is a chemical reaction which combines elements to create a new one:

"This approach takes into account and analyzes class exploitation, and attributes a crucial role to it. But the insistence on the coformation and consubstantiality of these social relations, animated by the refusal to attribute a determining role to class exploitation, upon closer look, ends up reproducing a ceaseless play of relations."¹³

However, *consubstantiality* as such fails to explain

precisely the reason why the interaction occurs. This overlapping of determining elements causes determinism to lose “its explanatory function,”¹⁴ which leads to an infinite superimposition of systems of oppression, which is the very thing that intersectionality, according to feminist materialism, does wrong. Thus, Arruzza delves deeper into explaining how a revival of the social reproduction theory envisioned initially by Marx could potentially be the next step in what regards the reshaping of society. But the social reproduction, as Marx has discussed it, has been heavily criticized as being reductionist and biologically determinist, so how does Social Reproduction Feminism work now?

As Cinzia Arruzza, Tithi Bhattacharya and Nancy Fraser convey it in *Feminism for the 99%*, the aim of SRT is to “establish the primacy of people-making over profit-making.”¹⁵ However, while, as Arruzza claims, there are Marxist feminist theorists who may have slightly leaned over into biological determinism, it is not the case that social reproduction theory is biologically determinist, in the sense that “it pays attention to the fact of biological reproduction and to the differential role that the sexes play in it, not because it sees in them a source of social meaning, but because of the way capitalism sets limits and constraints on them; in other words, because of the specific way intergenerational reproduction is socially organized within capitalism.”¹⁶ Other authors such as Susan Ferguson tie Social Reproduction Feminism to its “its commitment to explaining the ways in which patriarchal dynamics inhere in an integral and non-reducible logic of social reproduction.”¹⁷ One of the more complex definitions of SRT is offered by Tithi Bhattacharaya, a few years earlier, in 2017, in her introduction to *Social Reproduction Theory: Remapping Class, Recentring Oppression*:

“The fundamental insight of SRT is, simply put, that human labor is at the heart of creating or reproducing society as a whole. The notion of labor is conceived here in the original sense in which Karl Marx meant it as “the first premise of all human history” -- one that, ironically, he himself failed to develop fully. Capitalism, however, acknowledges productive labor for the market as the sole form of legitimate “work,” while the tremendous amount of familial as well as communitarian work that goes on to sustain and reproduce the worker, or more specifically her labor power, is naturalized into nonexistence.”¹⁸

To better follow SRT’s trajectory, Arruzza offers a short incursion into the history of social reproduction theory. She begins by explaining the three meanings found in Marx’s notion of reproduction: labor power, capital and societal reproduction. Social reproduction was actually developed by the French philosopher Louis Althusser, referring to the reproduction of the conditions of production. It was then appropriated by feminist

theorists to mean the everyday physical and emotional reproduction, meaning emotional, affective labor¹⁹. But where are we now? As we learned from *Feminism for the 99%*, we find ourselves in a social reproduction crisis. Capitalism’s treatment of social reproduction poses contradictions, in the sense that the system cannot function without it, but the system also grants it no value economically whatsoever: “This is exactly our situation today. The current, neoliberal form of capitalism is systematically depleting our collective and individual capacities to regenerate human beings and to sustain social bonds.”²⁰

One of the main questions or problematics SRT poses revolves around the dynamic between race/gender and the capitalist machine. SRT still attempts at posing some questions, as well as answering some questions and there are many different nuances and facades Social Reproduction theorists approach. Arruzza, for instance, as Bhattacharaya explains in her introduction to *Social Reproduction Theory: Remapping Class, Recentring Oppression*, “refuses the reduction of this complex dynamic to a simple question of ‘whether class comes before gender or gender before class,’ but points the way toward thinking about how ‘gender and class intertwine in capitalist production.’”²¹

Conclusions

In trying to determine if any of these theories I explored give an answer that could potentially aid the end of oppression for women or reestablish a semblance of balance in society, I found out that for feminist materialists, Marxist feminism serves as a thesis, post-structuralist feminism is the antithesis and materialist feminism is the synthesis.²² At the same time, Cinzia Arruzza disagrees with this overview, initially suggested by Stevi Jackson in “Marxism and Feminism,” as well as with the feminist materialist way of superimposing or adding an instance of oppression as a system of its own. But reintroducing a unitary theory of social reproduction the way Arruzza does it, implies “understanding of the process of reproduction of capitalism cannot be given simply on the basis of understanding its automatic aspects.” Arruzza pleads for also including human agency and class agency “within the process of total reproduction, so that losing sight of one of these aspects leads to a poor understanding of the fundamental functioning of capitalist expanded accumulation.”²³ However, what we learn from Arruzza, Bhattacharya and Fraser’s manifesto is that we find ourselves in the midst of a social reproduction crisis, where neoliberalism stands for “the two earner family,” attempting to include women into the labor force. In this sense, labor regime is not liberating for women due to the still existent form of dependence within the family unit, which makes it difficult to position oneself in this debate. Still,

without dual and triple system theories, which newer Marxist feminists contest, a unitary theory could not have been formulated the way it has been. Therefore, perhaps, we could shift the dialectical scheme proposed by Jackson into Marxism (thesis) – Dual/Triple System Theories (antithesis) and SRT (synthesis). Indeed, Social

Reproduction Feminists, as Ferguson puts it in the essay I quoted above, give accounts that are developed neither on “purely theoretical” grounds, nor on “purely abstract” grounds.²⁴ They simply aim at providing a better, more comprehensive explanation of how these oppressive relations are embedded in the capitalist society.

Notes

1. Silvia Federici, “Wages Against Housework”, In *Revolution at Point Zero: Housework, Reproduction, and Feminist Struggle* (New York: PM Press, 2012), 15-23. Quotation from 16.
2. Ibid.
3. Angela Davis, “The Approaching Obsolence of Housework: A Working Class Perspective.” In *Women, Race and Class* (New York: Vintage Books).
4. Silvia Federici, “Wages Against Housework”, In *Revolution at Point Zero: Housework, Reproduction, and Feminist Struggle* (New York: PM Press, 2012), 15-23. Quotation from 18-19.
5. Ibid, 19.
6. Ibid, 18.
7. Mariarosa Dalla Costa and Selma James, *The power of women and the subversion of the community* (Bristol: Falling Wall Press 1975), 28.
8. Christine Delphy, “The Main Enemy,” *Feminist Issues* 1(1) (1980): 23-40. Quotation from 39.
9. Heidi Hartmann, “The Unhappy Marriage of Marxism and Feminism: Towards a More Progressive Union,” *Capital & Class* 3, 2 (1975): 1-33. Quotation from 5.
10. Cinzia Arruzza, “Functionalist, Determinist, Reductionist: Social Reproduction Feminism and its Critics.” *Science & Society* 80, 1 (2016): 9-30. Quotation from 10.
11. Ibid.
12. Ibid, 13.
13. Ibid, 14-15.
14. Ibid, 15.
15. Cinzia Arruzza, Tithi Bhattacharya, and Nancy Fraser, *Feminism for the 99 Percent: A Manifesto* (London and New York: Verso 2019), 72.
16. Cinzia Arruzza, “Functionalist, Determinist, Reductionist: Social Reproduction Feminism and its Critics.” *Science & Society* 80, 1 (2016): 9-30. Quotation from 23.
17. Susan Ferguson, “Social Reproduction: What’s the big idea?”, last modified November 5, 2019, <https://www.plutobooks.com/blog/social-reproduction-theory-ferguson>
18. Tithi Bhattacharaya in *Social Reproduction Theory. Remapping Class. Recentring Opression* (London: Pluto Press, 2017), 1-27. Quotation from 2.
19. See Brendan O’Connor, Interview with Cinzia Arruzza, last modified November 5, 2019, <https://splinternews.com/how-women-are-leading-the-class-struggle-1834721678>
20. Arruzza, Bhattacharya, and Fraser, *Feminism for the 99 Percent*, 73
21. Bhattacharaya, in *Social Reproduction Theory*, 5
22. Arruzza, “Functionalist, Determinist, Reductionist,” 15
23. Ibid, 28
24. Susan Ferguson, “Social Reproduction: What’s the big idea?”, last modified November 5, 2019, <https://www.plutobooks.com/blog/social-reproduction-theory-ferguson>

Bibliography:

- Arruzza, Cinzia, Tithi Bhattacharya, and Nancy Fraser. *Feminism for the 99 Percent: A Manifesto*. London and New York: Verso, 2019.
- Arruzza, Cinzia. “Functionalist, Determinist, Reductionist: Social Reproduction Feminism and its Critics.” *Science & Society* 80,

- 1 (2016): 9-30.
- Bhattacharaya, Tithi. *Social Reproduction Theory. Remapping Class. Recentering Opression*. London: Pluto Press, 2017.
- Dalla Costa, Mariarosa and James, Selma. *The power of women and the subversion of the community*. Bristol: Falling Wall Press, 1975.
- Davis, Angela. "The Approaching Obsolence of Housework: A Working Class Perspective." In *Women, Race and Class*. New York: Vintage Books, 1982.
- Delphy, Christine. "The Main Enemy." *Feminist Issues* 1, 1 (1980): 23-40.
- Federici, Silvia. "Wages Against Housework." In *Revolution at Point Zero: Housework, Reproduction, and Feminist Struggle*, 15-23. New York: PM, 2012 [1975].
- Ferguson, Susan. "Social Reproduction: What's the big idea?," last modified November 5, 2019, <https://www.plutobooks.com/blog/social-reproduction-theory-ferguson/>
- Ferguson, Susan. *Women and Work. Feminism, Labour and Social Reproduction*. London: Pluto Press, 2020.
- Hartmann, Heidi. "The Unhappy Marriage of Marxism and Feminism: Towards a More Progressive Union." *Capital & Class* 3, 2 (1979): 1-33.
- O'Connor, Brendan. Interview with Cinzia Arruzza, last modified November 5, 2019, <https://splinternews.com/how-women-are-leading-the-class-struggle-1834721678>